

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı / İktisat Tarihi Bilim Dalı

XIX. YÜZYILDA HISNİMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN SOSYAL VE İKTİSADÎ DURUMU

Ramazan ARSLAN

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet UZUN

Sivas
Mart - 2009

XIX. YÜZYILDA HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN SOSYAL VE İKTİSADÎ DURUMU

Ramazan ARSLAN

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin İktisat Anabilim Dalı
İktisat Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Mart - 2009

KABUL VE ONAY

Ramazan Arslan'ın hazırlamış olduğu “XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu” başlıklı bu çalışma, 03.02.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, “İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı”nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aziz Kutlar, (Başkan)

Doç. Dr. Ahmet Uzun, (Danışman)

Prof. Dr. Ekrem Erdem

Doç. Dr. Birol Çetin

Yrd. Doç. Dr. Fehim Bakırcı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 03/02/2009

Prof. Dr. Zafer Cırhinlioğlu
Enstitü Müdürü

ÖZET

ARSLAN, Ramazan, 19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu, Doktora Tezi, Sivas, 2009

Bu çalışmanın amacı; Adıyaman ilinin 19. Yüzyıla ait sosyo- ekonomik hayatına ilişkin bilgi ve belgeleri bilim dünyasına kazandırmak, Osmanlı dönemine ait idarî yapısını ortaya koymak ve Adıyaman'ın renkli tarihî geçmişinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu çalışmada, monografik ve tarihsel araştırmalar yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma esas olarak 19. Yüzyılı kapsamakla birlikte, yeri ve zamanı geldikçe konunun önemine binaen günümüz ile de ilişkilendirilmiştir.

Bu çalışma, söz konusu dönemde bu kazaların daha çok tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Adıyaman ve yöresinde buğday, arpa, pamuk, pirinç, mercimek, nohut, bakla, küşne, darı soğan, sarımsak, fasulye, patates gibi tarım ürünlerinin yanında kavun, karpuz, kayısı, dut, elma, armut ve bol miktarda nar yetiştiğini göstermiştir. Önemli gelir kaynaklarının, vergiler ile cizye gelirlerinden oluştuğunu; gider kalemlerinin ise personel maaşları, kırtasiye ve bakım- onarım giderlerinden meydana geldiğini göstermiştir. Yine bu çalışma ile, 19. Yüzyılda yapılan bütün nüfus sayımlarına göre, Adıyaman ve çevresinde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan çok olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Adıyaman, Besni, Gerger, Kâhta, Hısnımansûr, Behisni, Adıyaman-Hısnımansûr, Adıyaman-Behisni, Adıyaman-Gerger, Adıyaman-Kâhta, Sosyo-Ekonomik Yapı.

ABSTRACT

ARSLAN, Ramazan, The Social and Economical Situation of Hisnımansûr, Behisni Gerger and Kâhta in 19th Century, Doctoral Thesis, Sivas, 2009

Aim of this study. is to add the documents and knowledge concerning the socio-economic life of Adıyaman province during 19th century to scientific world, to clarify the administrative structure of Ottoman period and to contribute the understanding of bright historical past of Adıyaman, In this study, monographic and historical researches methods are used. Although this study comprises 19th century, it is also correlated with today when it is necessary as of place and time as per the importance of the subject.

This study stated that these villages had an economic structure dominantly based on agriculture and animal feeding during the said period. Furthermore, it showed that in addition to agricultural products such as wheat, barley, cotton, rice, lentil, chick pea, bean, black pea, corn, onion, garlic, bean, potato abundant amount of melon, watermelon, apricot, apple, berry, pear and pomegranate were cultivated in Adıyaman. It is shown that the main income items were formed from taxes and poll taxes, and the main expenditure items were formed from personnel wages, stationery and maintenance and repair expenses. Again with this study, it is understood that the Muslim population is more than none-Muslim population in Adıyaman and around according to all population census performed in 19th century.

Key Words:

Adıyaman, Besni, Gerger, Kâhta, Hisnımansûr, Behisni, Adıyaman-Hisnımansûr, Adıyaman-Behisni, Adıyaman- Gerger, Adıyaman-Kâhta, Socio-Economic Structure.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
İÇİNDEKİLER	İİ
KISALTMALAR	İİİ
TABLolar	İİİ
ÖNSÖZ	İİİ
GİRİŞ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİYAMAN’IN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1.ADIYAMAN, BESNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN KISA TARİHÇESİ	3
1.1.1.ADIYAMAN İLİ	3
1.1.2.BESNİ İLÇESİ	3
1.1.3. KÂHTA İLÇESİ	3
1.1.4. GERGER İLÇESİ	3
1.2.ADIYAMAN, BESNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	3
1.2.1. ADIYAMAN İLİNİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	3
1.2.2. BESNİ İLÇESİ’NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	3
1.2.3. KÂHTA İLÇESİ’NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	3
1.2.4. GERGER İLÇESİ’NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	3

İKİNCİ BÖLÜM

HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN DEMOGRAFİK DURUMU

2.1. HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN NÜFUSU	3
2.1.1. HISNIMANSÛR KAZASININ NÜFUSU	3
2.1.2. BEHİSNİ KAZASININ NÜFUSU	3
2.1.3. GERGER KAZASININ NÜFUSU	3
2.1.4. KÂHTA KAZASININ NÜFUSU	3
2.2. MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUSUN DAĞILIMI.....	3
2.2.1. HISNIMANSÛR KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS	3
2.2.2. BEHİSNİ KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS	3
2.2.3. KÂHTA KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS	3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN İDARÎ YAPISI

3.1. HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN İDARÎ YAPISI	3
3.1.1. HISNIMANSÛR’UN İDARÎ YAPISI	3
3.1.2. BEHİSNİ’NİN İDARÎ YAPISI.....	3
3.1.3. GERGER’İN İDARÎ YAPISI	3
3.1.4. KÂHTA’NIN İDARÎ YAPISI	3
3.2. İDARÎ BİRİMLERDEKİ RESMÎ MEMUR VE DAİRELER	3
3.2.1. RESMÎ MEMURLAR	3
3.2.2. RESMÎ DAİRELER	3
3.3. İDARÎ MEMURLARIN DURUMU	3
3.4. YARGI BİRİMLERİNİN UZAKLIĞI VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR.....	3
3.5. YERLEŞİM BİRİMLERİ ARASINDAKİ ULAŞIM GÜÇLÜĞÜ	3

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA'DA SOSYAL HAYAT

4.1. AİLE.....	3
4.1.1. EVLİLİKLER.....	3
4.1.2. BOŞANMALAR	3
4.1.3. MİRAS	3
4.2. SUÇ VE CEZALAR	3
4.3. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN MALZEMELER	3
4.4. VAKIFLAR	3
4.4.1. HISNIMANSÛR KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR	3
4.4.2. BEHİSNİ KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR	3
4.4.3. GERGER KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR	3
4.4.4. KÂHTA KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR	3
4.4.5. VAKIFLARDA GÖREV SAHİPLERİ.....	3
4.4.6. VAKIFLARIN GELİR VE GİDER KAYNAKLARI	3
4.4.6.1. Vakıfların Gelir Kaynakları.....	3
4.4.6.2. VAKIFLARIN GİDER KAYNAKLARI	3
4.4.6.3. Vakıflarda Görülen Suiistimler.....	3
4.7. MEDRESELER	3
4.8. EĞİTİM KURUMLARI	3
4.8.1.HISNIMANSÛR KAZASINDAKİ EĞİTİM KURUMLARI.....	3
4.8.2. BEHİSNİ KAZASINDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI.....	3
4.8.3.KÂHTA KAZASINDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI	3
4.9. HAN VE HAMAMLAR.....	3
4.9.1.HISNIMANSÛR KAZASI HAN VE HAMAMLARI.....	3
4.9.2. BEHİSNİ VE KÂHTA KAZASINDA BULUNAN HANLAR	3

4.10. SOSYAL HAYATI OLUMSUZ ETKİLEYEN HUSUSLAR	3
4.10.1. TEFEÇİLİK.....	3
4.10.2. BAĞ VE BAHÇELERE VERİLEN ZARARLAR	3
4.10.3. EŞKİYA BASKINLARI.....	3
4.10.4. KİTLİK.....	3
4.10.5. RÜŞVET.....	3
4.11. ŞİKÂyetLER	3
4.11.1. HÂKİM VE NÂİB'LER	3
4.11.2. BAŞKASININ MALINI SAHİPLENME	3
4.11.3. MÜLTEZİMLER.....	3
4.12. BİR TOPLUMSAL GRUP OLARAK AŞİRETLER	3
4.12.1. KÜRT AŞİRETLERİNE TARİHSEL GENEL BİR BAKIŞ.....	3
4.12.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI	3
4.12.3. AŞİRETLERİN İSKÂNİ VE GÜDÜLEN POLİTİKALAR	3
4.12.4. HİSNİMANŞÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA KAZALARINDAKİ AŞİRETLER....	3
4.12.4.1. Hısnımanşûr Kazasındaki Aşiretler	3
4.12.4.2. Kâhta Kazasındaki Aşiretler.....	3
4.12.4.3. Behisni 'Kazasındaki Aşiretler	3
4.12.4.4 Osmanlı Devleti'nde Göçebe Aşiretlerde Sosyal Hayat	3
4.12.4.5. Hısnımanşûr, Behisni, Gerger ve Kâhta Kazalarında Bulunan Aşiretlerde Sosyal Hayat Düzeni	3

BEŞİNCİ BÖLÜM

HİSNİMANŞÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA'DA EKONOMİK HAYAT

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK DÜZENE GENEL BAKIŞ	3
5.2. ADIYAMAN İLİNİN EKONOMİK YAPISI.....	3
5.2.1. TARIM	3
5.2.2. VERGİLER	3
5.2.2.1. Tarımdan Alınan Vergiler.....	33
5.2.2.1.1. Hısnımanşûr Kazasında Alınan Vergiler	35

5.2.2.1.2. Behisni Kazasında Alınan Vergiler.....	3
5.2.2.1.3. Gerger Kazasında Alınan Vergiler.....	3
5.2.3.HAYVANCILIK.....	3
5.2.4. SANAYİ.....	3
5.2.5. TİCARET	3
5.2.5.1. Esnaf Grupları.....	3
5.2.6. KAZALARIN GELİR VE GİDER KAYNAKLARI	3
5.2.6.1. Kazaların Gelir Kaynakları.....	3
5.2.6.1.1. Sınai Faaliyetlerden Elde Edilen Gelirler	3
5.2.6.1.2. Tarımsal Üründen Elde Edilen Gelirler	3
5.2.6.1.3. Vergi Gelirleri	3
5.2.6.1.4. Cizye Gelirleri	3
5.2.6.1.5.İltizam Bedelleri.....	3
5.2.6.1.6. Zimmetlerde Kalan ve Tahsil Edilemeyen Gelirler.....	3
5.2.6.1.7. Vergi Bakiyeleri.....	3
5.2.6.1.8. Mahlûl Timar Gelirleri.....	3
5.2.6.1.8.1. Harput Vilâyeti Mahlûl Timarın Gelirleri	3
5.2.6.1.8.2. Hısnımansûr Kazası Hâsılatı.....	3
5.2.6.1.8.3. Behisni Kazası Hâsılatı.....	3
5.2.6.1.8. Çeşitli Vergi Tahsilâtları	3
5.2.6.2. Kazaların Gider Kaynakları.....	3
5.2.6.2.1. Personel Maaşları	3
5.2.6.2.2. Sancak Emini Maaşları.....	3
5.2.6.2.3. Kâtip Maaşları.....	3
5.2.6.2.4. Mal ve Tahrirat Kâtiplerinin Maaşları.....	3
5.2.6.2.5. Mal Refikleri Maaşları.....	3
5.2.6.2.6. Nizamiye Askerlerinden Emekli Olanların Maaşları.....	3
5.2.6.2.7. Timarlara Ödenen Maaşlar	3
5.2.6.2.8. Kırtasiye Masrafları	3
5.2.6.2.9. İmarat ve Tamirat Giderleri	3
5.2.6.2.10 İhtiyaç Sahipleri ve Emekli Maaşlar.....	3
SONUÇ	3
KAYNAKÇA.....	3
EKLER.....	3

Ek-1: Ma'muretülaziz Vilâyetinde Bulunan Sancak, Kaza, Nahiye, Köy ve Mahalle Nüfusları İle Hane sayısı (1312/1894)	3
Ek-2:HARPUT SANCAĞINDA HRİSTİYAN MİLLETİNİN RUHANİ REİSLERİ (1287/1870).	3
EK- 3: ADIYAMAN İLİNİN NÜFUSU (2007).....	3
EK- 4: HİSNİMANŞÛR SANCAĞI UMUMİ MASRAFLAR MUVAZENE CETVELİ (1281/1864).	3
EK- 5: BELGELER	3
EK- 6: HARİTALAR.....	3
EK- 7: RESİMLER	3

KISALTMALAR

A.MKT.DV	:Sadaret Mektubî Kalemi Deavî
A.MKT.MVL	:Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.MKT.UM	:Sadaret Mektubî Kalemi UmumVilâyet
A.MKT	:Sadaret Mektubî Kalemi
A.DVN.MHM	:Sadaret Divân-ı Himayûn Mühimme Kalemi
A.DVN	:Divân (Beylikçi) Kalemi
A.MKT	:Sadaret Mektubî Kalemi
AŞS	:Adıyaman Şer’iyye Sicili
BEO: VGG	:Âmedî Kalemi Vilâyet Gelir Gider
B.Ş.S.	:Besni Şer’iyye Sicili
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.ŞFR	:Şifre Kaemi
İMV	:İradeder Meclisi Vâlâ
İSAM	:İslâm Ansiklopedisi İslamî Araştırmalar Merkezi
ML.MKT	:Mektubî Kalemi
ML.EVM	:Evâmîr-i Maliye Kalemi
ML.MSF	:Masârifât Muhasebeciliği
ML.VRD	:Vâridât Muhasebesi
ML.VRD.CMH	:Varidat Muhasebesi Cizye
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TİB	:Türkiye İş Bankası
Y.MTV	:Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.K.Y	:Yazarın Kendi Yayını
T.Y	:Tarih Yok
Vd.	: ve diğerleri

TABLOLAR

Tablo 1:Hısımansûr Kazasında Bulunan Nahiyeler ve Nüfusları (1288/1871).	28
Tablo 2:Behisni Kazasında Bulunan Mahallelerin Nüfusu (1312/1894).....	31
Tablo 3:Diyarbakir Vilâyetinde Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1289/1872).....	37
Tablo 4:Hısımansûr Kazasında Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1519/1563)	42
Tablo 5:Hısımansûr Kazasında Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1320/1902)	43
Tablo 6:Hısımansûr Kazasının Millet Esasına Göre Nüfusunun Dağılımı (1293/1877-1297/1881)	44
Tablo 7:Hısımansûr Kazasına Bağlı Köylerde Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1312/1894).....	45
Tablo 8:Behisni Kazasında Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (924/1519- 967/1560)	46
Tablo 9:Behisni Kazasının Millet Esasına Göre Nüfusunun Dağılımı (1293/1877- 1297/1881)	48
Tablo 10:Kâhta Kazasının Millet Esasına Göre Nüfusunun Dağılımı(1293/1877- 1297/1881)	49
Tablo 11:Kâhta Merkez ve Kazaya Bağlı Köylerde Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1312/1894).....	50
Tablo 12:Malatya Sancağı'nda Millet Esasına Göre Nüfusunun Dağılımı (1293/1877- 1297/1881)	51
Tablo 13:Bazı Osmanlı Vilâyetlerinde Karşılaştırmalı Ermeni Nüfusu (1330/1914)	53
Tablo 14:Hısımansûr Kazasında Bulunan Nahiyelerin Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı	75
Tablo 15:Behisni Kazasında Bulunan Nahiyelerin Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı:.....	75
Tablo 16:Kâhta Kazasında Bulunan Nahiyelerin Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı.....	76
Tablo 17:Kâhta Kazasında Bulunan Nahiyelerin Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı.....	76

Tablo 18:Hısnımansûr Kazasında Bulunan Vakıflar (1317/1907)	84
Tablo 19:Beshisni Kazasında Bulunan Vakıfların Tahakku Eden Gelirleri	87
Tablo 20:Fal Camii Vakfı 1289/1872 Tarihli Muhasebesi	90
Tablo 21:Fal Camii Vakfı 1291/1847 Tarihli Muhasebesi	91
Tablo 22:Fahriye Medresesi 1288/1871 Tarihli Gelir-Gider Durumu.....	95
Tablo 23:Behisni Kazasında Bulunan Eğitim Kurumları (1312/1894).....	100
Tablo 24:Malatya Sancağı'nda Üretilen Mahsulâtın İstatistikî Cetveli (1292/1875).	128
Tablo 25:Hısnımansûr, Behisni ve Gerger Kazalarının 1270/1853-1274/1857 Yılları Tütün Öşrü	148
Tablo 26:Malatya Sancağı ve Bağlı Kazalarda Üretilen Sinaî-Endüstri- Ürünler (1292/1875).....	153
Tablo 27:Malatya Sancağı'nda Üretilen Sıvı Ürünler (1292/1875)	161
Tablo 28:Harput Eyâleti Gelirleri (1281/1864).....	174
Tablo 29:Harput'a Bağlı Kazaların Haziran 1268/1851 Mayıs 1269/1852 Duhan Gümrüğü Gelirleri.....	180
Tablo 30:Hısnımansûr, Behisni ve Gerger Kazalarının Masrafları (1269/1852).....	181
Tablo 31:Behisni Sancağı'nda Bulunan Meslek Gruplarının Tabi Oldukları Cizye Miktarı (1262/1845).....	192
Tablo 32:Harput ve Behisni Kazalarının 1261/1845 Senesi Geliri.....	194
Tablo 33:Harput Eyaleti ve Bağlı Kazaların 1262/1846 Senelerine Ait Gelirleri	195
Tablo 34:Harput'a Bağlı Kazaların 1267/1850 Senesi Gelir- Gider Durumu	198
Tablo 35:Hısnımansûr Kazası Gümrük, İhtisâb ve Arsa Bedeli (1257/1841)	203
Tablo 36:Diyarbakır, Ma'muretülaziz ve Kazaları Vergi Tahsilâtı (1290/1873).....	208
Tablo 37:Diyarbakır Vilâyeti Canavar Vergisi Tahsilâtı (1290/1873- 1292/1875).....	209
Tablo 38:Diyarbakır ve Kazaları A'sar Tahsilâtı (1290/1873).....	209
Tablo 39: Malatya Sancağı Mali Gelir Tablosu (1292/1875)	210
Tablo 40:Ma'muretülaziz Vilâyetinde Yapılan Tahsilâtların Fazla ve Noksanları (1319/1901).....	212
Tablo 41:Nizamiye'den Emekli Asker Maaşları (1281/1864)	218
Tablo 42:Tımarlara Ödenen Maaşlar (1281/1864)	219
Tablo 43:Giderlerin Toplu Görünüşü (1281/1864).....	222

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, en eski yerleşim yerlerinden biridir. Sahip olduğu tarihî konumu itibariyle bölge, bütün tarihî zamanlarda çeşitli devletlerin hâkimiyetleri altına almak istedikleri bir mevki olmuştur. Çalışma konumuzu teşkil eden Hısnımansûr (Adıyaman), Behisni (Besni), Gerger ve Kâhta, bu bölgede yer almaktadır. Çalışmamızın amacı; Adıyaman’a ait 19. Yüzyıldaki sosyo- ekonomik hayata ilişkin bilgi ve belgeleri bilim dünyasına kazandırmak, Adıyaman’ın Osmanlı dönemine ilişkin idarî yapısını ortaya koymak ve bu kentin renkli tarihî geçmişinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu açıdan, doktora tezimizin konusunu, “19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta’nın Sosyal ve İktisadî Durumu” teşkil etmektedir. Araştırmamızın ana kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki muhtelif defter ve belge katalogları oluşturmaktadır.

Uzun ve meşakkatli bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkan bu araştırmaya hiç şüphesiz birçok kişinin katkısı oldu. Burada öncelikle, bana ilgi ve desteğini esirgemeyen, bir danışmanlığın ötesinde sıcak ilgisiyle bana her zaman yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr Ahmet Uzun’a teşekkür ediyorum. Ayrıca, bu çalışmaya başlamanımda önemli rolü olan ve beni sürekli motive eden İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Başkanı Prof. Dr. Aziz Kutlar’a teşekkür ediyorum. Teşvik, yardım ve ilgilerini gördüğüm jüri üyeleri Prof. Dr. Ekrem Erdem, Doç. Dr. Birol Çetin ve Yard. Doç. Dr. Fehim Bakırcı’ya; çalışma konusundaki tavsiyelerinden dolayı Doç. Dr. Sait Öztürk’e; tez üzerinde gerekli tashihlerin yapılmasına yardımcı olan Gülüsüm Arslan’a, arşiv belgelerinin okunmasında katkı sağlayan Cezayir Yazar’a; Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ve İslamî Araştırmalar Merkezi’nde çalışan personele; yardımını gördüğüm ancak ismini burada zikredemediğim herkese ayrı ayrı teşekkür ederim. Son olarak, çalışmalarım esnasında her türlü maddî ve manevî yardımını esirgemeyen ailemin bütün fertlerine de müteşekkirim.

Ramazan ARSLAN

GİRİŞ

Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, en eski yerleşim yerlerinden biridir. Bu bölgede yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Bu kalıntılardan anlaşıldığına göre Adıyaman ve çevresinin sırasıyla; Hitit, Hurri, Mitanni, Kummuh, Âsur, Pers, Kommagene krallıkları ile Roma ve Bizans Hâkimiyetine girdiğini göstermektedir. Ancak Selçuklu komutanı Gümüştekin, 1066'da Adıyaman ve çevresini Bizans hâkimiyetinden alarak Selçuklu Devleti'ne katmıştır. Budan sonra Adıyaman çeşitli dönemlerde Artuklu, Eyyûbî ve Selçuklular'ın hâkimiyetine girmiştir.

Adıyaman ve havalisi, Osmanlı idaresine kadar Moğol, Akkoyunlu, Dulkadir Beyliği ve Memlûklü idaresinde kalmış, Osmanlı idaresiyle ilk tanışması I. Bayezid döneminde olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in 1515'te Diyarbekir'in fethi sırasında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (Halaçoğlu, 1988:377).

Adıyaman ve çevresinin bu renkli tarihî geçmişinin, iktisadî ve sosyal yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için doktora düzeyinde bir çalışma yapılmasının önemi daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Mehmet Taşdemir tarafından 1994 yılında yapılan "16. Yüzyılda Behisni, Hısn-ı Mansûr, Gerger ve Kâhta Kazalarının Sosyal ve İktisadî Durumu (1519–1563)" adındaki doktora çalışması dışında ciddi bir araştırma da yapılmamıştır. Bu eksik, tarafımızdan fark edilince "XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu" adıyla bir doktora tezi çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı araştırmalarına kaynaklık eden en büyük doküman Osmanlı Arşividir. Günümüzde hala bu arşivler, oldukça zengin tarihî bilgileri

muhafaza etmektedir. Bu belgelerden Osmanlı Devleti'nin siyasî, iktisadî, toplumsal ve benzeri konulardaki durumu hakkında orijinal bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Adıyaman iline ait 19. Yüzyıldaki sosyo- ekonomik hayata ilişkin bilgi ve belgeleri bilim dünyasına kazandırmak, Adıyama'nın Osmanlı dönemine ait sosyo- ekonomik, idarî yapısını ortaya koymak ve günümüz Adıyaman'ın tarihî geçmişinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu çalışmada, 19. Yüzyıla ait Adıyama ve çevresinin sosyo- ekonomik yapısını ortaya koyarken, çalışma yöntemi olarak konu bütünlüğünü sağlamak adına öncelikle konuyla ilgili Osmanlı dönemine ait kısa bir giriş yapılmış, daha sonra işleyeceğimiz konu bu bağlamda ele alınmıştır. Bu çalışmayı yürütürken mümkün mertebe birinci derece kaynaklara bağlı kaldık, arşiv çalışmasına önem verdik. Çalışma konumuzla ilgili defter ve belgeleri dikkatli ve hassas bir biçimde araştırmaya çalıştık.

Bu çalışmayı yürütürken başvuru kaynaklarımız arasında temettuat defterlerinin de yer almasını düşünmüştük. Ancak 19. Yüzyılda Tanzimatla birlikte birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden birisi de yeni vergi sayım defterleri ve Temettuat Defterleri'dir. Yeni bir vergi düzenlemesine gidilmesi beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de gündeme getirmiştir. Bu amaçla zaman zaman belirli dönemlerde sayımlar yapılmış ve bu sayımlar sadece Tanzimatın geçerli olduğu bölgeleri kapsamış, araştırmamızın konusu olan Adıyaman ve çevresinde uygulanmamıştır. Bunun için de Temettuat defterleri kaynaklarımız arasında yer almamıştır.

Tanzimat, ülkenin bütününde uygulanmadığından Temettuat Defterleri de Tanzimat'ın geçerli olduğu bölgeleri kapsamaktadır. Bu bölgeler Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküb ve Vidin'dir (Öztürk, 2002). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Temettuat Defterleri ML. VRD. TMT harfleriyle kodlanmıştır. Bu defterler, defterin kodu veya adı yazılmak suretiyle istenebilmektedir (Serin, 1988). Temettuat defterlerinin bölgesel dağılımında da görüldüğü gibi Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları yer almamaktadır (BOA, A. MKT, Dosya No: 161, Vesika No: 55, Belge no:1). Ancak bölgenin sosyal, iktisadî ve idarî yapısını ortaya koyacak ölçüde yeteri kadar defter ve belgeye ulaşabildiğimizi rahatlıkla ifade edebiliriz.

Tanzimattan sonraki idari düzenlemede Hısnımansûr, 1265/1848 tarihinde Diyarbekir vilâyetine bağlı bir sancak durumuna getirilmiştir. 1275/1858'de Malatya sancağına¹, 1300/1883'te de Ma'mûretülazîz (Elazığ) Vilâyetine bağlanmıştır. Cumhuriyete kadar bu statüde bulunan Hısnımansûr, 1923'ten 1954 yılına kadar Malatya'nın bir ilçesi olarak kalmış, 22 Haziran 1954'te Besni, Gerger ve Kâhta ilçeleriyle on altı nahiyeden oluşan bir il durumuna getirilmiştir. Bu idari statülerinden dolayı Diyarbekir Salnamesi, Ma'mûretülaziz Salnamesi, müracaat ettiğimiz diğer kaynaklar arasında yer almıştır.

Araştırmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Adıyaman'ın Tarihine Genel Bakış başlığı altında Adıyaman, Besni Gerger ve Kâhta'nın tarihi genel hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde Adıyaman, Besni, Gerger ve Kâhta'nın demografik durumu ele alınmış ve adı geçen kazalarda bulunan nüfusun millet esasına göre dağılımına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde; Adı geçen kazaların idarî yapısı üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu kazalarda tespit edilebilen resmî daire ve memurlar, idarî birimlerde görülen suiistimaller, kazalarda sergilenen güzel davranışlar, yargı birimlerinin uzaklığı ve doğurduğu sonuçlar ile yerleşim birimleri arasındaki ulaşım güçlüğüne değinilmiştir.

Dördüncü Bölümde; Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'da 19. Yüzyılda sosyal hayat irdelenmeye çalışılmış, sosyal hayatta önemli rolü olan vakıflar ve bu vakıfların gelir ve gider kaynakları üzerinde durulmuştur. Vakıflar konusunda görülen suiistimallerden örnekler verilerek bu hususun vakıfların işleyişi üzerindeki olumsuz yanına dikkat çekilmiştir. Ayrıca kazalarda bulunan, tekke ve zaviyeler, cami ve mescitler, medreseler, eğitim kurumları, han ve hamamlar üzerinde durulmuştur. İlerleyen kısımlarda sosyal hayatı olumsuz etkileyen hususlar ile halkın en çok şikâyet ettiği konulara işaret edilmiş ve toplumsal yapı içinde önemli yeri olan aşiretler üzerinde durulmuştur. Beşinci ve son bölümde ise; Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının 19. Yüzyıldaki ekonomik hayatı üzerinde durulmuştur. Söz konusu kazaların gelir ve gider kaynakları ele alınarak bu kazaların 19. Yüzyıldaki sanayi, tarımsal üretim ve ticaret yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. En

¹ Malatya Sancağı, Malatya, Akçadağ, Behisni, Hısnımansûr ve Kâhta olmak üzere beş kazayı kapsamaktaydı. İncelediğimiz dönemde yer alan kazalar da bu sancağa bağlıydı. Bu dönemde sancağın merkezi Malatya kazasıdır (BOA. Y.PRK. UM, 15 Ağustos 1296/1879, ss. 5).

son olarak çalışma konumuzda yer alan kazalarda 19. Yüzyılda faal olarak görülen, meslekler üzerinde durulmuştur.

Kullandığımız kaynaklara gelince; çalışmamızın ana kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan muhtelif defter ve belge katalogları oluşturmaktadır. Bu arşivde yararlandığımız kaynakların muhteviyatı hakkında aşağıda kısa bilgi verilecektir.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Defterleri (Y.MTV): Bu defterlerin çoğu askerî konularla ilgilidir. Bu defterlerin içerikleri genellikle içte ve dışta meydana gelen olaylardan (asâyiş konuları, Ermeni meselesi ve şikâyetler, sınır olaylarına ilişkin bilgilerden) oluşmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde bu fona ait 14 ciltlik katalog serisi bulunmakta olup, H.1293–1319/M.1876–1909 tarihleri arasındaki maruzat evrakını açıklamaktadır (Genç vd., 2000:366-367). Çalışma konumuzla ilgili olarak 51 ve 57 nolu dosyalardan yararlanıldı.

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM): Perakende evrak bölümü, Sultan II. Abdulhamid'in saltanat yıllarına ait (1876–1909), “Maruzat” adıyla saraya sunulan yazılar ile Mâbeyn-i Hümâyûn'da günlük muamelât neticesinde biriken evrakı kapsamaktadır (Genç vd., 2000:368).

Âmedî Kalemî Defterleri (BEO): 593 numaralı “BEO. Vilâyetlerden Gelen-Giden Defterlerin Kataloğu”ndaki Vilâyet Gelen- Giden Defterleridir. Bu defterler, H. 1265- 1341/ M. 1848- 1922 tarihleri arasındaki kayıtları kapsamakta olup 1608 defterden oluşmaktadır (Genç vd., 2000:218). Adı geçen defterlerden, konumuzla ilgili 118 nolu defterden yararlandık.

Mektûbî Kalemî Defterleri (ML. MKT): Bu defterler, Osmanlı Devleti'nin malî konulara dair çeşitli yerler ile yaptığı yazışmaların özet kayıtlarını içine almaktadır. Maliye defterleriyle aynı katalogta zikredilmektedir. Mektûbî Kalemî Defterleri, H. 1253–1328/M. 1837- 1910 tarihleri arasındaki kayıtları içermektedir (Genç vd., 2000:251). 19. Yüzyılda kazaların bağlı olduğu Diyarbekir sancağında elde edilen vergi gelirlerinin tespitinde 91; 111; 126; 128; 138; 143; 178;149;184;170; 287;208;3849; 3854; 3858 numaralı defterlerden yararlanıldı.

Evâmîr-i Maliye Kalemî defterleri (ML. EVM.): Bu defterler, malî konulara ait çeşitli yerlere gönderilen emirlerin özetlerini kapsamaktadır. H. 1253–1328/M. 1837- 1910 tarihleri arasındaki kayıtları ihtivâ etmekte olup, 59 adet

defterden meydana gelmektedir. (Genç vd., 2000:251-252). Bu defterlerden konumuzla ilgili olan 512 numaralı dosyadan yararlandık.

Mâsârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML. MSF): H. 1250- 1338/M. 1834- 1920 tarihleri arasında düzenlenmiş olan Maliye Nezareti'ne ait Mâsârifât Defterleri, Osmanlı maliyesinin devlet eliyle yapmış olduğu masrafları gösteren defterlerdir. 10 Cilt Mâsârifât kataloğunda toplam 19.481 adet defter bulunmaktadır (Genç vd., 2000:252). Hısnımasnûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında 19. Yüzyılda ortaya çıkan gider kalemleri, 17817 numaralı defterden yararlanılarak tespit edilmiştir.

Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML. VRD): Vâridât muhasebesi, Osmanlı Devleti'nin umumi gelir kaynaklarını tespit etmek ve bunların Hazine'ye îrad olarak girmesini gerektiren tarh ve tahsil etmekle vazifeli idi. Bu defterler iki ana katagoride değerlendirilmiştir. Birinci katagoride, tahsil olunan îrâda ait defterler, ikinci katagoride ise henüz tahsil edilmemiş fakat tahsil edilecek gelirlerin kaynaklarını içine alan defterler yer almaktadır.

Devletin memur maaşlarında “öşrü maaş” adı altında yaptığı kesintiler hazineye gelir getirdiği için kesintilere ait defterler de bu gelirlere konmuştur. Multezimlerin uhdelerinde bulunan iltizâm bedelleri ve vali, kaymakam gibi kimselerin devlete olan şahsî borçları ile zimmetlerinde bulunan devlet mallarını gösterir defterler de gelir olarak değerlendirilmiştir. Vâridât defterleri, H. 1252- 1338 /M. 1836- 1919 tarihleri arasında 3 cilt halinde toplam 4. 237 adet defterden meydana gelmektedir (Genç vd., 2000:253). Bu defterlerden, çalışma konumuzla ilgili kazaların 1261/1845, 1262/1846 senelerine ait gelirler, gümrük, ihtisab ve arsa bedeli gibi gelirler ile adı geçen kazaların 1290/1873 yılı vergi tahsilâtları ortaya çıkarılmıştır. Çalışma konumuzla ilgili en çok bu defterlerden yararlandık. Yararlandığımız defterlerin sayısı toplam 19 olup bunlar 690/2; 690/4; 1064; 1233; 2304; 4177; 825; 520; 165; 1659; 2260; 2324; 2335; 3057; 3712; 3740; 4741; 1810; 1223 numaralı defterlerdir.

Cizye Defterleri (ML. VRD. CMH): Cizye, gayr-i Müslim vatandaşın erkek nüfusundan hayat ve hüviyetlerinin devletçe korunması ve askerlik hizmetlerinden muaf tutulmaları karşılığında alınan vergidir (Akgündüz vd., 2008:102). Cizye defterlerinde genellikle eyalet, sancak, kaza, nahiye, köy, çiftlik ve mahalle adları belirtilerek bu yerlerde oturan, misafir olarak bulunan gelip geçen, ticaret maksadıyla

bulunan reâyanın isim, eşkâl, yaş ve cizye sınıfları yazıldıktan sonra isimlerinin altına tahsil edilen cizye miktarı belirtilmiş ve ilgililerce mühürlenmiştir. Cizye Defterleri Kataloğu’nda H. 1254- 1278/M. 1838- 1857 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 1.543 adet defter bulunmaktadır (Genç vd., 2000:254-255). Kazalarda bulunan meslek grupları ve bu meslek gruplarının ödemekle mükellef olduğu vergiler, 930; 1436; 1432; 1329; 637 numaralı 5 adet defter taranarak elde edilmiştir.

Mühimme Defterleri: Divân-ı Hümayûn toplantılarında müzakere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait siyasî, askerî, toplumsal ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği bu defterlere “Mühimme Defterleri” adı verilmiştir. Osmanlı Arşivi’nde H.961–1333/M. 1553–1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri bulunmaktadır (Genç vd., 2000:7). Çalışma konumuzla ilgili bilgiler, 249; 244; 212; 215; 230; 213; 246; 248; 264; 12; 233 numaralı 11 adet mühimme defterinden elde edilmiştir.

Tapu Tahrir Defterleri: Osmanlılar, bir yeri fethettiklerinde o bölgeye yetkili bir kimse gönderip nüfus ve gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla araştırıp deftere geçirirlerdi. Böylece her sancak için ayrı bir nüfus ve gelir defterleri meydana getirilirdi. O bölgede vergi kaynakları çeşitli etkenlerle değiştiği zaman, her 10–20–30 yılda bu tahrir işlemi yenilenirdi. Günümüzde, Osmanlı Arşivi’nde ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadime Arşivi’nde bulunan bu defterler arşivin en değerli koleksiyonlarından birini meydana getirmektedir.

Tahrir defterleri, Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil memleketlerin sosyal, demografik ve ekonomik tarihine ait, benzeri başka hiçbir yerde bulunmayan mufassal istatistik kaynaklarıdır.

Osmanlı Arşivi’nde H. 835- 1300/M. 1431- 1882 yıllarına ait 1.100 adet olan Tahrir Defterleri, Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nde bulunan 2.322 defterle serî teşkil ederler. Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarına ilişkin tahrir defterleriyle ilgili yaptığımız araştırmada, adı geçen kazalara ait tapu tahrir defterlerinin tamamının 16. Yüzyıla ait oldukları saptanmıştır. Adı geçen bu defterlerin numarası, tarihi ve deftere ilişkin bilgi aşağıda verilmiştir. 16. Yüzyılda Behisni’ye ait 7 adet tahrir defteri bulunmaktadır. Tahrir defterleri 71 numaralı defter ile başlayıp 997 numaralı defter ile sona ermektedir. Söz konusu defterlerin

numarası, tarihi ve hangi konulara ait oldukları aşağıdaki biçimde gösterilmiştir (Genç vd., 2000:103).

Behisni Tahrir Defterleri:

<u>Defter No:</u>	<u>Tarih</u>	<u>Açıklama</u>
71	925	Maliye, Evkaf
123	930	Maliye
156	937	Evkaf, kanunnamesi var
163	937	Timar
181	943	Maliye
408	937	Maliye
997	954	Maliye

Gerger Tahrir Defterleri (Genç vd., 2000:109):

<u>Defter No:</u>	<u>Tarih</u>	<u>Açıklama</u>
71	925	Maliye, evkaf
123	930	Maliye, evkaf
163	937	Timar
408	937	Maliye, evkaf
699	III. Mehmet	Timar, evkaf
911	III. Ahmet	Maliye

Hısnımansûr Tahrir Defterleri (Genç vd., 2000:112):

<u>Defter No:</u>	<u>Tarih</u>	<u>Açıklama</u>
71	925	Maliye, evkaf
123	930	Maliye, evkaf
181	943	Maliye
156	937	Evkaf, kanunnamesi var
387	Kanunî	Maliye
419	947	Maliye

Kâhta Tahrir Defterleri (Genç vd., 2000:114):

<u>Defter No:</u>	<u>Tarih</u>	<u>Açıklama</u>
71	925	Maliye, evkaf
123	930	Maliye, evkaf
156	937	Evkaf, kanunnamesi var
163	937	Timar

Her ne kadar bu tahrir defterlerinden yararlanamadık ise de bu açığı, Osmanlı Arşivi'nde incelediğimiz ve çalışmamızın “kaynaklar” kısmında belirtilen belge ve kataloglardan kapatmaya çalıştık.

Şer'iyye Sicilleri: Çalışmamız sırasında yararlandığımız bir diğer önemli kaynak, o günün mahkeme kayıtlarını gösteren şer'iyye sicilleri'dir. Bilindiği gibi Osmanlı devletinin en önemli yargı organı Şer'i Mahkemeleri idi. Devletin hukukî, iktisadî, dinî, askerî ve idarî müesseseleri hakkında çok değerli bilgileri, bu mahkemelerin defterlerinde bulmak mümkündür. Bu belgeler din, dil, renk farkı gözetmeksizin toplum bireyleriyle ilgili bütün olayları ve bu olaylara ilişkin mahkeme kararlarını ve idarî düzenlemeleri kapsamaktadır.

Şer'iyye sicillerini, eski mahkeme kararlarının tutanak defterleri olarak da düşünebiliriz. Osmanlı Devleti'nde, herhangi bir beylerbeyine, eyâlet, sancak ve kazaya devletin yetkili organı tarafından gönderilen ve *hüküm* denilen emirlerin sadece bazı askerî kararlar dışında, tamamı şer'i mahkemeleri temsil eden kadılara yazılırdı. Kadılar hukuki işlere memur oldukları gibi, devletin bulundukları idare merkezindeki yürütme görevini de üstlenmişlerdi. Zaten *kaza* ismi de bu işlevlerinden dolayı verilmiştir.

İktisat Tarihi açısından şer'iyye sicilleri, halkın gündelik hayatı, yaşam biçimi, halkın geçim şartları, çalışma hayatı gibi konularda önemli bilgiler ortaya koymaktadır.

Şer'iyye sicilleri, sosyal yapı ve idarî teşkilat açısından da önemli bir kaynaktır. Bu açıdan sicillerden eyalet, sancak, kaza gibi idarî yapı ve bu idarî yapının fonksiyonlarını görmek mümkündür. Yine vakıf, narh ve benzeri sosyal ve İktisadî müesseseler de sicillere kaydolunmuştur. Aynı şekilde herhangi bir kurumun tarihi, sosyal tarih, aile yapısı ve gelişim seyri sicillerden açığa çıkartılabilir. Bu bakımdan fert-fert, fert-devlet arasındaki bütün önemli olayların günü gününe ve hatta saati saatine kaydedildiği şer'iye sicillerinin incelenmesi ilmi bir gerekliliktir.

İstanbul'da “İSAM” kütüphanesinde yaptığımız araştırmada Adıyaman şer'iyye sicillerinin sayısını 40, Besni şer'iye sicillerinin sayısını ise 26 olarak tespit edebildik. Hemen belirtelim ki bu şer'iyye sicillerinin orijinal nüshaları Adana müzesinde bulunmaktadır. Besni'ye ait şer'iyye sicilleri, 173 kod numarasıyla

kayıtlıdır. Bu defterin tamamı 80 sayfadır ve 1281/1864 tarihini kapsamaktadır. Diğer taraftan, Besni'ye ait 26 defterin toplam sayfa sayısı -belirtilmemiş 6 defter hariç- 2272'dir. Adıyaman'a ait şer'iyye sicil defteri, 236 kod numarasıyla başlamakta ve 1335/1916-1336/1917 tarihini kapsamaktadır. Bu defterin sayfa adedi ise 218'dir. Adıyaman'a ait her defterin sayfa numarası ayrı ayrı belirtilmediği için toplam defterlerin sayfa adedini kesin olarak vermek mümkün olmamıştır. Çalışma konumuzla ilgili Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışmada Adıyaman'a ait 238, Behisni'ye ait 190 ve 200 numaralı şer'iyye sicilinden yararlandık

Devlet Salnameleri: Osmanlı nüfusu konusundaki ikinci önemli bilgi kaynağı yıllıklardır. “Devlet-i Âliye Salnameleri” ya da kısaca “salname” olarak bilinen imparatorluk yıllıkları, düzenli olarak yayımlanmış olan 66 ciltten oluşur. 1847'den 1918 yılına kadar yayımlanan salnamelerin yalnızca Birinci Dünya Savaşı sırasında yayımlanmamış olduğunu görüyoruz. Vilâyet Salnameleri ise yaklaşık 1868/1285 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır.

Vilâyet Salnamelerin çok azı (kısmen Aydın ve Hüdavndigâr Vilâyetindekiler) düzenli olarak yayımlanmış olduğu halde, Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin son derece değerli kaynaklardır (Karpas, 2003:44). Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları, 19. Yüzyılda hem Diyarbakır hem de Ma'muretülaziz Vilâyetlerine bağı olduğu için biz de çalışmamızda bu iki Vilâyetin salnamelerinden yeteri kadar istifade etmeye çalıştık. Diyarbakır Ma'muretülaziz Salnamesine ilişkin bilgi (Karpas, 2003:50-51) aşağıda verilmiştir.

<u>Diyarbakır Salnamesi</u>		<u>Ma'muretülaziz Salnamesi</u>
1286/ 1869	1302/ 1885	1298/ 1881
1287/ 1870	1308/ 1891	1301/ 1884
1288/ 1871	1312/ 1894	1302/ 1885
1289/ 1872	1316/ 1898	1305/ 1888
1290/ 1873	1317/ 1899	1307/ 1890
1291/ 1874	1318/ 1900	1308/ 1891
1292/1875	1319/ 1901	1310/ 1892
1293/ 1876	1321/ 1903	1312/ 1894
1294/ 1877	1323/ 1905	1325/ 1907
1297/ 1880		
1300/ 1883		
1301/ 1884		

Çalışma konumuzla ilgili Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1289; 1286; 1287; 1288; 1292 tarihli Diyarbekir Salnamesi ve 1301; 1302; 1310; 1312 tarihli Ma'muretül-aziz Salnamesi'nden yararlandık Sancak ve kazalarda bulunan nüfusun millet esasına göre dağılımı, kazalarda bulunan nahiyeler ve bu nahiyelerin nüfusları. Kazaların ekonomik hayatına ilişkin tarımsal ve sanayi ürünlerin üretim miktarları gibi bilgiler adı geçen salnamelerden elde edilmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİYAMAN'IN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ADİYAMAN, BESNİ, GERGER VE KÂHTA'NIN KISA TARİHÇESİ

Adıyaman ve diğer kazaların tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarihteki yeri bakımından birçok medeniyetlere sahne olmuştur. Adı geçen bu yerleşim yerlerinin tarihten günümüze kadar gelen kale ve diğer tarihi kalıntıları, birer Osmanlı şehri olan bu kazaların tarihi geçmişi hakkında birer şahitlerdir. Bu başlık altında çalışma konumuzun ilgili olduğu dönemde birer kaza statüsünde bulunan Adıyaman, Besni, Gerger ve Kâhta'nın tarihçelerine kısaca değinilecektir. Daha sonra her üç yerleşim biriminin yeri, doğal yapısı ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1.1.ADIYAMAN İLİ

Adıyaman, Güneydoğu Toroslar'ın Malatya dağları adı verilen kesiminin güney eteklerinde, deniz seviyesinden 725 m. yükseklikte kurulmuş, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bir ildir.

Adıyaman kenti, kuzeydeki dağların eteklerinden sonra başlayan düzlüklerde kuruludur. Emeviler zamanında 8. Yüzyılda kurulan kente, Emevi komutanı Mansur ibn Cavana tarafından bir kale yaptırılmıştır. Bizans saldırılarına karşı yapılan bu üç kapılı kale, daha sonra Abbasi Halifesi Harun Reşid döneminde onarılmışsa da günümüzde yıkıntı haldedir (Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, 1992:37).

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Adıyaman'ın eski adı Hısnımansûr'dur. "Hısn", kale korunacak yer anlamına gelmektedir (Battuta, 2004:376). Evliya Çelebi, bu kalenin küçük ama gayet çetin bir kale olduğunu, Mısır halifelerinin, sürgün edecekleri kimseleri buraya sürüp hapsedtiklerini belirtir (Çelebi, 1976:827). Kaynaklarda, VII. yüzyılda buraya gelen Emevi kumandanlarından Kays kabilesine mensup Mansûr b. Ca'vene'ye izâfetle buraya bu ismin verildiği zikredilmekte ise de başka bir rivayete göre bu isim Abbâsi Halifesi Ebû Ca'fer el- Mansûr'un adından gelmektedir. Ayrıca, Hârûnürreşîd'in halife olmadan önce burayı yeniden imar ve inşa ettirdiği de bilinmektedir. Adıyaman ismi ise Cumhuriyet'ten sonra verilmiş olup kaynağı hakkında bir kayda rastlanamamıştır (Halaçoğlu, 1988:377; Uzunçarşılı, ty:276). Helmuth Von Moltke'nin anısından anlatıldığına göre Moltke, "Adıyaman'a Kürtler buraya Hassunmanna ya da Hesnmansur diyorlar" demektedir (Işık, 1998:66).

Bölgede Pirin, Zey, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya'da yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Bunlardan, Adıyaman ve çevresinin sırasıyla Hitit, Hurri, Mitanni, Kummuh, Âsur, Pers, Kommagene krallıkları ile Roma ve Bizans Hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır (Halaçoğlu, 1988:377; Uzunçarşılı, ty:276).

Helenistik dönemin stratejik açıdan önemli olan Toros sıradağlarının ve Fırat Nehri arasında kurulan Kommagene Krallığı, Asurlular döneminde Kummuh diye bilinirdi. Günümüzde Adıyaman, Gaziantep, Kahramanmaraş il sınırları içinde yer alan Kommagene Krallığı'nın başkenti, Atatürk Barajı suları altında kalan Samasote (Samsat) idi. Yazlık başkent olan Arsemia (Eski Kâhta) dışında önemli şehirleri Selevkia Euphrates- Zeugma (Fırat'ın Silifkesi) ve Perre (Pirin)'dir.

Nemrut Dağı'ndaki devasa heykelleri ve Tümülüsü yaptıran Kral Antiokhos I döneminde en parlak dönemini geçiren Kommagene Krallığı, aynı zamanda önemli bir ticaret ve tarım ülkesiydi. Özellikle kereste ticareti Fırat yoluyla eskiden beri yapılmaktaydı. Az bulunan sedir ormanlarıyla kaplı olan Halof Dağının günümüzde çıplak olmasının sebeplerinden bir tanesi, kereste ticaretiydi. "Bu ağaç, Asur imparatorluğu'ndaki saray ve tapınakların yapımında çok aranan bir malzemeydi; ayrıca sedir ağacından yapılmış moble, güvelere karşı ideal korunma yoluydu ve herhalde eski çağda da bunun değeri biliniyordu. Kereste Güney Mezopotamya'da

önemli bir yapı malzemesiydi ve çok kıymetliydi. Kommageneliler bu ticaretten çok para kazanıyorlardı. Yine Toros dağları kalkeolitik çağdan beri maden ocaklarıyla ünlüydü. Maden çağının ilk başladığı yer, Kommagene Krallığı topraklarıydı. Kommagene “ubiferrum nascitur” yani “demirin doğduğu yer” olarak biliniyordu. Eski Kâhta’da (Arsemia) günümüzde bile ilk çağlardan kalan (demir tarlası) cüruf ve demir artıkları bulunmaktadır. Asur çivi yazıtlarında Kummuh ülkesinden alınan değerli madenlerden de bahsedilmektedir. Bu değerli madenler arasında altın, gümüş, petrol ve kömür bulunmaktadır.

Büyük İskender’den sonra Selevkiler’in egemenliğinde kalan Kommagene Krallığı, MÖ. 162 yılında Mithridathes I Kallinikos (Güzel yenen) tarafından bağımsız bir devlet olarak kuruldu. Mithridathes, ataları olan Persleri, Makedonları ve bölgedeki diğer toplulukları bir araya getirerek kurduğu bu güçlü devlete Grekçe (Genler Topluluğu) anlamına gelen Kommagene adını verdi (Özbek, ty:14-16).

Hısnımansûr kazasında, ilk İslâm akınlarına Hz. Ömer zamanında başlanarak asıl fetih hareketleri 670’e doğru Emevî Halifesi Muâviye devrinde gerçekleştirildi. Böylece Adıyaman, Samsat, Besni ve çevresi ele geçirildi. 758 tarihinde Abbâsî hâkimiyetine giren Hısnımansûr, 10.Yüzyılda yeniden Bizanslılar’a geçti ve Türkler tarafından ilk defa 1066’da Selçuklu kumandanı Gümüştekin tarafından alındı. Bundan sonra zaman zaman Artuklu, Eyyûbî ve Selçuklular’ın hâkimiyeti altına girdi; daha sonra Osmanlı idaresine kadar Moğol, Akkoyunlu, Dulkadir Beyliği ve Memlûklü idaresinde kaldı. Osmanlı hâkimiyetine ilk girişi I. Bayezid devrinde olmakla birlikte Yavuz Sultan Selim tarafından 1515’te Diyarbekir’in fethi sırasında kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı (Halaçoğlu, 1988:377; (Ma'muretülaziz Salnamesi, 1301/1883:115-122; Ma'muretülaziz Salnamesi, 1310/1892:82; (Uzunçarşılı, ty:276)

1.1.2.BESNİ İLÇESİ

Besni kazası, Anadolu’nun güney doğusunda, bir yay şeklinde uzanan Güneydoğu Toroslar sırasına ait Yumrutepe eteklerinde kurulmuş olup denizden yüksekliği 900 metredir. Eski yerleşim yeri şimdiki yerinden yaklaşık 5 km. güneyde, Besni Kalesi etrafında idi (ek 7, resim 2).

Besni, Halife Ömer zamanında Maraş'ın fethinden sonra açılan ve Bizans sınırındaki Şugur al Şamiya kalelerinden biriydi. Belirtilen dönemde Keysun nahiyesine bağlı ve bu nahiyenin merkeziydi. Günümüzde ise Keysun, Besni kazasına bağlı bir nahiyedir. Besni, gerek islâmın ilk zamanlarında, gerekse Selçuklular devrinde pek ehemmiyetli ve müstahkembir şehir bulunan Keysûm'un mülhakatından sayılmakta idi. Bu pek kuvvetli sınır kalesi, 949'da, Bizans imparatorluğu şark domesticus tarafından ele geçirilmiştir. Bir asırdan fazla Bizans elinde kaldıktan sonra yine Maraş ve Keysûm ile birlikte, 1084'te Anadolu Selçuklu sultanlığı'nın kurucusu olan Süleyman Şah I.b. Kutulmuş'un ümerasından Buldaçı adlı bir türk emîri tarafından zaptedilmiş, neticede Maraş, Keysûm, Behesni, Raban, Merzban, Ayıntab şehir ve kasbaları, Anadolu sultanının elinde kalmıştır. 1171'de Eyyübilerin elinde kalmış olan Besni, bazı kasaba ve kalelerle birlikte 1260'ta Hülagu tarafından bir takım hizmetlerinden dolayı Kilikya ermeni kralı Hethum'a hediye edilmiştir. Fakat Behesni halkı olan Türkler, ermeni kralına teslim olmak istemediler. Bunun üzerine, Hulagu'nun emri ile bu kale Moğollar tarafından muhasara edildi. Moğollar ikinci bir muhasaradan sonra ancak kaleyi almada muvaffak oldu ve şehre girdiler. Fakat Besni halkı bir ermeni kralına tabi olmak istemeyinde bir Müslüman hâkim tayin edildi. 1293 tarihinden itibaren, BehesniMısır Memlûk sultanlığı'nın Halep vâililiğine tâbi nâipliklerinden biri oldu. Yıldırım Bayeiz zamanında, ancak bir sene kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Behesni, Timur'un Sivas'ı ve sonra Malatya'yı zaptı (1400) sırasında, mısırlıların eline geçmiş ve Halep vâlisi tarafından Mukbil adında bir zabıt buraya nâip tâyin edilmişti. Daha sonra bizzat Timur tarafından idare edilen çok kuvvetli bir muhasara neticesinde kale 27 Eylül'de kapılarını açmıştır. Behesni 1516 ağustosunda, Yavuz Sultan Selim'in kuvvetleri tarafından, Malatya'nın alınmasından biraz sonra, mısırlılar elinden kurtarılarak, Dulkadirli emaretine bağlanmış ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu emaretin ilgasından sonra teşkil edilen Zulkadriyye, yâni Maraş eyaletine bağlı kazalardan bir olmuştur (1944, s. 570-572).

Besni adının doğuşu: Çeşitli dönemlerde değişik isimler almış olan Besni, Kommogene Krallığı döneminde Bahsna, daha sonra Bethesna (Süryânîce) adıyla anılmıştır. Arap ve Fars kaynaklarında ise bu ismin Behesnâ'dan geldiği ve “eşsiz” ya da “ cennete eş” mânalarına gelen hesnâ kelimesinden türetildiği belirtilmektedir.

Osmanlı döneminin başlangıcında Behisni ve Behesni olarak kullanılan isim, 19. Yüzyıl sonlarında Bihisni şeklini almış, daha sonra da Besni olmuştur (Taşdemir, 1988:540-542).

1.1.3. KÂHTA İLÇESİ

Kâhta kazası, 19. Yüzyılda, Malatya Vilâyetine bağlı bir kaza merkezi olup, Fırat Nehri tâbilerinden Kâhta suyu üzerinde ve Malatya şehrine 165, Gölbaşı demiryolu istasyonuna 120 k("Kâhta",İslâm Ansiklopedisi, 1955)m bir yol ile bağlı bulunuyordu Malatya Vilâyetine bağlı bulunduğu dönemde (BEO. VGG.d Defter nr.118, 1287/1870:232) küçük bir kasabadan ibaret olan eski Kâhta, Ortaçağ'da, en kuvvetli kalelerden biri durumundaydı. Bir tepe üzerinde kurulmuş olan bu kale, Sumaysat-Malatya arasındaki doğu yolunu koruyordu. 19. Asır sonlarında buraya yakın olan Nemrud Dağında, Hamdi Bey tarafından, Kommagene Kralı Antioches I. (m.ö. I.yy.)'a ait âbideler bulunmuştur. Kâhta'nın adı, ilk defa, haçlı seferlerinden bahseden şarklı tarihçiler tarafından zikredilmektedir.

Kâhta'nın Antik ve Bizans devirlerine ait adı bilinmemekte ise de, şehir yakınında Bolam suyu üzerinde, milattan yaklaşık 200 sene önce, Setimius Severus tarafından yaptırılan köprü ile şehrin kalesi yerinde, Bizans devrine ait tesislerin kalıntıları, daha İlk Çağ'da ve Ortaçağ başlarında, burada önemli bir hudut beldesi var olduğunu ortaya koymuştur. Malazgirt savaşından sonra, bu hudut bölgeleri, Bizans İmparatorluğu tarafından kesin bir şekilde kaybedilerek elden ele geçti; bir taraftan Malatya Danişmendleri, Rum Selçukluları ve Karpuz'taki Artukoğulları, bir taraftan da Urfa ve Maraş'a sahip bulunan haçlılar arasında çekişme konusu oldu. 11. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu bölgelere çok sayıda girmeye başlamış olan Ermeniler de, bu sıralarda Malatya, Hısnımansûr, Gerger ve Kâhta gibi kaleleri ele geçirip, muhtâriyete sahip olmuşlar ve komşu Müslüman hükümdarlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Malik al-Mansûr adlı birisinin kaleyi yeniden tamirle görevlendirilmesine dair Kâhta hisarında bulunan 525 (1130/1131) tarihli bir kitâbe bu devre aittir. Harput (Ünal, 1989:11) emirinin bölgeyi ele geçirmesinden sonra (Mayıs 1150) bu bölgelerde (Hısnımansûr, Gerger, Kâhta) Hristiyan hâkimiyet sona erdi. Daha sonra kale Artuklulara, onlardan da Seçukluların eline geçti (1226). 682

(1283/1284) tarihinde Mısırlıların Haleb Vâlisi olan Kara Sungur, kaleyi zaptederek, yeniden kuvvetli sağlam bir hale getirdi. Timur, Suriye Seferi sırasında 803 (1401/1402) yılının ilk aylarında, Malatya'ya ve Kâhta'ya kadarki bütün araziye ele geçirerek Bayezid'in kalelere koymuş oldukları muhâfızları çıkarıp Türkmen Kara Osman'ı tahta çıkarttı. Timur'un geri çekilmesinden sonra Memlûk Sultanları tekrar bu alana girdiler ve hükümlerlikleri I.Selim tarafından ortadan kaldırılincaya kadar burada kaldılar (İslâm Ansiklopedisi, "Kâhta", 1955:89-90).

Osmanlı hâkimiyeti altında Kâhta, Orta Çağ'da sahip bulunduğu önemli hudût kalesi rolünü artık kaybetmiştir. Günümüzde, kale biraz harap vaziyette bulunuyor ise de birçok kalıntısıyla birlikte tarihi yorgunluğuyla ayakta durmaya devam etmektedir. Yeni Kale: Kâhta'ya 26 km. uzaklıkta Koçhisar Köyü'nün karşısında bulunan ve günümüzde görülebilen kalıntıların Ortaçağ'a ait olup I. Antochos dönemine kadar geriye dönük hiçbir kalıntı bile hayatta kalmadığı için bu kaleye Yeni Kale ismi verilmiştir. Yeni kale, yalçın kayalar üzerinde kurulmuş ve Nymf Nehrinden suyu almak için kayalar dibinden başlayan sarp basamaklı geçide yalnız kaleden ulaşabilen ve Nymf Nehrine inen bu basamaklı geçit mevcut suyu himayesine alır ve kaleyi gelecek tehlikelerden korur. Sarp ve yalçın kayalar üzerinde kurulan bu kale bir iç ve bir dış kaleden oluşur. İçinde bir cami, bir hamam, iki sarnıç ve bir dizi odaları olan dış kale, çarpraz kabarık çizgili tonoz çatısıyla ve bir salonun harabeleriyle günümüze kadar görsel olarak iyi şartlarda hayatta kalabilmiştir.

12. Yüzyıldan başlayarak Artukluların, Rumların, Selçukluların, Memlukların ve Osmanlıların himâyesine giren Yeni Kale, birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Arapça yazılar, 13. Yüzyıldan Memluk dönemine ait olup Kommagene'lere ait hiçbir kalıntı bile kalmadığı için buraya Yeni Kale, karşı kıyıda kurulan ve yeni kalenin zıt kıyısındaki kaleye de Eski Kale ismi verilmiştir (Çoban, t.y.:47).

1.1.4. GERGER İLÇESİ

Gerger kazası, Malatya yakınlarında bulunan Fırat Nehrinin batı sahillerinde yer almaktadır. Günümüzde de kaza olarak Adıyaman iline bağlı bir yerleşim

merkezidir. Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta'da olduğu gibi Gerger kazası da Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı topraklarına tamamen ilhâk edilmiştir. 925/1519 tarihinde yapılan tahrirde Gerger- Kâhta, Behisni- Hısn-ı Mansûr şeklinde ortak bir sancağın önemli bir kâza merkezi görevini üstlenmiştir. Daha sonra da bazen Malatya ile birlikte Arab Eyâletine ve çoğunlukla da Malatya ve Divriği ile beraber Rûm Eyâletine bağlı sancak halinde kalmıştır (Akgündüz A. , 1990:261).

1.2. ADIYAMAN, BESNİ, GERGER VE KÂHTA'NIN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Bir kentin fiziki olarak bulunduğu yerin tespitinde o kentin çevresinde bulunan yerleşim yerleri bize yardımcı olur. Doğal yapısı ve coğrafi özellikler ise bir kentin sosyal ve ekonomik yönüyle doğrudan ilişkilidir. Ekonomik olarak tarım ürünlerinin yetişmesi, mevsime göre ziraatın değişmesi, tarım ve hayvancılık faaliyetinin yön değiştirmesi, bu faaliyetlerin yapıldığı kentin bulunduğu doğal yapısı ve iklim özelliklerine bağlıdır. Bu başlık altında Adıyaman, Besni Gerger ve Kâhta'nın doğal yapısı ile coğrafi özellikleri incelenecektir.

1.2.1. ADIYAMAN İLİNİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat bölümünde yer alan Adıyaman ilinin toprakları kuzeyde Doğu Anadolu'ya, batıda Akdeniz Bölgesi'ne kadar uzanır. Doğusunda ve güneyinde akan Fırat Irmağı, ilin Diyarbakır ve Urfa illeriyle sınırını çizer. 7.614 km². Yüzölçümüne sahip olan Adıyaman'ın, 1992 yılında, Adıyaman merkez, Besni, Çelikhan, Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat olmak üzere 7 ilçesi bulunuyor iken (Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, 1992:51-52) günümüzde merkez ilçe dâhil 9 ilçesi ile 406 köyü vardır. İlçeleri; Merkez, Besni, Çelikhan, Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat, Sincik ve Tut ilçeleridir (Adıyaman Valiliği Web Sitesi). Gerger ilçesinin ilgi çeken yerleri ise, ilçenin güneyinde sarp kayalıklar üzerinde kurulu bulunan Berber Kalesi, İlçenin kuzeyinde Kürdek ve Hacıbaz dağ ve doğusundaki Eskikent köyü turistik önem taşımaktadır (Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi).

Tarihi güzellikleriyle günümüzde ilgi odağı hâline gelen Adıyaman'ın ilgi çeken yerleri, Adıyaman, Kâhta, Besni kaleleri; Adıyaman Müzesi, Cendere Köprüsü, Nemrut Dağı Kalıntıları, Karakuş Tepesi, Pirin (Perre) ve Gümüşkaya mağaraları ve Gölbaşı gölleridir. Adıyaman iline bağlı Kâhta ilçesinin kuzeydoğu kesiminde yer alan Nemrut Dağı, Güneydoğu Toroslar'ın bir parçasıdır. Yüksekliği 2.150 metre olan Nemrut'un doruk kesiminde, Tümülüs denen ve bir mezar üzerine toprak yığılarak oluşturulan tümsek ile dev boyutlarda dinsel anıt kalıntıları vardır.

Nemrut Dağı'nın doruğunda, İÖ 1. Yüzyılda yaşayan Kommagene Kralı I. Antiokhos'un mezarının bulunduğu sanılan Tümülüs yer alır. Tümülüs'ün doğusundaki alanın kuzeyi ve güneyi, dış duvarların alt sırasında kullanılan ve ortostat denen üstü kabartmalı ve yazılı taş levhalarla çevrilidir. Zengin kültürel değerlere sahip olan Nemrut Dağı'nın koruma altına alınması düşünülmüş ve 1988'de 13.850 hektarlık alanda bir ulusal park kurulmuştur. Çok sayıda turist tarafından ziyaret edilen Nemrut Dağı Milli Parkı'na, Kâhta'dan 43 km'lik bir yolla ulaşılır (Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, 1992:51-52).

Toroslar'ın güneydoğu uzantıları içinde yer alan Adıyaman ilinin toprakları genel olarak dağlık ve yaylıktır. Güneydeki tarım yapılabilir düzlüklerin yükseltisi 600 metre iken; kuzeydeki dağların yükseltisi 2.551 metreye ulaşır.

Malatya Dağları adını alan Güneydoğu Toroslar'ın batı uzantıları ilin kuzeyini kapsar. Kuzeye gidildikçe yüksekliği artan Malatya Dağları'nın birçok tepesi 2.000 metreyi aşar. Akdağ, 2.551 metreye ulaşan doruğuyla bu dağların en yüksek noktasıdır. 2.150 metre yükseklikteki Nemrut Dağı, Kommagene Krallığı'nın tapınak kalıntıları, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağıdır.

İl topraklarının yaklaşık üçte birini oluşturan güney bölümü, yükseltisi 600 ile 1.000 metre arasında değişen engebeli bir yapıdadır. Adıyaman ilinin başlıca yerleşmeleri bu kesimde yoğunlaşmıştır. İl topraklarının ancak %10'nu kaplayan ovalarının en önemlileri toplam 815 km²'lik bir alana yayılan Kâhta ve Adıyaman ovalarıdır.

İlin en önemli akarsuyu olan Fırat, Malatya dağlarının güney yamaçlarından doğan bütün akarsuları toplayarak ormanlarla kaplı derin boğazlar içinde akar. Fırat Irmağı üzerinde yapılmış olan Atatürk Barajı, ülkenin en büyük barajı niteliğindedir.

Batıdaki Gölbaşı göllerinden doğan ve Kahramanmaraş topraklarına geçerek Ceyhan'a karışan Aksu dışındaki bütün akarsular Fırat'a akar. Göksu, Kalburcu Çayı, Kâhta Çayı ve Ziyaret Çayı Fırat'a katılan önemli akarsulardır.

Adıyaman ilinde genel olarak bütün Güneydoğu Anadolu'da egemen olan bozkır iklimi görülür. Bununla birlikte yüzey biçimlerinde görülen iki ayrı bölge özelliği iklime de yansımıştır. Kuzeydeki dağlık topraklarda kışlar soğuk ve çok karlı, yazlar serindir. Gece ile gündüz arasında büyük sıcaklık farkları vardır. En çok kar alan yer, ilin kuzey doğu bölümüdür. Dağlık bölgenin alçalarak sona erdiği güneydeki yaylalarda kışlar ılık, yazlar sıcak ve kurak geçer. Gölbaşı'nın küçük bir bölümünde Akdeniz iklimine rastlanır. Yıllık ortalama yağışın 835 mm olduğu Adıyaman'da en çok yağış ocak, en az yağış ağustos aylarında düşer.

Ormanlar il topraklarının %17'sini kaplar. Dağlık yörelerde meşelik ve fundalık; orman alanlarında fundalıklar daha geniş yer tutar. Otlakların bulunduğu yaylalar, hayvancılığı ilin başlıca geçim kaynağı durumuna getirmiştir (Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, 1992:34-35) (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

Toplam yüz ölçümü Türkiye topraklarının %0,98'i kadardır. İl toprakları, 37derece 25 dakika ve 38 derece 10 dakika kuzey enlemleri ile 37 derece 25dakika ve 39 derece 15 dakika doğu boylamları arasında yer almaktadır.

Adıyaman topraklarının kullanım durumları: Tarıma açık alanlar: %32, ormanlar: %17, dağlık ve taşlık yerler: %0,41, çayır mera ve otlaklar: %45,41, yerleşim alanları: 0,20, göl ve bataklıklar: 0,19, dere ve akarsu yatakları: 0,95, bilinmeyen: 3,67 olmak üzere toplam 761.400 ha. (Yurt Ansiklopedisi, 1981:183-187).

1.2.2. BESNİ İLÇESİ'NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Besni, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey batısında bulunan Adıyaman iline bağlı bir ilçedir. Doğusunda Adıyaman ili, batısında Gölbaşı ilçesi, kuzeyinde Malatya ilinin Doğanşehir ilçesi, Güneyinde Gaziantep ilinin Araban ilçesi, güneybatısında Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçesi, güneydoğusunda Fırat nehri ile

Şanlıurfa ilinin Halfeti ilçesi ile Bozova ilçesi yer alır. Besni ilçesinin yüzölçümü, 1649 km², deniz seviyesinden yüksekliği 1050 metredir. İlçenin eski yerleşim yeri, şimdiki bulunduğu yerin 5 km güneyinde eski Besni kalesinin etrafında ve uzun bir derenin iki yanında bulunmaktaydı. Yeri, gelişmeye uygun olmadığı ve derenin yağmur ve kar sularıyla yükselerek evleri bastığı için 1950–1960 yılları arasında değiştirilerek günümüzdeki yerine taşınmıştır (Ertuğrul vd., t.y.:84).

Besni ilçesinde, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz iklimlerinin karışımı tipik bir iklim hüküm sürer. İlçede iklime bağlı olarak tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Bitki örtüsü olarak kuzey ve batı kesiminde, dağlık ve engebeli alanlarda, bağlar ve Antepfıstığı ağaçlarına rastlamak mümkündür (Ertuğrul vd., t.y.:85).

Bölgenin havası yerine göre değişmektedir. Kuzey ve batı taraflarında kış mevsimi sert geçer. Kasımın ilk günlerinde karın yağmasıyla başlayan kış, altı ay kadar devam eder. Bu zaman içindeki soğuk, sıfırın altında beş dereceyi gösterir. Yaz mevsiminde ısı, otuz dereceye kadar çıkar. Kazanın güney ve doğu taraflarında ise, dört mevsimin etkisi görülür. Aralık ayı başlangıcından mart sonuna kadar kar yağar. Soğuk bir ile beş derece arasında değişir. Yazın sıcaklık ise 30 ile 40 derece arasındadır. Besni ilçesi dağlarla çevrili bir vadi içindedir. Arap ve daha çok Halep biçimi mimariye benzetilmek istenen evleri, dağ yamacında ve birbiri üzerinde derece derece yüksek ve intizamsız bir şekilde kurulmuştur.

Kazanın sınırları içinde Göksu, Ağdere, Değirmen, Tıvaş adlarıyla tanınmış altı çay bulunmaktadır. Göksu Çayı, biri Sürgü diğeri Haleb vilayetlerine bağlı Pazarcık Kazası'nın Helne Köyü'ne yakın bir yerinden çıkan iki suyun birleşmesinden meydana gelir. Bu çay Kızılköyü civarında Fırat Nehri'ne karışır. Evliya Çelebi, bu bölgede birçok su ve çay akarsularından söz etmektedir. Ağdere Çayı, Değirmen Çayı, Tıvaş ve Şuvak Suyu, belirli noktalarda Göksu'ya karışır. Şöyle ki; Burunçayır Köyü yakınından çıkan Ağdere Çayı, on saat kadar aktıktan sonra Kızılca Mustafa Köyü yakınında Göksuya karışır. Sugözü Köyü yakınından çıkan Değirmen Çayı, sekiz saat uzaklıkta Çanakçı Köyü yakınında; Keysun Nahiyesi'nde Araplar Gülü Köyü'nden² çıkan Tıvaş suyu³, altı saat uzaklıkta;

² Günümüzde burası “Arapköyü” diye bilinmektedir.”

Çanakçı Köyü yakınında ve Tut Nahiyesi'nin Erniş adlı yerinden çıkan Şuvak Suyu, Sılak Köyü yakınında Göksuyu'na karışır.

Kargalı Köyü yakınında çıkan Çiyonek⁴ suyu, yarım saat aktıktan sonra Araplar, Keysun köyleri yakınında Tıvaş suyu ile birleşir. Geçtikleri yerlerdeki değirmenleri idare eden bu sulardan, kıyılarındaki ve yakınlarındaki arazi, bir parça yararlanır. Bazılarında adi ve alabalık bulunur (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682, 1935:342).

1.2.3. KÂHTA İLÇESİ'NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kâhta, Adıyaman iline bağlı bir ilçedir. Yüz ölçümü 1.488 km² olan Kâhta ilçesi, doğuda Gerger ilçesi, güneydoğu ve güneyde Şanlıurfa ili, güneybatıda Samsat ilçesi, batıda Merkez ilçe, kuzeyde Sincik ilçesi, kuzeydoğuda da Malatya iliyle çevrilidir.

Doğal Yapısı: İlçe toprakları kuzey kesimindeki dağlık alanlar ile güney kesimindeki düzlüklerden oluşur. Kuzey kesimini Malatya dağlarının uzantıları engebelerendirir. En önemli yükselti Nemrut Dağı'dır (2.206 m.). İlçe merkezinin kuzey batısında Yarlıca Dağı (1.436m) yer alır. Dağlık alanlardan güneye doğru gidildikçe önce plato alanlarına sonra da ovalara geçilir. İlçe topraklarının sularını Fırat'ın kollarından Kâhta ve Kalburcu çayları toplar. Eskiden güneydoğu ve güneyde doğal sınırı oluşturan Fırat Irmağı Vadisi bugün Atatürk Barajı Gölünün altında kalmış durumdadır.

İklimi: Kâhta İlçesinin sınırları içerisinde bulunan Atatürk Barajı Gölü nedeniyle, iklim yapısı önemli bir ölçüde değişikliğe uğramıştır. Karasal olan iklim, Atatürk Baraj Gölünün etkisiyle değişerek, Akdeniz iklimi ile benzerlik göstermeye başlamıştır.

Bitki örtüsü: Doğal bitki örtüsü step görünümündedir. Engebeli bir arazi yapısına sahip olup, dağlık kesimde fazla sık olmayan meşe ağaçları, akarsu

³ Tıvaş suyundan günümüzde "Tavaş Çayı" olarak söz edilmektedir.

⁴ Günümüzde buranın ismi, halk arasında "Çöğenek" olarak geçmektedir.

boyalarında ise söğüt ve kavak ağaçları mevcuttur. Dağlık kesimde küçükbaş hayvan beslenmektedir (Kâhta Kaymakamlığı Web Sitesi).

1.2.4. GERGER İLÇESİ'NİN YERİ, DOĞAL YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

702 Km².lik bir yüzölçümüne sahip Gerger ilçesi Adıyaman'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Gerger' in kuzeyinde Malatya' nın Pötürge ilçesi; doğusunda Diyarbakır' ın Çüngüş ve Çermik ilçesi ve Şanlıurfa' nın Siverek ilçesi; güneyinde Kâhta; batısında Sincik İlçeleri ile sınırdır. İlçenin doğu ve güney sınırını Fırat Nehri üzerinde yapılan Atatürk Baraj Gölü çizmektedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 770 m olan İlçe, tümüyle dağlık bir bölgede kurulmuştur. En yüksek noktası Kımıl Dağı 2250 m. yüksekliğindedir. Kürdek, Hacı Bazı ve Kımıl önemli dağlarıdır. Çet, Kürdek, Ovacık, Kımıl Dağı ve Beyaz Çeşme yaylaları ilçe sınırlarındadır. Ayrıca Güngörmüş ve Gürgenli Köyleri' nin arasında Kara Göl isminde bir göl bulunmaktadır (Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi).

İKİNCİ BÖLÜM

HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER ve KÂHTA’NIN

DEMOGRAFİK DURUMU

Demografik yapının incelenmesiyle nüfusun yoğunluğu, dinamizmi, hareketliliği, yer değiştirmesi, artışı, yaşlara ve cinsiyetlere göre dağılımı tespit edilmiş olur. Bu şekilde bir toplumun sosyal, ekonomik ve askeri sorunların açıklığa kavuşturulmasına yarar sağlanmış olur (Çınar, 2000:56).

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’la birlikte birçok nüfus sayımına teşebbüs edildiği ve bazen de kısmî veya küllî nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir. II. Mahmut devrinde ilk nüfus sayımı teşebbüsü Yeniçeri ocağının kaldırılması ile Rusya’ya karşı savaşa girilen yıllar arasında (1826–1828) olmuştur. Ayrıca 1831 teşebbüsünden sonra yeni bir nüfus sayımı 1844 yılında yapılmıştır. Bütün bu sayımlarla birlikte 1831 sayımının yapılan ilk nüfus sayımı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayım Rumeli ve Anadolu’da yapılmıştır. (Kara: 8-10).

1831 yılındaki sayımın amacı, Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktır. Dolayısıyla, bu sayımda kadınlar, yetimler, ergenlik çağına gelmemiş Hristiyanlar, akli ya da fiziksel özürlüler, yüksek düzey devlet görevlileri gibi kişisel vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olmayan bireylerle ilgilenilmiyor, bunlar kayıtlara geçirilmiyordu (Karpas, 2003:47).

Osmanlı Devleti’nde “nüfus sayımı” asırlarca toprak yazımı sebebiyle yapılmıştır (Kara:6). Ancak bu nüfus sayımları beraberinde birtakım tartışmalar getirmiştir. Bu tartışmalardan biri, özellikle 1909 öncesi nüfus sayımlarında elde

edilen rakamların pek te güven telkin etmediğidir Osmanlı nüfus sayımlarının asıl amacı, askere alınacak potansiyel nüfusu ve vergi mükelleflerini tespit etmek olduğu için 1909 öncesi Osmanlı nüfus sayımları Müslüman erkek nüfusun tespiti ile yetinmiştir. Ayrıca din görevlisi, İstanbul doğumlular, Mekke, Medine ve Cidde’de oturanlar, Müslüman erkek nüfus arasında 50 lira ödeyerek askerlikten muaf olanlar nüfus sayımlarında yer almamıştır. Göçebe nüfus da 1880 öncesi sayılmamış, bundan sonraki nüfus sayımlarına dâhil edilmiştir. Göçebe nüfus ise, aşiret reislerinin beyanlarına dayandığı için güvenilir olmaktan uzak bulunmuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı Osmanlı nüfus istatistiklerinin erkek nüfusa dair rakamları gerçeğe yakın kabul edilmemektedir.

Gayr-i müslim nüfus rakamları için de aynı durum söz konusudur. Bu nüfuslarda da bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Cizyenin 15–75 yaş arası nüfustan toplanması ve çok sayıda vergiden muaf kimselerin bulunması, gayr-i müslimlerden verginin millet reisleri aracılığıyla bir paket halinde toplanması geleneği nüfus sayımlarının güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Cemaat liderleri her zaman nüfusu olduğundan daha düşük göstermeye çalışmışlardır.

II. Meşrutiyet’ten sonra gayr-i müslimlerin askere alınması, cizyenin kaldırılması dinî kimlik temeline dayalı nüfus sayımlarına son verilmiştir. Bundan dolayı 1909 sonrası yayınlanan nüfus istatistikleri daha güvenilir bulunmaktadır (Akgündüz A. vd., 2008:359).

Karpat’a göre Osmanlı Devleti’nde nüfus istatistikleri çeşitli etnik ve dinî topluluklar tarafından sosyal amaçlara âlet edilmiştir. Örneğin; 20. Yüzyılın başında Rum Patrikhanesi, yayımladığı rakamlarla Batı Anadolu’daki Yunanlıların sayısını 1,7 milyon olarak göstermeyi amaçlamıştır. Yine Ermeni patriği, Osmanlı Devleti’ndeki Ermenilerin sayısını şişirmek için farklı bir yöntem uygulamıştır. Ermenilerin sayısına bir veya birkaç komşu eyaletteki Ermenilerin sayısını eklemiş, bulduğu sonuçtan Müslümanları, göçmenleri ve yerine göre Kürt yörükleri çıkartmıştır (Karpat, 2003:42).

Osmanlı Devleti’nde yapılan nüfus sayımlarında birtakım hataların olması, sayım işlerini yapan kişilere bağlıydı. Bu kişiler, askere gidecek erkek veya vergi verecek insanları önemsemişler, bunların dışında kalan erkekleri bilhassa kadınları önemsememişlerdir. Dolayısıyla nüfus sayım rakamları konusunda yapılan

araştırmalar verilen rakamların nüfusu % 17–22 gibi bir oranda eksik olduğunu göstermektedir (Karpas, 2003:2).

15. ve 16. Yüzyıllarda vergiye tabi birim daima hane ya da avarız hânesiydi. Yani, erkek reisin temsil ettiği evdi. Vergi yükümlüsü, aile üyeleri potansiyeline göre ekonomik olarak tanımlanan bir hâneydi.

1831–1838 sayımlarında yetişkin bir erkek, hane içindeki konumundan bağımsız olarak resmi kayıt birimi oldu. Bütün bunlarla birlikte, iletişim sağlamadaki güçlükler, bazı kişilerin sayıma karşı direnmeleri gibi etkenler yüzünden çok sayıda insanın kayıt dışında kalması sonucunu doğurmuştur (Karpas, 2003:48-49).

1831 yılındaki sayımın eksik sayıldığına dair sebepler arasında, sayım için tanınan sürenin çok kısa olması, sayım yapan memurların tecrübesiz olması, sayım alanın çok geniş olması, buna karşılık görevlendirilen memur sayısının az olması sayılmaktadır. Bu sayımda müslümanların kaydedilmesinde yeterince özen gösterilmediği, sultanın baş vergisine önem vermesinden dolayı Hristiyanların olabildiğince doğru saymakla ilgilenmiş olabilecekleri hatırlatılmaktadır (Karpas, 2003:59).

Tanzimatla birlikte yeniden yapılan nüfus sayımları sadece Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde geçerli olmuştur. Tanzimat'ın geçerli olduğu yerlerde 1255/1840–1260/1845'te iki ayrı sayım yapılmış ve Temettuat Defterleri bu sayımların sonucunu oluşturmuştur. Tanzimat, ülkenin genelinde uygulanmadığından Temettuat Defterleri de hâliyle Tanzimat'ın cari olduğu bölgeleri kapsamış olmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde ML. VRD. TMT fonunda bulunan Temettuat Defterleri'nin Bölgesel Dağılımında yer alan bölgeler şunlardır; Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküb, Vidin. “Harput eyaletinin bir kısmı ile bu eyalet dâhilinde bulunan Hısnımansur kazasında Tanzimat uygulanmamıştır (BOA, A. MKT, Dosya No: 161, Vesika No: 55, Belge no:1).

2.1. HİSNİMANŞÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA’NIN NÜFUSU

Osmanlı Devleti’nin 1877/78 yılındaki nüfus sayımında ana sayım bölgesi Diyarbekir Vilâyetidir. Akçadağ, Besni, Hısnımanşûr ve Kâhta kazalarının bağlı bulunduğu Malatya Sancağı’nın nüfusu 25.000 idi. Malatya Sancağı’nda 1877 tarihinde 10.200 bina(ev) bulunmaktaydı. Söz konusu tarihte Diyarbekir eyaletine bağlı Mardin, Siirt, Sancağı’nın nüfusu 249.000 (15.900 ev), Siirt Sancağı’nın nüfusu 15.000 (9.200 ev), Diyarbekir Sancağı’nın nüfusu ise 120.000 (45.000 ev) idi (Karpat, 2003:160). Burada 19. Yüzyılda Hısnımanşûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının demografik yapısı hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. HİSNİMANŞÛR KAZASININ NÜFUSU

Hısnımanşûr üzerine yapılan araştırmalarda şehrin 16. Yüzyıldaki nüfusu konusunda, tahrir defterlerinden yararlanılarak bazı sonuçlara gidilmiştir (Taşdemir, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısnımanşûr, Gerger ve Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, 1999:49). Bunun dışında şehrin 17. ve 18. Yüzyıldaki nüfusu konusunda herhangi bir inceleme söz konusu değildir. Bu yüzyıllara, 19. Yüzyılın ilk yarısı da dâhil olmak üzere, bazı yabancı seyyahların verdikleri bilgilerden başka herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan “1247 Senesinde Memâlik-Mâhruse-i Şâhanede Mevcûd Nüfus Defteri”ni, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831” adı altında yayınlayan Enver Ziya Karal, bu eserde 1830 tarihinde yapılan nüfus sayımına ait dökümanların sonuçlandırılmış şeklini vermektedir. Bu defterde Hısnımanşûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaların nüfuslarına ilişkin bir kayda rastlanılmamıştır. 19. Yüzyıla ait Hısnımanşûr kazasına ilişkin ilk nüfus rakamları 1871 yılına ait olduğuna göre bu tarihte Hısnımanşûr’un bağlı bulunduğu Diyarbekir Vilâyetinde nüfus sayımına 1839–1840 tarihleri arasında başlanmış olmalıdır ki; 1831’deki ilk nüfus sayımında Diyarbekir Vilâyetine ait bir kayıt bulunmamaktadır. 1840 tarihinden sonra Diyarbekir eyaletine bağlı sancaklara gönderilen buyruğular da, nüfus sayımının 1840’tan sonra olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Diyarbekir şehrinin nüfus sayımı 1846 yılında tamamlanmıştır (Yılmazçelik, 1995:99-101).

Tarihsiz olmakla birlikte 1840 yılından sonrasına ait olduğu düşünülen bir nüfus defterinde Diyarbekir eyaletine bağlı toplam 26 kazanın nüfusları 201.847 olarak gösterilmiştir. Diyarbekir vilayetine bağlı gösterilen kazalar şunlardır: Harput, Palu, Cemişgezek, Keban, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Ergani, Hekimhan, Ayvalıdere, Eğin, Çarsancak, Malatya, Akçahan, Behisni, Çermik, Maden-i Ergan, Çünhuş, Ebutahir, Siverek, Arapkir, Maden, Gerger, Şiro.

924/1519 yılında seksen beş köye sahip olan Hısnımansûr'un 396'sı gayr-i müslim 6766'sı Müslüman olmak üzere toplam nüfusu yaklaşık 7162 idi (Halaçoğlu, 1988:378). Hısnımansûr'un 1519'da 85, 1524'te 96, 1549'da 97 ve 1563'te ise 126 köyü bulunmaktaydı (Taşdemir, 1999:54). 1519–1563 yılları arasında köy sayısında bir artış kaydedilmiştir.

970/1563 yılında şehir nüfusu 4772, köy nüfusu 1750 olmak üzere Hısnımansûr'un toplam nüfusu 21.292'dir. Şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 21.40, köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı ise 7.59'dur (Taşdemir, 1994:63). Buna göre nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığı görülmektedir.

1288/1871'de Akçadağ, Kürne, Kürnecik, Hekimhan, Ayvalıdere ve Hasan Çelebi nahiyelerinden meydana gelen Hısnımansûr kazasının 317 köyü ve 24.318 Müslüman, 932 gayr-i müslim erkek nüfusu vardı (Halaçoğlu, 1988:378; Diyarbekir Salnâmesi, tarih 1288/1871: 186). 1653'ten 1871 tarihine kadar köy sayısı 2,5 katına çıkabilmiştir. 1288/1871 tarihli Diyarbekir Salnamesinde ise yukarıda sayılan nahiyelere ilâveten Türkoğlu, Bereketoğlu, Kömürkavisi, Paşakavisi, Yerli Hazra Sorlu, Me'ma Malikanlı, Samsad nahiyeleri de yer almaktadır. Bu durumda sadece burada sözkonusu salnamenin rakamlarını dikkate alırsak Hısnımansûr kazasına bağlı bu 10 nahiyenin toplam nüfusu 15.532 olduğu görülecektir. Bu nüfusun 15.352'si Müslüman, 180'i gayr-i müslimdir. Aşağıda Tablo 1'de görüldüğü gibi, gayr-i müslim nüfus sadece Samsat nahiyesinde bulunmaktadır (Diyarbekir Salnâmesi, tarih 1288/1871: 186). Bu sayımda yalnızca erkek nüfus sayılmıştır.

1292/1875–1876 tarihinde Hısnımansur'un nüfusu 3.185 Müslüman, 1.563 gayr-i müslim erkek olmak üzere 4.748 idi (Diyarbekir Salnamesi, tarih 1292/1875:160). 1301–1302/1883-1884'te 16.155 Müslüman, 1355 gayr-i müslim erkek nüfusu bulunuyordu (Halaçoğlu, 1988:378). 1312/1894'te ise bu sayı, erkek ve

kadın olarak 32.804 müslüman, 2367 gayr-i müslim olmak üzere 35.171 idi (Halaçoğlu, 1988:378). 1292/1875'te Müslüman ve gayr-i müslim erkek nüfus 4748 iken 1312/1894'te Müslüman ve gayr-i müslim erkek ve kadın nüfus toplamı 35.171'e çıkmıştır. Bunun 32.804'ü Müslüman erkek ve kadın, 2367'si de gayr-i müslim erkek ve kadın nüfusedir. Şu halde 19 yıllık zaman zarfında 7 katına yakın bir artış söz konusudur.

Tablo 1
Hısnımasnûr Kazasında Bulunan Nahiyeler ve Nüfusları (1288/1871)

Nahiye Adı	Erkek Nüfus				
	Toplam	Müslim	G.Müslim	Hane	Köy
Hekimhan	3377	3377	-	970	25
Ayvalıdere	2879	2879	-	720	18
Hasan Çelebi	529	529	-	107	3
Türkoğlu	851	851	-	444	32
Bereketoğlu	849	849	-	441	21
Kömürkavisi	1110	1110	-	440	26
Paşakavisi	689	689	-	242	17
Yerli hazra sorlu	333	333	-	109	8
Me'ma malikanlı has	1185	1185	-	475	21
Samsad	3730	3550	180	879	60
Toplam	15532	15352	180	4827	231

Kaynak: BOA, Diyarbekir Salnamesi, tarih 1288/1871, s.186.

Adıyaman'ın 1954'te il olmasıyla birlikte ilin merkezi olan şehrin nüfusunda da belli bir artış görülmüştür. Nitekim 1927 yılında yapılan Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında 8644 olan nüfus, ilk defa 1935'te 10.000'i aştı; ancak il merkezi oluncaya kadar hep 10.000 civarında kaldı. İl merkezi olduktan sonraki sayımda (1955) nüfusu 14.000'e çok yaklaştı. 1960'ta 15.000'i, 1970'te 30.000'i, 1980'de 50.000'i aşan nüfus 1985 sayımında 70.000'i geçerek 71.644'e ulaştı (Halaçoğlu, 1988:378).

7614 km²'lik yüzölçümüne sahip Adıyaman ilinin 2007 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfusu 294.762 kadın ve 288.615 erkek olmak üzere toplam 582.762 olarak belirlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi). 2007 yılına göre Adıyaman ilinin nüfus yoğunluğu ise 76,5'tir.

1894 yılında yaklaşık 35.171 olan Adıyaman'ın nüfusu 113 yılda (1894-2007) 17 kat artış göstermiştir. Bu durumda 2007 yılına göre Adıyaman, Türkiye nüfusu içinde binde 8'lik bir paya sahip bulunmaktadır.

2.1.2. BEHİSNİ KAZASININ NÜFUSU

Osmanlı idaresine girmesinden hemen sonra yöre ile birlikte Besni'nin de tahriri yapılmıştır. 924/1519'daki ilk tahrire göre burada 1400 müslüman, 150 kadar da gayr-i müslim bulunuyordu. 929/1523'te 1750 Müslüman, 230 gayr-i müslim; 953/1547'de 1500 Müslüman, 360 gayr-i müslim; 967/1560'ta ise 1800 Müslüman, 370 gayr-i müslim nüfus yer alıyordu. Bu durum, 16. Yüzyılın ikinci yarısına kadar pek önemli bir nüfus artışının olmadığını, küçük değişikliklerle zaman zaman azalış artışını göstermektedir. Bölge halkının konar-göçer yapıda olması bu nüfus hareketini tayinde önemli bir rol oynamıştır. Gayr-i müslim nüfusta ise normal artış seyri içinde sürekli bir yükselme olmuştur (Taşdemir, "Besni", İslâm Ansiklopedisi, 1988:542).

967/1560 yılında şehir nüfusu 2329, köy nüfusu 11.177, toplam nüfus ise 13.506'dır. Şehir nüfusun toplam nüfus içindeki oran % 17.24, köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 82.76 idi (Taşdemir, 1994:49). Köy nüfusunun şehir nüfusundan fazla olması, halkın çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığını göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, kaza halkı Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki milletten meydana gelmektedir ve kaza halkı ait olduğu millete göre hem Türkçe hem de Kürtçe konuşmaktadır. Gayri Müslim nüfusun Müslüman nüfusa oranı ancak % 4-5 civarındadır. Beshisni kazasının 41.463 kadar nüfusu vardır. Kazanın mahalle ve köylerinde bulunan evler hakkında da istatistikî bilgi veren Evliya Çelebi, kazanın 13 mahallesi ve 143 köyünde 10254 ev bulunduğunu, bunun 958'inin Müslümanlara, 395'inin Hristiyan ve Protestanlara ait olduğunu belirtir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682, 1935:342).

Behisni'nin 967/1560 tarihinde altı mahallesi vardı. Bu mahalleler, Kızılca Oba, Orta Oba, Aşağı Oba, Meydan, Bezmegâh ve Ermeni mahalleleridir (Taşdemir, "Besni", İslâm Ansiklopedisi, 1988:542).

1287/1871 tarihinde Behisni kazasının beş nahiyesi bulunuyordu. Bu nahiyeler sırasıyla Keysun, Gölbaşı, Zübe Dede, Arnah ve Hüveydi nahiyeleridir. Bu nahiyelere 134 köy bağlı idi. Şöyle ki; Keysun nahiyesine 57 köy, Gölbaşı nahiyesine 23, Zübe dede'ye 10, Arnah'a 20 ve Hüveydi nahiyesine ise 24 köy bağlı idi (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1287/1870, s. 128; Besni Şer'iyye Sicili No:190, Nr.1.118).

1296/1880 tarihinde Behisni kazasının 7 nahiyesi bulunmaktaydı. Bunlar Behisni Kazası, Keysun, Gölbaşı, Tut, Huveydi, Bulam ve Aşayiran'dır. Behisni kazasının halkı Türkçe, Behisni kazasına bağlı nahiyelerde ise halk hem Türkçe hem de Kürtçe konuşurlar (BOA, Y.PRK. UM, 15 Ağustos 1296/1880, s. 6).

1312/1894 tarihine gelindiğinde Behisni'nin 12 mahallesinin olduğunu (bkz.ek 1) ve bu mahallelerin toplam nüfusunun 8.720 olduğunu görmekteyiz (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:76). 1312/1894–1895 tarihinde ise Behisni kazasının dört nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 110 köyü vardı. Bu tarihte Keysun nahiyesinin 57 ve Gölbaşı nahiyesinin ise 23 köy ile yerlerini aynen korumuş oldukları görülmektedir. Bu iki nahiyeğe bağlı köy sayısında da bir değişme olmamıştır. Aynı tarihte Behisni kazasına bağlı görülen Rupadere ve Arınç nahiyelerini de görmekteyiz. Rupadere nahiyesine bağlı 10 köy bulunurken Arınç nahiyesine bağlı köy sayısı 20'dir.

Behisni'ye ait 1313/1895 tarihli ve 190 numaralı şer'iyye sicil kayıtlarında tespit edebildiğimiz köy sayısı 43'tür. Bu köyler Sofraz (B.Ş.S., Sicil No: 190, 120/6), Tilek (B.Ş.S., Sicil No: 190, 127/18), Fakı (B.Ş.S., Sicil No: 190, 129/24), Terbüzek, Çorak Katırcık, Harmancık, Belviran, Belkar, Sorki, Azezi, Polar, Kızılca, Polad (B.Ş.S., Sicil No: 190, 134/30), Kızılhisar (B.Ş.S., Sicil No: 190, 152/58), Penbegi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 154/62), Helak (B.Ş.S., Sicil No: 190, 157/69), Burunçayır (B.Ş.S., Sicil No: 190, 160/75), Nezilli (B.Ş.S., Sicil No: 190, 163/79), Gizli (B.Ş.S., Sicil No: 190, 165/84), Çelgergaz (B.Ş.S., Sicil No: 190, 166/85), Aşağı Çerili (B.Ş.S., Sicil No: 190, 166/85), Dacru (B.Ş.S., Sicil No: 190, 167/87), Harpella (B.Ş.S., Sicil No: 190, 167/87), Keşiş (B.Ş.S., Sicil No: 190, 167/87), Berşem (B.Ş.S., Sicil No: 190, 167/87), Şambayadi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 168/89), Viranşehir (B.Ş.S., Sicil No: 190, 173/97), Beydili (B.Ş.S., Sicil No: 190, 134/30), Harabşehir (B.Ş.S., Sicil No: 190, 134/30), Bademce (B.Ş.S., Sicil No: 190, 138/31),

Mezeli (B.Ş.S., Sicil No: 190, 138/31), Yaylacık (B.Ş.S., Sicil No: 190, 138/31), Köseceli (B.Ş.S., Sicil No: 190, 139/32), Şinikçi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 141/36), Suçatı (B.Ş.S., Sicil No: 190, 146/46), Çilk (B.Ş.S., Sicil No: 190, 148/49), Harabı Şehr (B.Ş.S., Sicil No: 190, 149/52), Kırçalı (B.Ş.S., Sicil No: 190, 149/53) ve Hacıkasım köyü (B.Ş.S., Sicil No: 190, 151/55) idi.

Yine 1313/1895 tarihinde Behisni kazasının 12 mahallesi vardı. Bu mahalleler, Behisni kasabası merkez mahalle, Vüsta, Hamra, Kâhta, Alipaşa, Yeni Mahalle, Çırçır, Hacı Kasım, Bozmekan, Ermeni, Katolik ve Protestan Mahallesi'dir. 19. Yüzyıl Behisni kazasında adı geçen mahalleler aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir. Tabloda, 12 adet mahallenin toplam nüfusu 8.720'dir. Bunun 7.407'si Müslüman 1.313'ü Gayr-i müslimdir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:76). Müslüman mahalleleri yanında gayr-i müslimlerin de yaşadıkları mahalleler bulunduğu ve sayıca bunların az bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2
Behisni Kazasında Bulunan Mahallelerin Nüfusu (1312/1894)

Mahalle Adı	Toplam Nüfusu	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	İslâm		Diğer	
				Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus
Besni kasabası	2943	1464	1479	1464	1479	-	-
Vüsta Mah.	515	251	264	251	264	-	-
Hamra mah.	1353	669	684	669	684	-	-
Kâhta mah.	707	360	347	360	347	-	-
Ali Paşa mah.	509	251	258	251	258	-	-
Yeni mah.	198	103	95	103	95	-	-
Çırçır mah.	169	5	4	85	4	-	-
Hacı Kasım mah.	300	149	151	149	151	-	-
Bozmekan mah.	713	365	348	365	348	-	-
Ermeni mah.	1059	536	523	-	-	536	523
Katolik mah.	206	99	107	-	-	99	107
Protestan mah.	48	26	22	-	-	26	22
Toplam	8720	4358	4362	3697	3710	661	652

Kaynak: BOA, Ma'muretül-aziz salnamesi, tarih 1312/1894, s.76.

Behisni kazasına ait 1895 tarihli ve 190 numaralı Şer'iyye sicil kayıtlarına göre Behisni'de on iki mahalle bulunuyordu. Bu mahalleler Hamra Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 118/1), Kâhta Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 118/1),

Meydan Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 119/2), Hristiyan Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 120/6), Kızılın Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 122/9), Kızılhisar Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 123/10), Vusta Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 127/17), Bozmekan Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 127/19), Çırçır Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 156/166) ve Malatya Mahallesi (B.Ş.S., Sicil No: 190, 166/86) idi. Mahalle sayısı bir önceki yıla göre aynı kalmıştır.

Besni'nin nüfusu Cumhuriyet'ten sonraki ilk sayımda 1927'de 7014 olarak tespit edilmiş, bu sayı 1950'de ilk defa 10.000'i geçerek 10.500'e ulaşmış, 1985'te 17.763, 1990'da da 26.076 olmuştur (Taşdemir, "Besni", İslâm Ansiklopedisi, 1988:543).

1409 km² genişliğindeki ilçede 1990 sayımına göre 88.531 nüfus yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu ise 63'tür (Taşdemir, "Besni", İslâm Ansiklopedisi, 1988:542-543).

2007 tarihinde yapılan nüfus sayımında Besni ilçesinin nüfusu 80.468 olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi). Dolayısıyla 1990'dan 2007'ye kadar 17 yıl zarfında Besni ilçesinde nüfus üç katı artış kaydetmiştir.

Günümüzde Besni İlçesi'ne bağlı 53 köy ve 67 mezra bulunmaktadır. Bağlı köyler: Akdurak, Akkuyu, Alıçlı, Aşağıçöplü Aşağısöğütlü, Akpınar, Atmalı, Beşkoz, Beşyol, Boncuk, Burunçayır, Çakallı, Çamurcu, Çaykaya, Çilboğaz, Çomak, Doğankaya, Eğerli, Güneykaş, HacıHalil, Harmanardı, Karagöl, Karagüveç, Karalar, Kargalı, Kesecik, Kızılhisar, Kızılın, Kızılpınar, Konuklu, Köseceli, Kutluca, Kuzevleri, Oyalı, Oyratlı, Pınarbaşı, Sarıkaya, Sarıyaprak, Sayören, Taşlıyazı, Tek Ağaç, Tetirli, Tokar, Toklu, Uzunkuyu, Üçgöz, Yayıklı, Yazıbeydili, Yazıkarakuyu, Yelbastı, Yeniköy, Yoldüzü ve Yukarı Söğütlü'dür. .

Bağlı mezarlar ise, Çakmak, Dağdibi, Karagöl, Kuşlu, Güvercin Çakallı Yusuf Ağa, Karatepe, Aşağı Burunçayır, Akkuyu, Düzbağlar, Gümüşlü, Kara Halil, Kılıçlı, Kızılca mustafa, Zomacı, Konak, Evcili, Karakeçi, Akdoğanlar, Kızılkaya, Bereketli, Dipevler, Hüyük, Kocapirli, Akdoğanlar, Kızılkaya, Doluca, Yazıyurdu, Kömürcü, Cihan, Şahsalman, Serinoba, Çayıroba, Geçit, Karagöçük, Yemlice, Ören, Gügündürme, Demirler, Sarıçiçek, Sarnıç, Karnacık, Demirobası, Satılışağı, Dutlupınar, Kırachayma, Uğurcuk Alataş, Bahri, Çanak, Topkapı, Alışar, Beşir, Bostancık, Yazıyalankoz, Kapaklı, Kanatlı, Ovalı, Karakuş, Kepire, Yazıbademce,

Küçükşamuşağı, Karaağaç, Bahçeli, Tekevler; Zorm Ağara, Hasanlı, Akıncı mezraalarıdır (Adıyaman İl Yıllığı, 1994).

Kısaca ifade etmek gerekirse; 19. Yüzyılda Behisni'nin nüfusu sefalet, yoksulluk, savaş, doğal afetler, göçler gibi nedenlerle düzenli bir seyir izleyememiş, 20. Yüzyılın başından itibaren düzenli bir artış eğilimine ancak girmiştir.

2.1.3. GERGER KAZASININ NÜFUSU

1268/1851 tarihinde Gerger kazasının 4 nahiyesi ve 56 köyü vardı. Bu nahiyeler Bûdî, Dere ili, Şamuşağı ve Belibog'dur. Gerger kazasına bağlı köylerin dağılımı ise şu şekildedir. Gerger merkezine bağlı 6, Bûdî ve Dere ili nahiyesine bağlı dokuzar, Şamuşağı nahiyesine bağlı 7 ve Belibog nahiyesine bağlı 25 köyden ibarettir⁵ (BOA, ML. VRD.2260, 1268/1851, s. 10; Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi).

2007 yılında yapılan nüfus sayımında Gerger ilçesinin nüfusu 25.811'dir. Bunun 4.059'u şehirde, 21.752'si ise köyde yaşamaktadır. Köydeki nüfusun şehir nüfusundan fazla olması, halkın çoğunun kırsal alanda yaşamakta olduğunu göstermektedir.

2.1.4. KÂHTA KAZASININ NÜFUSU

1287/1870–1871 tarihinde Mamuretülazîz livasına bağlı olan Kâhta kazasının, Samsad, Kâhta, Kefuzi, Merdisi, Cihanbey, Şiro, Bebehan, Diricanlı, Mirdanlı ve Zeravgân olmak üzere toplam 10 nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 287 köyü vardı (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1287/1870:135–136). 1289/1872 tarihinde hüveydi, Kâhta, Kefozi, Cihanbey, Merdisi olmak üzere beş nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 86 köyü bulunmaktaydı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892:83–84).Adı geçen nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı köy adetleri aşağıdaki gibidir:

⁵Günümüzde 18 köyün arazisi ve yerleşim yerleri Atatürk Barajı göl suları altında kalmıştır. Su altında kalan yerleşim yerleri; Geçitli, Kılıç köyü ile Kılıç köyüne bağlı Kışık-Gelebaz-Karaca mezarları, Gözpınar köyü Büzme mezarısı ve Beşgöze köyüne bağlı Sankosi mezarısıdır. Arazilerinin bir kısmı su altında kalan köyler ise:

Kılıç, Beşgöze, Korulu, Güzelsu, Gümüşkaşık, Beybostan, Yağmurlu, Budaklı, Dağdeviren, Kesertaş, Açma, Budaklı, Üçkaya, Gönen, Gözpınar, Geçitli, Konacık, Ortaca ve Cevizpınar'dır.

<u>Nahiyeler</u>	<u>Köy Adedi</u>
Samsad	61
Kâhta	60
Kefozi	23
Merdisi	16
Cihanbey	17
Şiro	21
Bebehan	13
Mirdanlı	5
Zeravgân	39
Toplam	287

1296/1880 tarihinde Kâhta kazası, Kâhta, Merdisi, Şiro, Gerger, Zerevgân, Kâzri, Bibûk, Dere, Kileri Çimtaş, Tepehan ve Cihanbeyli nahiyelerini kapsamaktaydı (BOA, Y.PRK. UM, 15 Ağustos 1296/1880: 6).

1310/1892 tarihinde Kâhta kazasının Merdis, Gerger, Şiro ve Terâvgün olmak üzere 4 nahiyesi 307 köyü vardı. Kâhta kazasının ahâlisi ekseriyetle kürt aşiret ve kabilelerden meydana geliyordu (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892:83–84). Nahiye sayısı, 1871 yılına göre 10'dan 4'e düşmüş, buna karşılık köy sayısı 10 nahiye de 287 iken 1892'de 307'ye çıkmıştır. Yeni düzenlemelerle nahiyelerin sayısı azaltılıp bunlara bağlı köy sayısı da artırılmıştır.

1312/1894 tarihinde 5656 erkek nüfus ve 5027 kadın nüfus olmak üzere toplam 10683 nüfusa sahip olan Kâhta'nın 6 mahallesi, 2 nahiyesi 152 köyü, 3018 hanesi bulunuyordu (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:123).

Kâhta kasabası, 19. Yüzyıl sonunda, ünlü seyyah Cuinet tarafından 1.300 nüfuslu bir mevki olarak gösterilmiş olup, hemen hemen aynı tarihe ait olan Mâmûretülaziz Vilâyeti salnamesi (1310=1891/1892) kaza merkezinde 93 ev bulunduğunu kaydetmektedir (İslâm Ansiklopedisi, "Kâhta", 1955:90).

Kısaca Kâhta kazasında köy sayısında düzenli bir artış gözlenmektedir. 1519'da 18 olan köy sayısı 1894'te 307'ye ulaşmıştır. Toplam nüfusta, 16. Yüzyılda düzenli bir artış görülürken, 19. Yüzyılda inişli-çıkışlı bir trend söz konusudur. Bunda da en önemli etken belki de bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun içinde

bulunduğu savaşlar, ayrıca doğal afetlerin varlığı, kıtlık ve sefalet gibi durumların rol oynamasıdır. Ayrıca nüfusta görülen düşüşü, konar- göçer raiyyetin çoğunlukta olmasına bağlamak ta mümkündür. Bu yüzden konar- göçerlerin nüfus tespiti çoğu kez mümkün olamamıştır. Bu durumlar da nüfusun düşük çıkmasının sebepleri arasında sayılabilir. Bu kazada da, nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşamakta, hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadır. Kırsal alandaki nüfus yoğunluğu, buralarda ziraatın daha önemli bir duruma geldiğini göstermektedir. 1927’de yapılan ilk umumi nüfus sayımında kasabada 834 nüfus tespit edilmişti. Bu sayı 1940 senesinde 1358’e ve 1950’de ise 2.656’ya yükselmiştir. Kâhta kazasının 1.793 km². Toprağı üzerinde (İslâm Ansiklopedisi, "Kâhta", 1955:90) en son 2007’de yapılan nüfus sayımına göre toplam 115.658 nüfus bulunmaktadır. Bunun 59.570’i şehirde, 56.088’i ise köyde yaşamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi).

2.2. MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUSUN DAĞILIMI

Osmanlı toplumunu meydana getiren halk, çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan oluşmuştu. Ancak toplum, ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilâtlanmıştı. Devlet yönetiminde hâkim unsur olan Türkler’den başka, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında Rumlar, Ermeniler, Slavlar, Araplar ve Kürtler (Karpas, 2003:156)⁶ de vardı. Şüphesiz toplumun bu karmaşık yapısı, devletin hâkim olduğu coğrafyanın demografik özelliğinden kaynaklanıyordu (İhsanoğlu, 1999:465).

Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu coğrafyada yer alan Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta’daki nüfusun etnik dağılımına geçmeden önce Diyarbekir ve Harput Vilâyetlerindeki nüfusun etnik yapısını ortaya koymanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü adı geçen kazalar, inceleme döneminde hem Diyarbekir Eyaletinde (BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 129, Vesika No: 78, Belge no:1, 1269/1852) hem de Harput Eyaleti (BOA, A. MKT. UM, Dosya No: 333, Vesika No: 70, Belge no:1, 1275/1858) içerisinde yer almışlardır. Bunun için önce her iki

⁶ Kemal Karpas, 1844–1856 Osmanlı nüfusu verilerinde etnik kökene göre yaptığı tasnifte Asya’da 1.000.000 Kürt bulunduğunu kaydetmektedir. Aynı sayımda Rum’ların sayısı, Avrupa’da 1.000.000, Asya’da 1.000.000; Ermenilerin sayısı, Avrupa’da 400.000, Asya’da 2.000.000 idi. Hemen fark edilebileceği gibi Asya’da bulunan Ermenilerin sayısı Avrupa’daki Ermeni sayısının 5 katı kadardır.

Vilâyetin millet esasına göre nüfusunun yapısı incelenecek, daha sonra söz konusu kazalardaki nüfusun millet esasına göre dağılımına geçilecektir. Ancak bu dağılıma geçmeden önce, “millet” kavramına ilişkin bilgi verilecektir.

İlber Ortaylı’ya göre, millet kavramı, İbraniler, Yahudiler tarafından “cemaat” diye kullanıldığı gibi, Osmanlı’da da, Arap’ta da millet community, cemaat anlamında kullanılmıştır. Millet, “bir dinin etrafında toplanan insan” demektir. Müslüman, Bulgar, Pomak, Boşnak, Arnavut, Kürt, Türk hepsi bir millettir. Bulgar, Yunanlı, Makedonyalı, Sırp, Hristiyan, bir millettir. Ermeniler üç millettirler. Çünkü üç dindendir. Ermeni milleti denildiği zaman, Gregoryen mezhebindeki Ortodoks Ermenileri, Katolik denildiğinde Ermeni Katolikleri ve 19. Asırda da Protestan olanlar anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2007:143) (Mert, 2003). Gregoryan tabirinin siyasi amaçlarla Rus Çarı tarafından 1830’larda Rus tebası Ermenilere verilmiş bir isim olduğu iddia edilmektedir (Akgündüz A. vd., 2008:57). Osmanlı Devleti’nde en yaygın Hristiyan mezhebi Ortodoks mezhebidir ki bu mezhebi benimseyen Ermeniler, Fener Rum Patrikhanesine bağlıydılar. 1871’den itibaren Ermeniler arasında taraftar buldu. Bâbîâlî, 1831’de Ermeni Katolik Kilisesi’ni resmen tanıdı. Bu mezhebe giren Ermeniler, 19. Yüzyıl başlarında Ermeni Protestan Kilisesini kurdu. Bâbîâlî bu kiliseyi de 1859’da tanıdı. Böylece Ermenilerin imparatorluk içinde ibadetlerini sürdürdükleri söylenebilir (Mert, 2003:145).

Ziya Kazıcı, Osmanlı Devleti’nde gayr-i müslimlerin coğrafi dağılışı aşağıdaki biçimde vermektedir.

1- Hristiyanlar	
a- Katolikler	b- Katolik olmayanlar
• Latinler	• Ortodokslar
• Katolik Ermeniler	• Gregoryenler
• Katolik Süryaniler	• Nasturiler
• Kildaniler	• Yakubi Süryaniler
• Marunîler	• Melkitler
• Kıptiler	• Mandeiler
• Katolik Rumlar	
2- Museviler	
• Rabbaniler	
• Karailer	
• Sâmmirîler	
3- Sabîîler	

Ermenilerle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Tanzimat'la birlikte sancak ve eyalet merkezlerinde Müslüman ve zımnî üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur. 1281/1844'te Hristiyanların mezhep değiştirme yasağı kaldırılmıştır. Azınlıkların mahalli meclislerde temsili esası getirilmiştir. 1876 tarihli Kanun-i Esasî, vatandaşlık mefhumunu, “müslim, zımnî ve müste'men” üçlüsünden çıkarmış ve Osmanlı ülkesinde bulunan herkesi eşit şekilde Osmanlı saymıştır. 1281/1864'te vilayetlerdeki meclislere azınlıktan üyeler de katılmıştır. Hukuk ve cinayet meclislerine gayr-i müslim üyeler atandı. 1879'da Adliye ve Mezâhib Nezâreti kuruldu. Cizyenin adı bedelât-ı askeriye olarak değiştirildi (Akgündüz A. vd., 2008:111-112).

1289/1872 tarihinde Diyarbekir Vilâyetinde İslâm, Ermeni, Ermeni katoliği, Süryani, Süryani Katoliği, Keldani, Rum Katoliği, Protestan, Yahudi ve Rum olmak üzere müslim ve gayr-i müslim millet yaşıyordu. Bu milletlere ait nüfusun cinsiyetine göre dağılımı aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3
Diyarbekir Vilâyetinde Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1289/1872)

Milletler	Erkek	Kadın	Toplam	%
İslâm	4.781	5.033	9.814	45.89
Ermeni	3.577	3.276	6.853	32.05
Ermeni katoliği	438	403	841	3.93
Süryani	747	687	1.434	6.70
Süryani katoliği	94	80	174	0.81
Keldani (Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi:137).	508	468	976	4.56
Rum katoliği	25	30	55	0.25
Protestan	318	332	650	3.03
Yahudi	143	137	280	1.30
Rum	179	126	305	1.42
Toplam	10.810	10.572	21.382	100

Kaynak: BOA, Diyarbekir Salnamesi, tarih 1287/1870, s.120.

Tablo'da, Diyarbekir Vilâyetinin 1287/1870 tarihinde toplam nüfusu, 21.382'dir. Bu nüfusun %45.89'u Müslüman, %32.05'i Ermeni, %0.93'ü Ermeni

Katoliği, %6.70'i Süryani, %0.81'i Süryani Katoliği, %4.56'sı Keldâni, %0.25'i Rum Katoliği, %3,3'ü Protestan, %1.30'u Yahudi, %1.42'si ise Rum'dur. Görüldüğü gibi nüfusun büyük çoğunluğu Müslümandır. Süryani ve Rum katoliğine bağlı olanlar en düşük yüzdeye sahiptir.

Sadaret defterinden anlaşıldığına göre Diyarbekir Vilâyetindeki bazı kasaba ve köylerde Bulgar milletine mensup nüfusun yaşadığı görülmektedir. Yukarıdaki tabloda belirtilen gayr-i müslim milletler, dini ibadetlerini yerine getirebilmek için kilise inşaatı için taleplerini ilgili birime iletmışlerdir (BOA, Sadaret, 314 nolu defter, defter sıra no.190, s. 100, 1312/1894). Harput eyaletinde de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin; Harput kazasına bağlı Ağarat mezrasında Ermeniler, kilise inşa etmek için izin talebinde bulunmuşlardır (BOA, Mühimme Defteri, No: 230, s. 259. Kilise tamirleri bize, şehirdeki gayr-i Müslimlerin ayinlerini yapabildikleri bir mekânlarının bulunduğunu göstermektedir (Çınar, 2000:36).

Harput Eyaletinde, Ermenilere mahsus bir patrik de bulunmaktadır. Bu patriğe bağlı kilise ve manastırlarda insanların dini ayinlerini rahat ve huzur içinde yapabilmeleri için padişah tarafından "*berât-ı âlî- şân*" verilmiştir. Her ne kadar kilise ve manastırlara yönelik birtakım tedbirler alınmış ise de zaman zaman buralara, yöre halkı tarafından bazı müdahalelerin olduğu görülmektedir. Patrik yönetimi, 1263/1846 tarihinde ilgili makama bir yazı yazmıştır. Patrikhanenin tasarrufunda bulunan yerlerde belirtilen tarihe kadar yöre halkı tarafından herhangi bir müdahalenin olmadığı belirtilerek devam edilen yazıda, patriğe dâhil Harput kazası Tadım köyünde bulunan Ermeni milletine ait Meryem Ana ismindeki kiliseyi teftiş etme bahanesiyle bazı kimseler tarafından müdahalede bulunulduğunu ifade etmiş, bu müdahalenin men'i konusunda yardım istemiştir. Bu istek üzerine Barka Kaymakamı Osman Paşa tarafından kaleme alınan yazıda, Ermeni patrikliğine bağlı yerlerde kilise, manastır ve ziyaretgâhlarına bu zamana kadar alaka gösterildiği, ayinlerini icra eyledikleri ha (Çınar, 2000)lde kimse tarafından müdahale edilmediği gibi, bundan sonra da müdahale ettirilmemesi hususunda emir verilmiştir (BOA, A.DVN.30/ 1-8, 1263/1846).

Görüldüğü gibi, gayr-i müslimlerin bulundukları yerde ihtiyaç duydukları okul, kiliseleri vb işlevi gören kurumları açmaları, bunları serbestçe onarabilmeleri,

klasik dönemdeki sınırlamaların kalkması gibi hukukî değişiklikler, aslında 19. Yüzyıl Osmanlı yönetim anlayışına da uygundu (Ortaylı, 2006:13).

Öte yandan Harput sancağı (BOA, ML. VRD. CMH 930, 1264/1847: 1) nda Hristiyan milletin ruhani reisleri de bulunmaktaydı. Bilindiği gibi ruhaniler, feodal devirde insanların sosyal durumları itibarıyla ayrıldığı dört sınıftan biriydi. Ruhanilerin mevkileri yüksek ve nüfuzları büyüktü. Hristiyan ruhanilerinden kasıt, papaz ve piskoposlardır. Bunların sayıları da sınırlıdır (Akgündüz A. , Osmanlı'da Harem, 1995:87). Harput sancağındaki Hristiyan millete ait ruhani reislerin sayısı 19'dur. Bunların 2'si Episkopos, 7'si rahip, 1'i Bahtıyan, 1'i Sitipyan, 3'ü patrik, 4'ü Serpiskopos ve 1'i de Papaz idi (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1287/1870, s.120).

Ermenilerin Ruhani Reisleri: Diyarbakir'de Episkopos Ağop Efendi, Kürdistan'da Rahip Arakil Efendi, Ma'muretülaziz'de Rahip Bedros Efendi, Eğin'de Rahip Ağop Efendi.

Çemişgezek'te Rahip Kiğork Efendi, Siirt'te Rahip Ohannes Efendi, Palu'da Rahip Zakarya Efendi, Çüngüş'te Rahip Sinas Efendi, Arapkir'de Rahip Dimityos Efendi, Behisni'de Episkopos Serabyun Efendi idi. Ayrıca Ermeni katoliğinin ruhani reisi Diyarbakir'de Bahtıyan Efendi, Mardin'de Piskopos Melkon Efendi ve Ma'muretülaziz'de Stipyan İsrailiyan Efendi idi.

Süryani Ruhani Reisleri: Diyarbakir'de Patrik Yakob Efendi, Mardin'de Süryani Katoliği Patriki Filbos Efendi, Cizre'de Serpiskopos Matrah Efendi.

Keldânilerin Ruhani Reisleri: Diyarbakir'de Serpiskopos Bedros Efendi, Siirt'te Serpiskopos Patris Efendi, Cizre'de Serpiskopos Pavlos Efendi.

Rum Katoliği Ruhani Reisi ise; sadece Diyarbakir'de bulunmakta olup ruhani reisi Papaz Efendi idi.

Görüldüğü gibi, Hristiyan millete ait ruhani reislerinin en çok bulunduğu yer Diyarbakir'dir. Nitekim burada Ermeni, Ermeni katoliği, Süryani, Keldâni ve Rum Katoliği ruhani reisleri bulunmaktaydı.

19. yüzyılın sonlarına doğru, bu yörede yaşayan Hristiyanlar tarafından misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığını görmekteyiz. Örneğin; Ma'muretülaziz sancağı ve kazalarında Amerika misyonerlerinin bulunduğu kaydedilmektedir (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1290/1873:441). Ayrıca 1309/1891 tarihli bir belgede (BOA, Y.MTV 57/13, Belge No: 1, 1309/1891) Harput kasaba ve köylerinde

Amerikalı misyonerler tarafından otuz seneden beri özel okulların yapıldığı, bazı Ermeni gençlerin zaman zaman Avrupa ve Amerikaya gidip gezdiği, buralarda fen ilimleri yanında sanayi alanında da eğitim aldıkları belirtilmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinin 19. Yüzyıl sonlarına doğru Ma'muretüaziz sancağı ve kazalarında yaygınlaşması, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bir durumu gözler önüne sermektedir. Çünkü 19. Yüzyılda diplomasinin önemli bir faaliyet konusu da misyonerler idi. Avrupa devletleri ve Amerika, hasta adam olarak ameliyat masasına yatırdıkları ve ölümünü bekledikleri Osmanlı Devleti'nde çok amaçlı bir misyoner faaliyetine girişmişlerdi. Bu ülkelerin dış işleri bakanlıklarının bilgisi ve desteği altında yapılan bu faaliyetler, söz konusu ülkelerin diplomasilerinin sağlam bir zemine oturmasını sağlıyordu (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999:210) (M.Çay, 1991). Bu amaca hizmet eden Misyonerlik, Batı'nın kültürel yayılmacılığının en önemli araçlarından birisi olmuştur. Özellikle Osmanlı topraklarında kurulan yabancı okullardaki misyonerlik faaliyetleri, 1789 Fransız ihtilâli ile Avrupa'da gittikçe yaygınlaşan milliyetçilik cereyanlarının azınlık halkı arasında yayılmasında oldukça etkili olmuştur (M.Çay, 1991:118).

Batı dünyası sadece misyonerlik faaliyetleriyle değil, aynı zamanda siyasi propaganda aracı olarak Oryantalizmi de kullanmış, böylece Doğu üzerindeki politikalarını devam ettirerek 19 Yüzyılın başlarından itibaren Doğu'da birçok cemiyetlerin oluşturulmasına kolaylık sağlamıştır. 1795'li yıllarda Fransa'da "Yaşayan Doğu Dilleri Mektebi" açılmış, daha sonra Avusturya'lı Şarkiyatçı Von Hammer'in kurduğu dergi (1808–1818) oryantalizm biliminin gelişmesinde etkin rol oynamıştır (M.Çay, 1991:110).

Bu etkin rol Avrupa'nın farklı kaynaklarından beslenerek "Şark meselesi" olarak ortaya çıkmış, batılı devletler tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda sürekli kullanılmıştır. Şark meselesi, son ikiyüz yıl dünyanın büyük devletlerini meşgul etmiş, "güç denemesi" nin tesisinde en mühim etkenlerden birisi olmuş, entrikalara, kıskançlıklara ve pazarlıklara sebebiyet vermiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti için 18. Yüzyıl yenilgiler yüzyılı olduğu gibi, 19. Yüzyıl parçalanma yüzyılı olmuştur (Roux, 2007:442).

Ermenilerin Güneydoğu Anadolu Bölgesine yerleşmeleri konusunda bir takım düşünceler ileri sürülmüştür. Bunlardan birisi, Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin

Orta ve Batı Anadolu'ya gitmeleri sonucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de Ermeniler için serbest bir konuma gelmiş olmasıdır (Türkler234). Bunun sonucu olarak Güneydoğu Anadolu'da bulunan Ermeniler daha rahat edebilme imkânına kavuşmuştur (Halaçoğlu, Ermeni Tehciri , 2007:13). Başka bir görüşe göre, 19. Yüzyılda Anadolu'nun bazı yörelerinde Hristiyan nüfusun varlığına rağmen, gayr-i müslimlerle ilgili hükümlerin bulunmayışı da Ermenilerin serbest hareket etmelerine fırsat vermiştir (Halaçoğlu, Ermeni Tehciri , 2007:19).

Ermenilerin Doğu ve İç Anadolu'ya doğru yayılıp yerleşmesi süreci konusunda başka bir görüş ise şöyledir. 1021'de Van Ermeni kralı, Türk akınlardan korkarak ülkesini Bizans'a devretti. Kral Senekerim ve yanındaki birçok Ermeni Sivas ve çevresine yerleştiler. Böylece Van'daki Vaspuragen Ermeni prensliğine son verildi. Van'ı işgal eden Bizans, civardaki Ermenilerin bir kısmını Orta Anadolu'ya, bir kısmını da Urfa'ya yerleştirdi.

1045 yılında Bizans Ani kentini ele geçirdi. Ermeni kralı II. Gagik, Kayseriye'ye gönderildi. Böylece Ermenilerin Doğu ve İç Anadolu'ya doğru yayılıp yerleşmesi süreci başlamış oldu (Akgündüz A. vd., 2008:73).

Yavuz Sultan Selim'in 1514- 1516'da Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethetmesiyle buradaki Ermeniler İstanbul'daki Ermenilerle aynı cemaat bünyesine alındı ve İstanbul Patrikliği'ne bağlandı (Akgündüz A. vd., 2008:90-91).

Ayrıca Harput sancağında “*Kıptiyân*” (Çingene) (Kanadıkırık:190)⁷ da bulunmaktaydı. Bunlar yerleşik değil, “*Haymenişin*” idiler. 1275/1858 tarihinde her bir sancak ve kazada ne kadar Kıpti bulunduğunun tespiti amacıyla bir tahrir yapılmış, yapılan sayım sonucuna göre Harput sancağında hane inşası itibariyle Müslim Kıpti –bulunmadığı, Yozgat Kıptilerinin bulunduğu görülmüştür. Bu Kıptiler, haymenişi olduklarından dolayı sayım defterilerine kaydedilmemişlerdir. Bununla birlikte Harput merkez kazası ve Malatya kazasında Müslüman Kıptilerin bulunduğu kaydedilmektedir. Bu Kıptilerin 100 hanesi vardı. Bütün Kıptiler, her yıl hazineye vergilerini ödemekle yükümlüydüler. Kıptilerin 1275/1858 tarihine kadar hazineye 3700 kuruş vergi ödedikleri bilinmektedir. 1275/1858 tarihinde Kıptilerin

⁷ Adyaman'a ait 260 numaralı şer'iyye sicilinde sadece 1 belgede Çingene nüfusuna rastlanılmıştır. Bu durum, 1281/1864 Kafkasya sürgününden Anadolu'ya gelen Çerkezlerden Adyaman ve yöresine de yerleşenlerin olduğunu göstermektedir.

vergilerine %5 zam yapılmış ve bu tarihten itibaren hazineye karşı mali yükümlülükleri 4440 kuruş'a çıkarılmıştır (BOA, ML. VRD. CMH 1436, 1275/1858:3-4).

Buraya kadar, Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı, Diyarbekir, Harput ve Ma'muetülaziz Vilâyetlerinde bulunan nüfusun millet esasına göre dağılımı hakkında bilgi verildi. Bundan sonra 19. Yüzyılda Hısnımasnûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında nüfusun Millet esasına göre dağılımı konusuna geçilecektir.

2.2.1. HİSNİMANŞÛR KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS

19. Yüzyılda Hısnımanşûr ve diğer kazalarda bulunan nüfusun millet esasına göre dağılımını ortaya koyabilmek için bu yüzyıldan önceki aynı nüfusun durumuna bakmakta yarar vardır. En azından nüfusun geldiği noktadaki durumu hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Taşdemir'in 16. Yüzyılda Adıyaman hakkında yaptığı çalışması, Adıyaman'da 924/1519 tarihinde Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki milletten oluşan bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu tarihte Hısnımanşûr nüfusunun büyük çoğunluğu (% 100'e yakını) Müslümandı.

Tablo 4
Hısnımanşûr Kazasında Nüfusun
Millet Esasına Göre Dağılımı (1519- 1563)

Yıllar	Millet	Hane	Mücerred	Kişi Sayısı	Toplam Nüfus	%
	Müslüman	1.091	316	5.771	5.771	100
1519	Hristiyan	-	-	-	-	-
	Müslüman	1.012	335	5.395	5.395	100
1524	Hristiyan	-	-	-	-	-
	Müslüman	3.170	1.107	16.957	16.957	99.79
1540	Hristiyan	7	2	35	35	0.21
	Müslüman	3.135	1.720	17.395	17.520	99.28
1563	Hristiyan	25	-	125	125	0.72

Kaynak: (Taşdemir, Behisni, Hısn-ı Mansûr, Gerger ve Kâhta Kazalarının Sosyal ve İktisadî Durumu (1519-1563) (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 35)

Tablo'da nüfusun millet esasına göre dağılımı görülmektedir (Taşdemir, 1994:62). Hısnımansur kazasında 1519/1563 yılları arasında Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki dini grup bulunmaktadır. Bunların yıllara göre tahmini nüfusları tabloda belirtilmiştir. Görüldüğü gibi Hısnımansûr kazasında 1519 ve 1524 yıllarında Hristiyan nüfus bulunmamaktadır. 1540 ve 1563 yıllarında ise az sayıda Hristiyan nüfusun bulunduğu görülmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunun Müslümanlardan meydana geldiği açıktır.

1293/1877 senesi Şaban ayının başlangıcından 1297/1881 senesi Şevval ayının onuncu gününe kadar erkek nüfusun millet esasına göre dağılımı Tablo 6'da görülmektedir (BOA, Y.PRK. UM, 1298/1882, ss. 7-8). Bu tarihlerde sadece erkek nüfus sayılmıştır. Bilindiği gibi kadınlar ilk kez 1881/1882-1893 sayımında sayılmışlardır (Karpat, 2003:190). 1293/1877 tarihinden 1296/1881 tarihine kadar mevcut milletlerin nüfusunda genel olarak bir artış görülmektedir. 1296 yılından itibaren ise bir azalış söz konusudur. Doğum ve ölüm oranları arasında da bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Aynı rakamların birkaç kez terar etmiş olması bu tutarsızlık ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

20. Yüzyılın başlarında Adıyaman'da millet esasına göre meydana gelen toplam nüfus 9.115'tir. Bunun 7.198'i (%79) Müslüman, 1.209'u (%13,3) Ermeni, 440'ı (%4,8) Katolik, 268'i (%2,9) Protestan idi.

Tablo 5

**Hısnımasûr Kazasında Nüfusun
Millet Esasına Göre Dağılımı (1320- 1902)**

Millet	Erkek nüfus	Kadın nüfus	Toplam nüfus	%
Müslüman	4.340	2.858	7.198	79
Ermeni	625	584	1.209	13,3
Katolik	200	240	440	4,8
Protestan	134	134	268	2,9
Toplam	5.299	3.816	9.115	100

Kaynak: Ma'muretü'l-Aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:80-87).

1320/1902 tarihinde Adıyaman'da yaşayan halkın büyük çoğunluğu Müslüman olduğu görülmektedir. Diğer milletlere ait nüfus Müslüman nüfusa göre daha azdır.

Tablo 6
Hısnımansnûr Kazasının Millet Esasına Göre
Nüfusunun Dağılımı (1293/1877- 1297/1881).

Tarih	Millet	Mevcut Nüfus	Doğum	Ölüm
1293/1877	Müslüman Milleti	9.810	16	20
	Ermeni Milleti	970	9	9
	Katolik Milleti	130	1	1
	Protestan Milleti	16	4	4
	Süryani Milleti	100	5	5
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
1294/1878	Müslüman Milleti	9.827	11	37
	Ermeni Milleti	972	15	13
	Katolik Milleti	130	2	2
	Protestan Milleti	160	3	3
	Süryani Milleti	100	3	3
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
1295/1879	Müslüman Milleti	9.892	222	57
	Ermeni Milleti	1.009	51	14
	Katolik Milleti	130	3	3
	Protestan Milleti	160	2	2
	Süryani Milleti	100	2	2
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
1296/1880	Müslüman Milleti	9.948	100	45
	Ermeni Milleti	999	12	22
	Katolik Milleti	129	2	3
	Protestan Milleti	158	4	6
	Süryani Milleti	98	3	5
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
1297/1881	Müslüman Milleti	9.938	47	57
	Ermeni Milleti	951	18	66
	Katolik Milleti	125	3	7
	Protestan Milleti	154	8	12
	Süryani Milleti	94	2	6
	Süryani Katolik Milleti	28	2	4
	Toplam	56.392	554	412

Kaynak: BOA, Y.PRK. UM, 1297/1881, ss. 7-8.

19. Yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusta bir azalış, buna karşılık Müslüman olmayan milletlerin nüfusunda ise bir artış olduğu gözlenlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki savaşlarda Müslüman nüfusta meydana gelen ölümler sebep olabilir. 19. Yüzyılda Adıyaman kazasında yukarıda belirtilen

millet esasına göre nüfus dağılımı, Adıyaman'ın köylerinde de aynı durumu yansıtmaktaydı. Müslüman, Ermeni, Katolik ve Protestan'ların yaşadığı köylerde toplam 6.023 hane bulunmaktadır. Bu köylerin toplam nüfusu ise 29.093'tür. Bu nüfusun %92.46'sı Müslüman %4.21'i Ermeni, %2.41'i Katolik ve %0.92'si de Protestan idi (Ma'muretül-Aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:80–87).

Cuinet, Hısnımansûr kazasının nüfusuna ilişkin şu bilgileri vermektedir: Kaza nüfusu 42.134'tür. Bunun 39.233'ü Müslüman, 2.900'ü ise Ermeni (Gregorien) dir (Işık, 1998:142).

Hısnımansûr kazasına bağlı köylerde 1312/1894 tarihinde müslümanlar, ermeni, katolik ve Protestanların yaşadığı görülmektedir. Toplam nüfusa göz atıldığında müslüman nüfusun diğer nüfusa göre çoğunluk teşkil ettiği belirgindir (Tablo 7)

Tablo 7
Hısnı Mansûr Kazasına Bağlı Köylerde
Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1312/1894)

Etnik Nüfus	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus	%	Hane sayısı
Müslüman	13.711	13.189	26.900	9246	6023
Ermeni	636	589	1.225	4.21	
Katolik	431	269	700	2.41	
Protestan	134	134	268	0.92	
Toplam	14.912	14.181	29.093	100	

Kaynak: BOA, Ma'muretül-aziz salnamesi, tarih 1312/1894,ss.80–87.

Müslüman nüfus %92.46, Ermeni nüfus %4.21, Katolik nüfus %2.41 ve Protestan nüfus ise %0.92'dir. Adıyaman'ın merkezinde olduğu gibi köylerinde de nüfusun çoğunluğunu müslümanlar teşkil etmektedir. Bu tablo bize, farklı dine mensup milletlerin Adıyaman'ın hem merkezinde hem de köylerinde yaşadıklarını göstermektedir.

1312/1894 tarihinde Katolik ve Ermeniler, genel olarak Hısnımansûr'a bağlı Vartan, Kıvırcık, Şabak ve Göliker köylerinde yaşamaktaydı.

Katolikler, Vartan köyü ile Göliker Köyünde, buna karşılık Ermeniler de Kıvırcık Köyü ile Şabak Köyünde bulunuyordu. Katoliklerin nüfusu erkek ve kadın olmak Vartan köyünde 51, Göliker köyünde ise 6'dır. Buna karşılık ermeni nüfus

Kıvırcık köyünde 6 ve Şabak köyünde ise 10'dur. Bu dört köydeki gayri Müslim nüfus toplamı 73'tür.

Kemal Karpat, 1914 Osmanlı nüfusunu verirken, Ma'muretülaziz idarî bölgesine bağlı Malatya Sancağı'nın Hısnımansûr kazasında 34.154 Müslüman, 289 Ermeni, 754 Ermeni Katolik, 441 Protestan, 402 Süryani nüfus bulunduğunu, buna karşılık Yahudiler, Rumlar, Rum Katolikler, Latinler, Eski Suriyeliler, Keldaniler, Maroniler, Nasturiler bulunmadığını kaydetmektedir (Karpat, 2003:220).

Hısnımansûr kazasına “*muhaçir*”lerin geldiği ve burada yaşadığı bilinmektedir (AŞS, numara 238,66). Diyarbekir Vilâyeti gelen-giden evrak defterine bakıldığında bu muhaçirlerin Diyarbekir sancağına iskân için sevk edildikleri ve bu sancakta bulunan muhaçirlerin yüz on kişi oldukları görülmektedir (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, s. 91, 1281/1864).

2.2.2.BEHİSNİ KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS

Adıyaman kazasında olduğu gibi Behisni kazasında da genel olarak Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki farklı milletten söz etmek mümkündür. Ancak Behisni nüfusunun büyük çoğunluğu (%89.43) Hısnımansûr kazasında olduğu gibi müslümandı (Tablo 8).

Tablo 8

Behisni Kazasında Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (924/1519–967/1560).

Yıllar	Millet	Hane	Bekar	Kişi Sayısı	Toplam Nüfus	%
1519	Müslüman	292	70	1530	1711	89.43
	Hristiyan	34	11	181	181	10.57
1524	Müslüman	42	30	2145	2375	90.31
	Hristiyan	46	-	230	230	9.69
1530	Müslüman	360	25	1825	2070	88.16
	Hristiyan	49	-	245	245	11.84
1547	Müslüman	317	93	1678	191	87.71
	Hristiyan	40	35	253	253	12.29
1560	Müslüman	375	104	1989	2339	84.97
	Hristiyan	70	-	35	35	15.03

Kaynak: Taşdemir, Behisni, Hısn-ı Mansûr, Gerger ve Kâhta Kazalarının Sosyal ve İktisadî Durumu (1519–1563), s. 62.

Hristiyan nüfusun Müslümanlara göre en az olduğu dönem 930/1524, en fazla olduğu dönem ise 967/1560 olarak yer almaktadır (Taşdemir, 1994:35). 1519

tarihinde Müslümanların 292 hanesi bulunurken, bu sayı 1524 tarihinde 42'ye düşmüştür. Hane sayısına paralel olarak mücerred kişi sayısı da 70'ten 30'a düşmüştür. 1530 tarihine gelindiğinde Müslümanların hane sayısında büyük bir artış görülmektedir. Kişi sayısı 1519 tarihinde 1530 iken 1524 tarihinde 2145'e yükselmiştir. Hristiyan nüfusa gelince, 1519'da 34 hane ve 181 kişi bulunurken, 1524'te hane sayısı artmış 46'ya çıkmıştır. Buna karşılık toplam nüfus 181'den 230'a çıkmıştır.

Katolik milleti nüfusunda ise tam aksine düzenli bir artış göze çarpmaktadır. 19. Yüzyılın sonlarında Behisni kazasının millet esasına göre nüfus dağılımına bakıldığında, Müslüman nüfusun çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. 1312/1894 tarihinde 6.325 hanesi bulunan Behisni kazasının 14.100 erkek ve 12.607 kadın olmak üzere toplam nüfusu 26.961'dir Bu nüfusun 26.707 (%99)'u Müslüman, 254 (%09)'u gayrimüslimdir. Gayr-i müslim nüfus toplam nüfusun %1'i kadardır. (Ma'muretül-Aziz Salnamesi, tarih 1312/1894: 77-80). Müslüman nüfusun fazla olması, 19. Yüzyıl Behisni'sinde Müslümanların hâkim unsur olduklarını göstermektedir.

1293/1877 senesi Şaban ayının başlangıcından 1297/1881 senesi Şevval ayının onuncu gününe kadar erkek nüfusun millet esasına göre dağılımına bakıldığında (Tablo 9) 1293/1877 tarihinde Behisni kazasında 14.75 müslüman, 726 ermeni, 78 katolik, 28 protestan nüfusun olduğunu görürüz. Doğum ve ölüm durumuna bakıldığında Müslümanlarda doğum 225 ölüm 216, gayri Müslimlerde ise doğum 27 ölüm 23'tür. 1294/1878 tarihinde behisni kazasında Müslüman nüfus 14758'a yükselmiştir. (BOA, Y.PRK. UM, 1298/1882: 7-8).

Müslüman milletinde nüfus, 1294/1878 tarihinde artmış, 1295/1879'da ise azalmıştır. Doğumlar müslüman nüfusta 1295/1879'da en fazla, 1293/1877'de en az gerçekleşmiştir. Buna karşılık ölüm oranları Müslüman nüfusta en fazla 1294/1878'de, en az 1297/1881'de meydana gelmiştir. Tekrar artış ve 1297'de yine azalış görülmektedir. Bütün yıllarda ölümler doğumlardan daha çok olmuştur.

Tablo 9
Beshisni Kazasının Millet Esasına Göre
Nüfusunun Dağılımı (1293/1877–1297/1881).

Tarih	Millet	Mevcut Nüfus	Doğum	Ölüm
1293/1877	Müslüman Milleti	14.750	225	216
	Ermeni Milleti	726	18	14
	Katolik Milleti	78	7	8
	Protestan Milleti	28	2	1
1294/1878	Müslüman Milleti	14.759	220	232
	Ermeni Milleti	730	22	25
	Katolik Milleti	77	8	9
	Protestan Milleti	27	3	2
1295/1879	Müslüman Milleti	14.747	262	259
	Ermeni Milleti	725	31	25
	Katolik Milleti	76	10	12
	Protestan Milleti	28	2	4
1296/1880	Müslüman Milleti	14.750	230	231
	Ermeni Milleti	731	26	30
	Katolik Milleti	74	9	8
	Protestan Milleti	26	3	2
1297/1881	Müslüman Milleti	14.749	210	204
	Ermeni Milleti	724	14	19
	Katolik Milleti	75	7	9
	Protestan Milleti	27	2	3

Kaynak: BOA, Y.PRK. UM, 1297/1881, ss. 7–8.

2.2.3. KÂHTA KAZASINDA MİLLET ESASINA GÖRE NÜFUS

Kâhta kazasında diğer kazalarda olduğu gibi Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki millet yaşadığı bilinmektedir. Gayrimüslim millet arasında ermeni, Katolik ve protestanlar görülmektedir. 1293/1877 yılı Şaban ayının başından 1297/1881 yılı Şevval ayının onuncu gününe kadar yapılan hesaplamada yalnız erkek nüfus sayılmıştır. Kadın nüfus göz önünde bulundurulmamıştır. Erkek nüfus sayımına göre Kâhta kazasında 1293/1877 tarihinde 11.373 müslüman, 520 Ermeni, 110 Katolik, bulunmaktadır. Protestan nüfusa rastlanılmamaktadır. 1293/1877–1297/1881 tarihleri arasında da Kâhta kazasında Protestan nüfus bulunmamaktadır. (BOA, Y.PRK. UM, 1298/1882:7–8).

Tablo 10
Kâhta Kazasının Millet Esasına Göre
Nüfusunun Dağılımı (1293/1877- 1297/1881)

Tarih	Millet	Mevcut Nüfus	Doğum	Ölüm
1293/1877	Müslüman Milleti	11.373	245	230
	Ermeni Milleti	520	31	30
	Katolik Milleti	110	11	9
	Protestan Milleti			
1294/1878	Müslüman Milleti	11.388	239	249
	Ermeni Milleti	521	28	30
	Katolik Milleti	112	10	11
	Protestan Milleti			
1295/1879	Müslüman Milleti	11.378	240	242
	Ermeni Milleti	519	31	27
	Katolik Milleti	111	13	14
	Protestan Milleti			
1296/1880	Müslüman Milleti	11.376	245	242
	Ermeni Milleti	523	30	33
	Katolik Milleti	110	10	10
	Protestan Milleti			
1297/1881	Müslüman Milleti	11.373	170	168
	Ermeni Milleti	520	23	24
	Katolik Milleti	110	7	5
	Protestan Milleti	27	2	3
	Toplam	60.071	1.311	1.313

Kaynak: BOA, Y.PRK. UM, 1297/1881, ss. 7–8.

Kâhta kazasında 1312/1893 tarihinde merkez kaza ile bu kazaya bağlı köylerde Müslüman, ermeni ve Katolik nüfus gözlenmektedir. Bu sayımda erkek ve kadın nüfusun sayıldığı (Tablo 11)görülmektedir:

Tablo 11
Kâhta Merkez ve Kazaya Bağlı Köylerde
Nüfusun Millet Esasına Göre Dağılımı (1312/1894)

Millet	Müslüman			Ermeni			Katolik		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Kâhta merkez	311	182	493	19	20	39	-	-	-
Kazaya bağlı köyler	1439	1113	2552	-	-		14	22	36
Merdis nahiyesine bağlı köyler	2086	2009	4095	105	92	197	14	11	25
Tiravgân nahiyesine bağlı köyler	1949	1537	3486	23	20	43	-	-	-
Gerger nahiyesine bağlı köyler	4165	3310	7475	77	76	153	33	28	61
Toplam	9950	8151	18101	224	208	432	61	61	122

Kaynak: BOA, Ma'muretül-aziz salnamesi, tarih 1312/1894, ss.87-103.

Tabloda, 1312/1894 tarihinde Kâhta kazasında, nüfusun millet esasına göre toplamı 18.655'tir. Bunun 18.101'i Müslim, 554'ü ise gayr-i müslimdir. Başka bir ifadeyle, nüfusun %97'si Müslüman ve %3'ü ise Müslüman olmayan milletlere aittir. 19. Yüzyılda Adıyaman ve Besni'de olduğu gibi Kâhta kazasında da millet esasına nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman olmayan milletlerin ise Müslüman nüfusa göre daha az sayıda oldukları görülmektedir.

Kâhta'nın kazaya bağlı köylerinde 2552 müslim, 36 katolik bulunmaktadır. Buna göre kazaya bağlı köylerde Ermeni nüfusa rastlanılmamaktadır. Merdis ve Gerger nahiyesine bağlı köylerinde 11.570 Müslüman, 350 Ermeni ve 86 Katolik

bulunmaktadır. Tiravgân nahiyesine bağlı köylerde ise Müslüman ve Ermeni nüfus bulunmakta, Katolik nüfusa rastlanılmamaktadır. Tiravgân nahiyesinde 3.486 Müslüman, 43 Ermeni bulunmakta ve Katolik nüfus bulunmamaktadır (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894:87–103).

Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın bağlı bulunduğu Malatya Sancağı'nda 1293/1877'den 1297/1881'e kadar olan nüfus (Tablo 12) sayımında sadece erkek nüfus dikkate alınmıştır.

Tablo 12

Malatya Sancağı'nda Millet Esasına Göre Nüfusunun Dağılımı (1293/1877- 1297/1881)

Tarih	Millet	Mevcut Nüfus	Doğum	Ölüm
1293/1877	Müslüman Milleti	64.320	1.080	979
	Ermeni Milleti	5.679	178	151
	Katolik Milleti	628	40	46
	Protestan Milleti	231	10	9
	Süryani Milleti	100	5	5
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
	Latin Milleti	71	4	6
	Kıptî taifesi	45	0	0
1294/1878	Müslüman Milleti	64.442	916	1.028
	Ermeni Milleti	5.706	155	201
	Katolik Milleti	612	42	50
	Protestan Milleti	230	9	10
	Süryani Milleti	100	3	3
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
	Latin Milleti	69	3	8
	Kıptî taifesi	45	0	0
1295/1879	Müslüman Milleti	64.415	1.248	1.189
	Ermeni Milleti	5.693	227	179
	Katolik Milleti	604	55	60
	Protestan Milleti	230	4	16
	Süryani Milleti	100	2	2

“Tablo 12”. Devamı

Tarih	Millet	Mevcut Nüfus	Doğum	Ölüm
1296/1880	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
	Latin Milleti	64	0	1
	Kıptî taifesi	45	2	2
	Müslüman Milleti	65.927	1.108	1.063
	Ermeni Milleti	5.724	214	198
	Katolik Milleti	562	59	96
	Protestan Milleti	232	19	14
	Süryani Milleti	98	3	5
	Süryani Katolik Milleti	30	1	1
1297/1881	Latin Milleti	61	2	3
	Kıptî taifesi	46	6	5
	Müslüman Milleti	65.919	135	208
	Ermeni Milleti	5.640	135	208
	Katolik Milleti	595	98	66
	Protestan Milleti	223	14	23
	Süryani Milleti	94	2	6
	Süryani Katolik Milleti	28	2	4
	Latin Milleti	63	5	3
	Kıptî taifesi	47	6	5
	Toplam	358.808	5.795	5.856

Kaynak: BOA, Y.PRK. UM, 1297/1881, ss. 7–8.

Özetle; 19. Yüzyılın sonlarında Adıyaman Ma'muretülaziz Vilâyetine bağlıydı. 1312/1894 tarihinde Hısnımansûr kazasının toplam nüfusu 35.426 idi. Bu nüfusun %92.60'ı Müslüman, %1.60'ı Katolik, %4.63'ü Ermeni, %0.73'ü Protetan, %0.44'ü Süryani'dir. Aynı şekilde Behisni'nin toplam nüfusu 38.749'dur. Bu nüfusun %96.18'i Müslüman, %0.53'ü Katolik, %3.16'sı Ermeni, %0.12'si Protestan'dır. Behisni'de Süryaniler bulunmamaktadır. Aynı tarihte Kâhta kazasının toplam nüfusu 10.739 idi. Bu nüfusun %96.64'ü Müslüman, %3.04'ü Ermeni ve %0.32'si Süryani'dir. Belirtilen tarihte Kâhta kazasında Katolik ve Protastan nüfus bulunmamaktadır. Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta kazasının toplam nüfusu 84.914'tür. Bu nüfusun %94,7'i Müslüman, %0.91'i Katolik, %3.76'sı Ermeni, %0.36'sı Protestan ve %0.22'si Süryanidir. Nüfusun etnik dağılımının çoktan aza

doğru sıralaması ise; Müslüman nüfus (%94,7), Ermeni nüfus (%3.76), Katolik nüfus (%0.91), Protestan nüfus (%0.36) ve Süryani nüfus (%0.22) şeklindedir.

Kısaca, 19. Yüzyılda Adıyaman, Besni ve Kâhta'da nüfusun millet esasına göre dağılımında nüfusun büyük bir çoğunluğunun müslüman millete ait olduğu görülmektedir.

Ermenilerin Nüfusu

1831 nüfus sayımına göre Ermenilerin (erkek) nüfusu 20.309 idi. Bunların 3.566'sı Rumeli topraklarında, 16.743 Anadolu topraklarında yaşıyordu. Bu sayımda ülke nüfusu ise 3.753.642 idi. Ermeniler toplam nüfusun %0.54'ünü oluşturuyordu (Akgündüz A. vd., 2008:360).

Birtakım vilayetlerin Ermeni olarak adlandırıldıklarını görmekteyiz. Bu vilayetler, Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ. Van vilayetinde 81.000 Ermeni, 424.000 Müslüman, Rum ve diğer Hristiyanlar; Diyarbakır Vilayeti'nde 79.000 Ermeni, 463.000 diğerleri; Bitlis vilayeti'nde 131.000 Ermeni, 333.000 diğerleri; Elazığ vilayeti'nde, 70.000 Ermeni, 560.000 diğerleri. Alman elçisinin raporuna göre o tarihte Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeni toplam nüfusu 1.200.000'dur (Akgündüz A. vd., 2008:365).

Osmanlı Devleti'nin 1330/1914 nüfus sayımına göre bazı illerin karşılaştırmalı Ermeni nüfusu aşağıdaki biçimdeydi (Akgündüz A. vd., 2008:366-367):

Tablo 13

Bazı Osmanlı Vilâyetlerinde Karşılaştırmalı Ermeni Nüfusu(1330/1914)

Vilayet	Müslüman	Ermeni	Erm. Katolik	Protestan
Adana	341.903	50.139	2.511	5.036
Diyarbakır	491.101	55.890	9.960	7.376
Kayseri	184.292	48.759	1.515	2.018
Ma'muretülaziz	446.379	76.070	3.751	8.043
Maraş	152.645	27.842	4.480	6.111
Sivas	939.735	143.406	3.693	4.575
Van	65.770	67	215	1
Toplam	2.621.825	402.173	26.125	33.160

Kaynak: (Akgündüz A. v., 2008, s. 366)

Osmanlı Devleti'nin 1330/1914 nüfus sayımına göre çalışma alanımızda yer alan kazaların bağlı olduğu Ma'muretülaziz Vilayetinde toplam 87.864 Ermeni bulunurken, aynı tarihte Sivas Vilayetinde 151.674 Ermeni bulunmaktadır. Dolayısıyla Ma'muretülaziz vilayetindeki Ermenilerin sayısı Sivas Vilayetindeki Ermenilerin sayısından az, fakat Kayseri Vilayetindeki Ermenilerin sayısından daha fazladır.

1918 yılı itibariyle, Anadolu'daki Ermeni nüfus 1.479.000, diğer Hristiyan 1.504.000, Müslüman nüfus 8.644.000 olmak üzere toplam 11.627.000'dir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonunda, önceleri 1.234.671 olan Ermeni nüfusundan sadece 70.000 kadarı Türkiye Cumhuriyeti'nde kalmış bulunuyordu. Bu rakamdan birçoğu sığınmacı olarak Kafkasya'ya, Amerika'ya ve Avrupa'ya gitmişlerdir (Akgündüz A. vd., 2008:365). Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Ermeniler düşmanla işbirliği yaparak tehcirden kurtulmak için Osmanlı topraklarının dışına, Rusya'nın hâkimiyetindeki Kafkasya'ya ve İran'a gitmişlerdir. Osmanlı topraklarından dışarıya Ermeni göçünün en yoğun olduğu ülke Rusya'dır.

Amerikalılarla ticari faaliyete girişen Ermeni tüccarlar 19. Yüzyılın sonlarına doğru küçük esnaf, zenaatkâr ve köylü Ermeniler, Amerikalı tüccar ve misyonerler aracılığıyla Amerika'ya dalga dalga göç ettiler. Yapılan bu göçlerle bazı bölgelerde nüfusun iyice azalacağını hisseden Osmanlı Devleti bazı kısıtlamalar getirdi. Bu kısıtlamaların sonucunda ise kaçak göçler başladı. Harput ve Merzifon gibi bölgelerde yaşayan Ermeniler, topluca Amerika'ya göç ettiler (Akgündüz A. v., 2008:207).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 350.000- 500.000 civarında Ermeni, çeşitli sebeplerle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden Kafkaslara gitmişlerdir (Akgündüz A. vd., 2008:360).

1856–1990 yılları arasında Türkiye'den Yunanistan'a ve Rusya'ya göç eden Rumların ve Ermenilerin sayısı 2.000.000 civarındadır. Günümüzde Ermenistan'ın çoğunluğunu oluşturan halk 1917–22 tarihleri arasında Doğu Anadolu'dan göç etmiştir (Karpat, 2003:16).

Millet Esasına Göre Nüfusun Bir Değerlendirmesi

1894 Osmanlı nüfus sayımında Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi ve Katolik nüfusun dağılımı vilayetler bazında birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Osmanlı

Devleti'nin doğu Çalışma konumuz Doğu Vilayetleri içinde yer aldığından Osmanlı Devletinde yer alan doğu Vilayetlerinden bazılarını yukarıda belirtilen nüfuslar bazında karşılaştırmak istiyoruz. Burada sadece Diyarbakır, Sias ve Ma'muretülaziz Vilayetleri ele alarak bu Vilayetlerdeki Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve Katolik nüfus karşılaştırılmıştır. Sivas vilayetinde bulunan Ermenilerin sayısı Diyarbakır vilayetindeki Ermenilerin iki katından fazla, ma'muretülaziz vilayetindeilerinin iki katına yakındır. Müslüman ve gayr-i müslim nüfusu aşağıdaki biçimde idi (Karpas, 2003:193):

<u>Vilayet</u>	<u>Müslüman</u>	<u>Rum</u>	<u>Ermeni</u>	<u>Yahudi</u>	<u>Katolik</u>
Diyarbakır	327.173	1.010	46.823	1.051	9.555
Sivas	793.000	37.813	116.266	209	3.223
Ma'muretülaziz	423.842	543	73.178	9	1.915

20. Yüzyılın başında 1914 nüfus sayımına göre, Türkiye'deki Müslüman olmayan nüfus şu şekilde idi (Özgül, 2001:58).

Toplam Nüfus	: 16.064.061	% 100
Rum	: 1.553.619	% 9.67
Ermeni	: 1.212.973	% 7.55
Yahudi	: 130.595	% 0.81
Toplam gayr-i Müslim	: 3.066.602	% 19.09

1914 Osmanlı nüfus sayımında Ma'muretülaziz idarî bölgesinde yaşayan Ermenilerin sayısı 76.070'dir. Ermeniler, Ma'muretülaziz sancağında 23.725, Harput'ta 7.519, Eğin'de 9.373, Arapkir'de 9.204, Pötürge'de 679 idi.

1914 nüfus sayımında Ermeniler, Malatya Sancağı'nın Malatya kazasında 7.060, Behisni kazasında 1.550, Hısnımansûr kazasında 2.189, Kâhta kazasında 743 ve Akçadağ kazasında ise 341 kişiden ibarettir. 1914 tarihinde Van'da 33.789, Erciş'te 8.083, Adilcevaz'da 4.849, Hakkâri'de 3.461, Antalya'da 141, Urfa'da 13.995, Suruç'ta 83, Harran'da 11.311 idi.

Urfa sancağı'nda 1914 tarihinde Ermenilerin nüfusu toplam 15.161'dir. Aynı tarihte, Kayseri'de 30.105, Develi'de 15.689 olan Ermenilerin, Kayseri Sancağı'ndaki toplam sayısı 48.659'dur.

Kısaca 1914 nüfus sayımında Ermenilerin nüfusu 1.161.169'dur. Bu nüfus, 36 idarî bölgeye dağılmış durumdaydı. Bu idarî bölgelerden Erzurum'da 125.657, Diyarbakır'de 55.890, Sivas'ta 143.406, Ma'muretülaziz'de 76.070, Kayseri'de 48.659, Maraş'ta 27.842 Ermeni nüfus bulunmaktaydı (Karpas, 2003:226).

Türkiye nüfusu içinde ancak %19.09'luk bir orana sahip olan gayri-müslimler, Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında da gördüğümüz gibi yine az sayıdadırlar.

1330 (1911-1912) yılında Osmanlı kayıtlarına göre Ermeni nüfusu vilayetlere göre aşağıdaki şekilde idi (Özgöl, 2001:58).

<u>Vilayet</u>	<u>Nüfus</u>
Sivas	179.521
Ma'muretülaziz	111.043
Diyarbakır	89.131
Erzurum	163.218
Bitlis	191.156
Van	130.500
Toplam	864.569

1330 tarihinde Ermeniler en fazla Bitlis Vilayetinde bulunmaktadır. Sivas Vilayeti ikinci, Erzurum Vilayeti ise üçüncü sırada gelmektedir. Ermenilerin en az bulunduğu Vilayet ise Diyarbakır Vilayetidir.

Osmanlı Devleti'nde bulunan diğer gayr-i müslim milletler özellikle Ermeniler, her dönemde önemli kolaylıklar ve yardımlar görmüşlerdir. Gördükleri ayrıcalıklı muameleler sonunda sosyal ve ekonomik durumları her zaman Müslüman halktan daha iyi olmuştur. Askere alınmamaları, Müslümanlar gibi savaşımlara gitmemeleri, ticaret ve sanayi ellerine geçirmelerine ve gittikçe zenginleşmelerine olanak vermiştir (Özgöl, 2001:59).

Sonuç olarak yine diyebiliriz ki, Anadolu'nun bütün Vilayetlerinde yaşayan Hristiyan halk, nüfus itibariyle Müslümanlardan çok azdır. Hangi ölçüt esas alınırsa alınsın, buralarda Müslümanların çoğunluk olduğu ortaya çıkacaktır (Efendi, 2008:31).

Yine Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerinde olduğu gibi Hısnımansûr ve diğer kazalarında yaşayan Hristiyanlar Müslümanlarla barışık bir şekilde yaşamışlar, bu durum özellikle Tanzimat'ın ilânından itibaren yaklaşık olarak 1300/1882 senesine kadar devam etmiştir, ancak bu tarihten sonra bazı üzücü durumlar arada bir de olsa meydana gelmiştir (Efendi, 2008:39).

Ali Emirî Efendi 1912 tarihinde Diyarbakır'a geldiğinde Müslüman ve Hristiyan halkı çok neşesiz görür. Bunun sebebini araştırdığında, Rusya'nın doğu vilayetleri hakkındaki niyetinin iyi olmadığını, Avrupa'da Taşnakya ve Hınçakyan gibi bazı komiteler ortaya çıkararak, topladıkları paralarla memleketimize fedailer gönderdiklerini ve bazı "kendini bilmezleri" de aldattıklarını, Müslümanlarla Hristiyanların arasına nifak tohumlarını attıklarını öğrenir (Efendi, 2008:53).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HISNİMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER ve KÂHTA’NIN

İDARÎ YAPISI

Osmanlı yönetimi, bir bölgeyi fethedince, o bölgenin insan ve ekonomik potansiyelini öğrenmek amacıyla “ tahrir” yaptırdı. Yapılan tahrirden sonra idarî taksimatı askeri üniteleri, ekonomik gelir kaynaklarını, örfi ve şer’i vergi çeşitlerini ve imkânlarını ayrı ayrı tespit edip defterlerini tanzim ettirdi. Kazanılan toprağın coğrafi ve ekonomik özellikleri belirlendikten sonra “eyalet, sancak, nahiye, köy ve mezra esasına göre idarî taksimat tamamlanırdı (Turan, 1961:201).

Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı, 8 Ekim 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnamesiyle Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı, vilâyetin sancaklara, sancakların kazalara kazaların da köylere ayrılması şeklinde idi. İdare meclisleri bu nizamname ile gündeme geliyordu. Sadece vilâyetlerde değil, diğer alt birimlerde de idare meclisleri bulunmaktadır. Ayrıca her sancaktan gönderilecek ikisi müslim, ikisi gayr-i müslim olmak üzere dört temsilcinin yılda bir kere valinin riyaseti altında toplanması, vilâyet işlerinin istişareyle müzakeresi için katılımcı bir ortam hazırlamıştır. Her düzeyde artırılan meclisler ve komisyonlardaki azalıklarla, mahallî eşrafın resmi idarî yapılanmada yerlerini almaları sağlanmıştır. Ayrıca idare meclislerinin her yıl toplanan genel vilâyet meclisince denetlenmesi öngörülmüştür. Tahrir, nüfus sayımı ve mülkiyet kayıtları üzerinde çalışacak memurlar da taşra idare hiyerarşisi içinde tanımlanmıştır. Ayrıca şeyhülislâmın atadığı “*müfettiş-i hükkâm-ı şer’iyye*”, kadıları denetleyecektir. 22 Ocak 1287/1871’de yeni kanunda Vilâyetler yukarıdan aşağıya doğru sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Sancak, kaymakam tarafından değil, mutaasarrıf denilen mülki âmir idare edilecektir. Buna göre Mutasarrıf sancağın, kaymakam da kazanın en büyük

mülkî amiridir. Köyler ise muhtar tarafından idare edilecek, muhtar, nahiye müdürüne bağlı olacaktır. Kaza ile köy arasında oluşturulan nahiye, 1287/1871 Nizamnamesi'nin getirdiği yeni bir birimdir (Kırmızı, 2007:31).

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında yaptığı bir diğer düzenleme kürt aşiret reisleriyle ilgilidir. Kürt aşiret reisleriyle birtakım politikalar geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki kürt aşiretlerini kendisine bağlayarak burayı güvenli bir sınır bölgesi haline getirmiştir (Özoğlu, 2005:65). Osmanlı Devleti bu politikasını genişleterek Doğu Anadolu Bölgesi'ni Diyarbakir ve Van Vilâyetleri adı altında iki önemli eyalete ayırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, idaresi altına aldığı bölge ve toplumları, çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tabi tutmuş oluyordu. Yani eyalet ve sancakların İstanbul'a olan bağlarında ayrı ayrı statüler söz konusuydu.

Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferi'nden sonra Diyarbakir merkez kabul edilerek Musul, Bitlis, Mardin ve Harput da dâhil olmak üzere bütün Doğu Anadolu'da gayet geniş bir eyâlet meydana getirmişti. Doğu Anadolu'daki sancaklar, idare tarzı açısından, her iki eyâlette de, üç ana gruba ayrılmıştı.

Birinci grup, klasik Osmanlı sancakları şeklindeydi. Yani Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulü burada da geçerliydi. Sancak beyleri, doğrudan merkezden tayin olunurdu ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar timar sistemine dâhildi. Diyarbakir ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbakir Eyâleti'nde merkez Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani ve Çemişgezek sancakları ile Van Eyaleti'ndeki Erciş ve Adilcevaz sancakları, bu tür sancaklardan idi.

İkinci grup, yurtluk ve ocaklık tarzındaki sancaklardır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde verilmiştir. Bunlar, kürt sancakları olarak da bilinmektedir. Ancak bu sancaklar, klasik Osmanlı sancaklarından farklıdır. Sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beylere ve hânedanlara terk edilmiştir. Hayat boyu sancakbeyi olan bu idareciler vefat ettiğinde, yerlerine oğulları veya diğer yakınlarından biri geçmekteydi. Bunlar, devlete ihânet ettikleri takdirde değiştirilebilirdi. Seferde beylerbeyinin hizmetine girmekle mükellef olan bu beylerin memleketlerine merkezden kadı tayin edilirdi. Arâzîleri timar nizâmına

tabiydi. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancakların Diyarbekir Eyaleti'ndeki sayısı 13 idi.

Üçüncü grup ise, Hükümet adı verilen sancaklardır. Bunların idâresi, fetih esnâsında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terk edilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine merkezî idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahidnâmeler gereğince, bunlar azl ve nasb edilemezler. Arâzisinde timar nizâmı görülmemektedir. İçeride tamamen bağımsız olan bu bölgeler, hariçte yani askeri ve siyasi alanda bölgedeki Osmanlı beylerbeyine tabidirler. Diyarbekir eyâletinde Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu ve Genç sancakları bu mâhiyette Osmanlı sancaklarıdır. Yani bunlar, bağımsız birer devlet tarzında değil, sadece icranın başı olan beyin tayini ile arazinin statüsünün tesbitinde müstakil yetkilerle donatılmışlardır.

Kısaca özetlenen bu sistem, daha çok Doğu Anadolu'da da uygulanmış gelmiştir. Sebebi; bu bölgede daha önce müstakil veya İran'a bağlı beylerin fetih esnasında Osmanlı Devleti'ne sadakat göstermeleri ve en önemlisi de, hem itikadî hem de amelî açıdan, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Başlangıçta hizmet ve sadakat karşılığı verilen bu sancakların durumu, daha sonra ailelerin tasarrufuna bırakılmış ve Tanzîmât dönemine yani 1255/1840'lara kadar bu hâl aynen devam etmiştir (Uzunçarşılı İ. H.:273; Akgündüz A. Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, 1994:40). Böylece Osmanlı idarî sisteminde sancak; bağımsız bir otorite sembolü olmakla beraber, hükümdar adına icra yetkisini yerine getiren en önemli idarî birim olmuştur (Taşdemir, 1994:23).

Sancakta, padişahın icra yetkisini temsil eden yegâne yetkili sancakbeyidir. Sancakbeyi, en yüksek idareci olarak, halk ve ehli örf üzerindeki yetkileriyle beraber devlet adına gelmiş olan görevlilere yardımcı olmak, bunların görevlerini kolayca yerine getirmeleri için azami gayret göstermekle yükümlüydü. Halkın huzur ve refah içerisinde yaşamasını temin etmek ve düzeni sağlamak da sancak beyinin asıl görevleri arasındaydı. Sancak Beyi, aynı zamanda kendi sorumluluk alanı olan bölgede, şer'e ve örfe aykırı durumları önlemek hususunda da kadı ile beraber hareket etmekle yükümlüydü (Taşdemir, 1994:23).

Bir sancaktaki en önemli isimlerden birisi de Alaybeyi idi. Alaybeyi, bir sancaktaki veya Beylerbeyilikteki tımarlı sipahilerin en yüksek âmiri olup, serbest

tımara sahipti (Akdağ, 1971:92). Alaybeyi, terfî halinde sancak beyi de olabilirdi (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi:347). Alaybeyleri, vilâyet sipahilerinin uygun görüşleri göz önünde bulundurulmak koşuluyla beylerbeyi ve sancakbeyi arzı üzerine tâyin edilirdi. Beylerbeyi veya kadı arzı ile de vazifelerine son verilirdi (Göyünç, 1991:50).

İdari teşkilâtta en önemli müesseselerden birisi de kadılık müessesesiydi. Kadı, Osmanlı Devletinde çok geniş yetkilerle donatılmış bulunan ve şer' iyye mahkemelerinde yargı görevini yerine getiren kişiydi (Halil Cin, 1990:274). Osmanlı kadısı, mahkeme yargıcı olduğu gibi, aynı zamanda bir noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve aynı zamanda belediye reisidir (Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, 2006:127). İlmiye sınıfına mensup olan kadı, padişahın yargı yetkisini temsil etmekteydi. Kadılar, medrese eğitimini bitirip diplomasını aldıktan sonra staj yapanlar arasından tayin edilmekteydi. Eğitimini bitirip, kadılık yapmak isteyenler, doğrudan küçük kazalara, bir müddet daha eğitim faaliyetlerinde bulunduktan sonra kadı olmak isteyenler ise, müderrisliklerinin derecelerine göre kazaya, sancak veya eyâletlerden birine tayin edilmekteydiler (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi:87). Kaza merkezlerine bağlı nahiyelerde ise bu yetki, kadının vekili olan naibler tarafından kullanılmaktaydı.

Kadı, bulunduğu kazada yargının yanında idari görevleri de üstlenmekteydi. Kadı, şehrin belediye meclisinin başkanı olarak, mecliste bulunan şehir kethüdâsı, muhtesip, pazarbaşı, mimarbaşı, çöpçübaşı ve esnaf kethüdâsının âmiri idi. Şehrin düzen ve temizliği, narhların hakkaniyete uygun olması, günlük ve haftalık pazarların düzenli bir şekilde kurulması gibi belediye ve zabıta hizmetleri de kadılar tarafından kontrol edilmekteydi. Ayrıca nikâh, miras, yetim mallarının korunması, vâsi tayin ve azli ile vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riâyet, cinâyet ve diğer davalar, kısaca şer'î ve hukukî bütün işlemler kadıların görevleri arasındaydı. Kadılar, şehrin âsâyişi hususunda da şehirdeki diğer idarecilerle birlikte hareket etmekteydi. Ehl-i örf zümresinden olan ve günümüzün belediye iktisat müdürlerine benzeyen muhtesip (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453- 1559), 1999:153) ve subaşı, kadının denetimi altında idi ve kadının verdiği hükümler, bu ikisi tarafından yerine getirilirdi (Taşdemir, 1994:27).

Kadılarının bir nevi yardımcıları olan naibler, kadılara herhangi bir sebeple görevleri başında bulunmadıkları zaman vekâlet etmekte, köyleri dolaşarak küçük davâları, halkın ayağında halletmekte (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1243-1453), 1999:322), köylülerin verecekleri vergilerin adâlet ve kanun çerçevesinde alınmasına nezâret etmekteydiler. Nahiyeelerde de birer nâib bulunuyordu (Göyünç, 1991:49). Kazaya atanan Nâ'ib'lerin aylık maaşı ise mahiye ile birlikte 300 kuruş idi. Örneğin; 1267/1850 tarihinde Gerger kazasına aylık 300 kuruş maaş ve mahiye ile nâib tayin edilmiştir (BOA, A. MKT. UM 39/3, 1267/1850).

İdari yapı içerisinde yer alan bir diğer isim, kaza müdürü idi. Her bir kazada birer kaza müdürü vardı (BOA, ML. MKT. 184 nolu defter, s.78; BOA, A. MKT. UM 39/3, 1267/1850; BOA, ML. MKT. 178 nolu defter, s.11; BOA, Dâhiliye 9444 arz tekeresi 9444/175; BOA, İ.M.VÂLA 9128/2 nolu vesika; BOA, ML. MSF.17817, s.2, 1281/1864; BOA, ML. MKT. 170 nolu defter, s.134; BOA, A.MKT.184 nolu defter, s. 91). Tayin edilen bir kaza müdürünün maaşı 1800–2500 kuruş arasında idi (BOA, ML. MKT. 184 nolu defter, s.78; BOA, A. MKT. UM 39/3, 1267/1850; BOA, ML. MKT. 178 nolu defter, s.11; BOA, Dâhiliye 9444 arz tekeresi 9444/175; İ.M.VÂLA 9128/2 nolu vesika). Gerger kazasına 1266/1849 senesi Kanun-i evveli onuncu gününden itibaren aylık 2000 kuruş ve mahiye ile müdür tayin edilmiştir (BOA, A. MKT. UM 39/3, 1267/1850). Kaza müdürlerinin maaşı, görev yaptığı yerde oturup oturmadığına göre farklı olabilirdi. Eğer kazaya tayin edilen müdürler yerli ise mahiye ile birlikte aylık 1000 kuruş, yerli olmayıp maaşı kendisine yetmeyecek ise bu durumda aylık 1500 kuruş maaş ile göreve başlatılırdı (BOA, A. MKT. UM 39/1, 1267/1850).

Kaza müdürleri atanırken bu göreve getirilecek kişinin, yerli halkın mevcut durumunu bilmesi, memleketin çeşitli yerlerinde görev yapmış olması göz önünde bulundurulurdu (BOA, ML. MKT 287 – 46, 1282/1865, s. 7). Aynı ihtimam, kazada görev yapacak kaymakamlar için de geçerliydi (BOA, İrade-i dâhiliye 77068/3, 1267/1850). Bir kazaya tayin edilen müdürün, bu kazada yaşayan diğer insanlarla çok iyi geçinmesi gerekiyordu. Kaza müdürlerinin halkı ile iyi geçinemediği durumlarda, yerine başka bir müdür atanırdı. Burada önemli görülen husus, kaza müdürlerinin halk ile uyum içerisinde olup olmadıkları, uyumsuzluk içerisinde

oldukları zaman bu müdürlerin görevden alınmalarıdır. Nitekim 22.Za.1268/1851 tarihli bir belgeye göre Harput eyaletinde bulunan Gerger kazası müdürü Said ağa görevden alınarak yerine Arif Bey asaleten müdür olarak tayin edilmiştir (BOA, ML. MKT. 178, 1261/1845, s. 13).

İdari yapı içinde ye alan bir diğer müessese, Voyvodalık'tır. Voyvoda, küçük bir Vilâyetin veya herhangi bir paşalığa bağlı olmayıp, bir sultan efendiye, vezir-i azam'a veya imparatorluk erkânından herhangi birine hediye veya arpalık olarak ihsan edilen bir şehrin valisi mesabesinde. Voyvodalar, kendi Vilâyetlerinde hâkimlerin verdikleri kazai hükümlerin infazını sağlamakla yükümlüdürler (Gökmen, 1977:139-140). Sancakbeyleri veya mahalli kadılar tarafından kontrol edildikleri bilinmektedir (Göyünç, 1991:53).

3.1. HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA'NIN İDARÎ YAPISI

Osmanlı öncesi idarî yapıda, Behisni, Hısnımansûr, Gerger ve Kâhta, Memlûklar'ın hâkimiyeti altında idi. 1516'da bölgenin Osmanlı idaresine geçmesiyle tahriri yapılmış, idari statüsü de zaman içinde değişmeler göstermiştir. Bu kısımda sözkonusu yerleşim birimlerinin idarî yapıları ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.1.1. HISNIMANSÛR'UN İDARÎ YAPISI

Hısnımansûr, Osmanlı topraklarına kesin olarak katıldıktan sonra Vilâyet-i Arab (Akgündüz A. , Osmanlı Kânunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 1991:359)'a bağlı bir sancak hâline getirilmiştir. Bu tarihte Vilâyet-i Arab'ı meydana getiren sancak ve kazalar, Haleb, Hama, Ayıntab, Trablus, Malatya, Humus, Divriği, Birecik, Darende, Kâhta, Gerger, Rum-kale, Behisni, Sis ve Şam idi (Taşdemir,1994:11).

Hısnımansûr, Osmanlı idarî teşkilâtında Behisni'nin bir nahiyesi iken 1519'dan itibaren Gerger, Kâhta ve Behisni ile birlikte Maraş eyaletine bağlı sancaklar arasında yer aldı. 1531 yılında Elbistan sancağına bağlı bir kaza hâline getirilen Hısnımansûr, 1563'te yeniden Maraş'a bağlandı. 1271/1854 tarihinde Siverek sancağı içinde yer aldı (BOA, A.MKT. NZD. 158/86-1, 1271/1854). Daha

sonra yeniden Maraş sancağına bağlanan Hısnımansûr, muhtemelen 19. Yüzyıla kadar bu teşkilât içinde kaldı. Nitekim 1281/1864 tarihli muvazene cetvelinde Hısnımansur'un, Maraş sancağına bağlı bir kaza olduğu belirtilmektedir (BOA. ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2). Evliya Çelebi, Hısnımansûr'un Maraş'a bağlı bir subaşılık olduğunu, yüz elli akçelik kaza olduğunu, yetmişden fazla köylerinde Türkmenler oturduğunu, Kethüdâ yeri, Yeniçeri Serdarı, muhtesibi, nâibi ve bacdârı bulunduğunu, müftü ve nâibinin Maraş'ta oturduğunu, kale dizdarı ve neferlerinin bulunduğunu ifade etmektedir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1976:3-4).

Hısnımansûr, 1838–1845 yılları arasında Diyarbakır eyaletine bağlı Maden-i Hümâyûn kazaları içerisinde yer aldı. Belirtilen tarihte Maden-i Hümâyûn kazaları şunlardır (Yılmazçelik, 1995:137):

1- Harput	14- Akçahan
2- Palu	15- Behisni
3- Çemişgezek	16- Çermik
4- Maden-i Keban	17- Maden-i Ergani
5- Kemah	18- Çüngüş
6- Gürcanis	19- Ebutahir
7- Kuruçay	20- Siverek
8- Ergani	21- Arapkir
9- Hekimhan	22- Maden
10- Ayvalıdere	23- Gerger
11- Eğin	24- Şiro
12- Çarsancak	25- Samsat
13- Malatya	26- Hısnımansûr

1257/1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde, sancak- kaza biçiminde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve bu uygulama Diyarbakır eyaletinde de yürürlüğe konulmuştur. *Muhasıllığın* kaldırılmasından sonra “kaza müdürleri” oluşturulmuş ve kaza tabiri *idarî* bir birim olarak şekillenmiştir (Yılmazçelik, 1995:141). 1256/1841 ve 1262/1846'da Behisni sancağı kaymakamlığına bağlı bir kaza olduğu görülen Hısnımansur (BOA, ML. VRD. CMH 637, 1262/1845, s.2), 1265/1848'de statüsü yine sancak olmak üzere Diyarbakır vilâyetine bağlanmıştır (Öke, 1995:112)

Aralık 1263/1847 yılında Diyarbakır eyaleti, Osmanlı Devleti'ndeki yeni idari teşkilatlanma çerçevesinde yeni bir idari düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenleme içerisinde Diyarbakır eyaleti; 1- Mardin 2-Siirt 3- Diyarbakır olmak üzere üç sancaktan oluşmaktaydı (Yılmazçelik, 1995:138).

Behisni, 1267/1850 tarihinde idarî statüsü değiştirilerek Harput sancağına bağlı bir kaza durumuna getirilmiştir. Bu tarihte Hısnımansûr kazasının müdürü, Hacı Osman Ağa'dır (BOA, A.MKT.184 nolu defter, s. 77). Hacı Osman Ağa'nın maaşı ise 1800 kuruştur (BOA A.MKT.184 nolu defter, s. 80).

Hısnımansur'un kaza olarak bağlandığı Harput Vilâyeti, Ma'muretülaziz Vilâyeti olarak bilinmekteydi (Yılmazçelik, 1995:141). Harput eyaletinin Ma'muretülaziz eyaleti olarak değiştirilmesine dair ilk teklif 10 Ramazan 1283/1866 tarihinde Harput eyaleti Valisi Ahmet İzzet Bey tarafından verilmiştir (BOA, A. MKT. UM, Dosya No. 374, Vesika No. 57, 14 L. 1283/1866). 1262/1845 yılında Harput ve Maden-i Hümayûn Emaneti Diyarbakır eyaletinden ayrılarak Harput eyaleti teşkil edilmiştir (Yılmazçelik, 1995:141). Kaynaklarda, Sultan Aziz zamanında kurulduğu ve imar edildiği için buraya Ma'muretülaziz denildiği kaydedilmektedir. Harput kasabası aynı zamanda Vilâyetin merkezi olduğu için buraya Harput Vilâyeti denilmiştir. Harput'un eski adı, Arap kaynaklarında "*Hısn-ı Ziyâd*"olarak geçmektedir (Danişmend, 1925:485). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, Harput'un eyalet olduğundan bahsederek bu eyaletin Osmanı Defter kayıtlarında Hasan Zeyyâd ülkesi olarak geçtiğini belirtmektedir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1976:862). 1273/1856 tarihinde Harput, "*Anadolu Ordû'yi Hümayûn*"un merkezi olmuştur (BOA, A.MKT. MVL 83/1, 1273/1856).

1283/1866 devlet salnamesine göre Hısnımansûr'dan sancak olarak bahsedilmektedir. Buna göre Hısnımansûr Sancağı'nın Behisni, Hısnımansûr, Samsad, Gerger olmak üzere 4 kazası bulunmaktaydı. Daha önceki salnamelerde "Behisni Livası"na bağlı görünen Hısnımansûr, 1283/1866 tarihli salnamede sancak hüviyetini kazanmış görünüyor (Işık, 1998:155).

Hısnımansûr, 1269/1852 tarihinde Harput eyaletinde "Ma'den-i Hümayûn Kaymakamlığı"na bağlı bir kaza (BOA, ML. MKT 149, 1269/1852, s. 34) olarak görülmektedir. Bundan sonraki tarihlerde genel olarak kaza statüsünü koruyan Hısnımansûr, 1275/1858'de Malatya sancağına bağlanmıştır. 1300/1883'te ayrılarak

Ma'mûretülazîz (Elazığ) (Öke, 1995:112). Vilâyetine tekrar bağlanmıştır. Cumhuriyete kadar bu statüde kalan Hısnımansûr, 1923'ten 1954 yılına kadar Malatya'nın bir ilçesi olarak kalmıştır. Hısnımansûr adı, 1926 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Adıyaman olarak değiştirilmiştir. 22 Haziran 1954'te Besni, Gerger ve Kâhta ilçeleriyle on altı nahiye den oluşan bir il durumuna getirilmiştir. Daha sonra 1954'te Çelikhan, 1958'de Gölbaşı, 1960'ta da Samsat ilçe yapılarak Adıyaman'a bağlanmıştır (Halaçoğlu, İslâm Ansiklpedisi, 1988:378; (Özmen, 1969:11-13; Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi:276).

Hısnımansûr, 1269/1852 tarihinde, Harput Eyaletinde bulunan Ma'den-i Hümayûn Kaymakamlığı'na bağlı bir kazadır. Bu tarihlerde Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde valilik kurumunun güçlenme eğilimine uygun bir gelişme olarak 1275/1858 yılı sonunda vilâyet sayısının azaltıldığını, bazı vilâyetlerin mutasarrıflığa tahvil olunduğunu ve sancağa dönüştürüldüğünü görmekteyiz. 19 Aralık 1859 tarihli düzenlemeye göre, bazı eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa değiştirilmesi kararlaştırılmış, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Adana, Edirne, Sivas, Ankara, Bursa, *Harput*, Hakkâri Vilâyetleri mutasarrıflıklarına tayinler yapılmıştır (Kırmızı, 2007:24). 27.11.1267 tarihli bir belgede de Harput'un sancak olduğu ve mutasarrıflık ile idare olunduğu görülmektedir (BOA, ML. VRD. CMH.930, 1264/1847, s. 1;BOA, A.MKT. UM 568/64-2, 1278/1861).

Hısnımansûr kazasında yönetim kadrosunda kaymakam, naib ve müftüler görev almıştır. Bu görevde bulunan kişilerin sık sık değiştiği görülmektedir. Bu değişiklik, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bürokrasisiyle yakından ilişkilidir. 1870'li yıllarda yaşanan hızlı vali değişimleri, taşrada reformların uygulanmasını ve yerleşmesini imkânsız kılmıştır. Rotasyonlardaki bu yüksek hızın, valilerin eşrafla ve diğer yerel baskı gruplarıyla samimi bağlar kurmalarını ve aralarındaki güç ilişkilerinde taraf olmalarını sağlayacak özdeşmelere gitmelerini önleyen bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bununla birlikte bu hızlı değişmeyi, bazı çevrelerin karşı mücadelesi olarak değerlendirenler de olmuştur (Kırmızı, 2007, s. 67). Hısnımansûr kazası da bürokrasiden nasibini almış bir kaza olarak görülmektedir ki iki seneden fazla görev yapan kaymakam, naib ve müftü yoktur. Görevliler hemen hemen her yıl değişmiştir. Sadece Kaymakam Tayyar Efendinin iki sene görev yaptığı görülmektedir.

1286/1869 tarihinden 1301/1883 tarihine kadar Hısnımansur kazasında görev yapan kaymakam, naib ve müftüler, tarih sırasına ve isimlerine göre aşağıda verilmiştir:

<u>Yıllar</u>	<u>Kaymakamlar</u>	<u>Naib</u>	<u>Müftüler</u>
1286/1869	Kapıcıbaşı Necip Bey ⁸	Ömer Vehbi Bey	Ebuzer Ef. ⁹
1287/1870	Tayyar Efendi	Kâmil Ef.	Mehmed Ef. ¹⁰
1288/1871	Tayyar Efendi	Kâmil Ef.	Mehmed Ef. ¹¹
1289/1872	Emin Bey	Sadreddin Ef.	Efendi ¹²
1291/1874	Hüseyin Bey	Sadreddin Ef.	Hacı Hasan Ef. ¹³
1292/1875	Yusuf Kenan	Halil Haşmet Ef.	Hasan Ef. ¹⁴
1301/1883	Atıf Efendi	Mustafa Ef.	Hüseyin ¹⁵
1310/1892	Ahmed Reşîd Efendi	Ali Necip Efendi	H.Hasan Ef. ¹⁶

Günümüzde Adıyaman ilinin 8 ilçesi, 19 beldesi, 426 köyü, 582 mezrası bulunmaktadır (Medeniyetler Kavşağı, II. Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu, 2008).

3.1.2. BEHİSNİ’NİN İDARÎ YAPISI

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli yerleşim yerlerinden biri olan Behisni, İslâmiyetin yayıldığı yıllardan sonra Arap kuvvetlerinin akınlarına maruz kalmıştır (Yinanç:570-571). Behisni, 1071 Malazgirt zaferini takip eden tarihlerden sonra da Türklerin yoğun bir şekilde yerleştiği bölgelerden biri olmuştur (Turan O. , 1993:2-3). İpek Yolu’nun buradan geçmesi bölgenin önemini oldukça artırmıştır (Sucu, 1985:88).

⁸ Efendi ve bey tabirleri, yüksek toplumsal konumun göstergesi olan ünvanlardır (Karpat:121).

⁹ Diyarbekir Salnamesi, tarih 1286/1869, s.58.

¹⁰ Diyarbekir Salnamesi, tarih 1287/1870, s.62.

¹¹ Diyarbekir Salnamesi, tarih:1288/1871, s.108.

¹² Diyarbekir Salnaesi, tarih:1289/1872, s.66

¹³ Diyarbekir Salnaesi, tarih:1291/1874,s.65.

¹⁴ Diyarbekir Salnaesi, tarih:1292/1875,s.64.

¹⁵ Diyarbekir Salnaesi, tarih:1301/1883,s.75.

¹⁶ Ma’muretülaziz Salnaesi, tarih:1310/1892,s. 118.

Başlangıçta Arap Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olan Behisni, 1524 tarihinde Gerger ve Kâhta sancaklarına bağlı bir kaza, 1530 yılından itibaren Rûm eyaleti'ne bağlı Malatya sancağının bir kazası olmuştur. 1530'dan itibaren alaybeyine bırakılmış olan Behisni, 1519-1530'da Gerger, Hısnımansur ve Kâhta ile birlikte tek bir sancak oluşturdular. 1530-1564'te ise Besni, Gerger ve Kâhta, aralarında Hısnımansûr olmaksızın bu kez tek bir alaybeyi tarafından idare edilmiştir (Zeyrek:62).

1216/1802 tarihinde Gerger, Taşil, Samsad ve Kâhta, Malatya sancağı içindeydi. Malatya sancağı ise, Ma'adin-i Hümâyûn'a bağlıydı (BOA, Mühimme Defteri, No: 12, 1216/1802, s.55, yazı no.82). 1262/1846'da Behisni, sancaktır (BOA, ML. VRD. CMH 637, 1262/1845, s. 2). 1269/852 tarihinde Behisni, Diyarbekir Eyaletinde bulunan Ma'den-i Hümâyûn'a bağlı bir kaza idi ve voyvodalık ile idare ediliyordu (BOA, A.MKT. DV. 76/1, 1269/1852; BOA, A.MKT. UM.129/78-1, 1269/1852). Voyvodalık dairesi ise Malatya'da bulunmaktaydı (BOA, ML. MSF 17817, 1281/1864, s. 2). Voyvodalar, görevlerini yerine getiremez durumuna geldiklerinde, bunlar görevlerinden alınır, yerlerine yeni voyvodalar atanırdı. Diğer taraftan Voyvodalardan, insaflı olmaları, halkı çok iyi tanımaları istenirdi (BOA, Mühime defteri, No: 233, 1227/1812, s. 483). Bununla birlikte görevleri sırasında bu hususlara dikkat etmeyen, halka eziyet eden voyvodalara da rastlamak mümkündür. Nitekim kalelerde oturan voyvodalar, buradaki halka özellikle halkın "*fukara*" kesimine eziyet ettikleri görülmüştür. Bu tür durumlarda yapılacak işlem son derece açıktı. Ortaya çıkan sıkıntı öncelikle kaymakamlığa bildirilir, kaymakamlık, durumu bir üst merciye gönderir, üst merci de gerektiğinde davaya sebep olan görevliyi ya bulunduğu yerden çıkartır ve bir daha buralara uğramamasını sağlar, ya da hapse attırırdı (BOA, Mühimme defteri, No:248, s. 58, 1243/1827, s. 58).

1275/1858'de Malatya sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Behisni (Diyarbekir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.160), 1285/1869–1286/1870 yıllarında Hısnımansûr kaza merkezine, 1926–1933 yılları arasında Gaziantep'e, 1933'te Malatya'ya bağlandı. Adıyaman 1954'te il olmasıyla birlikte Besni buraya bağlı ilçelerden biri oldu (Ertuğrul:28).

1286/1869 tarihinden 1301/1883 tarihine kadar Behisni'de görev yapan kaymakam, naib ve müftüler şunlardır:

<u>Yıllar</u>	<u>Kaymakamlar</u>	<u>Naib</u>	<u>Müftüler</u>
1286/1869	-	-	-
1287/1870	Derviş Bey ¹⁷	-	-
1288/1871	Said Efendi	-	Ali Ef. ¹⁸
1289/1872	Hüseyin Bey	Mehmed Said Ef.	Ali Ef. ¹⁹
1291/1874	Mustafa Bey	Mehmed İbrahim Ef.	Ali Ef. ²⁰
1292/1875	Mustafa Bey	İbrahim Edhem Ef.	Ali Ef. ²¹
1301/1883	Mehmed Tevfik Efendi	Mustafa Tevfik Ef.	M.Tevfik Ef. ²²
1310/1884	Süleyman Rüştü Efendi	Ali Rıza Ef.	Rasih Ef. ²³

Behisni, 1286/1869 tarihinde mülhak nahiye olarak geçmektedir. Nahiye müdürü ise Mustafa Lütfi Efendidir (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1286/1869,s.58). Onun için yukarıdaki listede 1286/1869 tarihinin karşısındaki kaymakam, naib ve müftünün yerleri boş bırakılmıştır. Behisni'de 1287/1870 tarihinde henüz naib ve müftü tayini yapılmamıştır. Mustafa Bey iki sene kaymakamlık, Ali Efendi ise dört sene müftülük görevinde bulunmuştur. Bazı yıllarda hem naiblik hem de müftülük görevinin bir kişi tarafından yürütüldüğü de görülmektedir. Böyle bir ihtiyaç, bu görevleri yapabilecek ehil insanların azlığından kaynaklanmış olabilir.

İdarî işlerin görüldüğü hükümet konaklarının önemi bilinmektedir. Behisni Hükümet Konağının 1303 tarihinden önce inşa edildiği tahmin edilmektedir. Çünkü, 1303 tarihinde tamirine ihtiyaç duyulmuş bunun için 1736 kuruş 10 para tutarında bir tamir masrafı ayrılmıştır (BOA, DH. MKT, Dosya No.1362, Gömlek No. 109, Belge No. 1, 1303/1887).

¹⁷ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1287/1870,s.62.

¹⁸ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1288/1871,s.108.

¹⁹ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1289/1872,s.65.

²⁰ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1291/1874,s.67.

²¹ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1292/1875,s.66.

²² Diyarbakir Salnamesi, tarih:1301/1883,s.91.

²³ Ma'muretü'laziz Salnamesi, tarih:1310/1892,s.120.

3.1.3. GERGER'İN İDARÎ YAPISI

Hısnımansur, Behisni ve Kâhta gibi Gerger de başlangıçta Vilâyet-i Arab'a bağlandı. 1519'dan itibaren Maraş eyaletinde yer aldı. 1267/1850 tarihinde Harput eyaletine bağlı bir kaza idi (BOA, A.MKT. UM 39/1, 1267/1850). Gerger, 1286/1869 tarihinde nahiye oldu. Bu nahiyenin müdürü, Genç Ağa'dır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1286/1869, s.59). Adıyaman 1954 yılında il olunca buraya bağlı bir ilçe hâline geldi.

3.1.4. KÂHTA'NIN İDARÎ YAPISI

Kâhta, 1519'da Maraş eyaletine bağlı bir sancak idi. Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra "*Vilâyet-i Arab*"a bağlı bir sancak olmuştur. 1264/1847 tarihinde Kâhta, Harput'a bağlı Besni kazasının bir nahiyesi durumundaydı (BOA, A.MKT Dosya No:140, Gömlek No: 8, Belge No:1, 14.Ş.1264/1847). 1269/1852 tarihinde Malatya sancağına tabî bir nahiye olarak görülmektedir (BOA, ML. MKT.178, 1269/1852, s. 20). Yine 1270/1853 tarihinde Malatya voyvodalığı kapsamında bir nahiye olduğu bilinmektedir (BOA, ML. MKT.149, 1270/1853, s. 9). 1271/1854 tarihinde Siverek Sancağı içinde yer alan Kâhta (BOA, A. MKT. NZD 158/ 86- 1, 1271), bu tarihten sonra tekrar Malatya Sancağına bağlandı (BOA, DH. MKT, Dosya No. 2083, Gömlek No.84, Belge No. 1,

1310/1894). 1286/1869 tarihinden 1301/1883 tarihine kadar Kâhta kazasında yönetici kadrosunda kaymakam, naib ve müftülerin görev yaptıklarını görmekteyiz. Kâhta kazasında 1286/1869 tarihinden 1302/1884 tarihine kadar 1287/1870 yılı hariç hiç müftü tayini yapılmamıştır. Resmi görevli olarak Müftü Efendi olmadığı halde, isminin karşısına "*Efendi*"ibaresinin yazılmış olması dikkat çekicidir. Kâhta kazasında Hasan Ağa, en fazla kaymakamlık görevini yapan kişi olarak görülmektedir. Hasan Ağa,1286/1869 yılından 1288/1872 yılına kadar kaymakamlık yapmıştır. 1288/1872 yılında kaymakamlık görevinden azledilerek yerine Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan Sincar kazası eski kaymakamı Handan Ağa tayin edilmiştir (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 258). Hasan Ağa'nın bu görevinden azledilme sebebi hakkında hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Yine, Halil Bey üç yıl Naib'lik görevinde bulunmuştur. 1287/1870 yılında Halil Efendi, hem

naib'lik hem de müftülük yapmıştır. Yıllara göre görev yapan kaymakam, naib ve müftüler şunlardır:

<u>Yıllar</u>	<u>Kaymakamlar</u>	<u>Naib</u>	<u>Müftüler</u>
1286/1869	Hasan Ağa ²⁴	Naib ve Müftü	-
1287/1870	Hasan Ağa	Halil Bey	Halil Bey ²⁵
1288/1871	Hasan Ağa	Halil Bey	Efendi ²⁶
1289/1872	Mehmed Handan Ef.	Halil Ef.	Efendi ²⁷
1291/1874	Mustafa Ef.	Sıdkı Ef.	Efendi ²⁸
1292/1875	Sadık Ef.	Sıdkı Ef.	Efendi ²⁹
1301/1883	Mahmud Ef.	Ahmet Rifat Ef.	Efendi ³⁰
1302/1884	Mustafa Ef.	Süleyman Ef.	Efendi. ³¹
1310/1892	Mustafa Efendi	Süleyman Efendi	

3.2. İDARÎ BİRİMLERDEKİ RESMÎ MEMUR VE DAİRELER

Bu kısımda, 19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında idarî bölümlerde görev yapan memurlar ve idarî birimler ele alınacaktır. İdarî birimlerin sayısı ve bu birimlerde görev alan memurların adedi, kazanın nüfusuna bağlı olarak değişmektedir.

3.2.1. RESMÎ MEMURLAR

1286/1869–1312/1894 tarihleri arasında Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta kazalarında bulunan şer'iyye memurları, genel hatlarıyla mal ve tahrirat kâtipleri, arazi memurları, arazi kâtipleri (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 111;Diyarbakir Salnâmesi, tarih 1287/1870, s. 111), nüfus mukayyidler (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 232; Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.131), vergi memurları, zaptiye müfettişleri, sandık eminleri, mal

²⁴ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1286/1869,s.58.

²⁵ Diyarbakir Salnmesi, tarih:1287/1870,s.61.

²⁶ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1288/1871,s.108.

²⁷ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1289/1872,s.66.

²⁸ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1291/1874,s.65.

²⁹ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1292/1875,s.65.

³⁰ Diyarbakir Salnamesi, tarih:1301/1883,s.90.

³¹ Ma'muretülaziz Salnamesi, tarih:1302/1884,s.119

müdürü, tahrirat müdürü, tapu katibi, vergi katibi ve yoklama tahsildarı idi. Bu memurların standart olarak her üç kazada da bulunduğunu söylemek güçtür. Burada belirtilenler, söz konusu tarihler arasında her üç kazada da genel olarak tespit edilen memurlardır. Dolayısıyla isimler verilirken kazalardaki eksik ve fazlalıklar dikkate alınmamıştır.

3.2.2. RESMÎ DAİRELER

Her kazada “*İl idare meclisi*” bulunmaktaydı. İdare meclisi, bir başkan ile iki tabii ve iki yedek üyeden oluşuyordu. Meclisinin başkanı, Kaymakam bey, tabii üyeleri, mal müdürü ve tahrirat müdürü idi. İdare meclisinin yedek üyeleri ise iki kişiydi. Gayr-i müslim olanların da gerek kaza meclisleri ve gerekse diğer memurluklarda görev aldığı görülmektedir. Şöyle ki, 1288/1871 tarihinde il idare meclisi üyesi olarak Hısnımansûr kazasında Abraham efendi (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1288/1871,s.108), Behisni kazasında Agop Efendi görülmektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1289/1872,s.66). Agop Efendi, İdare meclisi yedek üyesidir. Kırkor Efendi ise da’va meclisinde kâtipten hemen sonra gelen tek kişidir (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1288/1871,s.108). Yine 1289/1872 tarihinde Da’va Meclisi üyesi olarak Hısnımansur kazasında Kırkor Efendi, Kâhta kazasında Nosis Efendi, Behisni kazasında Boğos Efendi görülmektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1289/1872,s.66). 1291/1894 tarihinde Da’va Meclisi üyelerinden birisi de Kırkor Ağa’dır. Hemen belirtelim ki daha önceki tarihlerde sadece bir veya iki üyesi olan da’va meclisinin üye sayısı 1291/1894 tarihinde başkanla birlikte altı kişiye çıkarılmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1291/1874,s.65). Gayr-i müslimlerin memur olarak görev aldıklarına bir örnek vermek gerekirse, 1289/1872 tarihinde Hısnımansûr kazasında Sandık Emmini görevinde bulunan Ağop efendidir (Diyarbakir Salnamesi, tarih:1289/1872,s.127)

İl idare meclisinin yanında her üç kazada bir de “*Meclis-i De’âvî*” denilen da’va meclisi vardı. Bu meclisin bir başkan bir de kâtibi bulunmaktaydı. Meclisin başkanı Naib Efendi idi. 1286/1869–1312/1894 tarihleri arasında Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta kazalarında a’şar dairesi, nüfus dairesi, tahsilât dairesi, telgraf dairesi ve belediye dairesi bulunmaktaydı. 1301/1883 tarihinde rastlanılan a’şar

dairesinde, memur, başkâtip, ikinci kâtip ve anbar memuru, tapu kâtibi, sandık emini, vergi kâtibi, köy vergi kâtibi ve has vergi kâtibi bulunmaktaydı. Nüfus dairesinde bir memur ve bir kâtip; tahsilât dairesinde ise baş tahsildar ve bunların yanında süvari ve piyade askerleri bulunurdu. Belediye dairesinde başkan, üç aza, kâtip, sandık emini, iki müfettiş ve bir telgraf memuru olmak üzere toplam 9 görevli vardı. Ayrıca Hısnı mansûr'da hükümet konağı ile Kışlâ-i Hümayûn olduğu görülmektedir (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1312/1894, s.49). Diyarbekir eyaletinde ise Vilâyete bağlı kaza ve nahiyelerin vergi gelirlerini toplamakla görevli defterdar (BOA, ML. MKT 126, 17.Ş.1261/1845, s. 49) ve defterdarın yanında bir de maliye memuru bulunuyordu. 1259/1843 tarihinde maliye memuru olarak Faik Efendi görülmektedir (BOA, ML. MKT 91, 27.Ra.1259/1843, s. 154).

3.3. İDARÎ MEMURLARIN DURUMU

Zaman içerisinde hem idari birimler hem de bu birimlerde çalışan insanların sayısı artıkcâ, hizmetlerin yerine getirilmesinde birtakım suistimallerin olduğu görülmektedir. Her ne kadar memurların görevlerini gereğı gibi yerine getirmeleri hususunda yazılı emir ve talimatlar verilmiş ise de, buna rağmen görevini kötüye kullanan ve bundan dolayı görevinden alınan memurlar olmuştur. Bu çerçevede bazı kaymakam (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 247), taşra müdürü (BOA, A.MKT. UM 45/67-1, 1267/1850) ve sandık eminleri (BOA, ML. MKT. 287 nolu defter, s.7, yazı no: 46), kamu malını zimmetine geçirmek suçundan görevinden alınmıştır.

Görevini kötüye kullanmayıp devlete bağlılıkta sadakat örneğini gösteren devlet memurlarına da rastlamak mümkündür. Bu şekilde görevleri sırasında üstün başarı gösteren devlet memurları, takdir belgesi (BOA, A.MKT.UM 597/92, 1278/1861) veya rütbe yükseltilmesi ile ödüllendirilmiştir (BOA, Dâhiliye lef-2 87958). Nitekim Ömer Sabri Bey'in Bitlis valiliğine gönderilmesi, Emniyet Sandığı müdürü iken gösterdiği bir tavırdan dolayı olmuştur. Şöyle ki; bir takım saray mensubu, hanım sultan ve şehzadenin, rehin mücevherat ve başka eşya için özel muamele taleplerini Ömer Sabri Bey geri çevirmiş, "ben sultanlara halktan ayrı muamele yapamam" diyebilmiştir. Bu adilane yaklaşımından hemen sonra Ömer

Sabri Bey, valilik ile ödüllendirilmiştir (Kırmızı, 2007:58). Ayrıca, 18 Mayıs 1286/1869 tarihinde Diyarbekir valisinin tahriratına göre, Hısnımansûr ve Behisni kazaları meclis azalarından bazıları, maaşlarını almayarak hazineye bağışlamış ve bu örnek davranış, devlet tarafından iftihar edilecek bir hizmet olarak kaydedilmiştir (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, s. 226, 1287/1870, s. 226).

3.4. YARGI BİRİMLERİNİN UZAKLIĞI VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR

1309/1891 tarihinde Ma'muretülaziz Vilâyetinin adlî işlemlerinin bir kısmı Diyarbekir diğer bir kısmı da Erzurum "İstînâfiye" mahkemelerine bağlıydı. Ma'muretülaziz, adı geçen mahkemelere o günün koşullarında 130 saatlik bir uzaklıkta bulunmaktaydı. Bu uzaklık ise, hem yol güvenliği, hem de halkın sırtına binecek masraflar açısından yöre insanını oldukça tedirgin etmiştir. Özellikle kış mevsiminde yolların kapanmış olması, mahkemeye giden insanları perişan duruma getirmiştir. Diğer taraftan adliye binasının her iki yerde bulunması, mülki idare açısından bir tefrikaya sebebiyet vereceğinden, etnik gruplar arasında adaletin sağlanması için istînâfiye mahkemesinin Ma'muretülaziz Vilâyetinde kurulması zaruret derecesinde bir ihtiyaç haline gelmiştir (BOA Y.MTV 57/13, Belge No: 1, 1309/1891).

3.5. YERLEŞİM BİRİMLERİ ARASINDAKİ ULAŞIM GÜÇLÜĞÜ

Aslında yol açısındaki sıkıntı sadece adli işlem noktasında değildi. O günün koşullarında köy, nahiye, kaza, sancak ve vilâyet arasındaki uzaklıklar, son derece birbirinden farklıydı. Örneğin; Hısnımansûr kazasının Kömür Kâvisi'nde oturan bir insan, vilâyet için 36 saat, sancak için 16 saat ve kaza merkezi için de 4 saat yol gitmesi gerekirdi. Aynı şekilde Behisni kazasının Zaviyedere nahiyesinde oturan bir insan için vilâyet 62 saat, sancak 16 saat ve kaza merkezi 16 saat uzaklıkta bulunmaktaydı. Kısaca belirtmek gerekirse; en küçük idari birimin vilâyet, sancak ve kaza merkezine uzaklıkları dikkate alındığında, bu idari birimlerde oturan insanların o günün koşulları altında önemli derecede ulaşım güçlüğü çektikleri anlaşılmaktadır.

Hısnımansur kazasında bulunan bazı nahiyyelerin vilâyete, liva merkezine ve kazalara olan uzaklıkları (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259):

Tablo 14
Hısnımansûr Kazasında Bulunan Nahiyyelerin
Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı

Nahiye Adı	Vilâyete Uzaklığı (saat)	Sancak Merkezine Uzaklığı (Saat)	Kazalara Uzaklığı (Saat)
Türkoğlu	22	18	3
Bereketoğlu	4	22	3
Has	36	22	6
Taşeli Kavisi	42	24	12
Kalyon Kâvisi	30	30	12
Paşa Kâvisi	28	34	3
Kömür Kâvisi	36	16	4

Kaynak: Diyarbakir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259.

Behisni Kazasında bulunan nahiyyeler ve bu nahiyyelerin vilâyete, liva merkezine ve kazalara olan uzaklığı (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259) ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 15
Behisni Kazasında Bulunan Nahiyyelerin
Vilâyet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı

Nahiye Adı	Vilâyete Uzaklığı (Saat)	Sancak Merkezine Uzaklığı (Saat)	Kazalara Uzaklığı (Saat)
Geysun	52	34	4
Gölbaşı	54	30	6
Zaviyedere	62	16	16
Hüveydi	51	30	5
Bulam	54	12	18
Kâhta	36	18	18

Kaynak: Diyarbakir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259

Kâhta kazası'nda bulunan nahiyyeler ve bu nahiyyelerin vilâyete, liva merkezine ve kazalara olan uzaklıkları (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259):

Tablo 16
Kâhta Kazasında Bulunan Nahiyelelerin
Vilayet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı

Nahiye Adı	Vilâyete Uzaklığı (saat)	Liva Merkezine Uzaklığı (Saat)	Kazalara Uzaklığı (Saat)
Kefori	3	28	10
Merdisi	28	26	6
Cihanbey	28	26	28

Kaynak: Diyarbekir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259

Gerger Kazasında bulunan nahiyele ve bu nahiyelelerin vilâyete, liva merkezine ve kazalara olan uzaklıkları (Diyarbekir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259) :

Tablo 17
Kâhta Kazasında Bulunan Nahiyelelerin
Vilayet, Sancak ve Kazalara Olan Uzaklığı

Nahiye Adı	Vilâyete Uzaklığı (saat)	Liva Merkezine Uzaklığı (Saat)	Kazalara Uzaklığı (Saat)
Müdür Makarrı	30	30	8
Çim	30	22	18
Beybol	30	22	18
Dere ili	21	14	12

Kaynak: Diyarbekir Salnamesi, tarih 1289/1872, s.259.

Kendi döneminde düşünöldüğünde bu uzaklıkların ne derece güçlüklerle yol açtığı görölecektir. Örneğın, Hısnımansûr kazasının Türkoğlu Nahiyesinde oturan bir insan vilayete işi düştüğünde 22 saat yol gitmesi gerekirken, aynı kazanın Taşeli Nahiyesindeki başka bir insan 42 saat gitmesi gerekmektedir. Behisni kazasının Gölbaşı Nahiyesinde oturan birisi vilayete gitmesi gerektiği durumda, o günkü şartlarda tam 52 saat yol katetmesi gerekiyordu. Aynı kişi vilayete değil de sancağa gitseydi bu durumda gideceği yol 34 saattir. Aynı şartlarda Zaviyedere Nahiyesinden Vilayete gitmek için 62 saat, sancağa gitmek için 16 saat yol gitmesi gerekiyordu. Kısaca o dönemin şartları içinde düşünöldüğünde gerek vilayet ve sancaklar gerekse kazaların kendi arasındaki uzaklıklar, insanların adlî işlemlerini görmede son derece güçlükler oluşturmuştur. Bundan dolayıdır ki adlî işlerden dolayı bu uzaklıklar sıklıkla gündeme gelmiş, adlî işlemlerin kazalarda veya kazalara yakın merkezlerde toplanması arzu edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HISNIMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER ve KÂHTA'DA

SOSYAL HAYAT

Bir toplumun sosyo- ekonomik durumunu orta koyan en güvenilir kaynakların başında kendi döneminin mahkeme kayıtlarını ihtiva eden şer'iyye sicilleri gelmektedir. Hısnımansûr ve yöresinin 19. Yüzyıldaki toplumsal yapısıyla ilgili önemli bilgiler bu şer'iyye sicilleri arasında yer alan tereke kayıtlarından alınarak ortaya konulmuştur. Buna göre, araştırma konumuzla ilgili dönemde Adıyaman ve çevresinde genel anlamda Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki farklı millet yaşıyordu. Bu farklı milletlerin birbiriyle olan ilişkilerinde din ve milliyet farklılığından kaynaklanan sorunların olmadığı görülmektedir. Şer'iyye sicil belgelerinde gayri-müslim teb'a olarak Ermeni milleti, Ermeni Katolik milleti ve Süryani milletinden bahsedilmektedir (BOA, ML. VRD. CMH 637, 1262/1845, ss. 2-5). Üst kimlik olarak Osmanlı teb'ası (vatandaşı) ön planda tutulmuştur. Bunu "teb'a-i devlet-i âliyyenin milleti" ibaresinden anlıyoruz.

Sosyal hayatta, kişilerin künyesi belirtilirken oğlu kelimesinin karşılığı olarak; Müslümanlarda "ibn", "bin" kullanılırken, gayrimüslimlerde "veled-i" kelimesi kullanılmıştır. Kürt ahaliden söz edilirken isimlerinin sonuna Amo, Hamo, Oso, gibi "o" harfinin sıklıkla eklendiği görülmektedir. Devlet memuru, din adamı gibi yüksek tabakadan insanlar için "efendi", bölgenin köklü ailelerinden gelen insanlar için "zade" ünvanı kullanılmıştır. Avâm tabakası için herhangi bir ünvanın kullanılmadığını, sadece isimlerinin söylendiğini görüyoruz (Kanadıkırık:116). Burada, aile kısmında evlenmeler, boşanmalar, miras konularına değinilecektir. Suç ve cezalar kısmında o dönemde mahkemeye intikal eden suç, oluşturulan fiiller ve bu

fiillerin mahkemece verilen cezalarına yer verilecektir. Aile yapısına kısaca değinildikten sonra sosyal hizmetlere yönelik kurulan kurum ve müesseselerden söz edilecektir. Diğer kısımlarda olduğu gibi burada da çalışma konumuzla ilgili olan Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında 19. Yüzyılda hizmet veren sosyal kurumlar üzerinde durulacaktır.

4.1. AİLE

Toplumu oluşturan kurumların başında aile gelir. Aile, toplumun çekirdeğidir. Sosyal kimlik ailede oluşur. Sosyal bir varlık olan insan önce ailede şekillenir, Toplum yapısı da aile çekirdeğine göre büyür ve gelişir. Osmanlı Devleti'nde de toplumun en küçük parçası ailelerden oluşmaktadır. Aile yapısı genel olarak İslâm dininin kaidelerine göre şekillenmiştir (Karaman, 1992:385-390). Aile denilince ana-baba, çocuklar ve eşlerin iki tarflı kan akrabaları anlaşılmaktadır. Böylece toplumsal birlikten söz etmek mümkün olmaktadır.

4.1.1. EVLİLİKLER

Bir toplumda ailenin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyan, şer'iyye sicil defterleri arasında yer alan tereke kayıtlarıdır. Adıyaman ile ilgili tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre, bu yörede geleneksel aile yapısının korunduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan 133 belge incelemesinde Adıyaman'da evliliklerin Müslümanlar arasında tek eşlilik olarak meydana geldiğini göstermektedir. Çok eşlilik durumlarına 135 belgeden sadece 4 belgede rastlanmaktadır. Bu dört belgede görülen evliliklerin tamamı iki eşliliktir. Bu iki eşlilik evlenmeleri ise Adıyaman şehir merkezinde değil, köylerinde meydana gelmiştir (Kanadıkırık:185).

4.1.2. BOŞANMALAR

Adıyaman ile ilgili şer'iyye sicillerinin tereke kayıtlarında elde edilen bulgulara göre Adıyaman ve çevresinde mahkemeye intikal eden boşanma davalarına pek rastlanmadığı görülmektedir. Konu ile ilgili sadece iki belgede kadının isteği üzerine resmî olarak gerçekleşmiş bir boşanma olayına rastlanmaktadır. Bu da kocası

tarafından boşanan kadın mahkemeye müracaat ederek mehir talebinde bulunmuş, mahkeme kadını haklı bularak mehir talebini kabul etmiştir. İkinci bir örnek askere giden kocasından 10 yıl süreyle haber alınamaması üzerine mahkemeye intikal eden yeniden evlenme talebidir. Kadın kocasından bunca yıl haber alınamadığını beliterek mahkemeden evlenmek için izin talebinde bulunmuştur. Mahkeme heyeti şahitlerin huzurunda kocasının ölümünün kesinleştiğini görerek kadına yeniden evlenmesi yönünde karar vermiştir (Kanadıkırık:186).

4.1.3. MİRAS

Osmanlı Devleti'nde nikâh, izdivaç, miras taksimi, yetim malı, vasî ta'yîni ve azli, vasiyetler gibi bütün hukukî işlemler günümüzdeki noter mekanizmasına eşdeğer diyebileceğimiz onaylama işlemleri İslâm hukukuna göre kadılar tarafından yerine getirilirdi (Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Devletinin İlmiye Teskilatı, 1988:109). Adıyaman'a ait şer'iyye sicillerinin tereke kayıtlarından elde edilen bilgilere göre miras konusunda aynı durum sözkonusudur. Bu duruma birkaç örnek verecek olursak; Adıyaman'ın Kab Cami Mahallesi sakinlerinden 25 gün önce ölen Bîdâyet Mahkemesi İcrâ' Mübâşiri Hasan Efendinin dul eşi Emine ve doğacak çocuğu ile eski eşinden olan küçük oğlu Ebuzer'e düşen miras 16 hissedir. Bu 16 hissenin 2 hisse dul eşi Emine'ye, 7'şer hisseden toplam 14 hisse ise Ebuzer ile doğacak çocuğa ait olup, Ebuzer'in halası ve vasîsi Hatice'nin talebiyle kayda geçirilip, paylaşılmıştır (Kanadıkırık:139).

Adıyaman'ın Mülükan aşiretinden olup, Yilkan Köyünde oturmakta iken, bundan önce vefat eden Hasan Ağa'nın mirası dul eşi Fatma ile çocukları Hamo, Maho, Osman, Alo, Hasan, Rabia, Cevni ve Hatice'ye ait olup, toplam 104 hissedir. Bu mirasın 13 hissesi dul eş Fatma'ya, 14'er hisseden toplam 70 hissesi oğulları; Hamo, Maho, Osman, Alo ve Hasan'a, 7'şer hisseden toplam 21 hissesi kızları Cevni, Hatice ve Rabia'ya isabet etmiş olup, miras kayda geçirilerek paylaşılmış, küçük Hasan ve Rabia'nın hisseleri abileri ve vasîleri Hamo'ya teslim edilmistir (Kanadıkırık:141).

Kısaca, miras paylaşımı konusunda İslâm Miras Hukukunun esas alındığı görülmektedir. Mirasta erkek evlât 2 hisse alırken; kız evlât 1 hisse almakta, eş 1/8,

anne-baba ise 1/6 hisse sahibi olmaktadırlar. Mirasçılar içerisinde erkek evlât bulunmuyorsa, ölenin erkek ve kız kardeşleri veya amcazâdeleri de mirasta hissedar olmaktadır.

4.2. SUÇ VE CEZALAR

Burada suç ve cezalar konusu işlenirken, 19. Yüzyılda Adıyaman ve çevresinde meydana gelen, mahkemeye intikal eden toplumsal olayların ortaya konulmasında, Adıyaman şer'iyeye sicili kayıtları dikkate alınmıştır. 15 Ağustos 1296/1879 tarihli şifreli telgraf ile istenen 1293/1876 senesi Şaban ayından beri vilâyet içinde ne kadar katl ve sair cinayet meydana gelmiş ise çeşitleri, cinsleri ve seneleri istenmiştir. Bunun üzerine hazırlanan cetvele göre 264 olay meydana gelmiştir. Bunlardan 54 adam öldürme, 108 gasp olayı, 60 hırsızlık olayı, 11 yol kesme, 3 çocuk kaçırma olayı, 2 uzuv kesme, 1 boğma olayı meydana gelmiştir. Adam öldürme suçuna 3 sene ve idam cezası, gasp olaylarına 3 sene ile 15 sene arasında mahkûmiyet ile 15 sene kürek çekme cezası, sirkat (hırsızlık) olaylarına 3, 18 ve müebbet kürek çekme cezası ile idam cezası, yol kesme cezası olarak da 3 sene mahkûmiyet kararı verildiği tespit edilmiştir (BOA, Y.PRK. UM 4/10, 1296/1879, s. 9). Suçun niteliğine göre ceza verilmiştir. 1293/1876 tarihinde meydana gelen olayların türlerine göre hazırlanmış cetveldeki bilgiler aşağıda verilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse, söz konusu tarihte işlenen suçlar belirli noktalarda toplanmaktadır. En çok gasp olayları dikkat çekmektedir. İkinci sırada hırsızlık olayları gelmektedir. Bir toplumda gasp ve hırsızlık olaylarının çoklukla meydana gelmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Öte yandan işlenen suçlara karşılık verilen cezalar da farklılık arz etmiştir. Örneğin Adam öldürme olayında birisine idam cezası verilirken bir diğerine 3 sene gibi çok düşük bir ceza da verilebilmiştir. Görünüşte çok da adil olmayan bir durum gibi görünüyor ise de biz o günün şartlarını ancak belgelere göre değerlendirmek durumundayız. Dolayısıyla hangi şartlarda karar verildiğini bilmiyoruz.

4.3. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN MALZEMELER

Tereke kayıtları, Adıyaman ve yöresindeki halkın gündelik kullandığı alet ve malzemelerden hareketle sade bir hayat yaşadığı konusunda bize bir ipucu vermektedir. Halkın kendi döneminde gündelik kullandığı eşyaları, alet ve edevatı şu şekilde sıralanabilir (Kanadıkırık:185-186): Yatak, yastık, halı, yorgan, dibek, keçe, perde, lamba, ispiro takımı, sigara küllüğü, yastık yüzü, çarşaf, yorgan yüzü, sandık, merdiven, sandalye (yaygın değil), seccade, kilim, hurç, geyik postu, bohça, cercim (bir çeşit kilim), fânûs, ibrik, su tulumu, hamam leğeni, teşt, yunacak, ayna, minder, kuşhâne, çul, hasır, frengi, battaniye, mum, vazo, ocak demiri, mumluk, çalar saat (yaygın değil), kantar, kanun, muşamba, harar, gaz tenekesi, heybe, mangal, urgan, çuval, fırça, tespih, sigara tabakası, kibrit, ip, masa, tuluk, sigara kâğıdı, iplik, makas, kâğıt, levha, torba, lamba camı, kına.

Mutfak eşyaları; çaydanlık, cezve, sofras, bardak, kahve değirmeni, havan, tabak, fincan, tas, sini, sahan, sitil, şişe, kutu, bıçak, kaşık(demir-ağaç), kazan, tencere, küp, sepet, leğen, tava, ekmek tahtası, semaver, kalbur, sarad, sac, kahve takımı, kaşıklık, ekmek tablası, kâse, kaplık, ağızluk, kevgir, elek, güğüm, baskül, kahve tepsisi.

Giysiler; don-içlik, çorap, çizme, takım elbise, kemer, aba, palto, peşkir, fistan, sal, kuşak, ayak donu, mendil, pusi, fes, basma, yazma, yağlık, atlas kumaş, tahta pabuç (takunya), gömlek, terlik, entari, içlik, kundura.

Tarım aletleri-hırdavat; demir kürek, kazma, dahra, bel, çift aleti, ağaç kürek, orak, balta, lenger, hırdavat, mih (büyük çivi), külünk, masere kazanı, halat, terazi, çadır.

Silahlar; tüfek, tabanca, fisek, hançer, kılıç, silahlık. Görüldüğü gibi, Adıyaman ve yöresinde yaşayan insanların gündelik olarak kullandıkları eşyalar, kendi dönemindeki her insanın zaruri ihtiyaçları arasında görülmektedir.

4.4. VAKIFLAR

Osmanlı Devleti, ilmî müesseselerinde olduğu gibi hemen istilâyı müteakip sosyal müesseselerini de kurmaya başlamıştır. Devletin sınırları genişledikçe cami, imaret, hastane, kervansaray, köprü, han, hamam, çeşme ve zaviyelerin idareleriyle

bunların muhafaza ve devamları için vakıflar yapmış veyahut devletçe bazı yerler halkının vergilerden muafiyeti suretiyle muhafaza ve devamları sağlanmıştır (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi:542).

Sözlükte “tutmak”, “durdurmak”, “bağlamak (Çağatay, 2006:46), “hapsetmek” veya “alıkoymak” olan vakfın hukukî mânâsı; bir şeyin mülkiyetinin sürekli olmak üzere kamu yararına tahsis edilmesidir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996:76 (Berki, 1962:9). Buna göre vakıflar, sadece Allah rızasını kazanmak için, zengin kimseler tarafından kurulan ve menfaati tamamıyla ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilen müesseselerdir (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985:28). Bir bakıma fertlerin hayırkâr isteklerini, ölümlerinden sonra da devam ettirebilecek bir sistemdir (Kunter, 2006:103-104). Osmanlı tatbikatında, vakıf muamelesinin kurulması için genellikle “vakıftır, sebildir, sebil içindir, vakfettim” gibi açık ifadeler kullanılmıştır (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 1996:115).

İslâm dünyasında vakıf müessesesinin başlangıcı hakkında Suriye ve Mısır’daki ilk islâm fütuhâtından sonra, yani hicretin birinci asrından başlayarak İslâm dünyasında vakıflar tesisine başlandığını görüyoruz (Köprülü, 2006, s. 1).

Vakıflar, yerine getirdikleri vazifeleri açısından ikiye ayrılmaktadır. Vakıfların birinci kısmını, doğrudan doğruya aynıyla istifade olunan vakıflar teşkil etmektedir ki, bunlara vakıf hukukunda “ müessesât-ı hayriye” denir. Bunlar, cami ve mescid gibi ma’bedler, mektepler, darül- fûnunlar, medreseler, kütüphaneler, imâretler, hastaneler, yetimhaneler, dulhaneler, köprüler, yollar, kuyular, bendler, suyolları, göller, kabristanlar ve misafîrhaneler gibi hayır sahipleri tarafından inşa ve vakfedilen hayır eserleridir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 280). Görüldüğü gibi vakıflar yalnız ibadethane tesis eden müesseseler değildir (Berki Ş. , 1990, s. 47). İktisadî açıdan vakıflar, para ve emvalin işletilmesi, servetin âtıl ve verimsiz kalmasını önleyici bir teşebbüstür. Bu yönüyle vakfın, iktisadî ve malî yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik temin eden bir özelliği de bulunmaktadır (Berki Ş. , Vakfın Mahiyeti, 2006, s. 1-3). Bu şekil hayır müesseselerini uzun uzadıya incelemek yerinde olursa da, bu araştırmamızın amacını aşar. Ancak İslâm ülkelerinde, hayatın bütün

safhalarını kaplayacak ve halkın her türlü ihtiyacını imkân nisbetinde karşılayacak vakıfların kurulduğunu (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 81) belirtmek isteriz.

Vakıfla ilgili görevler ikiye ayrılır: Birincisi; vazifesinin ifası ilmî dirayete bağlı olan cihetlerdir ki, bunlara cihât-ı ilmiye denir. Müderrislik, hatiplik (hitabet), imamlık (imamet), kütüphanecilik(hâfız-ı kütüplük), mütevellilik ve vakıf tahsildarlığı (câbilik) gibi. İkincisi ise; iş ve sanata taalluk edip ilim tahsiline ihtiyaç görülmeyen cihetlerdir ki bunlara cihât-ı bedeniye denir. Kayyımlık, türbedarlık ve hizmetçilik gibi (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 342).

İster vakıf görevlilerinin maaşları olarak, isterse vakıftan yararlananların vâkıf tarafından şart edilmiş bulunan gelir payları olarak, vakfın gelirinden verilen maaş ve tahsisâtlara vazife denilir. Çoğulu vezâif’dir. Bu maaş ve tahsisâtı alanlara da mürtezika ve ehl- vezâif adı verilir (Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1453- 1559), 1999, s. 81). Müderrislik, tevliyet, hitabet, imamet gibi görevleri ifa edenlerin, hizmet karşılığı aldıkları maaşlar ücrettir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 347). Osmanlı uygulamasında, maaşların artırılması kararı, bazen padişahın tasdikine sunulduktan sonra uygulanmıştır. 1250/1834 tarihli bir irade-i seniyye ile “eski vazifeler şimdiki hâle göre çok düşük olduğundan, umumî vilâyet merkezlerine haber gönderilerek zam yapılması” kararlaştırılmıştır.

Vakfın gelirleri giderlerini karşılayamadığı takdirde, hâkimin kararı ile vakıfla ilgili vazifelerden mühim olmayanların tamamen kaldırılabilirdiği gibi, mühim olanlarında da tahammüllerine göre indirim yapılabilir. Vakfın geliri çoğalınca eski hâline iade edilir. Mütevellinin payı diğerlerine takdim edilir. “Mühim olma vasfı” hayır müessesesinin mahiyetine göre değişebilir. Belli bir kıstas yoktur. Ayrıca vakfın masrafları çıkarıldıktan sonra fazla gelirden vakfın tamiri için de ihtiyat akçesi olarak bir miktar ayrılır. Kalan, vâkfın şartına göre dağıtılır (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 349).

Mescit ve cami vakıfları, İslâm vakıf hukukunda ayrı ve imtiyazlı bir yer işgal etmektedir. Meselâ; bu çeşit vakıfların kurulması için tescile gerek yoktur. Bir yerin

mescit olarak ayrılması ve bir vakit de olsa namaz kılınması, vakıf olması için yeterlidir.

Mescidin giderleri için vasiyet yapılabilir. Mescidin tamiri için yapılmış bulunan vakıflar ile giderleri için yapılan vakıflar hükmen aynıdırlar. Mescid, mülk bir mal ile değiştirilemez. Mescidin enkazı ve mescide ait bahçelerden toplanan ürünler, hâkimin izni olmadıkça satılamaz. Satılması hâlinde geliri caminin giderlerine sarfedilir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 281).

4.4.1. HİSNİMANŞÛR KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR

Hısnımanşûr kazasında 1315/1905 tarihi itibariyle dört vakıf olduğunu görmekteyiz. Bunlar (BOA, Kodu: Ev, Sıra No:29536, Tarih: 1318/1908, s. 3):

- 1- Mahmud Ensari Sulûs İkeş Vakfı
- 2- Nurettin Dede Zaviyesi Vakfı
- 3- Cefalızade Rüstem Paşa Vakfı
- 4- Şeyh Abdurrahmani Erzincani Vakfı.

Tablo 18

Hısnımanşûr Kazasında Bulunan Vakıflar (1317/1907)

Vakfın Adı	Tahakkuk Eden Vergi		Tahsil Edilen Vergi		Tahakkuk Bakiyesi	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
Babusaâde ağası İsmail Ağa Vakfı	34	654	34	654	-	-
Gazi Sinan Paşa Vakfı	20	84	20	84	-	-
Şeyh Abdurrahman Erzincani Vakfı	4	33	4	33	-	-
Ciganizâde Rüstem Paşa Vakfı	-	81	-	81	-	-
Nurettin Dede Zaviyesi Vakfı	-	2.652	-	-	-	2.652
Toplam	58	852	58	852	-	-

Kaynak: BOA, Fon: EV, Gömlek No: 26368, Tarih: 9.Şa.1317/1907, s. 1.

1317/1907 tarihinde ise mevcut vakıflara 4 adet vakıf daha ilâve olunarak vakıf sayısı 8'e çıkmıştır (BOA, Fon: EV, Gömlek No: 26368, Tarih: 9.Şa.1317/1907, s. 1). Bunlardan bazı vakıfların tahakkuk eden gelirleri ile tahsil

edilen ve tahakkuk bakiyesi olan vakıflar aşağıdaki tsablo 13'te görülmektedir. Tahakkuk eden gelirin toplamı 58 para 852 kuruştur. Gelirin tamamı tahsil edilmiştir. Tahakkuk eden gelirin tümü aşar bedelinden oluşmaktadır.

4.4.2. BEHİSNİ KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR

1281/1864 tarihinde Behisni kazasında 27 vakıf olduğunu (BOA, ML. MSF 17817, 1281/1864, s. 2) görüyoruz. Bu vakıfların çoğu cami vakfı olarak geçmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 17817 nolu maliye masarifat defterinde Bahisni kazasında isimleri geçen vakıflar şunlardır:

- 1-İsmail Vakfı
- 2-Zeynel-Âbidin Vakfı
- 3-Kaçankan Vakfı
- 4-Melik Halid ve Dede Musa Vakfı
- 5-Hoca Ali Cami-i Şerifi Vakfı
- 6-Şemşettin Dede Vakfı
- 7-Nurettin Dede Vakfı
- 8-Muhyiddin-i Arabi Cami-i Vakfı
- 9-Hacı Musa Vakfı
- 10- Davud Han Vakfı
- 11-Fazıl Vakfı
- 12-Cami-i Kebir Vakfı
- 13-Celmelek Vakfı
- 14-Evliya Mescidi Vakfı
- 15-Ebubekir Medresesi Vakfı
- 16- Sofraz Köyünde Mustafa paşa Camii Vakfı
- 17-Hacı Hüsamuddin Vakfı
- 18-Hasan Bey Camii Vakfı
- 19-İlyas Vakfı
- 20-Babil Camii Vakfı
- 21- Zeyrek Camii Vakfı
- 22-Musluk Vakfı
- 23-Camıscı Köyü Vakfı
- 24-Sofraz Köyünde Hacı Hasan Camii Vakfı
- 25-Mısrızade Vakfı
- 26-Hacı Ali Zaviyesi Vakfı
- 27-Dersiamlık Vakfı

1291/1874 tarihli 23249 sıra nolu vakıf defterinde Behisni kazasında isimleri geçen vakıflar (BOA, Kodu: EV, Sıra No: 23249, Tarih: 27.R. 1291/1874, ss. 1–9) ise:

- 1- Dursun Dede vakfı
- 2- Muhyiddin-i Arabi vakfı
- 3- Çil Melik vakfı
- 4- Ciganizâde Rüstem Paşa Vakfı
- 5- Camii Kebir vakfı
- 6- Ciganizâde Rüstem Paşa Vakfı
- 7- Eslemez Bey vakfı
- 8- Şemsettin vakfı
- 9- Bekir Bey vakfı
- 10-Hacı Hasan vakfı
- 11-Hacı Arslan vakfı
- 12-Fal Köyü Vakfı
- 13-Hacı Bekir Vakfı
- 14-Dersiam Vakfı

1318/1908 tarihinde Behisni kazasında isimleri geçen (BOA, Kodu: EV, Sıra No: 29536, Tarih: 15.Ş. 1318/1908, s. 3). Aşağıdadır:

- 1- Hasan Bey Camii Vakfı
- 2- Mustafa Paşa Camii Vakfı
- 3- Mısrizâde Camii Şerif Vakfı
- 4- Camii Kebir Vakfı
- 5- Şeyh Efsul Zaviyesi Vakfı
- 6- Fal Camii Vakfı
- 7- Dersiam Vakfı
- 8- Ahi Ali Vakfı
- 9- Sadık Fakir
- 10-Evliya Mescidi Vakfı
- 11-Musluk Vakfı
- 12-Zirek Arslan Camii Şerif Vakfı
- 13-Hacı Arslan Camii Şerif Vakfı
- 14-Ebubekir Bey Medresesi Vakfı

Bu vakıfların, genelde bir hayır müessesesinin yaşamını devam ettirebilmek için kuruldukları görülmektedir. Ayrıca sahip oldukları mal varlıklarının iktisadî

hayat içersinde ekonomiye katılımıyla bir gelirleri söz konusudur. Evkâf-ı Hümâyûn nezareti celile'den hazırlanan cetvelde Haziran 1316/1906'dan Ağustos sonuna kadar vakıfların tahakkuk eden gelirleri (Tablo 19)'de görülmektedir.

Tablo 19

Behisni Kazasında Bulunan Vakıfların Tahakkuk Eden Gelirleri

Vakıf Adı	Tahakkuk Eden Vergi		Tahsil Edilen Vergi		Tahakkuk Bakiyesi	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
Hasan Bey Camii Vakfı	20	15.418	-	12.662	20	2.756
Mustafa Paşa Camii Vakfı	20	8.663	-	-	20	8.663
Mısırzâde Camii Şerif Vakfı	20	11.288	-	-	20	11.288
Camii Kebir Vakfı	20	5.903	-	-	20	5.903
Şeyh Efsul Zaviyesi Vakfı	-	3.538	-	1.732	-	1.806
Fal Camii Vakfı	-	8.537	-	-	-	8.537
Dersiam Vakfı	-	185	-	-	-	185
Ahi Ali Vakfı	20	464	-	-	20	464
Evliya Mescidi Vakfı	-	2.772	-	-	-	2.772
Musluk Vakfı	20	4.489	-	-	20	4.489
Zirek Arslan Camii Şerif Vakfı	-	786	-	-	-	786
Hacı Arslan Camii Şerif Vakfı	-	7.107	-	-	-	7.107
Ebubekir Bey Medresesi Vakfı ³²	-	4.124	-	-	-	4.124
Nurettin Dede Zaviyesi Vakfı	-	2.652	-	-	-	2.652
Toplam	120	75.926	-	15.188	120	61.532

Kaynak: BOA, Kodu: EV, Sıra No: 29536, Tarih: 15.Ş. 1318/1908

4.4.3. GERGER KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR

Gerger kazasında vergisi tahakkuk eden bir adet vakıf bulunmaktadır. Bu vakfın adı Behlül Mirza Vakfı (BOA, Kodu: EV, Sıra No: 23249, Tarih: 27.R. 1291/1874, s. 8).olup tahakkuk eden herhangi bir vergisi bulunmamaktadır.

³² (BOA, Fon: EV, Gömlek No: 26368, Tarih: 9.Şa.1317/1907, s. 1).

4.4.4. KÂHTA KAZASINDA BULUNAN VAKIFLAR

Kâhta kazasında 1318/1908 yılında Ebu Sadık Zaviyesi Vakfı (BOA, Kodu: EV, Sıra No: 29368, Tarih:11.ZA. 1317/1907, s.18).bulunmakta olup bu vakfın 1.792 kuruş vergisi tahakkuk etmiştir. Tahakkuk eden verginin tamamı bakiye olarak kalmıştır. Adı geçen vakfın 1214 tarihinde tevliyet ve meşihat cihetleri, evlâdı vakıftan Seyyid Ömer'in üzerinde iken, bu zatın vefatından sonra Hısnımansûr Kadısı Es- Seyyid Mehmed Efendinin arzı ile yine evlâdı vakıf olan Eşşeyh Mehmed Efendiye tevcih olunmuştur (BOA, C. EV nr. 27415, 1214).

4.4.5. VAKIFLARDA GÖREV SAHİPLERİ

Vakfiyedeki şartlar ve şer'i hükümler çerçevesinde vakfın işlerini idare etme yetkisine velâyet denir. Vakıf üzerinde velâyet hakkına hususî olarak tevliyet de denmektedir ve Osmanlı uygulamasında bu tabir kullanılmıştır. Vakfın idaresini üstlenen yani tevliyet (velâyet) hakkını elinde bulunduran şahsa ise mütevellî denir. Mütevelliyi, vakfiyedeki şartlara ve şer'i hükümlere göre vakfın işlerini idare etmek üzere tayin olunan şahıs diye tarif etmek mümkündür (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 298).

Vakıf tamiri, gelirleri toplama, toplanan gelirleri vakıftan yararlananlara taksim ve teslim gibi vakıf işlerinden yapılması mutad olanları yapmakla yükümlü olan mütevellîlerin, bu külfet karşılığında hak ettiği ücret verilmektedir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 320). Mütevellî olan kişiye “mutasarrıf” da denilmektedir. Yürürlükte bulunan bir vakıfta vakıf muhasebe defteri tutulur, vakfın gelir ve giderleri bu deftere işlenirdi. Vakıfta vazife alan kişiler şunlardı (BOA, EV. 22310, s. 10, 1293/1876):

1. Müderrislik
2. Mütevellilik
3. İmamlık
4. Müezzinlik
5. Kütüphanecilik
6. Faraşçılık
7. Muhasebecilik

4.4.6. VAKIFLARIN GELİR VE GİDER KAYNAKLARI

Vakıfların gelir ve gider kaynakları, vakıfların faaliyet alanına göre değişmekle birlikte cami, mescit gibi bazı gruplara ait vakıflarda bu kaynaklar genelde aynı olmaktadır. Bunun için burada örnek olarak vakıf uygulaması esas alınarak bir vakıfta ortaya çıkan gelir ve gider kaynakları ele alınacaktır.

4.4.6.1. Vakıfların Gelir Kaynakları

Vakıfların gelir kaynakları, vakfa ait arazi, bina ve diğer emlakın yıllık getirisinden ibarettir. Bazı durumlarda kiraya verilen vakıf akarlarından gelir elde edildiği gibi, vakfa ait mezralardan da gelir sağlanmaktadır. 19. Yüzyılda, örneğin; gelir ve gider bilançosuna rastladığımız Hısnımansûr kazasında Fal Camii Vakfı'na ait Yazıbeydilli Mezrası civarında bulunan Çil Mezrasından oşür geliri elde edilmiştir. 1289/1872 senesinde sağlanan bu oşür miktarı 1200 kuruştur. Aynı mezradan 1290/1873 yılında 1272 kuruş oşür geliri sağlanmıştır. 1291 yılına ait aynı merzaadan 1272 kuruş oşür geliri bulunmaktadır.

4.4.6.2. Vakıfların Gider Kaynakları

Bir vakfa ait gider kalemleri, vakfın yerine getirdiği duruma göre farklı kalemlerden oluşabilirdi. Camilerde genel olarak imamet ve müezzinlik görevleri göze çarpmaktadır. Behisni kazasında Kâhta Mahallesinde bulunan Rüşvanzade Ömer Paşa Cami-i Şerifi Vakfı'ndan imamet vazifesi için günlük 7 akçe ve hitabet vazifesi için 10 akçe günlük ödeme yapılmıştır. Bu imamet ve hitabet cihetleri adı geçen tarihte Mehmet Halife ile Hüseyin Halife üzerinde kayıtlıdır. Herhangi bir vakıftan bir vazife alan kişinin elinde bu işi yaptığına dair izin belgesi anlamında berat-ı şerif bulunurdu Mevcut vazife veya cihet bir başkasına berat ile birlikte devredilirdi (BOA, C. EV. Nr.8134, 1254; BOA, C. EV. Nr. 27415, 1254/1838).

Yine Fal Camii Vakfı örneğinde olduğu gibi bu gider kalemlerini aşağıdaki biçimde sıralamak mümkündür:

- Mütevelli ücreti
- İmamet vazifesi
- Müezzin efendiye vazifesi gereği ödenen ücret

- Faraş efendiye vazifesinden dolayı ödenen ücret
- Mum, hasır gibi ihtiyaçlar için yapılan ödemeler
- Camiinin günlük tamirat işleri için ortaya çıkan masraflar
- Muhasebeci aidatı.

Fal Camii Vakfının belli yıllara göre oluşan gelir ve gider kalemleri aşağıda Tablo'20'te verilmiştir. Vakfın 1289/1872 tarihli muhasebe kayıtlarına göre gelir ve giderleri birbirine eşit olup 2472 kuruştur. Gelirin 1200 kuruşu Yazıbeydilli taraflarında bulunan mezraanın 1289/187 senesinin öşründen, 1272 kuruşu ise aynı mezraanın 1290/1873 senesinin öşründen elde edilmiştir. Giderlerin 1200 kuruşluk bölümü, mutasarrıf, imamlık, hitâbet, müezzin ve faraşlık vazifelerine karşılık ödenmiştir. Gelirin geriye kalan 1272 kuruşu ise, mum, hasır gibi muhtelif giderler ile mürettebat hazinesi ve muhasebecinin aidatına ödenmiştir (BOA, Ev. 22310, s.10, 1293/1876).

Tablo 20
Fal Camii Vakfı 1289/1872 Tarihli Muhasebesi

GELİRLER			GİDERLER		
Açıklama	Kuruş	Para	Açıklama	Kuruş	Para
Yazı beydilli meyanında Çil mezrasının 1289/1872 senesi öşründen	1200		Mütevelli Mehmed Reşid Efendi vazifesi	300	
Aynı mezraanın 1290/1873 öşründen	1272		İmam Hüseyin Efendi Vazifesi	300	
Masraflar toplamı	-2472		Adı geçen imamın Hitabet vazifesi	250	
	0000			200	
			Müezzin Hasan Efendi vazifesi	+150	
			Faraş Mehmed Efendi vazifesi	1200	
				463	
			Mum, hasır vs.masraflar		
			Camii şerifin günlük tamirat masrafları	500	
				2163	
				293	22
			Mürettebat hazinesi	15	18
			Muhasebeci aidatı	2472 ³³	40
				0000	00

Kaynak: BOA, Ev. 22310, s.10, 1293/1876

Fal Camii Vakfının 1291/1847 senesine ait muhasebe durumu ise aşağıdaki Tablo 21'de görüldüğü gibidir. Vakfın toplam gelirleri 1.272 kuruştur. Bu gelirin

³³ Masrafların toplamı 2471 kuruş 40 paradır. 40 para 1 kuruş ettiğinden bu 1 kuruş 2471'e ilave edilmiştir.

tamamı, Yazıbeydilli tarafında bulunan Çil Mezrasının 1291/1874 senesine ait öşründen meydana gelmiştir. Bu gelirden 80 veresenin payına düşen 144 kuruş nakliye masrafı çıktıktan sonra 1128 kuruş gelir kalmıştır. 1128 kuruş gelirden 1053 kuruş gider çıkarıldığında kasa fazlası 75 kuruş olduğu görülmektedir. Kasa fazlası olan bu 75 kuruş, hayır hizmetlerinin yapılması için “Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi”ne aktarılmıştır (BOA, Ev. 22310, 1293/1876, s. 10).

Tablo 21
Fal Camii Vakfı 1291/1847 Tarihli Muhasebesi

GELİRLER			GİDERLER		
Açıklama	Kuruş	Para	Açıklama	Kuruş	Para
Yazı beydilli			İmam Hasan Efendi Vazifesi	150	
meyanında Çil			Adı geçen imamın Hitabet vazifesi	125	
mezrasının 1291/1874			Müezzin Hüseyin Efendi vazifesi	100	
senesi öşründen	1272		Faraş Mehmed Efendi vazifesi	75	
80 veresenin hisse			Mum yağı vesair masraflar	+387	
Nakliye masrafı	144			837	
Masraflar toplamı	1128		Mürettebat hazinesi	133	38
Nısf-ı fazla vakıf olup			Muhasebeci aidatı	7	2
ber muceb-i şart-ı vakıf			İ'mar-ı hayrarı için evkaf-ı Hümâyûn		
ve te'âmül-i kadim			hazinesine aktarılan gelir fazlası	+ 75	
Mütevelli Mehmed				1052	
Reşid Efendi bila şüd	-1053		38 para= 1 kuruş	+ 1	
	75			1053	
	-75				
	00				

Kaynak: BOA, Ev. 22310, 1293/1876, s. 10.

4.4.6.3. Vakıflarda Görülen Suiistimler

İnsan unsurunun girdiği her yerde suiistimalin olmaması mümkün görülmediğinden, bu konuda da bazı suiistimallerin olduğu görülmektedir. Vakıflarda görülen suiistimallerin genelde vakıf mütevellileri nezdinde meydana

geldiği görülmektedir. Mütevellilerin suistimallerini gören Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bütün vakıfları iptal etme yoluna gitmiş ise de muvaffak olamamıştır. Osmanlı Devleti'nde son zamanlarda “ nezâret” hâline gelen “evkaf teşkili” bu yüzden ortaya çıkmış, yüzlerce hukukî düzenlemeler vücuda getirilmiştir (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 325). Oysa vakıf hukukunun en önemli konularından biri de, vakıf mütevellilerinin muhâsebesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hukukî sorumluluklarıdır. Zira tarih boyunca vakıftan yararlananlar ve vakıfla ilgisi olanların sızlanma ve şikâyetlerini hep bu noktada yaptıklarını görüyoruz. Bunun en önemli sebebi, dini konularda hassas davranan yöneticilerin sayıca az olması olabilir. Mütevellilerde dini hassasiyetin azalması ve mürtezika denilen, vakıftan yararlananların ise sızlanmalarının çoğalması, bazen vakıf müesseselerine bile büyük darbeler indirilmesine sebep olmuştur (Akgündüz A. , İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi , 1996, s. 325).

Hısnımansûr kazasında da vakfa bağlı araziye senetsiz el koyma veya arazi ürünlerini zaptetme şeklinde birtakım suiistimallerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Hısnımansûr kazasının Bezirli Köyünde, Hacı Abdurrahman isminde bir kimse, vakıf malını senetsiz zaptederek hâsılatı el koymuş, vakıf hâsılatı elinden alınmadan da vefat etmiştir. Terekesinden alınmak istendiğinde varisleri razı olmamışlardır. İşin bir diğer yanı ise, Hacı Abdurrahman ismindeki bu kişinin, aynı zamanda adı geçen vakfın mütevellisi olduğudur (BOA, ML. MKT. 178, 2.C.1269/1852, s. 6).

4.5. TEKKE VE ZAVİYELER

İslâm kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan tekkeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerler olarak bilinmektedir. Bu tür müesseselere insanların, dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntıları ile yorulan ruh ve bunalan gönüllerini dinlendirmek için biraraya gelip boş zamanlarını değerlendirdikleri görülmektedir. Tekke ve zâviyelerin, Osmanlı fütuhatını kolaylaştırmada, ayrıca köylerin gelişip büyümesinde büyük hizmet gördükleri kaydedilmektedir (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar, 1985, s. 111-112).

İncelediğimiz dönemde Hısnımansûr kazasında tespit edebildiğimiz tekke ve zaviyeler ile bunların bulundukları yer, hangi tarikata bağlı bundukları ve bu tekke ve zaviyelerde bulunan kişi sayısı aşağıda olduğu gibidir.

<u>Tekke ve Zaviye Adı</u>	<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>Tarikatı</u>	<u>Erkek ad.</u>
Hasanbaba Tekyesi	Camii Kebir Mah.	Kadirî	4
Hasan miski Baba Tekyesi	Yeni Pınar Mah.	Kadirî	5
Hacı Ebuzer Baba Tekyesi	Tokatlı Hanı Civarında	Kadirî	2
Toplam			11

Hısnımansûr kazasında 1312/1894 tarihi itibarıyla üç adet tekke bulunmaktadır. Bu üç tekkenin de Kadirî tarikatına mensup olduğu anlaşılmaktadır. Hasanbaba Tekkesi'nde 4, Hasan Miski Baba Tekkesi'nde 5 ve Hacı Ebuzer Baba Tekkesi'nde ise 2 erkek kişi bulunmaktadır (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1312/1894, s.25).

Behisni kazasında ise Bozmekân Mahallesinde 4 nüfuslu ve Nakşibendî tarikatına mensup Şeyh Mustafa tekkesi ile vüsta mahallesinde beş nüfuslu ve Rûfai tarikatına mensup Kumcubaba Tekkesi görülmektedir (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1312/1894, s.25).

4.6. CAMİ VE MESCİTLER

Zengin ve fakir herkesin eşit olarak kendisinden yararlandığı hayır müesseselerden birisi de cami ve mescitlerdir. İslâm toplumunun gelişmesinde önemli bir rolü bulunan câmiler, mimarî yapı olarak dinî eserlerin başında gelirler. İbâdet, eğitim, kaza ve şura' gibi toplantıların yeri olarak inşa edilen câmilerin, tamamıyla vakıf oldukları söylenebilir (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar, 1985, s. 104).

1310/1892 tarihinde Hısnımansûr Kazasında 6 camii, 3 mescid vardı. Bunlardan Cami-i Kebir, Abbasi Halifelerinden Alaaddin döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Diğer camilerden biri, hayır sahibi Hacı Abdulğani Hazretleri tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Muhyiddin-i Arabi Hazretlerine mensup bir diğer

camii ise harabe hâlde bulunmaktadır (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.82).

Behisni kazasında 1281/1864 tarihinde 9 camii bulunmaktadır. Bunlar: Camii Kebir, Hoca Ali Camii Şerifi, Mustafa Paşa Camii Sofraz Köyünde), Hasan Bey Camii (Kızılca Mahallesinde), Babil Camii, Zeyrek Camii, Hacı Hasan Camii (Sofraz Köyünde), Taş Camii, (Meydan Mahallesinde) ve Halil Camii'dir (B.O.A. ML. MSF 17817, 1281/1864, s. 2).

1310/1900 tarihinde Behisni kazasında 16 camii ve mescid, Gerger kazasında, 16 camii (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.84); Kâhta kaza merkezinde ise 1 camii- i şerîf bulunmaktaydı (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.83).

4.7. MEDRESELER

Arap dilinde medrese; ders okunacak yer ve talebenin içinde oturup ders okuduğu bina mânâsına gelir ki, çoğulu “medâris” tir. Medreselerde öğrencilere ders veren hocalara da müderris denirdi (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 124).

İslâm dünyasında, medreselerden önce de öğretim faaliyetlerine devam ediliyordu. Fakat bu, daha ziyâde câmi, bilgin evleri, kitapçı dükkânları vs. gibi değişik yerlerde yapılmaktaydı (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 125). Tarihte, medreseler ilim müesseseleri olarak bilinmektedir. İlk düzenli medrese Nizamülmülk tarafından Bağdat'da kuruldu. Ondan sonra medreseler İslâm âleminin her tarafına yayıldı (Keskioğlu, 1987, s. 121). Bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Osmanlılarda da medrese eğitimi vakıflar sâyesinde yapılmıyordu (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 126). Böylece eğitim ve kültür müesseselerinin geliştirilmesi için yapılan vakıfların başında medrese, kütüphane vs. gibi kurumlar gelmektedir (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 81). Müderrislik, hatiplik, imamlık, kütüphanecilik ve mütevellilik gibi vakıf müesseselerine ait görevlere (hidemâta) cihet denir ve çoğulu cihâttır. Bu görevlerin sahiplerine ise, ashab-ı cihet ve hademe-i vakıf denmektedir.

Vilâyet dâhilinde bulunan medreselerin gelir ve gider kalemleri, ifâ ettikleri hizmetlere göre farklılık arz ediyordu. Bu vakıflar Hazine-i Evkâf-ı Hümâyûn'a bağlıydı. Burada, Diyarbekir Vilâyeti, Malatya Livasına bağlı, Behisni kazasının Fal Köyünde bulunan ve iki adet mutasarrıfı olan Fahriye Medresesi Vakfı örnek olarak verilmiştir.

Tablo 22
Fahriye Medresesi 1288/1871 Tarihli Gelir-Gider Durumu

GELİRLER			GİDERLER	
Açıklama	Kuruş	Para	Açıklama	Kuruş Para
...Takız köyü 1288/1871			Mutasarrıflara	357 -
öşürü	2050		Müderreslik hissesi	1770 -
Turçek köyü 1289/1872			İmamet hissesi	246 -
öşrü	715		Müezzinlik hissesi	118 20
		20	Faraşlık vazifesi	118 20
Sarhab köyü 1288/1871		20	Suret-i defter	224 2
öşrü	+462	20		2834 2
	3227	00	Maaşlar	336 9
	3227		Muhasebe harcı	67 9
	0000			3227 20

Kaynak: BOA, Ev. 2231, 1293/1876, s. 10.

Buna göre vakfın 1288/1871 senesi mart başlangıcından şubat ayının sonuna kadar olan bir senelik muhasebesi aşağıda Tablo 22'de verilmiştir. Vakfın toplam geliri 3227 kuruş 20 paradır. Bunun 2050 kuruşu, Takız Köyünün 1288/1871 öşründen, 715 kuruşu ise Turçek Köyünün 1289/1872 senesi öşründen elde edilmiştir. Buna karşılık aynı miktarda gider ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Mutasarrıf Hacı İbrahim ve Hacı Mehmed Efendi'lere 357 kuruş ödeme yapılmıştır. Adı geçen mutasarrıflar, müderreslik, imamet, müezzinlik, faraşlık vazifelerini de kendileri yapmıştır.

Bu vazifelerine karşılık yapılan ödeme 1652 kuruş 40 paradır. Ayrıca defter sureti için 224 kuruş 2 para, maaşlara 336 kuruş ve muhasebe harcına 67 kuruş masraf yapılmıştır. Vakfın 1288/1871 yılı muhasebe kayıtlarına göre, gelirler giderleri karşılamakta, kasa fazlası veya noksanı gözükmemektedir.

1312/1894 tarihinde Hısnımansûr kazasında Çarşıbaşı Mahallesinde, Ezher Bey Mederesesi bulunmaktaydı ve tahrir dâhil olan erkek sayısı 10'dur. Yine Behisni kazasında Hira Mahallesinde, Bekir Bey Medresesi; Vüsta Mahallesinde Cami-î Kebir Medresesi, Ali Paşa Mahallesinde Ali Paşa Medresesi olmak üzere toplam 3 medrese bulunuyordu. Bu üç medresedeki öğrenci sayısı ise 27 idi (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1312/1894, s.24).

4.8. EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve bilim, Osmanlı dönemi boyunca imparatorluğun yayıldığı coğrafya üzerinde gelişen ilmî ve eğitim faaliyetlerini kapsamıştır. Osmanlı eğitim müesseselerinin kurulması, bilim ile ilgili faaliyetlerin teşekkülü ve gelişmesi, Osmanlı öncesinde Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerindeki eski ilim müesseselerinin yerleşik gelenekleriyle dönemin en mühim ilim ve kültür merkezi sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen âlimlerin sayesinde gerçekleşmiştir. Böylece islâm bilim geleneği 16. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Ancak 18.Yüzyıldan itibaren Avrupa'da bilim ve sanayide meydana gelen hızlı gelişmeler sonucunda, Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki güç dengesi Osmanlılar'ın aleyhine bozulmuştu. Bunun üzerine Osmanlılar, Batı biliminden seçici olarak bazı aktarmalar yapmaya başlamışlardır. Böylece zamanla bilim ve eğitim kurumlarında, islâm geleneğinden Batı geleneğine doğru bir geçiş yaşanmıştır.

Genel hatları ile Osmanlılar'da farklı metodlarla farklı derslerin okutulduğu değişik maksatlara yönelik dört tip eğitimden bahsedilebilir. Yönetici kadroları yetiştirmeye yönelik saray eğitim kurumu olan enderun; bürokrat yetiştirmek üzere usta çırak münasebeti çerçevesinde bürolarda eğitim veren kalem eğitimi; tasavvuf erbabının yetişmesine yönelik dergâh eğitimi ve nihâyet ilim adamı yetiştiren medrese eğitimidir (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 259).

Osmanlı Devleti'nde klasik ve geleneksel eğitim kurumundan bahsedilince şüphesiz akla medrese eğitimi gelir. Medresede temel akademik kişi müderristir. Bu terim "ders veren" anlamına gelmektedir. Müderris, medresedeki akademik faaliyeti yürüten ve ondan sorumlu olan kimsedir. Osmanlılarda ilk müderris İznik'te Orhan

Gazi Medresesi'ne tayin edilen tanınmış âlim Dâvûd- ı Kayserî'dir. Müderrislerin tayini, görev günleri, maaşı vs. hakkında vakfiyelerde bilgiler verilmiştir. Belirtilen görevlerin denetimi ise kadının vakfiyeyi tasdiki sırasında yapılmıştır (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 259-260).

Müderrislerin tayini başlangıçta bütünüyle kazaskerlere ait iken 16. asır sonlarından itibaren yüksek seviyeli müderrislerin tayini şeyhülislâmlara, aşağı dereceli müderrislerin tayini ise kazaskerlere bırakılmıştır. Müderrislerin hizmet ve seviyeleri, tayin edildikleri medresenin derecesinden yüksek de olsa daha fazla ücret alamazlardı. Bunun aksine hizmet süresi az olan bir müderris derecesinden yukarı bir medreseye tayin edildiğinde ancak kendi seviyesinde ücret alır, artan ücret vakfa kalırdı. Müderrislerin belirlenen mütad maaşları dışında arpalık olarak veya kendilerine havale edilen geçici görevlerden elde ettikleri ek ücretleri de vardı. İmareten yemek yerler ve kendilerine ev tahsis edilebilirdi (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 261).

Osmanlı eğitiminin bu resmî şekilleri dışında medrese eğitime benzer bir eğitim, câmi, mescit ve kütüphanelerde, aynı zamanda zengin devlet adamları ve ulemânın konaklarında yürütülmüştür (İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, 1999, s. 230). Bu nedenle İslâmî eğitimin mescidlerle sıkı bir ilişkisi vardı. Mescidlerin bir eğitim-öğretim kurumu oluşundaki ana faktör, İslâm'ın ilk yıllarındaki tedrisâtın daha çok dinî tedrisât oluşudur. İslâm'ın ilk devirlerinde mescidin görevi çok geniş tutulmuştu.

Mescidler, müslümanların zamanındaki durumun gereği olarak toplandıkları, ibâdet edilen, ilim öğrenilen, siyasî ve sosyal işlerin görüşülüp karara bağlandığı, eğitim- öğretim faaliyetlerinin de sürdürüldüğü bir yerdi. Camilerde ise bir ilmi öğrenmek için, öğrenciler bir öğretmen etrafında toplanır, ondan ders alırlardı (Bayraktar, 1989, s. 93). Toplum büyüyüp, ihtiyaçlar artınca bu durum bereberinde iş ve saha bölümünü getirmiş, ilmî faaliyetlere verilmesi gereken ihtiyaçtan dolayı öğretim cami dışına taşmak zorunda kalmış (Bayraktar, 1989, s. 95), sonuçta mescit ve camilerin yerini okullar almıştı.

Osmanlı Devleti'nde ilk eğim ve öğretimin yapıldığı yer Sıbyan Mektebi (ilkokul) idi. Genellikle devlet ileri gelenleri ve padişahlar tarafından külliyelerin içerisinde, câmilerin bitişiğinde veya müstakil bir yapı hâlinde kurulan bu sıbyan

okulları, mâli ve mekân açısından fazla bir külfet gerektirmediğinden, her köyde, her semtte ve her mahallede açılmıştır. Beş yaşına ulaşmış çocuklar bu okullarda derse başlardı. Müslüman olan her ailenin çocuğu bu okullara gidebilirdi. Öğretmenleri ise medrese eğitimi görmüş veya okuma- yazma bilen imam, mezzin, kayyum vb. kişiler arasından seçilirdi. Bu okulların genel amacı; bir çocuğa okuma- yazma öğretmek, İslâm dininin kaidelerini ve Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmektir. Sıbyan okullarının eğitim dili konusunda farklı görüşler olmakla beraber, genel olarak eğitim dilinin Tükçe olduğu kabul edilmektedir (İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, 1999, s. 231).

Osmanlı Devleti'nde medrese dışında ikinci köklü eğitim kurumu Enderun mektebi olmuştur. Enderun mektebi, imparatorluğun idarî mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği saray teşkilatı içerisinde yer alan bir eğitim müessesesidir (Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, 2006, s. 175). Bu özellikleriyle Enderun mektebi Osmanlı devleti'nde medrese dışında ikinci köklü bir eğitim kurumu olmuştur. Enderun'un eğitiminde diğer okullardaki eğitimden asıl farklılık, öğrencilerin askerî ve idarî konularda görmüş oldukları uygulamaların yoğunlaşmış olmasıdır. Belirli bir program dâhilinde yapılan eğitimde bir üst dereceye geçmek için başarılı olmak şarttı.

Enderun Okulu, bu düzeniyle imparatorluğun sonuna kadar devletin idarî kadrolarını oluşturan elit tabakasının büyük bir kısmını yetiştirmiştir. Bu anlamda Enderun, uzun zaman devlet adamı yetiştiren bir "*mektep*" vazifesini görmüştür (Akgündüz A. , Osmanlı'da Harem, 1995, s. 222). 19. Yüzyıl başlarına kadar köklü bir değişikliğe uğramadan devam eden bu fonksiyonunu bu tarihten sonra Batı tarzında açılan okullara bırakmıştır (İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, 1999, s. 251).

4.8.1.HISNİMANSÛR KAZASINDAKİ EĞİTİM KURUMLARI

19. Yüzyılda Hısnımansûr kazasında, arşiv belgelerinden, hem Müslüman hem de gayrimüslimlere ait olmak üzere eğitim kurumlarının faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Bu eğitim kurumlarının adlarıyla bulundukları yer ve nüfusları aşağıdaki biçimdedir;

<u>Okulun Adı</u>	<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>Uyruğu</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>
Rüşdiye ³⁴	Musalla caddesinde	Müslüman	55
Eslemez bey medresesi	Medrese civarında	Müslüman	22
Hoca Ali Medresesi	Mederece civarında	Müslüman	28
Ermeni Kilisesi	Kilise bitişiğinde	Ermeni	72
Köprülü Protestan	Köprüler sokağında	Protestan	20
Paşapınarı Katolik	Paşapınarı civarında	Katolik	18
Süryani Kilisesi	Behisni caddesinde	Süryani	15 ³⁵

Hısnımansur kazasında üçü müslim ve dördü gayr-i müslimlere ait olmak üzere yedi okul bulunmaktaydı. En fazla nüfus Ermeni Kilisesi'nde görülürken; en az nüfus Paşapınar Katoligi'nde görülmektedir. Hısnımansûr kazasındaki Ermeni Kilisesinin nüfusunun Behisni'de bulunan Ermeni Kilisesi'nin nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Buna karşılık Behisni'deki Katolik okulun nüfusu Hısnımansûr'daki Katolik okulun nüfusundan daha fazladır. Ayrıca Hısnımansûr'da Ermeni Kilisesi'nde 72 nüfus varken aynı kazada rüşdiye okulunun nüfusu 55'tir.

Hısnımansûr kazasında müslim ve gayr-i müslim eğitim kurumlarında bulunan toplam nüfus 230'dur. Müslümanlara ait iki okul ve bir adet medrese bulunmaktadır. Bu okul ve medreselerin nüfusu 105'tir. Bu nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 46'dır. Buna karşılık gayr-i müslim nüfus ise 125'tir. Gayr-i müslimlerin toplam nüfus içindeki payı ise % 54'tür. Şu halde gayr-i müslimlere ait okulların, hem sayıca hem de nüfus bakımından Müslümanlarınkinden daha fazla olduğu görülmektedir. İkinci olarak, gayr-i müslimlerin içinde Ermenilerin nüfusu, Protestan, Katolik ve Süryani'lerin nüfuslarının toplamından daha fazladır. Sadece Ermenilere ait eğitim kurumundaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı % 31'dir (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1310/1892, s.20).

1296/1879 tarihli bir belgeye göre Hısnımansûr kazasında 1 Rüşdiye ve çok sayıda sıbyan okulları bulunmaktaydı. Bu okullarda çocuklar okutulurdu. Hısnımansûr'un köylerinde imam ve papazlar eğitim verirlerdi. Kasaba halkının

³⁴ Hısnımansûr Rüşdiye Mektebi'ne 1291/1874 tarihinde Şeyh Mehmed Efendi, muallim-i sani olarak tayin edilmiştir. (BOA, A. MKT. MHM, Dosya No: 475, Vesika No: 58, Belge no:1, 1291/1874).

³⁵ BOA, BEO. VGG. d. defter no.118, 1289/1872, s.313

çoğunluğu Türkçe konuşurdu. Köy ve nahiyelerinde halkın bir kısmı Türkçe, çoğu Kürtçe konuşturlardı (BOA, Y.PRK. UM, 15 Ağustos 1298/1882, s. 6).

4.8.2. BEHİSNİ KAZASINDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

1312/1894 tarihinde hem Müslüman hem de gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 13 okul bulunmaktadır. Bunların 3 tanesi gayr-i müslimlere ait diğer 10 tanesi ise Müslümanlara aittir. Okulların içinde en fazla nüfusa sahip olan İdris Mahallesi Okulu'dur.

Tablo 23

Behisni Kazasında Bulunan Eğitim Kurumları (1312/1894)

Okulun Adı	Bulunduğu Yer	Uyruğu	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus
Rüşdiye	Kurşunlu Camii Cıvarı	Müslim	42	-
Ömer Paşa İbtidaiyye	Ömer Paşa Caddesi	Müslim	31	-
İdris Mahallesi	Meydan	"	91	-
Çarşıbaşı	Ali Paşa	"	24	-
Cami-i Kebir	Boz Mekân	"	81	-
Ermeni Kilisesi	Ermeni Kilisesi cıvarı	Ermeni	40	-
Katolik	Katolik Kilisesi cıvarı	Katolik	29	10
Sürgü Köyü	Sürgü Köyünde	Müslim	10	-
Sofraz Köyü	Sofraz Köyünde	"	10	-
Şambedi Köyü İbtidai	Şambedi Köyünde	"	11	-
Sûvarlı Köyü İbtidai	Suvarlı Köyünde	"	9	-
Pervari Köyü İbtidai	Pervari Köyünde	"	11	-
Bilviran Köyü İbtidai	Bilviran Köyünde	"	10	-

Kaynak: BOA, Ma'muretülaziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s. 19.

Suvarlı Köyü Okulu ise en az nüfusa sahip olan okuldur. Ayrıca okullardaki nüfusun tamamı erkeklerden meydana gelmektedir. Sadece Katolik Okulu'nda 29 erkekle birlikte 10 kadın bulunmaktadır (BOA, Ma'muretülaziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s. 19).

Evliya Çelebi, Behisni kazası sınırları içinde 13 cami, 23 mescit bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca 21 medrese ve bu medresenin 80 öğrencisi bulunmaktadır. Bunlara ilaveten 40 cilt kitabı olan bir kütüphane, bir tekke, bir ortaokul, müslümanlara ait 748 öğrencisi bulunan 48 ilkokul, 12 minare, 21 han, gayr-i

müslimlere ait 3 büyük kilise ve 2 okul bulunduğunu belirtmektedir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682, 1935, s. 342).

4.8.3.KÂHTA KAZASINDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

Kâhta kazasında kaza merkezi ve Medris Nahiyesinde olmak üzere birer adet “*mekteb-ibtidaiyye*” bulunmaktaydı. Kâhta kazasında bulunan okulun 15 ve Medris Nahiyesindeki okulun ise 18 olmak üzere 33 nüfusu vardı. Bu nüfusun tamamı Müslüman idi (Ma’muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1310/1892, s.20).

4.9. HAN VE HAMAMLAR

Sosyal ve hayır kurumlarının başında gelen müesseselerden biri de han ve hamamlardır. Din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeden herkese hizmet veren bu müesseseler, tarih boyunca önemli fonksiyonlar yerine getirmişlerdir. Uzaktan bakılınca bir kaleyi andıran kervansaraylar, İslâm dünyasında daha önce kurulan “Ribat”ların devamıdır (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 128-129).Derbent, boğaz vs. gibi menzillerde yapılan kervansaraylar sâyesinde insanlar, rahatça ve emniyet içinde seyahat edebiliyorlardı.

Kervansarayların küçüklerine han denir. Osmanlılar, İran ve Selçuklu Türklerinde olduğu gibi hanlarını çok büyük yapmışlardır. Hanlar, ekseriyetle bir büyük avlu etrafında iki katlı olarak yapılmış bulunan binalardır. Yol güzergâhlarında yapılan hanlardan başka şehirlerde yapılan hanlar da vardı. Çünkü, kervanların esas hedefi olan şehirlerde, bunlara daha çok ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun için de şehirlerde irili ufaklı pek çok han inşa edilmiştir. Buralarda yolcular kaldığı gibi herhangi bir iş için şehre gelmiş olanlar ve bekârlar da birer oda tutmak suretiyle kalabilirlerdi (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 133-134).

Hanlar, toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını alırlardı. Örneğin; satılan şey un ise, o han “un kapanı” dır. Eğer sebze satılıyorsa, “sebze hanı” ya da sebze kapanı”, “pamuk hanı”, “prinç hanı”, “ipek hanı” hep bu maddelerin yüklerle gelip toptan satışlarının yapıldığı yerleri anlatırlar (Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453- 1559), 1999, s. 156). Şehir surlarının dışında kalan hanlar ise transit yolcuların ve tâcirlerin konaklamaları amacıyla kullanılıyordu. Bunlar kervansaray

özelliği taşırlardı. Kapalı veya açık çarşılardaki dükkânlarda esnaf vs. perakende ticaret ile meşgul oluyorlardı (Tabakoğlu, 2003, s. 119).

Vakıflara bağlı messeselerden biri de hamamlardır. Sanat ve mimarlık tarihi bakımından büyük bir önemi bulunan hamamlar, kültür tarihi açısından da ehemmiyet arz ederler. Cami, medrese, mektep, kütüphane, imâret vs. gibi müesseseleri bünyesinde toplayan külliye'nin bir de hamamı bulunurdu. Denilebilir ki; mahallenin vazgeçilmez sosyal müesseselerinden biri de hamamdı. Bunun içindir ki, her mahallede bir veya daha fazla hamam bulunurdu. Bütün hamamlar vakıflara bağlı oldukları için parasızdı (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 145-146).

Bir diğer önemli bir müessese kervansaraylardı (Berkol, 2006, s. 345). İdare bakımından kervansaraylar iki kısma ayılırdı. Büyük bir kısmı vakıflı idi ki, yolcular buralara parasız alınırdı. Kervansaraylardan bir kısmının vakfı yoktu. Oralarda yatıp kalkan cüz'i miktarda ücret öderdi (Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, 1985, s. 134).

Ticaret yollarının güvenliği için Selçukluların kurmuş oldukları teşkilât, iktisadî olduğu kadar toplumsal ve medenî bir gelişmeyi de gösterir. Kervan yolları boyunca uzanan konaklarda inşa olunan, söz konusu büyük ve sağlam kervansaraylarda yolcular hayvanlarıyla birlikte üç gün parasız barınma ve beslenme imkânlarına sahiptiler. Hastalar tedavi ediliyor, fakir yolcular giydiriliyordu. Hastahane, eczane, mescid, kütüphane ve satranç salonlarıyla bu kervansaraylar yolculara hizmet ediyordu. Bütün bu faaliyetler büyük vakıf gelirleriyle finanse ediliyordu (Tabakoğlu, 2003, s. 121).

19. Yüzyılda Harput, Malatya, Ergani ve Diyarbakır kazalarında menzilhaneler, Diyarbekir ve Rakka eyaletleri dâhilinde bulunan kazalarında kirahâne'ler bulunurdu. Vakfı olmayan bu tür hanların belli bir ücret mukabilinde kiraya verildiği, kiraya verilen bu yerlerden faydalanan yolculardan saat başına birer kuruş alındığı, sonradan bir misli zam konulmak suretiyle ikişer kuruş hesabıyla ücret alındığı bilinmektedir (BOA, ML. EVM 512/16, 1257/1841, s. 40).

4.9.1.HİSNİMANŞÛR KAZASI HAN VE HAMAMLARI

Hısnımanşûr kazasında 1257/1841 tarihinde dört adet han bulunmaktadır. Bu hanlarda toplam 13 adet erkek çalışan vardır. En fazla erkek 5 sayısı Paşa hanında bulunmaktadır (Ma'muretül Aziz Salnâmesi, tarih 1312/1894, ss. 45–47). Hısnımanşûr kazasında, gelen yolcular için han olmasına rağmen zaman zaman bu yolcu ve memurların hanlarda kalmayıp, halkın evlerinde misafir olduğu görülmüş, daha sonra bu durum menedilmiştir (BOA, A. MKT. UM 316/15–2, 1274/1857).

Hısnımanşûr kazasında bulunan hanların bulundukları yer ile isim ve nüfusları aşağıdaki biçimdedir:

<u>Han ismi</u>	<u>Bulunduğu yer</u>	<u>Nüfus (Erkek)</u>
Millet hanı	Arsa civarı	3
Aba Ağa Hanı	Demircilerde	2
Tokalı Hanı	Behisni Caddesi üzerinde	3
Paşa Hanı	Kab Camii Mahallesinde	5
Toplam		13

4.9.2. BEHİSNİ VE KÂHTA KAZASINDA BULUNAN HANLAR

Behisni kazasında 312/1894 tarihi itibarıyla 5 han bulunmaktadır. Bu hanların adı, bulundukları yer ve görevli sayısı aşağıdaki gibidir:

<u>Han ismi</u>	<u>Bulunduğu yer</u>	<u>Nüfus (Erkek)</u>
Eski Han	Behisni kasabasında Aşağı çarşıda	3
Yeni Han	Behisni kasabasında Aşağı çarşıda	5
Şirinağa Hanı	Behisni kasabasında Aşağı çarşıda	2
Bağdat Han	İplik bedesteni civarında	3
Hacı Zübeyr Ağa Hanı	Meydan Mahallesinde	2 ³⁶

Kâhta kazasında, ise 1312/1894 tarihi itibarıyla 18 adet dükkân ve han bulunmaktaydı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s. 130).

³⁶ Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, ss.46–47.

4.10. SOSYAL HAYATI OLUMSUZ ETKİLEYEN HUSUSLAR

Bu başlık altında Hısnımansûr, Beshisni, Gerger ve Kâhta kazalarında belgeler ışığında rastlayabildiğimiz ve sosyal hayatı olumsuz etkileyen hususlara yer verilmiştir. Bu hususlar, tefecilik, bağ ve bahçelere veilen zararlar, eşkiya baskınları, kıtlık ve rüşvettir.

4.10.1. TEFECİLİK

1275/1858 tarihinde Hısnımansur ve diğer kazalarda borçlandığı halde borcunu ödemekte güçlük çeken, borç bataklığına düşün çok sayıda halk ve esnaf kesimi görülmektedir. Bu süreçte borcunu ödemeyenler hapse atılmış, bu insanların aile fertleri perişan bir hâle gelmiştir (BOA, A. MKT. UM 340/93–1, 1275/1858). Resmiî kredi mekanizmasını işletecek tımar kesimi de kalmadığı için tefeci piyasasına başvurulmak zorunda kalınmıştır (Tabakoğlu, 2003, s. 304).

Tefeciler, paraya ihtiyacı olan köylüye fahiş faiz üzerinden borç para veriyordu. Eğer verdikleri para değil de mal ise bu defa verdikleri malın değerini çok yüksek tutuyorlardı. Buna karşılık halktan mal aldıklarında ise söz konusu malı rayiç bedelinden daha düşük bir fiyat ile alıyorlardı. Örneğin; malın gerçek değeri 100 kuruş ise 60 kuruş veya daha az verip halkın elinden mal alıyorlardı. Bu iki ve tek yanlı uygulama, köylüyü perişan etmiş, hatta köylünün devlete karşı isyan etmesini bile teşvik etmiştir.

Köylüyü derinden sarsan bu kötü muameleyi çözmek için vatandaşlar vilâyet makamına dilekçelerle müracaatta bulunmuşlardır. Bunun üzerine toplanan Vilâyet Meclisi, birtakım radikal kararlar almıştır. Buna göre; tefecilere borcu olanlar, borçlandıkları tarihten itibaren yıllık % 8 faiz ödeyecek, başkaca bir harç ve para ödemeyecektir. Fahiş faiz alınmış ise düşürülecektir. Toplam borç, 1 seneden 5 seneye kadar uygun taksitlere bölünecektir. Taksit bitimine kadar geçecek süre için ayrıca bir akçe bile faiz alınmayacaktır. Ayrıca, borç alma-verme işlemlerinde İslâmî hassasiyet göz önünde bulundurulacaktır. Malın rayiç bedeli ne ise ona göre mal alınacak veya verilecektir. Malın değerinden eksik veya fazla bir işlem yapılmayacaktır (BOA, A. MKT, Dosya No: 211, Vesika No: 95, Belge no:1, 1265/1848). Aslında toplumun iktisadî yapısını bozan tefeciliğin Hristiyan

doktrinlerinde olduğu gibi İslâm doktrinlerince de yasaklanmış olması, belki de bu tefeciliğin olumsuz etkilerini önlemek için bir tedbir olarak düşünülebilir (Turanlı, 1988, s. 17).

Ayrıca, borcunu ödemeyenlerin hapse atılmalarının yanında, vergilerin tahsili veya muhafazası noktasında görülen lüzum üzerine insanlar hapse atılmıştır. Örneğin; Malatya sancağının 1275/1858 senesi a’şar vergisinden dolayı, Mustafa Nuri Efendi hapisle cezalandırılmıştır (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 255). Diğer taraftan borç verip alacağını tahsil edemeyen insanların sayıca çok olduğu görülmektedir. Bu durumdaki insanlar, alacağını tahsil etmek için mutasarrıflardan yardım istemiştir (BOA, A. MKT. UM 568/64–2, 1227/1812).

Sosyal sorumluluk duygusunun yaşandığı durumlara rastlamak da mümkündür. Bu örnek, Hısnımansur, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarına telgraf hatlarının çekilmesi zamanında görülmektedir. Bu kazalara telgraf hatları çekildiği zaman, insanlar, hem bedenen çalışmış hem de telgraf direkleri dâhil bu hatların tüm masraflarını kendileri karşılamıştır (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1290/1873, s. 333; Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s. 121). Ayrıca Kâhta kazasında dörder bölük askerin barınması için yapılan askerî kışanın bütün inşaat masrafları yine yöre halkı tarafından karşılanmıştır (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1287/1870, s. 457, 1290/1873). Sadece bu masraflar değil, güvenlik nedeniyle bir yerden başka bir yere asker gönderildiği zaman, bu askerlere ait bütün masraflar, askerleri gönderen kazalar tarafından karşılanmıştır. Kazaların söz konusu masraflara katılması, içinde bulundukları durum ve ödeme güçlerine göre belirlenmiştir (BOA, Mühimme defteri, No:246/231, 1283/1866). Bununla birlikte yine askerlerin bir yerden başka bir yere taşınmasında veya görev gereği bir yere gönderilmesinde doğacak masraflar, *emvâl-i muhassılığını*’ndan karşılanmıştır. Örneğin; 14.Z.1257/1845 tarihli belgede, Diyarbekir ve Rakka eyaletlerinden ve Ma’den-i Hümayûn kazalarından dört alay askerin sırayla dersaadete celbinde günlük üçer yüz dirhem “*nan-ı aziz*” tayinat ve kırkar para katık bahaları “*emvâl-i muhassillik*”tan karşılanmıştır (BOA, ML. EVM.512/16, 1257/1841, s. 42).

4.10.2. BAĞ VE BAHÇELERE VERİLEN ZARARLAR

Hısnımansûr kazasında bağ ve bahçelerin çok miktarda olması beraberinde birtakım olumsuzluklar getirmiştir. Bu olumsuzluklar arasında bağ ve bahçelerdeki ağaçların kimliği belirsiz kişilerce yok edilmesini (AŞS numara 238, s.166), köyün çobanları tarafından darı ve ekin tarlalarının otlatılmasını sayabiliriz. Geçim kaynakları sadece tarımsal ürünlere bağlı olan insanlar, bu zararları telafi etmek için mahkemeye başvurmuş, zararların bir kısmı telafi edilmiş ise de söz konusu zarar tamamen giderilememiştir (AŞS numara 238, ss.149–151).

4.10.3. EŞKİYA BASKINLARI

Eşkiyaların zaman zaman yaptıkları ani baskınlar da sosyal ve iktisadî hayatı derinden etkilemiştir. Örneğin, Ma'âdin-i Hümayûn'a bağlı Ergani, Çermik ve Siverek kazalarında, "*hayme-i nişîn*" olan Ömeruklû Eşkiyası, kazâ, nahiye ve köylerdeki halka çok zulüm yapmıştır (Mühime defteri, No:244, s. 231/1020, 1240/1824). Öyle ki bir köyde hiç kimseye zararı dokunmayan, kendi hâlinde yaşayan bir insana yapılan ev baskınında, evdeki bütün mal ve eşyalar götürülmüştür. Ayrıca gaspçılar, evi de yakmak suretiyle büyük zarar vermiştir³⁷. Bu gibi durumlarda devlet, zarara uğrayan kişi ve kişilere yardımda bulunmuştur. Verilen ev yagını örneğinde evi yanan kişinin zararı, kadı aracılığıyla tespit edilerek telafi edilmeye çalışılmıştır (Mühime defteri, No: 249, s. 48/180, 1243/1827).

Bazı eşkiya baskınları daha şiddetli olmuştur. Bu baskınlarda (Öke, 1995, s. 24) insanlar öldürülmüş, beldeler tahrip edilmiş, yollar kesilmek suretiyle yolcuların mal ve canlarına zarar verilmiştir. Özellikle nakliyesi yapılan kömür, saman ve nefit gibi malzemeler imha edilmiş, bunların nakli men edilmiştir (BOA A.DVN. MHM. d.220, defter no:223/220, 1220/1805, s. 459).

Daha sonraki yıllarda özellikle 1308/1890 tarihinde Dersim ve Akçadağ aşiret reislerinden birçok kişi, dağ başlarını bırakıp, köy ve mezralarına geri dönmüş,

³⁷ Kâhta'ya bağlı İmron köyünü basarak mal ve eşyaları gasb ile halktan birini öldürn Tepehan köyünde ve Kerimhan Aşireti reislerinden şaki Ammi Hasan oğlu Osman ile avanesinden dört kişi yakalanmıştır (BOA, DH. MKT. Dosya No: 1346, Gömlek No:101, Belge No:1-2, 22.C.13. 02 1885).

bunlardan bazıları da pişmanlık gösterip devlete sığınmışlardır. Devlet, bu eşkiyaya karşı birtakım tedbirler almıştı. Bu tedbirleri şöyle sıralamak mümkündür:

— Ma'muretülaziz Valisi Abdulhalık Efendi'nin Dersim ve Akçadağ eşkiyasının güvenliğini sağlamak için istemiş olduğu ilâve 100 asker gücü verilecektir.

— Bu gibi tehlike arz eden yerlerin yönetimi, o yerlerde ikamet eden aşiret reislerine bırakılacaktır.

— Bu aşiretlere bir resmî statü verilecek, dolayısıyla durum resmîi bir şekle getirilecektir.

— Verilen vazifenin suiistimal edilmemesi için ilave verilen 100 askere senelik 200.000 kuruş maaş tahsis edilecektir.

— Kazada bulunan oymakların uygunsuz davranışlarına mani olmak için bu oymaklardan birer teminat alınacaktı.

— Bütün bunlarla birlikte eşkiya veya kötü niyetli kişilere, karşı oymak ağalarına birer buyruldu verilecekti.

— Bütün asayişî sağlama görevi tamamen bunlara bırakılacak, ancak bir suistimale meydan vermemek amacıyla her oymak için üçer- beşer askerden ibaret bir zabıta kuvveti tayin edilecekti.

Sadece Dersim Kürtlerinin baskınlarını önlemek için altmış kadar zaptiyeye ihtiyaç duyulduğunu ve bu tarihlerde Dersim'de küçük büyük kırk iki aşiret bulunduğunu belirtelim (BOA Y.MTV 51/99, Belge No: 2, 1308/1890). Öte yandan, Maraş ve civarında bulunan eşkiyaların yaptıkları, Dersim Eşkiyasının yapıklarından geri kalmamıştır. Bütün bu tahripler, iktisadî hayatı felç etmiştir (BOA, Hat, 17452/293, 1243/1827). Eşkiyaların bu zulümleri sadece masum insanlara yönelik ev baskını şeklinde kalmamış, daha da ileri giderek insanları öldürmeye kadar varmıştır. Öyle ki Behisni Müftüsü Hicabi Zade Abdurrahman Efendi, eşkiyalar tarafından öldürülmüştür (BOA, Hat. 446. 22282/1, 1229/1813).

Ayrıca, yanlarına birkaç kişi alarak insanlara zulüm edip, dine uygun olmayan hal ve hareketlerde bulunan kişilere de rastlamak mümkündü. Bu tür şöhret peşinde olanların belirlenmesi, suçun cinsine göre saltanat diyarına gönderilmesi istenmiştir. Özellikle söz konusu kazalarda yaşayan insanların rahat ve huzurlu bir hayat yaşamaları için her türlü tedbirin alınacağı, bu tür kötü niyetli insanların

cezalandırılması, kötülük yapmakta ısrarcı olanların af kapsamına alınmayacağı karar altına alınmıştır (BOA, Mühime defteri, No: 230, s. 251, yazı no: 438, 1226/1811).

Kazaların güvenliğini sağlamak için alınan tedbirlerin başında hiç şüphesiz askerî tedbirler gelmektedir. 1266/1849 tarihinde Kâhta kazasında güvenliğini sağlamak için 60, Şiro Kazası için 50, Tepehan Nahiyesi için 30 asker olmak üzere toplam 140 piyade asker görevlendirilmiştir. Görevlendirilen askerlerin seçimi, çok dikkatli bir şekilde yapılmıştır. Birtakım mahsurlardan dolayı, seçilecek askerlerin yerli ve kürt olmamasına dikkat edilmiştir. Ancak burada düşünülen mahsurların belirtilmediğini ifade etmeliyiz. Bunların yerine “*gurebâ arnavud takımı*”ndan asker seçilmesi ve buralara yerleştirilmesi daha uygun görülmüş ve karara bağlanmıştır. Ayrıca her askere günlük üçer yüz dirhem “*nân-ı aziz*” ile birlikte aylık 60 kuruş, askerlerin komutanına ise aylık 1000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Söz konusu asker ve komutan maaşları, 1266/1849 yılı ocak ayından başlamak üzere Harput eyâleti bütçesinden karşılanmıştır (BOA, A.MKT. UM 39/18, 1267/1850).

4.10.4. KİTLİK

Aslında, halkın maruz kaldığı sosyal ve iktisadî sıkıntılar sadece doğal afet ve eşkıya baskınlarından ibaret değildi. Seferberlik döneminin sonucu olarak ortaya çıkan kıtlık, ağır hayat şartları insanları yoksullaştırmıştır. Bunların sonucunda doğal olarak insanların her birisi âdeta bir “*fukara güruhu*” hâline gelmiştir. Devletin maaşları ödemede güçlük çekmesi, devletten maaş alan memurların malî sıkıntı içine düşmelerine yol açmıştır. Öyle ki, bir grup öğretmen, bütün eğitimciler adına bir telgrafname yazarak eğitimcilerin içine düştüğü durumu üst makamailetmişlerdir (BOA, Telgrafname, No: 130, 3.01.1336/1917).

4.10.5. RÜŞVET

Rüşvet, diğer afetler gibi toplumsal yapıyı tehdit eden faktörlerdendi. Rüşvet, genellikle mahkemeye konu olmuş durumlarda ortaya çıkmıştır. Köy muhtarları, rüşvet olaylarında en çok rol oynayan kişiler olmuştur. 1265/1848 tarihinde meydana gelen rüşvetle ilgili örnek bir olayı burada kaydetmek isteriz. Harput Eyaletinde bulunan Herdos kazası halkından Hardi adında birisi, köy muhtarlarını rüşvet aldı

gerekçesiyle sadaret makamına şikâyet etmiştir. Hardi Efendi, şikâyet dilekçesinde belirttiğine göre, köy muhtarı Har Oğlu Zübeyir ile kardeşi Yusuf, zimmetlerinde zahire vs. mal bulundurmaktadır. Zimmetlerindeki bu malların tahsili için Vilâyet makamı bunları vilâyete çağırıştır. Bunlar Harput'a geldiklerinde köy muhtarı Zübeyir Efendi, bina görevlisi Galip Efendi'ye mahkemede kendisini savunması için beş bin kuruş para ve yedi tulum peynir rüşvet vermiştir. Bu para ve peyniri alan Galip Efendi, mahkemedeki duruşmaya muhtarın yerine girerek muhtarın savunmuştur. Dilekçenin devamında Hardi Efendi, Galip Beyin bu davranışının halkı rahatsız ettiğini belirtmiştir. Halkın boş yere uzaktan gelip masraflar yaptığını, (kendisi o sene için 1000 kuruş masraf yapmıştır.) beyan ettikten sonra bundan böyle Galip beyin, meclislerde ortaya çıkabilecek davalara karışmaması için kendisine tenbihte bulunulması istenmiştir (BOA, A. MKT, Dosya No: 211, Vesika No: 95, Belge no:1, 1265/1848).

Söz konusu dava dilekçesi üzerine Harput Vâlisi'ne bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, dilekçede belirtilen hususlar dile getirilmiştir. Bina memuru Galip Efendi ile ilgili iddiaların araştırılması, Galip Efendi'nin vazifesinin dışındaki işlerle uğraşmamasının tenbih edilmesi, 5000 kuruş para ve 7 tulum peynir alıp almadığının ayıca soruşturularak iddia doğru ise sadaret makamının bilgilendirilmesi istenmiştir (BOA, A. MKT, Dosya No: 211, Vesika No: 95, Belge no:1, 1265/1848).

4.11. ŞİKÂyetLER

Bu başlık altında, halkın sosyal hayatta karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında şikâyetle bulunduğu konular üzerinde durulacaktır. Bu anlamda Hısnımansûr ve diğer kazalarda daha çok yönetim kadrosunun şikâyetle konu olduğu görülmektedir. Daha sonra halk için ekonomik anlamda çok önem arzeden bağ, bahçe ve tarlasına yapılan zararların tazmini için şikâyetler olmuştur.

4.11.1. HÂKİM VE NÂİB'LER

Halkın en çok şikâyet ettiği konuların başında yargı görevini yürüten hâkim ve nâib'lerin halktan değişik isimler altında fazla para tahsil etmeleri gelmektedir. Bu

durumu en iyi şekilde ortaya koyan Harput Valisi Mustafa Sabri Efendinin 7.Ra.1264/1847 tarihli asayiş raporudur. Bu rapora göre; kazalarda görev yapan bazı hâkim ve nâib efendiler, padişahın emrine muhalif hareket ederek istedikleri gibi hareket etmekte ve talimat vermektedirler. Böyle davranmayı âdet hâline getirmişlerdir. Bu durum ise dava sahipleri, halk, özellikle fakirler üzerinde bir yük hâline gelmiştir. Nâibler, bir da'vanın tahriri söz konusu olduğunda o davadan veya terekenin tahririnden dolayı muhatap insanlardan “harcı i'lâm”, “harc-ı hüccet”, “harc- defter” gibi isimler altında 500, 1000, 2000, 6000 veya daha fazla para tahsil etmektedirler. Başka bir ifadeyle tutturabildikleri ölçüde para alabiliyorlardı. Bakmış oldukları dava önemli olmasa bile, örneğin bakacakları 2000 kuruşluk bir da'vadan harç adıyla 1000 kuruş aldıkları olmuştur. Harç ismiyle elli kuruş alınacak yerde beş yüz veya bin kuruş istenmiş, bu miktar verilmeyince de hüccet vermedikleri anlaşılmıştır. Âdâlet anlayışına ters olan bu durumun halkı muzdarip kıldığı belirtilen raporda, en azından fazla harç istenmemesi, bunun önüne geçilmesi istenmiştir. Her ne kadar istenilen harç miktarı az ise de bu miktarın bile fakir olan halk için büyük bir meblağ teşkil ettiği ifade edilerek harç miktarına bir sınırlama getirilmesi istenmiştir (BOA, A. MKT, Dosya No: 115, Vesika No: 10, Belge no:1, 1264/1847).

4.11.2. BAŞKASININ MALINI SAHİPLENME

Harput eyaleti Hısnımansûr kazasından Mehmed Arif adında bir vatandaş, sahip olduğu tarlasına başkası tarafından sahiplenmek istenmesi üzerine mahmekemeye bir dilekçe yazarak davacı olmuştur. Dilekçeden anlaşıldığına göre, Hısnımansûr kazasına bağlı Ulumezra'a Köyünde, Sulu Çölek isimli yerde bulunan bu tapulu tarlanın ilk sahib Molla Ömer'dir. Molla Ömer vefat ettikten sonra tarla, validesi Emine Hatuna geçmiştir. Emine Hatun da vefat edince söz konusu tarla, Molla Ömer'in kızı aynı zamanda dava dilekçesinin de sahibi olan Mehmed Arif'in annesi Zinet Hatuna geçmiştir. Zinet Hatun hayatta oldukça bu tarlayı ekip biçmiş, elde ettiği üründen gerekli vergiyi ödemiştir. Daha sonra Behisni kazası sakinlerinden Saatçı Hacı Hasan isimli birisi 1254/1838 tarihinde haksız bir şekilde ve elinde tapu senedi yok iken bu tarlayı ele geçirmiş, on yıl elinde tutmuştur.

Mehmed Arif Efendi on sene içinde dava açmadığı için dava zaman aşımına uğramıştır (BOA, A.DVN.57/1-1, 1266/1849).

4.11.3. MÜLTEZİMLER

Mültezimler, kaza ve köylerde her sene şer'i aşarın gerektirdiği onda bir aşarı almaları hakkı iken, buna razı olmayıp iki kat öşür tahsil etmişlerdir. Öşürün ölçüsüne dikkat etmeyerek tahminde bulunmak suretiyle mahsullerin bazen üçte birini, bazen yarısını hatta bazı zamanlar ise mahsulâtın tamamını öşür adıyla gasp etmiş, üstelik gasp etikleri bu öşrü, üç beş günlük uzaklıktaki yerlere cebren ücretsiz nakletmişlerdir. Diğer taraftan, mevcut dükkân ve değirmen sahiplerinden kanun hilâfına değişik adlar altında yüksek miktarda akçeler aldıkları gibi nice nice zulümlerde bulundukları olmuştur. Bu durum ise yöre halkını mağdur duruma düşürmüştür. Şikâyetle bulunan insanlar, mültezim vekillerinin öşrü alırken kanunun izin verdiği ölçüye dikkat etmelerini, bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını, onda bir öşür dışında halktan başka adlar altında mahsulât veya para almamalarını istirham etmişlerdir (BOA, A.DVN.63/21-1, 1266/1849).

Ayrıca, bir derbente vergi veren yolcuları, ondan sonraki derbentlerde tekrar vergi vermeye mecbur tutmaları gibi bir takım haksız muameleleri yine yoğun şikâyetlere neden olmuştur (BOA, A.DVN.63/21-1, 1265/1848).

4.12. BİR TOPLUMSAL GRUP OLARAK AŞİRETLER

Günümüzde sosyal bilimcilerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, toplumsal terimler için somut tanımlar sunmaktır. Bir grubun toplumsal kimliği öyle bir şeydir ki zamanı ve yeriyle ilişkili olarak kendine has özellikler gösterir. Grup kimliği, kültürle yakından ilgili olduğu için “grup kimliğini oluşturan nedir?” ve “bir toplumsal grubun sınırları nelerdir?” gibi sorulara evrensel cevaplar bulmak imkânsızdır. Bu muğlâklığı en iyi şekilde örnekleyen şey “aşiret” terimidir. Bugün, sosyal bilimciler, bir aşireti neyin oluşturduğu konusunda mutabakata varmış değildirler (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, çev. Nilay Özok Gündoğan- Azat Zana Gündoğan, 2005, s. 63).

Aşiret kavramını tanımlamak için birçok toplumsal kuram geliştirilmiştir. Bu kuramların her biri aşireti farklı biçimde tanımlamaya çalışmışlar; ancak tanımları içinde yer verilen düşünceler birçok nedenden dolayı eleştiri konusu olmuştur. Geliştirilen kuramların içinde Albert Hourani'nin aşiret kavramına getirdiği tanımlama (Hourani, 1990, s. 303-312) ötekilerden daha sağlıklı bulunmuştur. Hourani'deki aşiret kavramı tarımsal, doğal bir kırsal toplum olgusu ve grup dayanışması olmak üzere iki şekilde ele alınmış ve iki tür toplumsal varlığa işaret etmek için kullanılmıştır. Köylerin oluşturduğu kooperatif birlikleri gibi kırsal toplum olgusuna göre, bu gruplar hayvancılık yapan grupların göçünde, ekim ve hasat işlemlerinde, toprağın dağıtımında bazen de savunmadan dolayı işbirliğini gerektiren durumlar nedeniyle birbirlerine tutunurlar. Bunlar daha ziyade birtakım işbirlikleri yakınlık, ortak soydan gelme veya sonradan oluşmuş evlilik gibi yollarla meydana gelen akrabalık kanalıyla birbirlerine bağlanırlar. Hourani'ye göre bu akrabalık bağlarının ortaya çıkmasının asıl nedeni; grupların bazı sebeplerle birbirinden ayrılması, kendisine ait toprağın başka ailelere geçmesinin önlenmesi ya da ortak çıkarlardan dolayı insanların birbirleriyle ilişki kurma ihtiyacıdır. Grup dayanışmasına dayanan ikinci husus ise bir grup ile ortak soy arasındaki kurgusal ilişki söz konusudur.

4.12.1. KÜRT AŞİRETLERİNE TARİHSEL GENEL BİR BAKIŞ

Tarihte hanedanlardan, kürt hanedalarından söz edilmektedir. 959/1551 yılında Arap tarihçiler Doğu Kürdistan'da Hamedan civarında öteki Kürt aşiretleri üzerinde ciddi bir hâkimiyet kurmuş olan Hasanvayli isimli bir kürt hanedanından bahsediyorlardı. 990/1582 tarihinde bir başka kürt ailesi olan Mervaniler, kuzey Kürdistan'da Diyarbakır yakınındaki Mayyafarikin'de (bugünkü Silvan) hâkim hanedan ailesi olarak ortaya çıktı. Bu aile 1096 yılına kadar hüküm sürdü. Bunlar, resmî olarak halife tarafından atandıkları ve devletlerinin resmî dili olarak Arapçayı kullandıkları için, kürt kökenli olmalarına rağmen âlimler her iki hanedanın da Arap olduklarını düşündüler. Bir sonraki Kürt kökenli İslâm hanedanı, Haçlılara karşı yürüttüğü savaşıyla ünlü olan efsanevî lider Selahaddin Eyyubi'nin hükümdar olduğu Eyyubîlerdi.

Kürt aşiret reisleri, üstlendikleri görev gereği yoğun istilalara maruz kalmışlardır. Özellikle 13.yüzyıl Moğol istilaları, Kürt aşiretleri üzerinde yıkıcı etkilere neden olmuştur. Hülâgü ordusunun tek bir aşiret reisinin bile canını bağışlamadığı, hatta Hülâgü'nün, kılıçtan geçirdiği aşiret reislerinin yerine kendi adamlarını getirdiği ifade edilmektedir (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, 2005, s. 63).

4.12.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI

Osmanlı Padişahlarının Kürt aşiret reislerinin nüfuzundan yararlandıkları bilinmektedir. İzlenen politika gereği aşiret reislerinin diğer devletlerin baskınlarına karşı örgütlenmesi sağlanmıştır. Örneğin; Yavuz Sultan Selim, Osmanlı sarayının hizmetinde nüfuzlu bir Kürt olan danışmanı Mevlana İdris Bitlisi³⁸'yi Kürt aşiret reislerini Safevilere karşı örgütlemesi için gönderdi. İdris Bitlisi, en az yirmi Kürt aşiret reisinin bağlılığını kazanmayı başardı. Bitlisi'nin, hem Osmanlı Devleti hem de Kürt aşiret reisleri arasında aracılık konumunu son derece etkili bir şekilde kullanması, Diyarbekir ve civarının kolayca Osmanlı topraklarına katılmasına yardım etmiştir (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, 2005, s. 68).

Osmanlı Devleti, ayrıca, parçalı Kürt gruplarını yönetmek için bunları aşiret seviyesi üzerinde daha geniş ve daha yönetilebilir birimler şekline sokarak “birleştir ve yönet” politikası gütmüştür. Bu şekilde devlet kendi kökenlerini Araplara dayandırarak meşruiyet kazanmaya çalışan Kürt soylularına ihtiyaç duymuştur. Safevi ve Akkoyunlu yönetimlerinin aksine Osmanlılar, Kürt aşiretleri üzerindeki artık sönmüş olan otoritelerini yeniden tesis etme çabalarında geleneksel Kürt yöneticisi tabakasını destekledi ve pekiştirdi (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, 2005, s. 72).

Osmanlı devletinin yıkılışına kadar Osmanlı yöneticilerinin gözü daima Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadıkları yerler üzerinde oldu ve bir Kürt emirliğinin ortaya çıkmasına hiçbir zaman izin vermediler. Bunun yerine özellikle Abdulhamid döneminde (1876–1909) Kürt aşiret kuvvetleri Osmanlı ordusuna eklendi ve

³⁸ İdris-i Bitlisi, Akkoyunluların divan kâtiplerinden idi. Çaldıran savaşından sonra Osmanlıların hizmetine girmiştir (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi, s. 274-275).

Kürtlerin ileri gelenleri, rahatlıkla izlenerek yönlendirilebilecekleri İstanbul'a büyük ölçüde yeniden yerleştirildiler. Kürt aşiret kuvvetleri devlet tarafından Hamidiye Alayları adı altında örgütlendiler (Keskin, 2007, s. 69). /1308/1891'de, uzak ve zor idare edilen Doğu Anadolu eyaletlerinde Rusya'nın olası girişimlerinden çekinen Abdulhamid, bölgeyi denetlemek ve acil bir güvenlik gücü sağlamak üzere "Hamidiye" birliklerini oluşturdu (Caroline Finkel, 2007, s. 446). Bu kuvvetler 1912-13 Balkan Savaşları'na dek kullanıldı. Sultan Abdulhamid ayrıca ismi sonradan Diyarbakir olarak değiştirilen ve Kürdistan³⁹ olarak bilinen bölgede kalan küçük aşiret liderlerinin çocuklarını eğitmek ve belli bir dereceye kadar yönlendirebilmek için Aşiret Mektepleri'ni kurdu (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, 2005, s. 89). II. Abdulhamid Han tarafından 1309/1892'de aşiret çocuklarının eğitimi için İstanbul'da açılan okul, 21 Eylül 1892 tarihinde açıldı. Okula ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbakir, Trablusgarb vilâyetlerinden 4'er talebe alındı (Keskin, 2007, s. 69).

4.12.3. AŞİRETLERİN İSKÂNİ VE GÜDÜLEN POLİTİKALAR

Arşiv belgeleri bize, devletin aşiretlerarası nizamı temin için göçebe aşiretlerin iskânına gayret gösterdiğini, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamak amacıyla toprak tahsisi dâhil her türlü yardımı yaptığını, eğitim ve öğretimleri için okullar açtığını göstermektedir. Ayrıca, aşiretlerin yerleştirilmesinde aşiret reislerinin şehir ve kasabalara yerleştirilmesine özen gösterilmiştir. Bunun dışında aşiretler, ayrı ayrı yerlere ve dağınık hâlde yerleştirilmiştir (Karpas, 2003, s. 19). Yine aşiretlerin iskânları sırasında devletle bağlarının zayıflamamasına da dikkat edildiği anlaşılmaktadır (Öke, 1995, s. 17). Devletin bu konudaki genel politikası, hâkim coğrafyada yer alan eyalet ve sancaklarda da kendini göstermiştir. Örneğin; Hısnımansûr kazasındaki aşiretlerin iskânında, güzel hizmetler sergilediği ve gayret gösterdiği için Kaymakam Halil Efendi'ye beşinci rütbeden "mecidî" nişanı verilmiştir (BOA, A. MKT. MHM 420/96-1, 1285/1868). Yine, aşiretlerin

³⁹ 1263/1847 ve 1283/1867 yılları arasındaki Devlet Salnameleri, "Eyalet-i Kürdistan"'ın merkezi hükümet tarafından kurulduğunu ve doğrudan yönetildiğini göstermektedir. 1283/1867 Devlet salnamesinde "Kürdistan" adının üzeri çizilmiş ve yerine "Diyarbakır" konulmuştur. 1280/1864 yılından sonra Kürdistan'dan bir eyalet olarak bahsedilmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. (Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, 2005, s. 83).

yerleştirilmeleri konusunda aşiretlerin bağlı bulundukları vilâyet makamların da uygun görüşleri alınmıştır. Bu konuda Harput Valiliğinin 15.Z.1264/1867 tarihli yazısına burada yer vermekte yarar görülmektedir. Harput Valisi, Harput'ta bulunan aşiretlerin iskânları konusunda 1264/1867 tarihinde padişahlık makamına bir yazı yazmıştır.

Harput Valisi, 15.Z.1264/1867 tarihli yazısında; Dalyanlı Rüşvan aşiretinin 600 hanesinin bulunduğunu belirterek, bu aşiretin Ayıntab kazası ile Harput Vilâyetine bağlı Behisni kazasının Urban Ovası denilen yerde iskân edilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Şeyhbızınlı aşiretinin Malatya kazasında, Biricanlı oymaklarından Zinanlı Oymağının yine Malatya kazasının Kızılkeçi adlı yerde, Selür oymağının Erguvan kazasına bağlı Atakan köyünde, Gerülü Oymağı'nın yine Erguvan kazasına ait Cemiş denilen yerde iskân edilmeleri gerektiği yönünde görüş beyan etmiştir. Buna kaşılık Harput Valiliğine verilen 8.1.1265/1848 tarihli cevabî yazıda Harput'aki aşiretlerin nerelere yerleştirilmelerinin daha uygun olacağı gerekçeleriyle birlikte belirtilmiştir. Buna göre; Urban Ovası'nın mevki olarak yol üzerinde bulunduğu, bu ovanın bir tarafında Zeytun⁴⁰ Nahiyesinin olduğu, ayrıca bu yerlerin henüz yoluna konulmadığı belirtilerek, aşiretlerin buralara yerleştirilmeleri durumunda, bu aşiretlerin doğuştan gelen sahip oldukları mizaçları dolayısıyla yerlerinde pek rahat bir şekilde duramayacakları, etrafta bulunan köy halkına kötülük yapabilecekleri, ayrıca Kozan ve Gâvur dağları da yakın olduğu için buralara firar edebilecekleri vurgulanmıştır. Ayrıca Afşar aşiretlerinin ne derece sıkı kontrol altında tutuldukları hatırlatılarak bu aşiretlerin yerleştirilmesi için zamana ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, Diricanlı Oymaklarının Malatya ve Erzurum kazalarına yerleştirilmesinin uygun olacağı açıklanmıştır (BOA, A. MKT, Dosya No: 162, Vesika No: 8, Belge no:1-2, 1265/1848).

⁴⁰ Zeytun, bahse konu tarihlerde Maraşa'ya bağlı bir nahiye olup dağlık bir bölge idi.

4.12.4. HİSNİMANŞÛR, BEHİSNİ, GERGER VE KÂHTA KAZALARINDAKİ AŞİRETLER

Araştırma konumuzda yer alan kazalar, 19. Yüzyılda Harput ve Diyarbakır Vilâyetine bağılı oldukları için bu iki vilâyetteki aşiret yapısına da göz atmakta yarar görülmektedir.

1288/1871 tarihinde Diyarbekir Vilâyetinde 8 aşiret bulunmaktaydı. Bunların dördü Araplaşmış aşiret olarak bilinirdi ki kayıtlarda “aşâyir-i müsta’reban” olarak geçmektedir. Bunların dışındaki diğer 4 aşiret ise “aşâyir-i Urban” olarak bilinmektedir. Urban aşiretler, Şems Aşireti, Tay Aşireti, Şerabil Aşireti ve Bekârâ Aşiretidir. Araplaşmış aşiretler ise, Meyilli Aşireti, Geyri Aşireti, Dekor Aşireti ve Karakeçi Aşireti idi (Diyarbekir Salnamesi, tarih 1288/1871, s.186). Söz konusu aşiretleri aşağıdaki biçimde gösterebiliriz:

<u>Aşâyir-i Urban</u>	<u>Aşâyir-i Müsta’reban(Araplaşmış aşiretler)</u>
Şems Aşiri	Meyilli Aşireti
Tay Aşireti	Geyri Aşireti
Şerabil Aşireti	Dekor Aşireti
Bekârâ aşireti	Karakeçi Aşireti

4.12.4.1. Hısnımanşûr Kazasındaki Aşiretler

Hısnımanşûr kazasında bulunan aşiretlerin sayısı hakkında salnamelerden bilgi elde edilmiştir. 1310/1892 tarihli Ma’muretül-aziz salnamesine göre Hısnımanşûr’a 235 köy bağılıydı. Bu köylerin ekserisi Kürt aşiretlerinden meydana gelmekteydi (Ma’muretül-Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.82; BOA, A. MKT, Dosya No: 161, Vesika No: 55, Belge no:1). 1308/1890 tarihinde Ma’muretülaziz Vilâyeti’nin muhtelif yerlerinde kürt aşiretlerinin olduğunun bilinmesi yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır (BOA, Y.MTV 51/99, Belge No:2, 1308/1890).

1303/1885 tarihi itibarıyla Hısnımanşûr kazasında 6 aşiret vardı. Bu aşiretlerin nüfusu 4650 idi. Bu nüfusun % 8’i Yerli Hazrasorlu, % 5’i Göçer Hazrasorlu, % 32’si Samur Kâvisi, % 22’si Paşa Kâvisi, % 16’sı Kalyon Kâvisi, % 17’s İçel Kâvisi’ne aittir.

<u>Aşiret adı</u>	<u>Nüfusu</u>	<u>Yüzdelik Oranı</u>
Yerli Hazrasorlu ⁴¹	350	% 8
Göçer Hazrasorlu	250	% 5
Samûr Kâvisi	1500	% 32
Paşa Kâvisi	1000	% 22
Kalyon Kâvisi	750	% 16
İçel Kâvisi	800	% 17
Toplam	4650	100

Yukarıda belirtilen aşiretlerden nüfusu en fazla olan aşiret, Samûr Kavisi Aşiretidir. Göçer Hazrasorlu Aşireti ise en az nüfusa sahip olduğu görülmektedir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.119). Sosyolog Orhan Türkdoğan, yaptığı araştırmada (Türkdoğan, 2008, s. 16) günümüzde Adıyaman ilinde 48 aşiret ve kabile bulunduğunu, bu aşiret ve kabilelerin salt Kürtçe konuştuğunu, Zazaca-Kürtçe ortak dili konuşanların sayısının 14 kadar olduğunu belirtmektedir.

4.12.4.2. Kâhta Kazasındaki Aşiretler

Çalışma konumuzla ilgili olarak 19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında bulunan aşiretler sayıca birbirinden farklıdır. Söz konusu kazalar içinde en fazla aşiret Behisni kazasında bulunmaktadır.

<u>Aşiret adı</u>	<u>Nüfusu</u>	<u>% oranları</u>
Bayek, Mea Tepehan	500	% 11
Poskılan	350	% 8
Gerger	1500	% 32
Cihanbeyli	300	% 6
Zevgan	500	% 11
Hamsik İzolisi	250	% 5
Kâvdozi	300	% 6
Nohutlu	350	% 8
Beybol veya Bibol	600	% 13
Toplam	4650	100

Kâhta kazasında 1301/1883 tarihinde 9 aşiret bulunmaktaydı. Bu aşiretler, Bayey, Poskılan, Gerger, Cihanbeyli, Zevgan, Hamsik İzolisi⁴², Kâvdizi, Nohutlu ve

⁴¹ AŞS, numara 238, s.61

Beybol aşiretidir. Gerger Aşireti %32 ile en fazla nüfusa sahip aşiret olarak görülmektedir. Beybol %13 ile ikinci ve Zevgan %11 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Cihanbeyli ile Kâvdozi, Nohutlu ile Poskılan aşiretleri aynı nüfusa sahiptir. Hamsik İzolisi Aşireti %5 nüfusu ile en az nüfusa sahiptir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120).

4.12.4.3. Behisni'Kazasındaki Aşiretler

Behisni kazasında Hasnani, Mihmanlı, Horanlı, Atmalı (BOA, ML. VRD. CMH 930, s.1, 1264/1847;BOA, ML. MKT 143, 1263/1847, s. 88), Müheykân, Rüşvan (BOA, ML. MKT 143, 1263/1847, s. 88), İzoli⁴³, Çakallı (BOA, ML. MKT 143, s.89, 1263/1847;Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120)⁴⁴, Habiretdi (BO, ML. VRD. CMH 930, 1264/1847, s. 1), ve Haydar Aşireti (BOA, A. MKT. UM 362/71, 1276/1859) olmak üzere toplam 10 aşiret bulunmaktaydı.

Ayrıca, Besni şer'iyye sicillerinden Çakallı Aşireti (B.Ş.S, Sicil No: 190, 167/87; BOA, A.MKT. MHM, 7/93-1, 1264/1847), Kör Osman Aşireti (B.Ş.S, Sicil No: 190, 167/88), Köseyanlı Aşireti (B.Ş.S, Sicil No: 190, 142/38) ve Karalar Aşireti (B.Ş.S, Sicil No: 190, 128/20) tespit edilmiştir.

Kısaca Behisni'de 13, Hısnımansur'da 6 ve Kâhta'da 9 olmak üzere 28 aşiretin toplam nüfusu 11.222 idi. Bu aşiretlerin % 17'sinin Behisni'de, % 14'ünün Hısnımansur ve Kâhta'da yaşadığı anlaşılmaktadır.

⁴² Türkdoğan, araştırmasında, Kâhta İzoli'lerinin Malatya'nın Kalecik ilçesi Derbent yöresinden buralara göç ettikleri belirtilmektedir (Türkdoğan, 2008, s. 56)

⁴³ İzoli aşiretinin köken itibariyle ilk yerleşim anlarının Güneydoğu olduğu ve bunların 15-16. Yüzyıllarda şekavet ve benzeri nedenlerden dolayı Osmanlı Hanedanı tarafından Rakka, Diyarbakır ve Mardin yöresinden Pütürge (Şiro), Harput, Adıyaman ve yörelerine sürüldüğü ve Kürtleştiklerini aktaran Türkdoğan, İzoli aşiretinin esas yatağının Adıyaman, Kâhta ve Besni yöreleri olduğunu belirtmektedir (Türkdoğan, 2008, s. 55-56).

⁴⁴ 16.yy.kaynaklarında Çakallı Cemaati olarak geçmektedir. 1519'da 89 hane18 mücerred, 1524'te 97 hane 9 mücerredir. 1536 yılında görülmeyen cemaatin 1536 yılında kendisine bağlı diğer cemaatleri görmekteyiz. Çakallı cemaatinin 1530 yılında Başanlı taifesine bağlı cemaatler arasında yer aldığı ve bu tarihte 98 hane nüfusu olduğu kayıtlıdır (Taşdemir, Behisni, Hısn-ı Mansûr, Gerger ve Kâhta Kazalarının Sosyal ve İktisadî Durumu (1519-1563) (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 130);(BOA, ML.VRD.CMH 930,s.1, 1264/1847).

4.12.4.4 Osmanlı Devleti'nde Göçebe Aşiretlerde Sosyal Hayat

Osmanlı yönetiminden önce konar-göçerler, göçebeler olarak bilinirdi (Tabakoğlu, 2003, s. 84-85). Göçebeler, hareket içinde her an birlikte yaşayan insanlardan oluşur (Tezel, 1986, s. 32). Göçebeler yaz ve kışları ayrı ayrı yaylaklarda ve kışlaklarda yaşayan unsurlardır (Tabakoğlu, 2003, s. 84-85). Genelde aşiretlerden meydana gelen göçebeler için zaman, daha tek düze, sınırsız ya da mevsimlik olarak algılanır. Saat, gün ve haftalardan daha çok, mevsimler dikkate alınır. Bu algılamaya uygun olarak sınırsız bir mekân anlayışı vardır (Şahin, 1991, s. 14). Dolayısıyla konakladıkları yerlerin az çok belirli oluşu, onların yarı göçebe olarak adlandırılmalarının daha doğru olduğunu gösterir. Bunlar kendi ihtiyaçlarını giderecek kadar tarımla uğraşıyorlardı. Ancak asıl geçim kaynakları hayvancılık idi.

Göçebelerin kendi başlarına buyruk olmaları, devlet disiplinine uymak istememeleri ve gidiş-gelişlerinde yol üzerindeki halka zarar vermeleri, yerleşik halk ile sürtüşmelerine yol açmıştır (Tabakoğlu, 2003, s. 84-85). Göçerler sahip oldukları hayvan sürülerini her yaz yaylalara çıkartıp otlak ararlar, kışları da barınmak için kışlağa yani düze inerlerdi. Büyük sürülerle ve kalabalık insan kitleleriyle yapılan bu gidiş-gelişler yerleşik halkın ekinlerine, hayvanlarına vs. zarar vermekteydi. Ortaya devletin müdahalesini gerektirecek boyutta sürtüşmelerin çıktığı da olmuştur. Bu göçebe-yerleşik çekişmeleri daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir (Tabakoğlu, 2003, s. 84-85).

Bununla birlikte ekonomisi tarıma dayanan Osmanlı Devleti, ziraat alanlarını canlandırmak için konar-göçer (Lindner, 1983, s. 75) topluluklardan yararlanma yoluna gitmiştir. Bunlar uygun yerlere yerleştirilerek (Emecen, 2003, s. 177) bu bölgeyi eşkiyadan korumak ve ziraatle uğraşmak şartıyla bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti konar-göçerlerin yerleşik düzene geçerek ziraatle uğraşmaları, ayrıca eşkiya ile mücadele ederek ülkenin iç huzurunu sağlamaları için bunlara teşvik anlamında bir takım ödüller vermiştir. Bu ödüller genelde vergiden muaf tutma vergiyi hafifletme tarzında idi (Halaçoğlu, Ermeni Tehciri , 2007, s. 129).

Batı, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göçebe unsurlar çoğunlukta idi Orta Anadolu'da ise yerleşik hayat önemliydi (Tabakoğlu, 2003, s.

85). Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Besni ilçesinin çevresinin, hayvancılıkla geçimini sağlayan konar-köçerler tarafından, yılın belirli dönemlerinde konaklamak için tercih edilen bir yer olduğu görülmektedir. Bu anlamda mevcut yaylaların konar-göçerlerin ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olması buraların tercih edilmesinde etkin rol oynamıştır. Bu sebepten dolayı farklı dönemlerde çeşitli yerlerden Besni ve çevresine göç hareketleri yapılmıştır. Bu nüfus hareketleri, bölgeyi sosyo-ekonomik açıdan etkilemiştir. Konar-göçerlerin bazıları yerleşik düzeni tercih etmiş, tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır.

4.12.4.5. Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta Kazalarında Bulunan Aşiretlerde Sosyal Hayat Düzeni

Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta'daki aşiretlerin 19. Yüzyıldaki sosyal hayat tarzlarına bakıldığında bu aşiretlerin genel olarak yerleşik bir hayat sürdürdükleri görülmektedir. Bununla birlikte geçim kaynakları hayvancılık olduğundan yaz aylarında hayvanlarını otlatmak için “*yayla*” denilen yüksek dağlara, serin tepelere çıkardıkları, bu yönüyle sadece yaz aylarında bile olsa “haymenişin (çadır halkı)” olarak yaşadıkları görülmektedir. Yaz aylarını geçirdikten sonra köylerine dönen aşiretler, diğer yaz mevsimine kadar köyden dışarı çıkmazlardı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120). Sıcak bir yaz gününde Adıyaman'a varan Moltke, “Kürtler çok defa yazın köylerinden ayrılır ve sıcak mevsimi sürüleriyle birlikte serin dağlarda geçirirler; karların eriyip yeşil yaylakların meydana çıkmasını izleye izleye gittikçe daha yükseklerle tırmanırlar” demiştir (Işık, 1998, s. 67).

Kazalarda bulunan yaylaların kazalardaki aşiretler arasındaki dağılımı daha önceden yapılmıştı. Başka bir ifadeyle hangi aşiretin hangi yaylaya gideceği önceden belliydi. Örneğin, Behisni'deki aşiretlerden sadece Rüşvan Aşireti, Bulam Nahiyesindeki yaylaya, diğer aşiretler ise Bulat, Sürgü yakınındaki Beydağı Yaylası'na gidebilirdi. Aynı şekilde Hısnımansûr'daki aşiretler Akdağ'daki yaylaya, Kâhta'daki aşiretler ise Nohutlu Dağı'ndaki yaylaya gidebilirdi (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120).

BEŞİNCİ BÖLÜM

HISNİMANSÛR, BEHİSNİ, GERGER ve KÂHTA'DA EKONOMİK HAYAT

Osmanlı devletinin ekonomik düzenine paralel olarak Adıyaman ve kazalarında halkın ekserisi geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Ekonomik düzen, büyük ölçüde toprağa ve tarımsal üretime dayanmaktadır (Sucu, 1985, s. 78). Konuyla ilgili tereke kayıtları incelendiğinde bu yörede ana geçim kaynağının yine tarım ve hayvancılık olduğu görülür (Tekerek, s. 117). Burada, konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik düzen hakkında bilgi verilecek daha sonra Adıyaman ilinin ekonomik yapısına geçilecektir. Bu çerçevede bölgenin tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret konuları ele alınacaktır.

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK DÜZENE GENEL BAKIŞ

Osmanlı Devletinde ekonomik düzen, büyük ölçüde toprağa ve tarımsal üretime dayanıyordu. Bu düzen 18. ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi, imparatorluğun yıkıldığı Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda da aşağı yukarı aynı nitelikleri arz ediyordu. Tarım, büyük ölçüde öz tüketim şeklinde yapılıyordu. Başka bir ifadeyle üretim, küçük yerel pazarlar için yapılmaktaydı. Sanayi küçük atölyelerde kol gücü ile faaliyet gösteriyordu. Her bölge, her Vilâyet ayrı bir ekonomik birim niteliği arz ediyor, kendi kendine yetme çabası içinde bulunuyordu (Şahin H. , 2002, s. 6). Aslında bu dönemde Osmanlı'nın tarımsal üretim teknolojisi de ilkeldir. Tarımsal üretim büyük ölçüde çiftçi ailesi başına ortalama 1,9 olan çift hayvanı ile

yapılmaktadır. Üretim sermayesinin bu sınırlı düzeyi tarımın belirleyici özelliğidir. Ulaşım olanaklarının var olduğu bölgelerde ve sınaî bitkilerde pazar için üretim yapılmakta ise de tarımsal üretim, çok büyük oranda geçimlik düzeyde kalmıştır (Kepenek, 1987, s. 6). Başka bir ifadeyle Osmanlı tarımında geçimlik bir üretim tarzı hâkimdi. Bunda ulaştırma olanaklarının rolü büyüktü (Tabakoğlu, 2003, s. 218). 19. Yüzyıldaki tarımsal üretime göz attığımızda Genellikle hububat üretiminin ön planda olduğu görülür. Yine prinç ve pamuk ziraati de en önemli tarımsal ürünler arasındaydı. Bunların dışında büyük ölçüde sebze ve meyve geliyordu. Ayrıca dut, pirinç, kendir, kenevir, pamuk, susam, zeytin gibi lif ve yağ bitkilerinin üretimleri - öşürlerin azaltılması ve vergi indirimi ile- teşvik edilmiştir (Tabakoğlu, 2003, s. 216-217).

Üretimi ve üreticiyi denetim altında tutan devlet, bu konuda belli koruma tedbirleri getirmiştir. Örneğin; devlet otoritesinin kullanılarak üreticiye değer fiyatının altında ödeme yapılması yasaklanmıştır. İlaş ve ibade maddelerine narh koymak ve bunun uygulamasını sağlamak kadı ve muhtesib'in görevleri arasındaydı. Muhtesip, kadı'nın yanında eşraftan ve lonca temsilcilerinden meydana gelen bir kuralla narhı tespit ederdi. Narh, yapılan faaliyete göre farklılık gösteriyordu. Bu oran, ürünün cinsine, durumuna, ticarî fiyat ortalamalarına, hâsılatı göre değişirdi. Narh tespitinde, mevsimin de rolü olup yılda birkaç kere tespit işlemi tekrarlanırdı. Görevi, istifçi ve karaborsacıları takip ve esnafın teftişi, fiyat, ölçü, kalite, temizlik kontrolü ve uygunsuzluk edenleri cezalandırmak olan muhtesiblik, zamanla yükümlü bir makam haline gelmiş, yerine ilgili kurumlar teşekkül edildiği için 19. Yüzyılın ortalarında tamamen kaldırılmıştır (Ortaylı, Osmanlı Barışı, 2007, s. 111-114).

Osmanlı'da tarımsal düzen ise, topraktaki timar sistemine dayanıyordu. Bu sistem sayesinde devlet ekonomik ve sosyal hayatın her yönünü kontrol ediyordu. Timar sistemi devletin ekonomik, malî, askeri düzeninin dayandığı veri temeli oluşturuyordu (Şahin H. , 2002, s. 10). Başka bir deyişle Osmanlı timar düzeni, devlet ile tüm ekonomik faaliyetleri bütünleştiren dikey bir örgütlenme biçimiydi (Kepenek, 1987, s. 13). Timar, yalnız devlete ait belirli vergi gelirdi. Sipahi ancak, miktarları ve çeşitleri belirtilmiş olan vergileri maaş olarak tahsil ederdi. Bir köyün timar olarak verilmesi, o köyün arazisi veya halkı üzerinde sipahiye gerçek mânâda bir tasarruf hakkı vermezdi. Sipahi istediği şekilde tasarrufta bulunamaz, araziyi

kendisi işleyemezdi (Sevinç, 2005, s. 230). Tımar sisteminin zamanla bozulmaya başlamasıyla birlikte, ziraî faaliyette bulunan köylülerin durumu zamanla kötüye doğru gitmiştir. Küçük tarım üreticisi, kötü hava şartları, kıtlıklar, hayvan ölümleri gibi nedenlerle borçlanmak zorunda kalmıştır (Tabakoğlu, 2003, s. 304).

Osmanlı Devleti'nde tarımsal potansiyelin tam olarak kullanıldığı söylenemez. Ekilebilir araziler, işgücü ve sermaye yetersizliği ve diğer imkânsızlıklar yüzünden boş bırakılmıştır. Ülkenin nüfusu, ekilebilir alanların tümünü işlemek için yetersizdir. Çalışacak çağdaki erkek nüfus, savaşlarda telef olmuştur. Toprağı işleyecek araç gereç yoktur. Üretim aile işletmelerinde öz tüketim için yapılmaktadır. Öz tüketimden artan ürünler nakdi gelire ihtiyaç olduğunda mahalli pazarlara çıkarılmaktadır. Piyasa için üretim sadece birkaç ihraç ürünü ile sınırlıdır. Kısaca, tarımsal faaliyetler kapalı, dar alanlarda yapılmaktadır. Toprakların çok büyük bir kısmının ekilememesi, mer'a hayvancılığın yaygınlaşmasına imkân vermiştir. Hayvancılık da çok ilkel yöntemlerle yapıldığından salgın hastalıkların ve kitle halinde ölümlerin önüne geçilememiştir (Şahin H. , 2002, s. 10). Bu tür ölümler sıklığı ve yoğunluğu itibariyle felaketten kaynaklanmış ve salgınlara yol açmıştır (Güran, 1991, s. 48).

19. Yüzyılda tarımsal üretimi artırmak amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirleri; ürünleri çeşitlendirme, dış talebi olan zirai ürün üretiminin teşviki, yerli sanayi hammaddelerinin içerde üretilmesi ve ziraatin modernleştirilmesi için bir zirai bürokrasi olarak sıralamak mümkündür. Öncelikle Ziraat ve Sanayi Meclisi 1253/1838, sonra Ziraat Meclisi kuruldu. Zirai eğitim ve uygulama kurumları oluşturuldu. Kredi dağıtılması, vergi yükünü hafifletilmesi gibi birtakım teşvik tedbirleri alındı. Böylece alınan bu tedbirlerle Zirai üretimin artışı amaçlanıyordu. 1252/1839'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık 75 yıl içinde, tarımın gelişmesi için ilave birtakım çabaların olduğu söylenebilir. Çiftçiye tohumluk dağıtmak, ziraat okulu, çobanlık okulu, orman okulu ve baytar okulu açmak gibi girişimler yanında, en kayda değer çaba, Mithat Paşa'nın kredi kooperatifleri alanındaki çabalarıdır (Dinler, 1993, s. 16).

5.2. ADIYAMAN İLİNİN EKONOMİK YAPISI

Adıyaman'ın günümüzdeki en önemli sanayi kuruluşu Adıyaman Çimento Fabrikası'dır. Bunun yanı sıra Adıyaman'da Sümerbank'ın pamuklu dokuma, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun peynir ve tereyağı fabrikaları, Türkiye Et ve Balık Kurumu'nun soğuk hava depoları vardır. Adıyaman'da petrol, krom ve bakır madenleri bulunur. Günümüzde, Adıyaman'da, sayıları kırkı geçen kuyulardan petrol elde edilmektedir. 1958'den bu yana il merkezi yakınındaki Toybelen'de petrol çıkarılmaktadır. Türkiye Petrolleri'nin 38 petrol kuyusundan günde ortalama 1.500 varil petrol elde edilir. 1988'de Adıyaman kenti yakınlarında açılan bir kuyudan da petrol çıkmıştır. İl genelinde en çok tahıl, pamuk, tütün, antep fıstığı ve üzüm yetiştirilmektedir. Son yıllarda bölge kalkınması çerçevesinde, GAP adıyla anılan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gerçekleştirilmesiyle her ne kadar büyük bir ziraî gelişme olacağı tahmin edilmişse de (Halaçoğlu, İslâm Ansiklpedisi, 1988, s. 379) beklenen gelişme sağlanamamıştır.

Sosyo- ekonomik gelişmişlik endeksi sıralamasında 65. sırada yer alan Adıyaman ili, Türkiye'nin az gelişmiş illerinden biridir. 2001 yılı itibariyle il'in GSMH'sının sektörel dağılı incelendiğinde % 4'lük pay ile birinci sırada hizmetler sektörünü, tarım % 28 ve sanayi % sektörlerinin izlediği görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı Web Sitesi).

Kâhta İlçesinin daha önceleri karasal olan ikliminin Atatürk Barajının etkisiyle değişerek, Akdeniz iklimine yakın bir özellik göstermesi, tarım faaliyetlerinin çeşitlenmesine imkân sağlamış, ilçenin ekonomik yönden kalkınmasına yarar sağlamıştır. Ancak, 1990 yılından sonra Kâhta – Diyarbakır arası ulaşımı sağlayan köprünün baraj suları altında kalması ilçenin stratejik öneminin azalmasına neden olmuş ve ilçe ekonomik yönden olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Kâhta Kaymakamlığı Web Sitesi).

Bu başlık altında Adıyaman'ın 19. Yüzyıl ekonomik yapısı incelenirken, hem Adıyaman ili hem de konumuzla doğrudan ilişkili Besni(Behisni), Gerger ve Kâhta kazalarının ekonomik düzeni birlikte ele alınacaktır. Çünkü bu yöredeki ekonomik yapı tüm bölgede paralellik arz etmektedir. Ayrıca alt başlıkların yazısını uzatmamak

için, adı geçen kazaların isimleri her alt başlıkta verilmeden, sadece başlık ismiyle yetinilecektir.

5.2.1. TARIM

Adıyaman'da halkın büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Adıyaman, coğrafi olarak, Doğu, Güneydoğu- ve kısmen Akdeniz ikliminin karışımı bir iklime sahip olduğu için üç iklimin özelliklerine uygun ürün yetiştirilebilmektedir. İl genelinde, tarım ürünü olarak başta buğday ve arpa olmak üzere bu ürünlerin yanı sıra mısır, pirinç, mercimek, nohut, darı, pamuk, tütün, Antepfıstığı ve üzüm yetiştirilmektedir (Sucu, 1985, s. 78).

Ünlü seyyah Cuinet, 19.Yüzyılda Hısnımansûr olarak bilinen Adıyaman'ın tarımsal üretimiyle ilgili olarak “Adıyaman kazası, bilhassa hûbûbat üretir⁴⁵. Bütün nüfus, faal olarak tarlalarda çalışır. Çocuklar da, ana- babalarına yardım ederler (Işık, 1998, s. 142).” demek suretiyle dikkatimizi bu yörenin tarımsal faaliyetine çekmektedir⁴⁶. Evliya Çelebi ise tarım arazisinin durumunu belirtirken “Besni kazasının tamamı, 200.000 eski dönümdür. Bunun büyük bir kısmı çökük arazi, bir kısmı da volkaniktir. Üçte ikisinde tarım ve çiftçilik yapılabilir. Üçte biri de taşlıktır. Tarıma elverişli olan arazinin % 10'u sulu, kalanı susuzdur. Taşlık olan kısmının dörtte biri meşelik ve yapraklılıktır. Kendi döneminde tarıma elverişli arazi, nüfusun idare edebileceği miktardan fazlaydı (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682, 1935, s. 342)” demektedir. Aslında, daha 19. Yüzyılda Hısnımansur (Adıyaman) ve yöresinde 1224 tarlanın var olması (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.155). Yöre halkının ekseriyetle tarımla uğraştığının bir tespiti olmakla birlikte ortaya aynı zamanda bu yörede sulu tarımın önemini koymaktadır.

⁴⁵ Gerger İlçesinin doğal yapısı dağlık ve engebeli olduğundan tarımda kullanılan arazi azdır. Tarımda kullanılacak arazilerin büyük bir kısmı hububat tarımına ayrılmıştır. Dere ve çay kenarındaki düz ve az engebeli arazilerde sebze ve meyve ziraatı yapılmaktadır (Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi)

⁴⁶ Günümüzde Adıyaman ve yöresinde buğday, arpa, pirinç gibi tahıllar, tütün, pamuk, şekerpancarı gibi sanayi bitkileri, nohut, kırmızı mercimek gibi baklagiller yetiştirilir. Üzüm, elma, armut, incir gibi meyveler ve Antepfıstığı ilin başlıca ürünleridir. Besni ilçesinde 25 çeşit üzüm yetiştirilir ve bu üzümlerden pekmezler yapılır. Gölbaşında üretilen şekerpancarı da Malatya Şeker Fabrikası'nda işlenir.

Tarım, halkın esas geçim kaynağı olunca, devlet, tarımla ilgili birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri, tarımsal ürünler için getirilen ürünün rayiç bedelidir. 19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni Gerger ve Kâhta kazalarında yetiştirilen bazı tarım ürünlerinin rayiç bedelleri her ürün için ayrı ayrı belirlenmiş ve buna göre hareket edilmesi sağlanmıştır. 1257/1841 tarihinde piyasa değerleri rayiç bedeli belirlenen tarım ürünlerinin adı, kilesi ve miktarı aşağıda verilmiştir:

<u>Ürün</u>	<u>Kile</u> ⁴⁷	<u>Kıyye</u>
Buğday	424	-
Arpa	841	-
Küşne	72	-
Nohut	69	-
Mercimek	28	-
Prinç	30	-
Mısır darısı	89	-
Beyaz darı	35	-
Ufak darı	84	-
Bezelye	1.44	-
Tütün	475	-
Soğan	2.340	-
Toplam	4631	-

Rayiç bedeli kile olarak belirlenen en yüksek tarım ürünleri, buğday ve arpa, en düşük ürünler ise kamus ve mercimektir. Kıyye olarak belirlenen rayiç bedeli en yüksek ürün soğan, en düşük tarım ürünü ise tütündür (BOA, ML. VRD 520, s. 20, 1257/1841).

Adıyaman iline ait 238 numaralı şer’iyye siciline göre, 1310/1892 tarihinde Hısnımansûr kazasında buğday (AŞS numara 238, s. 50), arpa, pamuk, piriç, mercimek, nohut, bakla, küşne, darı (AŞS numara 238, s. 149), soğan, sarımsak,

⁴⁷ Osmanlılar döneminde resmi olarak İstanbul’da 1 kile buğday= 20 okka= 25.656 kg.kabul edilmekteydi (Çınar, 2000, s. 21).

fasulye, patates gibi tarım ürünlerinin isimleri geçmektedir. Besni ilçesine ait 200 numaralı şer'yye siciline göre ise aynı tarihte isimlerinden bahsedilen ürünler, üzüm, incir, fıstık, badem, yağ, mazi, kire, buğday, arpa, yulaf, küşne, patlıcan, mercimek, susam, zerdali, erik, kabak, bamya, biber, salatalık, domates, soğan, acur, kavun, karpuz, bal, pekmez ve koza'dır (BŞS numara 200, 40/29). 19. Yüzyılda kaza statüsünde bulunan her iki yerleşim yerinde yetişen tarım ürünlerinin birbirini tamamlama özelliğini taşıması, Adıyaman ve bağılı ilçelerinde tarımsal faaliyetlerin ön plânda olduğunu göstermektedir.

Adıyaman'ın bağılı bulunduğı Ma'muretülaziz Vilayetinin 1301/1883 tarihli salnamesine bakılırsa, Adıyaman ve çevresinde çok miktarda bağı ve bahçenin olduğu görülmektedir. Bu bağı ve bahçelerde kayısı, dut, elma, armut, erik, kızılıcak, şeftali, kavun, karpuz ve nar yetiştirildiğı bilinmektedir (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s. 120). 1310/1892 tarihli Ma'muretülaziz Salnamesine göre dikkatimizi çeken bazı ürünler ise, "cölbend", kelkül, keten tohumu, "penbe-i ham", harir kozası, afyon, erz, kereste ağacı, kuru dut, tütün, "meyve-i ten", badem, kök boya, çiriş, mazu, pestil, sucuk, aşbabiye, kuru üzüm ve ceviz'dir (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, ss.80–81).

Aşağıda Tablo 24'te Adıyaman ilinin 1292/1875 tarihinde bağılı olduğu Malatya Sancağı'nda üretimi yapılan bazı ürünlerin istatistikî cetveli verilmiştir⁴⁸. Tablo 'da Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının da içinde bulunduğı Malatya sancağında üretilen ürünlerin çeşitleri, tüketimi, değeri, iç ve dış piyasa fiyatlarıyla birlikte ürünlerin toplam piyasa değeri verilmiştir. Sancak içerisinde hem iç hem de dış piyasada ticarete konu olan ürünlerin toplamı otuz sekiz kalemdir. Tarım ürünlerinin tamamına yakını sadece iç piyasada tüketilmiştir. Bu tarım ürünleri, buğday, arpa mercimek, nohut, susam, bakla, "cölbend", "kelkül", darı, keten tohumu, ipek kozası, afyon ve pirinçtir. Ham pamuğun ise hem iç hem de dış piyasada ticarete konu olduğu görülmektedir. Tarım ürünleri içinde piyasa fiyatı en yüksek olan ürün afyondur. Afyon üretiminin fiyatı çok yüksek olduğu için üretim miktarı da düşüktür. Yine ipek kozası, afyon ürününden sonra en yüksek fiyat olarak

⁴⁸1292/1875 tarihlerinde, bütün faaliyetler sancak bazında ele alındığı için burada Adıyaman ve diğer kazaların isimleri geçmemektedir.

ikinci sırada yer almaktadır. Sancak'taki toplam üretim miktarı 30.000 kile olan ipek kozasının toplam piyasa değeri 1.800.000 kuruştur.

Tablo 24
Malatya Sancağında Üretilen Mahsulâtın İstatistikî Cetveli (1292/1875).

1	2		3	4		5		6
Ürün Çeşidi	Harcama (İst.Kilesi)		Ürün toplamı 3=a+b	Fiyat (Kuruş)		Ürün Değeri		Değer Toplamı 6= e+f
	İç (a)	Dış (b)		İç (c)	Dış (d)	İç (e) e=axc	Dış (f) f=bx d	
Buğday	150.000	-	150.000	10	-	1.500.000	-	1.500.000
Arpa	750.000	-	750.000	7	-	5.250.000	-	5.250.000
Mercimek	60.000	-	60.000	10	-	600.000	-	600.000
Nohut	90.000	-	90.000	10	-	900.000	-	900.000
Susam	90.000	-	90.000	7	-	630.000	-	630.000
Bakla	90.000	-	90.000	7	-	630.000	-	630.000
Cölbend	90.000	-	90.000	6	-	540.000	-	540.000
Kelkül	60.000	-	60.000	6	-	360.000	-	360.000
Darı	90.000	-	90.000	6	-	540.000	-	540.000
Keten tohumu	60.000	-	60.000	10	-	600.000	-	600.000
Ham amuk ⁴⁹	50.000	60.000	110.000	7	8	350.000	480.000	830.000
İpek kozası	30.000	-	30.000	60	-	1.800.000	-	1.800.000
Afyon	10.000	-	10.000	300	-	3.000.000	-	3.000.000
Pirinç	10.000	-	10.000	32	-	320.000	-	320.000
Kereste ağacı	50.000 ⁵⁰	60.000	110.000	10	15	500.000	900.000	1.400.000
Kuru dut	2.000 ⁵¹	3.000	5.000	1	1	2.000	3.000	5.000
Tütün	90.000	170.000	260.000	3	4	270.000	680.000	950.000
Sansar postu	800	200	1.000	60	70	48.000	14.000	62.000
Tilki postu	600	2.000	2.600	10	12	6.000	24.000	30.000
Taze Meyve	812.000	-	812.000	10 ⁵²	-	203.000 ⁵³	-	203.000
Badem	4.000	6.000	10.000	10	12	40.000	72.000	112.000
Bal	1.000	6.000	7.000	20	23	20.000	138.000	158.000
Yün	20.000	20.000	40.000	6	7	120.000	140.000	260.000

⁴⁹ Kıyye olarak miktarı.

⁵⁰ Adet olarak verilmiştir.

⁵¹ Kıyye olarak değeri.

⁵² Para olarak verilmiştir.

⁵³ 812000/4.

Tiftik	5.000	5.000	10.000	10	12	50.000	60.000	110.000
Keçi Kılı	20.000	30.000	50.000	2	4	40.000	120.000	180.000
Kök boya	7.000	27.000	34.000	4	5	28.000	135.000	163.000
Çiriş	20.000	10.000	30.000	3	22	60.000	220.000	280.000
Mazu	5.000	10.000	15.000	3	4	15.000	40.000	55.000
Ketre	3.500	1.000	4.500	1	1.5	3.500	1.500	5.000
Antuf	4.000	-	4.000	3	-	12.000	-	12.000
Şakaloz	3.000	-	3.000	3	-	9.000	-	9.000
Pestil	40.000	70.000	110.000	2	2.5	80.000	175.000	255.000
Sucuk	20.000	30.000	50.000	3	4	60.000	120.000	180.000
Aşbabiye	50.000	60.000	110.000	1.5	3	75.000	180.000	255.000
Kuru üzüm	40.000	-	40.000	12	-	480.000	-	480.000
Koyun ve keçi	80.000	-	80.000	30	-	240.000	-	2.400.000
Ceviz	100.000	-	100.000	20 ⁵⁴	-	500.000	-	500.000
Cehri	100	10.000	10.100	18	20	1.800	200.000	201.800
	3.006.000	580.200	3.588.200			19.883.300	3.664.500	23.547.800
Toplamlar								

Kaynak: BOA, Diyarbekir salnamesi, tarih 1292/1875, s. 185–187

Diğer taraftan pirincin üretim miktarı 10.000 kile, piyasa fiyatı da 30 kuruştur. Yani piyasa fiyatı en yüksek olan afyon ve ipek kozasından sonra üçüncü sırada yer alan pirincin çok kıymetli bir ürün olduğu anlaşılmaktadır. Pirincin fiyatı (32 kuruş) diğer tarım ürünlerine göre çok yüksek olduğu için üretim miktarı da (10.000) düşüktür. Buğday, insanların en temel besin maddesi olan ekmek için vazgeçilmez bir ürün olduğu için, insanlar pirinç yerine daha çok buğday tüketimine gitmiştir.

Sadece iç pazara yönelik üretimi gerçekleştirilen pirincin pazar değer toplamı 320.000 kuruştur. Afyon, ipek kozası ve pirincin dışındaki diğer ürünlerin fiyatları 6 kuruş ile 10 kuruş arasında değişmektedir. Darı, “cölbend” ve “kelkül” iç pazarda en düşük fiyatla işlem gören ürünler olurken, buğday, mercimek, nohut ve keten tohumu yedi kuruştan işlem görmüştür.

Tarım ürünlerinin iç pazardaki toplam sarfiyat miktarı 1.630.000 İstanbul kilesidir. Bu ürünlerin iç pazar fiyatlarıyla çarpılmış elde edilen toplam ticaret değeri (ham pamuk hariç) 17.500.000 kuruştur. Arpa'nın toplam ticaret içindeki payı % 30,

⁵⁴ Para olarak değeri.

buğdayın payı ise % 8.57'dir. Dolayısıyla buğday ve arpa ürünleri toplam ticaretin % 38.57'sini meydana getirmektedir. Bu durum ise, Hısnımansûr ve yöresinde tarım ve hayvancılığın ön plânda olduğunu, dolayısıyla insanların hem kendi temel besin ihtiyaçlarını hem de hayvanlarının besin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için daha çok buğday ve arpa üretimine yöneldiklerini göstermektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.185).

Hısnımansûr ve yöresinde 1292/1875 tarihinde 50.000 adet kereste ağacı iç pazarda 10 kuruştan işlem görmüş ve 500.000 değerinde bir iç pazar ticareti oluşmuştur. Buna karşılık dış pazarda ise 60.000 kereste ağacı iç pazardan daha yüksek bir fiyata yani 15 kuruştan işlem görmüş ve dış piyasa değeri 900.000 kuruşa ulaşmıştır. Hem iç hem de dış pazarda 110.000 kereste ağacı ticarete konu olmuş ve toplam ürün değeri 1.400.000 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hısnımansûr ve yöresinde orman ürünlerinin kayda değer bir pazar payına sahip olduğu görülmektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.186). 1292/1875 tarihinde, kuru dut'un toplam sarfiyatı 5.000 kıyyedir. Bunun 2.000 kıyyesi bir kuruştan iç pazarda, 3.000 kıyyesi yine bir kuruştan dış pazarda işlem görmüştür. Görüleceği gibi toplam pazar değeri 5.000 kıyye olan kuru dut'un hem iç hemde dış pazar fiyatı aynı olup oldukça düşüktür (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.186).

Tütün, hem iç hem de dış pazarda önemli bir üretim maddesi olarak görülmektedir. Pazar ürün değeri toplamı 950.000 kuruş olan tütünün 90.000'i iç piyasa, 170.000'i ise dış piyasada ticari işlem görmüştür. İç piyasa fiyatı 3 kuruş olan tütünün iç pazar değeri 270.000 kuruştur. Buna karşılık dış pazar fiyatı 4 kuruş olan tütünün toplam pazar değeri ise 680.000 kuruştur. Görüldüğü gibi tütünün iç pazarın iki katına yakın bir kısmı dış pazarda tüketilmiştir. Tütün miktarının çok olması, Hısnımansûr ve yöresinde o dönemdeki insanların tarımla özellikle yanında tütüncülükle de önemli ölçüde uğraştıklarını göstermektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.186).

Hısnımansûr ve yöresinde avcılık faaliyetlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1292/1875 tarihinde ürün istatistik cetvelinde yer aldığına göre sansar cildinin toplam pazar ürün değeri 62.000 kuruştur. Bunun 48.000 kuruşu iç pazar, 14.000 kuruşu da dış pazar ürün değerinden meydana gelmektedir. Sansar hayvanı avlanır, postu kurutulur ve pazarda satılırdı. Daha çok iç pazarda tüketildiği görülen

sansar postunun giyim imalatında da çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. İç pazar değerinin ancak dörtte biri kadarı dış pazarda işlem görmüştür. Avcılık aynı zamanda o dönemde zevk için yapılan bir meslekti. İnsanlar avlanmak suretiyle hem bu zevki tatma yoluna gitmişler hem de avladıkları avın postunu pazarlarda satmak suretiyle de ayrıca gelir elde etmişlerdir. Ayrıca sansar yanında tilki avının da yapıldığı görülmektedir. Toplam pazar payında 30.000 kuruş ürün değeri bulunan tilki postunun iç pazar fiyatı 10 kuruş iç piyasa değeri ise 600 kıyye'dir. Buna karşılık dış piyasa fiyatı ise 12 kuruş ve dış piyasa değeri de 24.000 kuruştur. Görüldüğü gibi tilki postunun dış pazardaki değeri daha yüksek iken buna karşılık sansar postunun iç piyasa değeri daha yüksektir. Sansar postunun pazar üretim miktarı daha az olduğu halde pazar piyasa fiyatları daha yüksek olduğu için toplam pazar değeri de daha yüksek çıkmıştır. Sansar postu pazar fiyatı tilki postu pazar fiyatının hemen hemen 6-7 kat daha yüksektir. Bu da sansar postunun tilki postuna göre daha kıymetli olduğunu göstermektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.187).

Hısnımansûr ve yöresinde bağ ve bahçelerin çok miktarda olması o dönemde bahçecilik ticaretinin de olduğunu göstermektedir 1292/1875 tarihli ürün cetvelinde belirtildiğine göre, taze meyve üretimi miktarı 812.000 kıyyedir. Bu miktarın tamamı iç pazarda ticarete konu olmuştur. İç pazar fiyatı 10 para olan taze meyvenin toplam piyasa değeri 203.000 kuruştur. Taze meyve, insanların temel besinleri arasında önemli bir yeri olduğu için ancak iç pazarın ihtiyacını karşılabilmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s. 187).

Ayrıca yün, tiftik ve keçi kılı, iç ve dış pazarda ticareti yapılan ürünler arasında yer almaktadır. Yünün iç ve dış piyasa miktarı aynı olup, iç pazar fiyatı 6 kuruş, dış pazar fiyatı ise 7 kuruştur. Yünün toplam pazar değeri ise 260.000 kuruştur. Buna karşılık tiftiğin toplam pazar payı 110.000 kuruş iken keçi kılının pazar payı değeri 180.000 kuruştur. Tiftiğin fiyatı keçi kılı fiyatından 5 kat daha fazladır. Buna göre tiftik üretim miktarı daha az buna karşılık keçi kılı üretim miktarı daha fazladır. Hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Hısnımansûr ve yöresinde hayvan ürünlerinin de ticarete önemli derecede konu olduğu anlaşılmaktadır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.188).

Üzümünden elde edilen pestil ve sucuk, hem iç hem de dış pazarda ticarete konu olmuştur. Pestilin toplam pazar ürün değeri 255.000 kuruştur. Bunun 80.000 kuruşu

iç pazarda, 175.000 kuruşu da dış pazarda tüketilmiştir. Pestil ve sucuk ürününün büyük bir kısmı dış pazarda işlem görmüştür. İç ve dış pazar fiyatları ise 2 kuruş ile 4 kuruş arasında değişmektedir. Diğer taraftan fiyatı 12 kuruş olan kuru üzümün sadece iç piyasada tüketildiği görülmektedir. Üretim miktarı 40.000 kıyye olan kuru üzümün iç pazardaki toplam ürün değeri 480.000 kuruştur. Kuru üzümün üretim miktarı düşük; ancak fiyatı yüksek olduğu için pazar değeri de yüksek çıkmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.187). 1292/1875 tarihi itibarıyla elde edilen istatistikî bilgilere göre, Hısnımansûr ve yöresinde kesilen koyun ve keçi sayısı 80.000'dir. Fiyatı 30 kuruş olan bu keçi ve koyunların tamamı iç piyasaya yönelik ticarete konu olmuştur. Dış pazarda satılması söz konusu değildir. Kesilen koyun ve keçilerin toplam iç piyasa değeri 2.400.000 kuruştur.

Kısaca belirtmek gerekirse; Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının da içinde bulunduğu Malatya sancağında 1292/1875 tarihi itibarıyla yapılan istatistiklere göre, hem iç hem de dış pazarda ticarete konu olan ürünlerin sayısı toplam 38 kalemdir. İç piyasada ticareti yapılan ürünler, buğday, arpa, mercimek, nohut, susam, bakla, cölbend, kelkül, darı, keten tohumu, ipek kozası, afyon, pirinç, taze meyve, antuf, şakaloz, kuru üzüm, kesilen koyun ve keçiler ve cevizdir. Buna karşılık dış piyasada işlem gören ürünler ise, ham pamuk, kereste ağacı, kuru dut, tütün, sansar postu, tilki postu, badem, bal mumu, yün, tiftik, keçi kılı, kök boya, çiriş, mazu, ketre, pesdil, sucuk, aşbabiye ve cehridir. Sancak genelinde 23.547.800 kuruş değerinde bir ticaret söz konusudur. Bunun 19.883.300 kuruşu iç piyasada, 3.664.500 kuruşu ise dış piyasada gerçekleşmiştir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.187).

Yılın belirli aylarında hangi tarımsal faaliyetin yapılması gerektiği ve söz konusu aylarda dikkat edilmesi gereken hususlaryılın aylarına göre tek tek belirlenmiş durumdaydı. Genel olarak tohum ekimi, eylül'den şubat'a kadar devam eder. Harman ise mayıs ayının on beşinde başlar. İklim itibarıyla sıcak olduğu için çiftçiler, tarımsal faaliyetlerini genelde sabahın erken saatlerinde yapmayı tercih

ederdi. Tarımsal faaliyetler kapalı ve dar alanlarda yapılıyordu⁵⁵. Köylüler, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapmaktaydı (AŞS numara 238, s.106).

Aylara göre yapılması gereken tarımsal faaliyetler şu şekilde özetlenebilir:

<u>Hicri</u>	<u>Rumi</u>	<u>Miladi</u>	<u>Tarımsal Faaliyet</u>
Rabiûl Evvel	Ağustos	Eylül	Bu ayda keten, haşhaş, zaferan, yulaf ve güz için şalgam, pancar ve turp tohumları ekilir, prasa fideleri dikilir. İkinci yaprak aşısı bu aydadır (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.19).
Rabiûl Evvel	Eylül	Eylül	Bu ayda karamuk, kaplıca, arpa, yulaf, kış patatesi, turp, çavdar, buğday ekilir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.7).
Muharrem	Haziran	Temmuz	Bu ayda lahne, karnabit, kereviz fideleri dikilir, malta patates dikilir. Havuç ve şalgam tohumu zer olunur. Yaprak aşısı 20 Hazirana kadar icra edilir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.2).

⁵⁵ Günümüzde Gerger kazası aynı manzarayı yansıtmaktadır denilebilir. Örneğin Gerger ilçesinin günümüzdeki ekonomik yapısına bakılacak olursa ilçe ekonomisinde diğer konularda olduğu gibi hareketsizlik hâkim olduğu görülür. Üretim fazlası olmadığından, pazar için değil daha çok kendi aile ihtiyaçları için üretim yapılmaktadır. Pazar ekonomisine geçişi engelleyen faktörleri şöyle sıralamak mümkündür:

1- İlçe dağlık bir arazi bölgesinde kurulmuştur. Ova ve düz arazi yeterince yoktur. Bu nedenle fazla tarımsal ürün üretilmemektedir.

2- İlçenin başka yerlere ulaşım bağlantısı yok denilecek durumdadır.

3- İlçe sadece el sanatlarında bir gelişme hareketi içindedir.

4- Hayvancılık potansiyeli yeterli değildir. Hayvancılık potansiyelini engelleyen ilçenin %30'luk kısmının orman sahası olmasıdır.

5- Eğitim düzeyinin düşüklüğü yapılan çalışmalarda etkili sonuç alınmasını engellemektedir.

İlçe ekonomisinde en ağırlıklı sektör tarımdır. Küçük atölyeler dışında (Demirci, elektrikçi, kaynakçı...) sanayi kuruluşu yoktur.

İlçede Ziraat Bankası Şubesi, 23 S.S.Koop., su ürünleri kooperatifi, Esnaf ve Sanatkarlar derneği de bulunmaktadır. Fuar, sergi, panayır, vb. faaliyetler bulunmamaktadır.

İlçede turizme dayalı ekonomik girdi hemen hemen hiç yoktur. Aslında turistik önemde birkaç yer olmasına karşılık özellikle yol sorununun halledilemeyişi potansiyel yaratılmasını engellemektedir (Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi).

Muharrem	Temmuz	Temmuz	Temmuz ayında pırasa yastığı açılır, ve Amerika lahnesi tohumu ekilir. Marsilya patatesi dikilir. Haziran'da havalar mutedil gitmiş ise Temmuzun onuna kadar yaprak aşısı icra edilir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.3).
Rabiûl Evvel	Ağustos	Eylül	Güz mevsiminde açacak çiçekler vaktiyle dikilmiş tohumlarını fide sandıklarından çıkarıp, tarlara dikilmeli. Elvân-ı şebboyların vakti geçmiş çiçekleri kırpılır ise tekrar açar (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.6).
Rabiûl Ahir	Teşrini Evvel	Ekim	Bu ayın on beşinde ağaç kesmek ve budamak ve fidan dikme mevsimi hülûl eder. Bakla ve tekbahar ıspanağı, bezelye ekilir. Kışlakta hıfzı lazım gelen saksılar kaldırılmalı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.9).
Cemaziyel evvel	Teşrini sani	Kasım	Teşrinisani'de Enginar, yer elması, kare çemen dikilir. Meyve ağaçları budanır. Kışlakta hıfz edilecek şeyler, eğer teşrinievvvel mu'tedil geçmiş ise kaldırılmalıdır (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.9).
Cemaziyel ahir	Teşrini sani	Kasım	Bu ayın yedisinde haşerat gizlenir. 10.gününden 13, 14.günden 17.'ye kadar ve 19.gününden 28.gününe kadar gemi yolculuğu tehlikelidir

			(Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.12).
Cemaziyel ahir	Kanuni evvel	Aralık	Bu ayda ağaçlar naklile edilir. Limonluklar ve çiçeklerin harareti 14 dereceden aşağı düşmemelidir. Mısır'da fol, nohut, bakla ve duhan (tütün) ekilir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.13).
Ramazan	Şubat	Mart	Bu ayda patlıcan yastığı tanzim olunur. Bağ budanır. Nebatattan lahana, pırasa, soğan, kereviz tohumları, ağaçlardan kestane, çınar; çiçeklerden Frenk patı, fülüks ve patonya tohumları ekilir (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.18).
Ramazan	Mart	Mart	Mart'ın 1'inden 5'ine kadar ve sekizinci günü 17'den 19, 20'den 24'e ve 27.günü gemi yolculuğu tehlikelidir. Çaylaklar, sıcak beldelerden geri dönerler (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1894, s.19).

Besni kazasında bağcılık çok yaygındır. Burada oturan insanlar bir taraftan üzümden pekmez, revak, bestil gibi ürettiği ürünlerle temel ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan da ürettiği buğdaydan da bulgur, simit (ince bulgur), döğme yaparak kışlık yiyeceklerini hazırlamaktaydı.

Behisni kazasında bağcılık faaliyetinin yaygın olması, bağ evlerinin de yaygınlaşmasını sağlamıştır. Merkez ve köylerde oturan insanlar, bahar ve yaz aylarını bağ ve bahçelerinde geçirmektedirler (BŞS numara 200, 90/72).

Hısnımansûr kazasının kenar beldelerinde bol miktarda bahçelerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.82). 1292/1875

tarihinde bahçe sayısının 95, bağ sayısının ise 2260 olması bu yörelerde bağ ve bahçelerin çok olduğunu doğrulamaktadır (Diyarbakir Salnamesi, Tarih 1292/1875, s.155).

Bu bahçelerde en kıymetli ve en çok yetiştirilen meyve, “nar”dır. Senelik otuz bin kıyye toplandığı fazlasının kaza dışına gönderildiği bilinmektedir (Ma’muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.82). Yine bağ ve bahçelerde çok miktarda kavak ağacı yetiştirilmiş, evlerin inşasında o günün şatlarında kavak ağacından faydalanılmıştır (AŞS numara 238, s.173). Yaz mevsimi çok sıcak geçtiği için bağ ve bahçelerde çalışan insanlar, serinlemek amacıyla “*hayma*”lar kurmuş, bu haymalardan aynı zamanda ev olarak da faydalanmışlardır. Bağ ve bahçelerde yetiştirilen ürünlere serinlikte su verilmesi, bu ürünlerden elde edilecek verimi artıracığından sulama işleminde özellikle sabahın erken saatleri veya akşam saatleri tercih edilmiştir (AŞS numara 238, s.118).

Arşiv belgelerinde, Adıyaman ve yöresinde tarım arazilerinin zirai faaliyetleri yapmaya elverişli (AŞS numara 238, s.193) ve sulu olmasına rağmen bu yörede ziraatle uğraşanlar arasında gerekli yardımlaşma ve dayanışma olmadığı için arazilerin çoğu zaman boş kaldığı belirtilmektedir (Ma’muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.82). Evliya Çelebi de, araziye gerekli bakım yapılmadığından ve tohum seçiminde de gerekli özen gösterilmediğinden dolayı ekinde verimin çok düşük olduğunu (bire beş) belirtir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682, 1935, s. 342). Tarımsal faaliyetler kapalı ve dar alanlarda yapılmıştır. Köylü vatandaş, öncelikle kendi geçimini düşünmekte ve ihtiyacına göre üretim yapmaktaydı (AŞ numara 238, s.106).

Bu dönemde ekip biçmede eski usul ve aletler kullanılmaktadı (Ma’muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1896, s.124). Üretim aracı olarak, günümüzde tarımsal faaliyetlerde kullanılan traktörlerin yerine “öküz” gücünden yararlanılmaktaydı (AŞS numara 238, s.109)⁵⁶. Başka bir ifadeyle, geleneksel tarım ekonomisinin ana üretim vasıtası, bir çift öküz ile çekilen sabandır⁵⁷. Bu, traktörün uygulanmasından önce,

⁵⁶ Öküz kaçırmaya teşebbüs suçundan yargılanan kişiler, iki ay müddetle mahkûmiyetlerine hükmedilmiştir.

⁵⁷Örneğin günümüzde Adıyaman’ın bir ilçesi durumunda olan Gerger’de, tarımda kara saban yaygındır. Tarımda hayvan gücünden yararlanılmaktadır. Tarım alanlarının sulanmasında su sıkıntısı

hayvanî kuvvetin en etkili biçimde kullanım teknolojisini gösterir. Çift öküz geleneksel tarımın traktörüdür. Salgın sonucu öküzü ölen köylü çaresiz kalır, *fakru zarurete* düşerse hükümet anlayış göstererek vergi affına giderdi (İnalçık, 1990, s. 805). Nakliye işlerinde ise hayvanlardan yararlanılmaktaydı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1896, s.124). Salnamelerden edindiğimiz bilgilere göre bu yörede sulu arazi bire yirmi, susuz arazi ise bire sekiz ürün verir.

Diğer taraftan Behisni'de üzüm bağlarının çok fazla olduğunu özellikle belirtmeliyiz. En çok tercih edilen üzüm çeşidi “*peygamber üzümü*” olmuştur. Özellikle bu peygamber üzümü ve diğer beyaz ve siyah üzümlerin kurusuna hiçbir yerin kuru üzüm benzemez. Bunlardan köpük sucuğu yapıldı ki bu sucuk, şeker sucuğuna tercih edilirdi. Köpük sucuğu ile pestili, üzüm pekmezinden buraya mahsus bir sanâtla yapılır, rengi şeker sucuğu gibi beyaz, tadı latif, hazmı hafif olur. Yine Behisni'ye mahsus olarak üzümden nefis bir revak denilen şurup da yapıldı (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, ss.80–81).

Behisni kazasında ayrıca fıstık, badem ve incir de yetiştirilmiştir. İncir, bu yörede “*hırlık*” olarak bilinmekteydi. Meyve olarak en çok nar üretilmektedir. Ayrıca bağcılık çok önemli bir yer tutmaktadır.

Behisni'deki kuru üzümden senelik bir milyon yüz bin okka, fıstıktan bin okka ve köpük sucuğundan da belirli bir miktar yakındaki vilâyetlere gönderilmiştir (Mamuret-ül Aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, ss.80–81). Üzüm gibi kayısı ve dut da çoktur. Bunlardan pekmez, sucuk, reçel imal edilir, fazlası kurutulurdu (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120). Hem üzümden hem de duttan pekmez yapılır, bal ve küşne gibi ürünler bölge dışına satılırdı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1312/1896, s.124). Afyon maddesinin ekimi ve ticareti yapıldı.

19. Yüzyılda Adıyaman ve çevresinde zaman zaman doğal afetler meydana gelmiştir⁵⁸. Doğal afetlerle birlikte kuraklık, dolu veya su vurgunu, don kesmesi, çekirge ve benzeri böceklerin akını, göçler, bulaşıcı hastalıklar, çiftlik hayvan sürülerinin zararları gibi doğal ve toplumsal düzensizlikler, üretimi azaltıcı etkenler

çekilmektedir. Genellikle ilkbaharın son aylarına kadar derelerdeki akan sularla sulama işleri yapılmaktadır. İlçede tarımsal sanayii ürünü olarak pamuk ekimi azda olsa yapılmaktadır (Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi).

⁵⁸ 1311/1893 tarihinde Besni kazasında dört defa zelzele meydana gelmiştir (BOA, Y.A.HUS Dosya No:278, Gömlek No: 115, Belge No:1–2, 1311/1893).

olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1243-1453), 1999, s. 145). 3 Şaban 1317 tarihli bir belgeye; Anadolu'da meydana gelen kuraklıktan dolayı, Bitlis, Diyarbekir ve Ma'muretülaziz vilayetlerin şehir, kasaba ve köylerinde halkın yemeklik ve tohumluk gibi ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düştüğü görülmüştür. Ancak vilayetlerde aşar olarak zahire mevcut olmadığı, dolayısıyla ihtiyaç olan yerlere mahallerince zahire verilmesi uygun görülmüştür (BOA, A.MKT. MHM, 545/12, 1317/1901). 1256/1840 tarihinde Diyarbekir eyaletinde çok önemli bir kıtlık baş göstermiş, buralarda yaşayan insanlar ciddi sıkıntı içerisinde kalmıştır. Kıtlık sebebiyle ortaya çıkan pahalılık, burada yaşayan insanların daha da fakirleşmesine yol açmıştır. Tarımı da olumsuz etkileyen bu durum karşısında çiftçiler devlete müracaat ederek tohumluk, zahire ve çift hayvan talebinde bulunmuşlardır (BOA, ML. EVM.512/16, s.43, 1257/1841).

Yine, 1261/1849 tarihinde yağmursuzluk baş göstermiş, yağmursuzukla birlikte köylünün üretmiş olduğu tarımsal ürünlerin büyük bir kısmı telef olmuş, bu durumda devlet, köylüye anbardan zahire dağıtmak zorunda kalmıştır (BOA, ML. MKT 138, s.51, 1261/1849).

5.2.2. VERGİLER

Tarihi bir olay olarak nitelendirilebilecek olan vergi, kamu hizmetlerinin düzenli bir şekilde devamını sağlamak için başvurulmuş bir çaredir. Bu yüzden vergi, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatlarında önemli bir yere sahiptir (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 9). Vergi, sadece Osmanlı Devleti'ne has bir olgu değildir. Osmanlı Devleti'nden önceki devletlerde de vergi bulunmaktaydı. Vergi, bütün devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal hayatında da önemli bir yer tutuyordu. Osmanlı vergi sistemi, devletin gelişip büyümesine paralel olarak, uzun asırlar sonunda uygulamalı bir gelişme göstererek müesseseseleşmiştir. Osmanlıların kurup geliştirdikleri müesseseler, şer'î ve örfî hukuk kurallarına göre düzenlenmiştir (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 13).

Şer'î hukuk, doğrudan doğruya Kur'an, sünnet, icmâ' ile kıyas gibi ana kaynaklara dayanan ve fıkıh kitaplarında açıkça belirtilen kaide ve kuralların tamamına denir (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 14). Örfî hukuk tâbiri,

örf-i sultanî” şeklinde, hükümdarın, nasslara aykırı olmamak şartıyla toplumun hayrı ve faydası için, bizzat kendi irâdesine dayanarak çıkardığı kanunlar için kullanılır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 21). Osmanlılar dönemin şartlarından ve yönettikleri vatandaşın farklı yapıda bulunmasından dolayı her iki hukuku da kullanmışlardır. Bununla beraber devlet teşkilâtında örften çokça yararlanmışlardır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 23). Uygulamada şer’î ve örfî hukuka bakıldığı zaman bunların birbirleriyle çatışan veya rekabet eden iki ayrı hukukî yapı değil, birbirleriyle uyum içinde, sağlam bir yapı oluşturdukları görülür (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 25).

İslâm vergi sisteminde mükellefin durumuna göre farklı vergiler alınıyordu. Müslümanların vermekle yükümlü oldukları iki önemli vergi sözkonusuydu. Bu vergiler zekât ve öşür idi.

Zekât, “belli bir malın belli bir kısmını Allah tealâ’nın belirlediği belli bir şahsa, Allah rızası için temlik etmektir (Zuhaylî, 1994, s. 247).” Zekât, Müslüman halktan 1/40 oranında alınan bir vergidir. Bu vergi, belli bir miktar koyun, keçi, deve vb. hayvanlar ile altın, gümüş ve ticari eşyası olan kişilerden alınmıştır (Akgündüz A. , Osmanlı’da Harem, 1995, s. 111).

İslâm mâliye sisteminde devletin müslüman vatandaşını ilgilendiren vergilerden biri de öşürdür. Öşür; arazide yetişen ürünlerden alınan ve müslüman halkın ödediği bir vergidir (Akgündüz A. , Osmanlı’da Harem, 1995, s. 111). Bu vergi İslâm’dan önceki dinlerde de vardı. Hristiyan dünyasında önce malî ve ihtiyarî bir ibâdet olarak telakki edilen öşür, IV. Asırdan itibaren zorunlu hale getirilmiştir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 41).

Bir tarım ürününden öşrün alınabilmesi için her şeyden önce o ürünün elde edildiği arazinin, “arazi- i öşriye”den olması gerekir. Bir arazi, şu şekillerden biri ile öşriye olabilir: 1- Sahipleri kendiliğinden Müslüman olan topraklar, 2- Sahiplerinden savaşıyla alınıp Müslümanlara dağıtılan topraklar, 3- Ölü bir toprağın (arz-ı mevat), Müslümanlar tarafından ihya edilmesiyle, 4- Sahibi bilinmeyen bir toprağın, devlet tarafından bir Müslüman’a mukataa suretiyle verilmiş olmasıyla (Kardavî, 1965, s. 406).

Müslüman olmayanlarla ilgili vergiler ise, “cizye” ve “harac”tır. İslâm vergi hukukuna göre cizye, devletin gayr-i müslim vatandaşını çok yakından ilgilendiren

vergilerden biridir. Bu vergiye; “devletin, Müslüman vatandaşlarından aldığı zekât karşılığıdır.” diyebiliriz (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 45).

Osmanlı vergi hukukunun “Tekâlif-i Şer’iyye” cinsinden olan cizye (Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1243-1453), 1999, s. 409), bu devletin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Cizye veren zimmet ehlinin bütün haklarının devlet tarafından korunduğu görülmektedir. Cizye, gayr-i müslim vatandaşların tamamından alınmaz. Cizye alınabilmesi için gayr-i müslimin akıllı, hür ve sağlıklı erkek olması gerekir. Bundan dolayı kadın, çocuk, yaşlı, hasta, sakat ve çok fakir olanlardan ve din adamlarından alınmaz. Ayrıca yılda bir defa cizye veren mükelleflerin tamamı, aynı katagoride ele alınmamıştır. Cizye yükümlüsü, malî durumuna göre üç sınıfa ayrılır. Bu “a’la” (zengin), “evsat” (orta halli) ve “ednâ” (fakir) dir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 46). Cizyeyi devlet direkt olarak kendisi tahsil ediyordu (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 111).

Gayr-i müslimlerden alınan bir diğer vergi haraçtı. Sözlük olarak “yerin hâsîlatından veya işçi olarak çalıştırılan kölelerle çocukların emeğinden elde edilen şey” anlamına gelen harac, daha sonraları toprak mülkiyetinden dolayı devletçe fertlerden alınan vergi için kullanılmıştır. İstılâhta ise gayr-i müslim vatandaştan alınan resimleri (vergi) ifade eder (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 47).

Harac iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar, harac-ı muvazzaf ve harac-ı Mmukasem’dir. harac-ı muvazzaf, arazi üzerine maktu bir şekilde konmuş bulunan akçe olup, zaman ve bölgelere göre farklı isimler almıştır. Bunlardan bir kısmı âdeta toprağın ücreti olarak alınmıştır. Bu kısma giren vergiler, resm-i çift, resm-i zemin, resm-i âsiyab, resm-i tapu’dur. Bu vergilerden bir kısmı da bir çeşit şahsi vergilere girmektedir ki bunlar da, resm-i arûs, resm-i mücerred, resm-i ispenç ve resm-i dühân’dır. harac-ı muvazzaf’ın kasamına giren bu vergilerin yanında bir de bir anlamda nakdî ceza sayılan vergi kalemi daha vardı ki, o da “resm-i çift bozan”dır. harac-ı mukasem ise, arazinin hâsîlatından yerin verim gücüne göre 1/10 veya 1/2 oranında alınmak üzere tayin edilen vergidir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 88-120) (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi, s. 307).

Tarihi süreçte farklı tanımları yapılan vergi, devlet ve toplumun ihtiyaç duyduğu masrafların, fertler tarafından giderilmesini sağlamaktır. Osmanlı

Devleti’nde vergi kelimesi yerine özel bazı tabirler kullanılıyordu. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Resim: Herhangi bir maldan devlet adına tahsil edilen vergidir. Çoğulu “rüsûm” dur. Tanzimat’tan (1839) önce, verginin alındığı madde sona getirilmek suretiyle terkip hâlinde “resm-i çift”, “resm-i ganem” veya “resm-i kismet” şeklinde kullanılıyordu. Daha sonra bu kullanım biçimi değiştirildi. “resim” kelimesi sona getirildi. Böylece “ağnam resmi” ve “gümrük resmi” gibi yeni şekiller aldı.

Teklif: Devlet adına fertlerde alınan vergi kelimesi yerine kullanılan bir tâbirdir. Çoğlu “tekâlif”tir. “Tekâlif-i şer’iye” ve “tekâlif-i örfiyye” bu anlamdadır. Osmanlı Devleti malî mevzuatında vergi kelimesi yerine en çok bu iki tabir kullanılmakta idi. Bununla birlikte bölgelere göre farklı olarak “bâc” ve “âdet” kelimeleri de kullanılmıştır.

Bâc: 10. asırdan 14. asra kadar daha çok “baj” şeklinde kullanılan bu Farsça kelime daha sonra “bac” şeklini almış ve bu kullanımı ile Türkçe’ye geçmiştir. Bazan gümrük anlamında da kullanılan bu kelime Osmanlı kanunnamelerinde “vergi” ve “resim” mânâlarına gelmektedir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 60-62). Bâc vergisi, örfî vergi cinsinden olup daha çok pazarlara gelen mallardan alınmıştır (Akdağ, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1243-1453), 1999, s. 410).

Âdet: Bu kelime genelde örf, âdet ve gelenek anlamlarını ifade ederse de Osmanlı maliye sisteminde özellikle ağnam (koyun-keçi) vergisi söz konusu olduğu zaman “vergi” anlamında kullanılmaktadır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 60-62).

Osmanlı vergi sisteminin birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden biri de toprak mülkiyeti ile ilgilidir. Osmanlılarda toprağın gözetimi devlete ait olduğu gibi, çiftçinin vermekle yükümlü olduğu vergiyi de doğrudan doğruya devlet almaz. Bunu, bir maaş karşılığı herhangi bir memura verir ki, buna “sipahî”, bu uygulamaya da “dirlik” (timar) sistemi adı verilmektedir. Mîrî arazi rejiminde sipahî, arazinin sahibi olmadığı için tasarruf yetkisine de sahip değildi. O, sadece devlet tarafından kendisine tahsis edilmiş bulunan vergiyi toplama yetkisine sahipti (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 80).

Osmanlı Devleti’nde uygulanan şer’i vergilerde, fıkıh kitaplarında yer alan hükümlere harfiyen uyulduğunu söylemek güçtür. Örneğin şer’i bir vergi olan oşürün

uygulanışı, birkaç açıdan farklılıklar gösteriyordu. Osmanlı Devleti’nde öşür denince; biri kuruluş dönemindeki mülk arazi mahsulünden alınan gerçek öşür, diğeri de arazi-i emîrîyyeye mahsus olan ve halk tarafında galat-ı fâhiş olarak kendisine öşür denen “harac-ı mukasem” anlaşılmaktadır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 120). Dolayısıyla Osmanlıda bilinen ve harac-ı mukasem olarak adlandırılan öşür ile İslâm vergi sistemindeki öşür arasında bir uygunsuzluk söz konusudur (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 121). Gerçi her ikisi de topraktan elde edilen üründen alınan birer vergidirler. Uygunluğun olmaması, gerçek öşrün “arazi-i öşriyye” sahibinden alınması ve kendisinde ibâdet mânâsının bulunmasıdır. Hâlbuki Müslüman olmayan bir kimse ibâdet ehli değildi. Bu sebeple ondan öşür alınmaz.

Osmanlı arazisi, “emîrîyye” sınıfından kabul edildiği için “öşriyye” muamelesine tâbi tutulmamıştır. Bu yüzden de bu toprakların hâsılatından alınan vergi, hem Müslüman’dan, hem de Müslüman olmayandan alınıyordu. Bundan dolayı gayr-i müslimlerden alınan vergi gerçekte öşür değil, haractır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 121). Osmanlı Devleti’nde öşür, şu maddelerde alınmaktaydı: Bağ, şıra, bahçe, bostan, fevâkih, kvan, harir, pamuk, giyah, odun ve ağ (balık). Bağ vergisi, devletin topraklarında bulunan bağlardan bölgeye göre %10’dan %50’ye kadar farklı oranlarda alınan vergidir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 126).

Resm-i Şıra adı verilen vergi, kanunnamelerde “Pekmez Öşrü” diye geçmektedir. Bu vergi de bölge ve zamana göre %10’dan az, % 50’den fazla olmamak üzere alınmıştır. Diğer taraftan bahçe resmi, meyve bahçelerinden alınan bir vergi idi. Ancak bahçedeki meyveler ticari amaçlı kullanılmış ise vergi alınıyordu. Sadece kendi ihtiyacını karşılayacak miktarda ise vergi alınmıyordu. Bostan vergisi de, kavun, karpuz, salatalık gibi bostan ürünlerinden alınmakta idi. Bahçe ürünlerinde olduğu gibi burada da ürünlerin ticarete konu olup olmaması önemliydi. Bir diğer vergi çeşidi “resm-i pembe” idi. Bu vergi, Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde yetişen pamuk ürününden alınıyordu.

Osmanlı Devleti’nde şahıs, ticaret ve ziraî ürün vergilerinden başka, hayvanlar da vergiye konu olmuştur. Bu anlamda, Selçuklular, Harzemşahlar, Memlûkler, Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar gibi çeşitli devletlerde farklı isimler altında ve miktarları değişmek üzere vergiler alınmıştır. Zaman, bölge ve şartlara

göre değişen bu vergiler, adet-i ağnam, ondalık ağnam vergisi, otlak resmi, zebiha resmi, selâmet akçası, ağnam bâcı, ağıl resmi, canavar resmi idi. Bu vergilerin bir kısmı, bazı yerlerde zekât şekil ve nisbetinde aynen, bazı yerlerde ise koyun ve keçi başına bir akçadan başlamak üzere çeşitli miktarlarda alınıyordu (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 147).

Âdet-i ağnam, koyun ve keçiye sahip olan Müslümanların vermekle yükümlü oldukları bir vergidir. Bu vergi, tımar sisteminin uygulandığı yerlerde tımar sahipleri tarafından, mîrîye ait olan yerlerde de defterdâr, kethüda veya bu işi yapmakla görevlendirilmiş bulunan kimseler tarafından, hayvanlar sayılarak alınırdı. Rumeli hariç olmak üzere diğer yerlerde “ondalık ağnam resmi” ile birleştirilerek mültezimlere ihale edilmeye başlanan bu vergi, Tanzimat'tan sonra kaldırıldı (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 150). Koyun ve keçiden alınan ağnam resmi, 1274/1858 yılında yapılan bir değişiklikle gelir üzerinden alınan bir vergiye dönüştürülmüştür (Şener, 1992, s. 263).

Ondalık ağnam vergisi, Osmanlı Devleti'nde yeniçeriler ile tımarların kaldırılmasından sonra kurulan “Asâkir- i Mansûre-i Muhammediye” adı verilen ordunun et ihtiyacını karşılamak amacıyla çıkarılmıştı. Ondalık ağnam, Osmanlı Devleti'nin iâşe politikalarını olduğu kadar, genel ekonomik politikalarını da test etmenin uygun bir aracı olarak görülüyordu (Uzun, s. 5).

Otlak resmi, koyun sürüsü başına alınıyordu. Zebiha resmi, hayvan kesim hanelerinde kesilen hayvan başına alınan vergiyi ifade ediyordu. Selâmet akçası, halk arasında toprak bastı parası olarak bilinen bu vergi, koyun veya keçi sürülerin derbent denilen tehlikeli geçitlerde geçişleri esnasında alınan vergidir. Osmanlı toplumunda, gayr-i müslimlerle ilgili olan canavar vergisi, domuz başına alınmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin iktisadî hayatında önemli bir yeri olan damga vergisi, devrine göre, dayanıklı tüketim malları sınıfından sayılan elbise, bakır, mücevherat, altın ve gümüşten yapılan ziynet ile diğer madenî eşya, bu vergin kapsamında idi. Bu vergiyle satılan malın kalitesi bir şekilde garanti edilmiş oluyordu. Böylece hem kalite kontrolü hem de zarar olmaması için damga işine riayet etmeyen tüccarın dikkati çekiliyordu (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 169).

5.2.2.1. Tarımdan Alınan Vergiler

Ziraî vergiler olarak ta bilinen bu vergiler, genellikle öşür adı altında toplanır. Müslümanlardan alınan ve mülk topraklarının mahsullerinin zekâtını ifade eden öşür, onda bir demektir (Tabakoğlu, 2003, s. 204). İslâmiyette fethedilen topraklara Müslümanların yerleştirilmesi veya yerli halkın İslâmiyeti kabûlleri halinde bu yerler “arazi-i öşriyye (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi, s. 307)” kabul edilmiş ve dolayısıyla, tabii veya sun’î sulama yapılmasına göre ziraatten alınan 1/10 ilâ 5/10 oranındaki öşür, Müslümanlardan alınan bir vergi olmuştur. Osmanlılarda fethedilen yerlerin idaresi devlete geçtiğinden bu topraklar hemen tamamen mîrî hale getirilmiş; çiftçiler devlet topraklarının daimî ve irsî kiracısı durumuna girmişler ve aldıkları ürün karşılığında her sene öşür adıyla devlete bir pay vermişlerdir. Öşür, aynı yerdeki bütün mahsullerden de aynı oranda alınmamıştır (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 531-532).

Öşür, toprak mahsullerinden vezir, kumandan vs.lere ayrılan pay olan sâlâriye ile birlikte tahsil edilirdi. Bu vergilerin aynen tahsili mecburiyeti vardı. Bu vergilerin çoğunu buğday, arpa ve çavdardan alınan öşür ve sâlâriye oluştururdu. Bunlardan başka meyve bahçelerinden alınan bahçe; kavun, karpuz ve “hıyar”dan alınan bostan; üzüm bağlarından bağ; çeşitli meyvelerden fevakih; turfanda meyve ve sebzeden kevarek; pamuktan penbe; ipek kozalarından harir; şıradan şıra resimleri ile iktisadî değer taşıyan çeşitli bitkilerden alınan resimler mevcuttu. Bunlar mahsul yetiştigi zaman ağırlık, adet veya alan üzerinden kanunlarla belirlenen miktar ve nisbetlere göre alınırdı (Tabakoğlu, 2003, s. 204).

Tımar rejiminin iyi işlediği devirlerde, öşrün toplanması, devlete yaptığı hizmetler karşılığında, sipahiye bırakılmıştı. Ancak, iktisadî şartların bozulmasıyla yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulunca tımarlar has şekline sokulup hâsılatının toplanması işi mültezimlere verilmiş; fakat mültezimlerin fazla kazanç sağlamak istemeleri köylüyü maddî bakımdan zor durumda bırakmıştı (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 531-532). Mültezimlerin ayrıca tarife dışı iki katı ve daha fazla vergi almaları ve bir derbentte vergi veren yolcuları, ondan sonraki derbentlerde tekrar vergi vermeye mecbur tutmaları gibi birtakım haksız muameleleri yoğun şikâyetlere neden olmuştur (BOA, A.DVN.63/21-1, 1265/1848).

Açıktır ki Düyun-ı Umumiye kuruluncaya kadar Osmanlı yönetimi vergi kaynaklarını ne gerçek miktarıyla tespit edebilmiş ne de vergiyi düzenli toplayabilmiştir. Aşâr mültezimleri devletle halk arasında keyfî aracılıklarını sürdürmüşlerdir (Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, 2006, s. 130). Sözlük olarak birçok anlama gelen iltizâm, Osmanlı malî ıstılâhında “devlete ait gelirlerden bazılarını tahsil etmek için kefil göstermek ve bedeli belirli taksitlerle ödenmek üzere yerine getirilen bir görevdir. Bu görevi alanlara “Mültezim” denmektedir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren zaptedilen toprakların bir kısmı tımara, bir kısmı da devlet için ayrılıyordu. Devlete ayrılmış bulunan yerlerin vergisi, “emin” adı verilen görevlilerde toplanıyordu. Fakat mâlî sıkıntıların baş gösterdiği ve paraya ihtiyaç duyulduğu zaman, devlete bırakılmış olan yerlerin bir kısmı, bir veya daha fazla seneliğine iltizâma verilerek bedelleri sarraflarca hazineye yatırılıyordu. Maaş alan personel için nakit paraya ihtiyaç duyulması, bu sistemin iyice yerleşmesini sağlamıştır. Bu yüzden önceleri birkaç kalem ürün için uygulanan iltizam sistemi, daha sonra a’şar, ağnam, gümrük ve ihtisâb gibi birçok vergiye uygulanmıştır (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 176). Vergi kalemlerinin artmasıyla birlikte mültezimlerin de keyfî ayrıcalıklarının arttığı görülmektedir (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 175). Köylüyü mültezimlerden kurtarmak düşüncesiyle öşrün toplanması işi devlet memuru olan muhassıllara havale edilmişse de bu def’a da bunların, mahsûlün pazarlara sevk edilmesinde ağır davranmaları dolayısıyla hazine büyük kayıplara uğramıştır. Birbiri arkasından iltizam ve emanet usûlleri tekrar denenmiş ise de hiç birinden istenilen sonuç alınamamıştır. A’şâr (öşür) vergisi, Cumhuriyetin ilânından sonra 1925’te çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 532).

Tarım ürünleri üzerinden aynî olarak alınan ve geleneksel bir dolaysız vergi olan a’şâr vergisinin, devlet gelirleri içerisinde önemli bir yeri vardı. Aşarın bu önemli yerine rağmen kaldırılmasının sebebi, verginin köylü ve tarım ürünleri üzerinde yoğunlaşan aşırı yükünü indirmek ve bu verginin tahsilinden doğan bir takım haksızlıkları gidermekti (Korkmaz, 1982, s. 107).

5.2.2.1.1. Hısnımansûr Kazasında Alınan Vergiler

Hısnımansûr kazasında alınan vergiler arasında duhan (tütün) öşrü görülmektedir. 1268/1851 tarihinden 1274/1857 tarihine kadar ortaya çıkan tütün öşrü aşağıdaki biçimdedir (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, s. 2, 1274/1857): 1268/1851 yılından 1274/1857 yılına kadar Hısnımansûr kazasında toplam 2.133.335 kuruşluk bir tütün öşrü elde edilmiştir. Bu da tütünün yöre halkının geçiminde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

<u>Yıllar</u>	<u>Tütün Öşrü (Kuruş)</u>
1268/1851- 1270/1853	424.375
1270/1853	400.000
1271/1854	400.000
1272/1855	427.200
1273/1856	423.850
1274/ 1857	482.285
Toplam	2.133.335

Tütün öşrü en fazla 1274/1857 yılında, en az ise 1270/1853 ve 1271/1854 yılında elde edilmiştir (BOA, ML. VRD.2335 nolu defter, s.2, 1268/1851–1270/1853). Tütün öşrünün miktarında yıllara göre düzenli bir şekilde artış kaydedilmektedir. Bu düzenli artıştan, tütünün tarım faaliyetlerinde giderek önemini koruduğu anlaşılmaktadır.

5.2.2.1.2. Behisni Kazasında Alınan Vergiler

Behisni kazasında 1268/1851 tarihinden 1274/1857 tarihine kadar ortaya çıkan tütün öşrü aşağıdaki biçimdedir (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, s. 2, 1274/1857): Belirtilen yıllar arasında Behisni kazasında toplam 2.464.363 kuruştur.

<u>Yıllar</u>	<u>Tütün Öşrü (Kuruş)</u>
1268/1851- 1270/1853	378
1270/1853	415.000

1271/1854	451.000
1272/1855	456.150
1273/1856	523.450
1274/ 1857	618.263
Toplam	2.464.363

Bu rakam Hısnımansûr kazasında elde edilen tütün öşründen fazladır. Bu fazlalık durumu, Behisni kazasındaki tütün yetiştiriciliği Hısnımansûr'a göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Başlangıçta 378 kuruş olan tütün öşrü, yıllara göre düzenli artış göstermek suretiyle 1274/1857 yılında 618.263 kuruşa ulaşmıştır.

5.2.2.1.3. Gerger Kazasında Alınan Vergiler

Gerger kazasında 1268/1851 tarihinden 1274/1857 tarihine kadar ortaya çıkan tütün öşrü aşağıdaki biçimdedir (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, 1274/1857, s. 2):

<u>Yıllar</u>	<u>Tütün Öşrü (Kuruş)</u>
1268/1851- 1270/1853	49.861
1270/1853	50.000
1271/1854	33.000
1272/1855	33.000
1273/1856	26.000
1274/ 1857	29.429
Toplam	171.579

Gerger kazasında diğer iki kazaya göre daha az tütün üreticiliğinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü mevcut yıllar arasında düzenli bir seyir görülmemektedir. Başlangıçta 49.861 kuruş olan tütün öşrü önce artmış, daha sonra giderek bir azalış eğilimi göstermiştir. Her üç kazanın tütün öşrünü karşılaştırmalı olarak Tablo 25'te gösterilmiştir.

Tablo 25

**Hısn-ı Mansûr, Behisni ve Gerger Kazalarının
1270/1853–1274/1857 Yılları Tütün Öşrü**

Yıllar	Gerger kazası Vergisi (kuruş)	Behisni kazası Vergisi (kuruş)	H.mansur Kazası Vergisi (kuruş)	Toplamlar (Kuruş)
1268/1851				
1270/1853	49.861	378	424.375	852.236
1270/1853	50.000	415.000	400.000	865.000
1271/1854	33.000	451.500	400.000	884.000
1272/1855	33.000	456.150	427.200	916.350
1273/1856	26.000	523.450	423.850	973.300
1274/1857	29.429	618.263	482.285	1.129.977
Toplam	171.579	2.464.363	2.133.335	4.769.277
Oranlar (%)	3.6	51.7	44.7	

Kaynak: BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, 1274/1857, s. 2.

5.2.3.HAYVANCILIK

Tarımsal faaliyetlerin kapalı alanlarda yapılması, toprakların büyük ölçüde ekilememesi, tarımsal üretimin atıl kapasite özelliğini taşıması, Adıyaman ve yöresinde hayvancılığın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı, köylerde yaşayanların başlıca geçim kaynakları arasına tarım yanında hayvancılık da girmiştir (AŞS numara 238, s.150).

Adıyaman'a ait şer'iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarında elde edilen bulgulara göre bu yörede kullanılan malzemeler, halkın hayvancılıkla uğraştığını bize göstermektedir. Nitekim kendi döneminde halkın kullandığı hayvan eşyaları; yamçı, zencir yular, kolan, eyer, at agili, bârgîr çulu, at bellemesi (kaşağı), saman, deve çulu, merkep torbası, külek, yular bağıdır (Kanadıkırık, s. 185).

Hayvan yetistiriciliğinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmakla birlikte küçükbaş hayvancılık daha yaygındır. Evliya Çelebi, 19. Yüzyılda Besni kazası sınırları içinde 400 deve, 1000 at ve kısak, 1000 katır, 8000 eşek, 10.000 öküz, 50 manda, 200 sığır, 20.000 koyun, 60.000 keçi ve 25.000 tavuk bulunduğunu kaydetmektedir (Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1976, s. 340). Bölgenin coğrafyası, iklim ve bitki örtüsü küçükbaş hayvancılığının yapılmasına daha uygun olduğu için bu hayvanların sayısında fazlalık görülmektedir Büyükbaş hayvanlar arasında başta öküz, inek (AŞS numara 238, s. 74) ve merkep olmak üzere at, katır, kısarak, beygir ve deve sayılabilir. Küçükbaş hayvanlarda ise en çok koyun (AŞS

numara 238, s. 132), ve keçi (AŞS numara 238, s. 74) yetiştirilmektedir. En çok beslenen keçi cinsi ise “*Re’ş*” olarak bilinen siyah keçi cinsiydi (AŞS numara 238, s. 132). Hayvancılıkla uğraşan aile 1 akçe vergi ödemiştir. Bir zaman sonra kuzularda vergiye tabi olmuş, halk bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve koyunlarını dağa çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde koyun sayılarını az göstermeye çalışmıştır (B.Ş.S., Sicil No: 200, 62/47).

Bu dönemde yetiştirilen hayvanların kendi döneminde ortalama fiyatları şöyledir: öküz 100-250 krş., inek 100-150 krş., döge 50-100 krş., katır 400-1200 krş., beygir 200-350 krş., kısarak 600-900 krş., at 2500 krş., deve 1250 krş., merkep 80-200 krş., sığa 40-100 krş., toklu 30-80 krş., tosun 100krş., koyun 50 krş., keçi 40 krş. idi

5.2.4. SANAYİ

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir hızla gelişen sanayileşme hareketi giderek bütün tarihi etkileyen büyük toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açtı (İlkin, 1988, s. 187). Sanayileşme, yeni üretim tekniklerinin kullanılması ve genişlemesi şeklinde algılanmalıdır. Sanayi bir anlamda, Üretimde daha ileri teknolojilerin kullanılmasını, daha fazla işbölümünü, daha fazla makineleşmeyi ve makinelerin daha rasyonel kullanımı sonucu üretimin azalan maliyetlerle gerçekleştirilmesini karakterize eder (Şahin H. , 2002, s. 319). Sanayileşme süreciyle birlikte önceleri ilkel olan üretim süreci yerini makine tekniğine bırakmıştır. Yüzyıllarca süregelen üretim biçimi yeni gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir (İlkin, 1988, s. 187).

Sanayi devrimi, ihtiyaç duyulan insan gücünü iki kaynaktan sağlamıştır. Bunlardan birincisi, tarım kesiminden büyük kentlere gelen geniş kitle göçleri, yeni doğan sanayinin vasıfsız emek gücünü oluşturmuştur. İkincisi, teknolojinin yeni üretim olanakları karşısında, ekonomik açıdan gücünü yitiren el sanatlarının, usta ve kalfaları, bu sanayinin vasıflı insan gücünü meydana getirmiştir (İlkin, 1988, s. 188).

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı’da sanayinin yeteri kadar gelişemediği söylenebilir (Kepenek, 1987, s. 16). Sanayileşme gerçekleştirilemediğinden, ekonomik sektörler arasında bütünleşme; karşılıklı girdi alış-verişi çok yetersizdi (Şahin H. , 2002, s. 11). Yine sanayinin genellikle küçük ölçekli üretim birimlerinden

oluştugu, yakın pazar için üretimde bulunduğu ve hemen tümü ile tüketim malları üreten bir nitelik taşıdığı da bilinmektedir. Kırsal kesimde, tarım üretimi için gerekli araç ve gereçlerin yapımı, el tezgâhı biçimi dokuma, değirmencilik gibi alanlarda görülen sınaî üretim, kent ve kasabalarda öncelikle dokumacılık ve giyim, gıda, madeni ev eşyası ve yapı gereçleri gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Kent ve kasabalarda sınaî üretimin nicelik ve nitelik yönünden denetimi önceleri lonca biçimi bir örgütlenme ile sağlanmaktaydı (Kepenek, 1987, s. 16).

Lonca biçimi örgütlenme, esnafın, sınaî üretim ile ticarî faaliyetlerini birleştiren özelliğini yansıtır. Daha çok yerel gereksinimler için üretime yönelik olan bu sınaî yapı, Osmanlı pazarlarının kapitülasyonlar ve liberal dış ticaret anlaşmaları ile Batıda gelişen kitle üretimine açılması sonucu büyük bir çöküntü geçirdi, yıkıma uğradı (Kepenek, 1987, s. 16). Böylece 19. Yüzyılda sanayileşme fırsatını kaçıran Osmanlı Devleti, kısa sürede sanayileşen ve zenginleşen Kapitalist Batının emperyalist baskıları ile açık pazar haline dönüştü ve sanayileşme engellenmiş oldu (Şahin H. , 2002, s. 12). Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'ndeki sınaî yapının çöküşünü hızlandıran en önemli etmen, Tanzimat Fermanı'ndan bir yıl önce imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması olmuştur. Anlaşma, İngiliz sermayesine tanıdığı diğer ayrıcalıklar yanında, İngiliz sınaî ürünlerinin % 5 dolayında bir gümrük vergisi ile dış alımına olanak veriyordu. Aynı kolaylık kısa süre içinde diğer ülkelere de tanındı. Oysa aynı yıllarda Osmanlı ülkesi içinde bir ilden diğerine sınaî ürün satışı % 8 oranında bir iç gümrük vergisi ödemeyi gerektiriyordu (Kepenek, 1987, s. 16).

El sanatları, kapalı kuruluşlar olan loncalar tarafından gerek üretim kapasitesi gerek kalite ve çeşit yönünden sınırlandırılmıştı. El sanatları, zanaatkârların emek ve zanaat gücüne dayanan ve üretimin bütün devrelerinde üreticiyle üretilen arasında doğrudan ilişki kuran bir organizasyon biçimiydi. El sanatlarının özellikleri şöyle özetlenebilir: Bu üretim biçiminde, mekanik araçlardan sınırlı olarak yararlanılmaktadır. Üretim ünitesinde çalışanların sayısı çok azdır. Ekonomik ve teknik iş bölümü sınırlıdır. Ayrıca üretim genellikle sipariş üzerine yapılmakta, gelenek ve düşünce biçimi üretimi etkilemektedir. Çalışma, kâr amacından çok toplumsal gereksinimlerin karşılanmasına yöneliktir. Sınırlı yatırım hacmi, bu sistemin diğer bir özelliğini belirtmektedir. Kuşkusuz bu üretim biçiminde ekonomide arz talep dengesizliğinin orta çıkması güçtür. Sanayi devrimini, bütün bu ilişkileri temelinden

değiştirmiş, üretim sürecinde “yabancılaşma” başlamış, usta- çırak ilişkileri giderek yerini işçi- işveren ilişkilerine bırakmış ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların ana kaynağı olmuştur (İlkin, 1988, s. 188).

El sanatlarının çöküşüyle modern sanayi kesiminin doğuşu arasında bir boşluk ortaya çıkmıştır. Oysa Batıda el sanayinin çöküşünü, modern fabrika sanayi hazırlamıştır. Böylece el sanatlarından modern sanayiye organik bir geçiş olmuştur. 19. Yüzyılın kütle üretimi yeni pazarlar ararken Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde özellikle kapitülasyonlar, el sanayinin çöküşünü hızlandırmış, fakat aynı dönemde modern fabrika sanayiinin kurulması mümkün olmamıştır (İlkin, 1988, s. 193-194).

Konuya kurumsal açıdan bakıldığında, iktisadî, sosyal, siyasî ve dinî kurumların birbiriyle bütünleşerek Osmanlı sanayi sistemini meydana getirdiği görülür. Yeni ülkelerin fetih yoluyla Osmanlı Devleti’ne katılması, ticarî ve iktisadî faaliyetlerin gelişmesine, içe dönük ticaret modeli yanında, dışa dönük bir ticaret biçiminde güç kazanmasını sağlamıştır. İstanbul’un fethiyle Bizans ticareti Osmanlıların eline geçmiş, Balkanlarda sürdürülen fetihler ticarî, sinâî faaliyetlerinin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Sadece kendi ürettiklerini kendileri için tüketen bir kapalı ev- ekonomisi, geniş anlamda köy ekonomisi yavaş yavaş yıkılarak, yerini iç ve dış pazarlara dönük bir ticaret rejimine terk etmiştir (Türkdoğan, 2008, s. 120).

Osmanlılarda ticaret başlıca iki faaliyet alanında gelişmiştir. Birincisi; zanaatkârların ürettiklerini dükkânlarında pazarlama biçimidir. İkincisi ise bir başka beldeden ya da ülkeden getirdiklerini satan ya da satmak üzere götüren tüccarın yaptığı iştir. Ülke içi ve milletler arası ticaretle uğraşan tüccarlar esnaflara göre daha serbestti. Osmanlı Devleti, halkının ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli malların gelmesini teşvik ediyordu. Aynı zamanda Doğu-Batı arası milletlerarası yol şebekesi güvenli ve işlek hale getirilmişti.

Ticaret yolları üzerinde haberleşmeyi sağlamak için menzil, yolların güvenliğini sağlamak için de derbent teşkilatı kurulmuştu. Ayrıca ticaret yolları üzerindeki şehir ve kasabalarda taşımacılığı meslek edinmiş insanlar vardı. Bunlar kadıların denetiminde yaptıkları anlaşmalarla tüccarların mallarını bir yerden başka yere taşırlardı (Kepenek, 1987, s. 19).

Geniş anlamda, Osmanlı toplum yapısının gelişmişlik derecesini:

- 1- Kapalı ev ekonomisi
- 2- Köy ekonomisi
- 3- Kent ekonomisi
- 4- Millet ekonomisi şeklindeki bir model çerçevesinde göstermek mümkündür. 15.Yüzyıldan 20.Yüzyılın başına kadar olmak üzere 500 yıl kadar sürmüş olan bu kent ekonomisi, cumhuriyetin ilânından sonra millet ekonomisine dönüşmüştür (Türkdoğan, 2008, s. 243).

Özetlemek gerekirse; büyük ölçüde el sanatlarına ve esnaf biçimi örgütlenmeye dayanan Osmanlı sanayii, Osmanlının dışa açılması sonucu yıkıma uğramış, çökmüştür. Sonuçta Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, sanayileşme özleminden başka, sanayi olarak pek bir şey kalmamıştır (Kepenek, 1987, s. 19).

Hısnmansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında üretilen sınaî ürünlerin genelde iç paraza yönelik olduğu görülmektedir.⁵⁹ 1292/1875 tarihinde Hısnmansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları Malatya sancağına bağlı olduğu için bu kazalarda üretilen sınaî ürünler de, kayıtlarda sancak genelinde üretimi yapılan sınaî ürünler olarak geçmektedir. Dolayısıyla sözü edilen ürünlerin tamamı sancağın tümü için geçerlidir. Sancak genelinde 20 adet kalemin ticarete konu olduğu görülmektedir. Bu kalemlerden kumaş, ayakkabı, camuz derisi, inek derisi, çorap, meşin şapka, sahtiyan, keçe külâhı, bakır kap, işlenmiş demir, tunç kaplar ve çift aletlerinin ticareti iç pazara yönelik olmuştur. Buna karşılık beyaz bez (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1301/1883, s.120), kilim, halı, çubuk, su kabı, iskemle sandık, kaval, kırmızı

⁵⁹ Günümüz Adıyaman'ında sanayi, 1967 Yılında faaliyete giren ve bir devlet kuruluşu olan Sümerbank (Pamuklu Sanayi İşletmesi) 'la başlamıştır. Daha sonra yine Devlet Kuruluşu olan Süt, Çimento Fabrikaları ile Sanayi gelişme göstermiştir. 1988 yılına kadar sanayileşme konusunda ciddi bir gelişme olmamıştır. Ancak bu tarihten sonra ülkemiz ekonomisindeki sanayileşme çabaları ve sanayinin teşvik edilmesi sonucu yatırımların hızlandığı gözlenmiştir. Özellikle yöresel ihtiyaçların sonucu olarak tarıma dayalı un ve tekstil fabrikalarının sayısı hızla artış göstermiştir. Adıyaman sanayii çoğu orta ve küçük işletme ölçeğinde toplam 90 adet işletmeden oluşmaktadır. Bu işletmelerin çoğunluğu tarıma dayalı sanayi dallarında faaliyet göstermektedirler. Bu işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise toplam 5053 kişidir. Yani bir işletmede çalışan işçi sayısı ortalama 56 kişidir. Adıyamanın sanayi yapısı içerisinde tekstil sektörünün önemli bir yeri vardır. İilde bulunan toplam 90 işletmenin % 41'ü tekstil sektöründe faaliyette bulunmaktadır. İstihdamdaki payı ise % 80,4 'dür. Yani istihdam edilen her 100 kişiden yaklaşık 79 kişi bu sektörde çalışmaktadır (Adıyaman Valiliği Web Sitesi).

bez, mutyabiye gibi ürünlerin üretimi ise dış pazara yönelik yapılmıştır (BOA, Diyarbekir Salnamesi, tarih 1292/1875, ss.189–190).

Tablo’da, Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları ve bu kazaların bağlı bulunduğu Malatya sancağında üretilen sanayi ürünleri, bu ürünlerin iç ve dış tüketim miktarları, fiyatları, pazar değerleri ile toplam ürün değerleri görülmektedir.

Tablo 26
Malatya Sancağı ve Bağlı Kazalarda Üretilen
Sınaî-Endüstri- Ürünler(1292/1875)

1	2		3	4		5		6
Ürün Çeşidi	Tüketim Miktarı		Ürün Toplamı	Ürün Fiyatı (Kuruş)		Ürün Değeri		Ürün Toplam Değer
	İç (a)	Dış (b)	3=a+b	İç (c)	Dış (d)	İç (e) e=axc	Dış (f) f=bx d	6= e+f
Kumaş (adet)	5000	-	5.000	12	-	60.000	-	60.000
Beyaz bez	15.000	15.000	30.000	12	14	180.000	210.000	390.000
Kilim, halı	1.500	1500	3.000	120	150	180.000	225.000	405.000
Çubuk	5.000	5.000	10.000	1	1.5	5.000	7.500	12.500
Su kabı	10.000	10.000	20.000	5	7	50.000	70.000	120.000
Ayakkabı	50.000	-	50.000	10	-	500.000	-	500.000
İskemle Sandık	1500	1500	3.000	12	15	18.000	22.500	40.500
Camus derisi	200	-	200	250	-	50.000	-	50.000
İnek derisi	3.000	-	3.000	30	-	90.000	-	90.000
Çorap	13.000	-	13.000	6	-	78.000	-	78.000
Kaval	1.000	4.000	5.000	2	2.5	2.000	10.000	12.000
Kırmızı bez	20.000	15.000	35.000	20	25	400.000	375.000	775.000
“Mutyabiye”	2.000	8.000	10.000	8	9	16.000	72.000	88.000
Meşin şapka	15.000	-	15.000	6	-	90.000	-	90.000
Sahtiyan	15.000	-	15.000	15	-	225.000	-	225.000
Keçe külah	25.000	-	25.000	4	-	100.000	-	100.000
Bakır kap	4.000	-	4.000	25	-	100.000	-	100.000
İşlenmiş demir	120.000	-	120.000	7	-	840.000	-	840.000
Tunç kaplar	7.000	-	7.000	15	-	105.000	-	105.000
Çift aletleri	10.000	-	10.000	40	-	400.000	-	400.000
Toplamlar	318.200	-	-	-	-	-	-	-
	Ve 500	-	-	-	-	-	-	-
	ad.	60.000	383.200	-	-	3.489.000	992.000	4.481.000

Kaynak: Diyarbekir salnamesi, tarih 1292/1875, ss.189–190.

En yüksek fiyattan işlem gören sınaî ürün, camuz derisidir. Camus derisinin tamamı iç pazarda tüketilmiştir. Toplam ürün değeri 50.000 kuruş olan bu ürünün iç pazar fiyatı 250 kuruştur (Diyarbekir Salnamesi, tarih 1292, s.189). Kilim ve halı, hem iç hem de dış pazarda tüketilmiştir. Ürünün pazar değeri 405.000 kuruştur.

Bunun 180.000 kuruşluk kısım iç pazarda, 225 kuruşluk kısmı ise dış pazarda meydana gelmiştir. Halı ve kilim ürününün iç ve dış pazar tüketim miktarı eşittir. Her iki pazarda da 1500 adet satılmıştır. İç pazar fiyatı 120, dış pazar fiyatı 150 kuruş olan halı ve kilimin, yörede önemli bir sanayi ürünü olduğu anlaşılmaktadır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.189).

Sanayi ürünü olarak görünen bir diğer ürün ise çubuktur. Çubuk denince pek anlaşılmamakla birlikte yörede tütün yetiştigi için sigara içenlerin kullandığı, çubuktan yapılmış ve tütünün konulduğu özel bölmesi olan madde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çubuktan 2.500 değerinde ürün ticareti yapılmıştır. Bu ticaretin 5000 kuruşu iç pazarda, 7500 kuruşu ise dış pazarda yapılmıştır. Pazar fiyatı oldukça düşük (iç 1 kuruş, dış 1,5 kuruş) olan çubuk maddesinin toplam ürün miktarı 10.000 adettir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.189).

Su kabı imalatının iç ve dış pazardaki toplam değeri 120.000 kuruştur. O dönemde suyun muhafazası için ihtiyaç duyulan su kabının üretim miktarı 20.000 adettir. Bunun 10.000 adedi iç pazarda geriye kalan 10.000 adet dış pazarda satılmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.189).

Diğer önemli bir sınaî ürün de ayakkabı imalatıdır. Ayakkabı, insanların en çok ihtiyaç duyabileceği ürünler arasındadır. Bunun için, imalatının sadece öz tüketime yönelik olduğu görülmektedir. Üretim miktarı 50.000 adet olan ayakkabı imalatınının tamamı iç pazarda gerçekleştirilmiştir. Tanesi 10 kuruş olan ayakkabının toplam pazar değeri 500.000 kuruştur (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.189).

Diğer taraftan, kırmızı bez imalatı hem iç hemde dış pazarda tüketilen önemli bir sınaî ürün olarak dikkat çekmektedir. O dönemde kırmızı bezin pazar fiyatları da diğer ürünlere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Toplam ürün değeri 775.000 kuruş olan kırmızı bezin 400.000 kuruşu iç pazarda, 375 kuruşu ise dış pazarda gerçekleşmiştir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.190).

Meşin şapka, sahtiyan, çorap, keçe külâhı, kaval gibi ürünlere bakıldığında bunların tipik bir el sanatı ürünü oldukları, o günün şarlarında el sanatlarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Bakır ve tunç kaplar, sadece iç pazarda ticarete konu olan ürünler arasında görülmektedir. Bakır kapların pazar fiyatı (25 kuruş) daha yüksek olduğu için daha

az (4000 adet), buna karşılık tunç kapların pazar fiyatı (15 kuruş) daha düşük olduğu için daha çok (7000 adet) satılmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.190).

Hısnımansûr ve yöresinde tarım önemli bir geçim kaynağı olduğu için, çift aletlerinin üretimi de o derecede önemli olmuştur. Tarım için vazgeçilmez olan bu çift aletlerin o günkü şartlarda toplam pazar değeri 400.000 kuruştur. Bunun tamamı iç pazarda gerçekleşmiştir. Camuz derisi, halı ve kilim fiyatları dikkate alınmadığı takdirde çift aletlerin en yüksek fiyata (40 kuruş) sahip olduğu görülmektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, s.190).

Kısaca, Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının da içinde bulunduğu Malatya sancağı genelinde 4.481.000 kuruş değerinde bir sınaî üretim meydana gelmiştir. Bunun 3.489.000 kuruşu iç pazarda, 992.000 kuruşu ise dış pazarda oluşmuştur. Diğer taraftan sınaî üretimin iç pazar payı %78, dış pazar payı ise %22'dir. Başka bir ifadeyle iç pazardaki sınaî ürün değeri dış pazardaki sınaî ürün değerinin 3,5 katından fazladır. Dolayısıyla üretimin büyük bir kısmının iç pazarda gerçekleştiği görülmektedir ki bu da öz tüketime yönelik bir sınaî faaliyetin varlığını göstermektedir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292, ss.189–190).

Behisni'de ayrıca bakır, ağaç ve demirden ev eşyalarının yapıldığını da görmekteyiz. Bu da bir nebze olsun bize Behisni'de diğer kazalara oranla ticaret ve sanayinin biraz daha geliştiğini göstermektedir. Örneğin bu eşyalardan el leğeni, sini, güğüm, sandık, ibrik, sâhân, kildan, lenger, orak, tüfenk, kalbur, don kazanı, naçak, keser, kazgan, aş kazganı gibi eşyalar yapılmış ve satılmıştır (B.Ş.S., Sicil No: 200, 91/73).

Osmanlı Devleti'nde ödenecek vergiler, kazalara göre taksim edilirdi. 1233/1817 tarihinde Harput eyaletine bağlı Behisni Kaymakamlığı'nın toplam gelirleri 2.931.667 kuruştur. Bunun 1.938.964 kuruşu vergi, 341.497 kuruşu aşar, 207.850 kuruşu kesinleşmiş ve ihale olunan vergi, 41.843 kuruşu emaneten idare olunan vergi, 108.400 kuruşu deftere geçirilmeyen, şahıs elinde kalan gelir, 293.111 kuruşu ise "ashab-ı mâlikâne" geliridir. Bununla birlikte kûsûrat kalanı ise 437.768 kuruştur. Bunun 133.215 kuruşu Harput ve Harputa bağlı kazalarında, 99.481 kuruşu Behisni Kaymakamlığı'nda, 205.071 kuruşu ise Ma'aden-i Hümâyûn Kaymakamlığı'nda kalan miktardır. (BOA, ML. VRD. 1233 nolu defter, s. 2, 1261/1845).

Yine 1233/1817 tarihinde bizzat idare olunan Harput ve Harput'a bağı kazaların içinden Behisni kaymakamlığı'nın toplam geliri 2.629.942 kuruş 15 paradır. Bunun 1.484.500 kuruşu vergi, 54.915 kuruşu güzerân cizyesi, 937.085 kuruşu toptan ihale olunan öşür vergisi, 105.284 kuruş 7 para aynen ihale olup daha sonra satışı yapılacak bedel, 48.158 kuruş 15 para ise emaneten idare edilen gelirden tahsil edilen miktardır (BOA, ML. VRD. 1233 nolu defter, s. 2, 1261/1845).

1266/1849 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Harput eyaletinde bulunan Şiro, Kâhta, Hısnımansr, Behisni ve Akçadağ kazalarına bir yük 17.540 kuruş vergi tahsisi yapılmış; ancak her kazanın vergi yükü ayrı ayrı belirtilmemiştir (BOA, A.DVN dosya no:63, vesika no:82, vesika adedi:1, tarih 1266/1849). 1267/1850 tarihinde Harput Vilâyetinin Behisni, Hısnımansûr, Kâhta ve Akçadağ kazalarına tahsis edilen vergi yükü ise 10.500 kuruş'tur (BOA, ML. MKT 184 nolu defter, 1267/1850, s. 93).

Diğer taraftan, Hısnımansûr kazasının 1273/1856 senesinin vergisi 342.400 kuruş, Behisni kazasının vergisi 539.800 kuruştur. Bu miktardan 489.800 kuruşu tahsil edilmiş, 5.000 kuruşu ise tahsil edilememiştir. Gerger kazasının aynı tarihteki vergi yükü 25.000 kuruştur. 1273/1856 senesinde yapılan 55.500 kuruş zam ile vergi miktarı 80.500 kuruşa çıkarılmıştır ki, bu da %100'ün üzerinde bir zam yapıldığını göstermektedir (BOA, ML. VRD. 1810 nolu defter, 1269/1852, s. 2).

1258/1842 senesine mahsuben Hısnımansûr kazasının vergisi 278.159 kuruş idi. Aynı tarihte yapılan 35.000 kuruş zam ile vergi bedeli 313.159 kuruşa çıkarılmıştır. Behisni kazasının vergisi ise 432.636 kuruş idi. Bu miktara aynı tarihte yapılan 55.000 kuruş zam ile toplam vergi bedeli 487.636 kuruşa yükseltilmiştir. Yine 1258/1842 senesine mahsuben Gerger kazasının vergi bedeli 80.149 kuruş olup bu miktara zam yapılmadığı görülmektedir. Hemen belirtelim ki; 1258/1842 tarihinde Hısnımansûr, Behisni ve Gerger, Maadin-i Hümayûn'a bağı birer kaza idiler (BOA, ML. VRD. 825 nolu defter, 1258/1842, s. 3).

Hısnımansûr ve Behisni kazası civarında bulunan aşiretlere de vergi tahsisi yapılmış, her aşiretin vergi yükü ayrı ayrı belirtilmiştir. Dilbatlı Rüşvan Aşireti'ne yıllık 80.000 kuruş, Behisni kazasıyla Atmalı Aşireti'ne beş yük kuruş vergi tahsisi yapılmıştır (BOA, ML. MKT 143 nolu defter, 1263/1846, s. 88). Atmalı Aşireti'nin

1258/1842 senesine mahsuben taksim edilen vergi bedeli ise 11.250 kuruş idi (BOA, ML. VRD. 825 nolu defter, 1258/1842, s. 3).

Bir vergi mükellefi, oturduğu sancaktan başka bir sancağa göç ettiğinde vergi ödemesini yeni ikametgâhındaki ilgili yere ödüyordu. Örneğin; Behisni kazasında bulunan Çakallı Aşireti'nden bazı hane sahipleri Amasya sancağına bağlı olan Çorum ve Osmançık kazalarına yerleşmiş, bunlardan icap eden vergilerini bulundukları yere vermeleri gerektiği belirtilmiştir (BOA, ML. MKT 178 nolu defter, 1269/1852, s. 11). Aynı şekilde ticaret veya sair maksatlarla diğer kazalara taşınan kişiler de vergi mükellefiyeti açısından adım adım takip edilir, bunların hangi tarihte taşındıkları araştırılırdı. Böylece, bu durumda olan vergi mükelleflerinin takip edilmesiyle vergi gelirleri kaybı önlenmiş oluyordu (BOA, ML. MKT 208 nolu defter, 1269/1852, s. 13).

Diğer taraftan öşür gelirleri ihale yoluyla taliplerinin uhdelerine toptan ihale olunurdu. İhale bedeli belirli zamanlarda taksitler halinde tahsil edilerek mahalli devlet ambarına gönderilirdi (BOA, ML. MKT 208 nolu defter, 1269/1852, s.37). Aynı şekilde eyalet içinde toplanan vergiler de eyalet mal sandığına teslim edilirdi (BOA, ML. MKT 170 nolu defter, 1266/1849, s.145). Devlete ait gelirlerin tam zamanında ve eksiksiz olarak tahsil edilmesi ve “Ma’adin-i Hümâyûn”un hazinesine gönderilmesi esastı. Bu hususta özel fermanların hazırlandığı ve ilgili yerlere gönderildiği bilinmektedir (BOA, Mühimme defteri, No: 212, yazı no.82, 10 Şevval 1217 tarihli ferman, s. 55). Öşür gelirleri toplandıktan sonra hemen hazineye gönderilmeyecek ise bu emanet, öşür alınan yerde ikâmet eden güvenilir bir kimsenin idaresine bırakılırdı. 17 Ramazan 1269/1852 tarihli belgede Harput kazalarının öşür geliri Mehmed Ağa'nın idaresine verilmiştir (BOA, ML. MKT 208 nolu defter, 1269/1852, s. 9). Mal sandığına teslim olunan öşür bedellerinin ise bazen hırsızlık yoluyla çalındığı da olmuştur (BOA, BEO. VGG. d. defter no:118, 1281/1864, s. 86).

Devletin gelir kaynakları içinde vergiler önemli bir yere sahip olduğu için vergilerin tahsili konusunda son derece hassas davranılması oldukça makul karşılanmaktadır. Bu vergilerin eksik toplanması veya hırsızlıklara maruz bırakılması, devlet hazinesinin de gelirlerinin azalmasına yol açmaktaydı. Bunun için vergi tahsil işi çok ciddi bir şekilde işlemiştir. Vergi ödemesini geciktiren veya

gerekli hassasiyeti göstermeyenler hakkında gerekli adlî işlem yapılmıştır. Vergiyi elinde tutan mültezimler, banka şubesine yatırımları gereken miktarı bazen yatırmıyorlardı. Bu durumda mültezimin mal varlığına haciz yoluyla el konuluyordu. Emniyeti suistimal ettiği için de mahkemeye verilir, hacizli malı da mal sandığına teslim ediliyordu.

Bu durumla ilgili olmak üzere Hısnımansûr kazasında meydana gelen bir olaya burada yer vermek istiyoruz. Hısn-ı Mansûr kazasının Kızılcapınar Köyü'nden a'şar mültezimi Hasan Ebi, 1316/1898 senesi a'şarını elinde tuttuğu, banka şubesine yatırmadığı için Çınar köyündeki on sekiz kile arpa ve iki kile buğdayına hacz koulmuştur. Ayrıca, emniyeti suistimal ettiği için mahkemeye verilmiş, hacizli malı da, mal sandığına teslim edilmiştir. Belediye, buğdayın fiyatını, kilesini, mecidini 19 kuruş hesabıyla 96 kuruş olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında arpanın kıymeti ise 48 kuruş olarak belirlenmiştir. Mahkeme sonucunda, zahire bedeli olarak tespit edilen 1056 kuruşun tahsil edilerek bu meblağın kazadaki sandığa teslim edilmesine, 264 kuruş tazminat bedeli ile 130 kuruş mahkeme masraflarının tahsiline ve mültezim Hasan Efendi'nin de işlediği suçtan beraatine karar verilmiştir (AŞS, No: 238, ss.53-54).

Aşar vergisi için görülen tahsil güçlüğü aynı zamanda gümrük vergileri için de söz konusuydu. Şöyle ki; gümrük dairesi tarafından vekil tayin edilen kişiler, bir başkasına ihale ettikleri duhan gümrüklerini tahsil etmekte güçlük çekebiliyorlardı. İhaleyi alan kişi bu duhan gümrüğünü bazen ödemediği gibi ödememek için direndiği de oluyordu. Böylece bazı mültezimlere ihale olunan duhan gümrüklerinden tahsil edilemeyen miktar artıyordu. 1267/1850 tarihinde Hısn-ı Mansûr kazalarının ihale olunan duhan gümrüklerinin tahsil edilemeyen miktarı 140 bin kuruştur (BOA, ML. MKT 178 nolu defter, 1269/1852, s. 39).

5.2.5. TİCARET

Selçukluların ortaya çıktığı dönemde Avrupa dış dünya ile çok dar ilişkiler içinde idi. Yalnız Doğu Avrupa, Hazar ve Bulgar Türkleri vasıtasıyla İslâm dünyasıyla ticarî ilişkiler kurmuştu. Selçuklu Anadolu'su, hemen hemen bir yüzyıl

iktisadî ve ticarî gelişme göstermiştir. Selçuklu Türkiyesi'ndeki gelişmiş şehir hayatı, gelişmiş bir ticaretin varlığını göstermektedir (Türkdoğan, 2008, s. 117-119).

Şehirlerdeki ticarî faaliyetler hanlarda, meydan pazarlarında ve çarşılarda cereyan ediyordu. Kapalı çarşılar Selçuklu ticaretinde de önem taşıyordu. Özellikle toptan ticarete hanların önemli oldukları bilinmektedir (Tabakoğlu, 2003, s. 119).

Osmanlı'da şehir ve kasabalar yahut memleketler arasında yapılan geniş çaplı ticaret, toptan ticarettir. Osmanlı topraklarında gerek memleket içinde üretilen gerekse memleket dışından gelen ürün ve mamüllerin üretildikleri yerler veya ulaştıkları limanlardan diğer yerleşim yerlerine dağıtılması işi toptancı ve tüccarlar tarafından yürütülürdü. Cinsi ne olursa olsun emtia, o malın dağıtımının yapıldığı kapan veya hana getirilir ve burada perâkendeci tüccara satış yapılırdı. Selçuklu'da olduğu gibi bu kapan ve hanlar, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, her mal için ayrı olup genellikle un kapanı, bal kapanı, pamuk kapanı, koza kapanı gibi o malın adı ile anılırdı (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 567-568).

Malların tüketiciye intikalinde pazarlarda mühim ticaret yerleri idi. Pazarcılar, her gün ayrı bir yerde kurulan pazarları dolaşırlardı. Cuma camilerinin bulunduğu yerlerdeki pazarlar da Cuma günleri kurulur, böylece köylü hem ibadet eder, hem de alış-verişini yapardı. Bu pazarlar büyük merkezlerde bütün gün devam ettiği hâlde; küçük yerlerde öğleye doğru veya birkaç saat içinde dağılırdı.

Osmanlı Devleti'nde her bölgenin kendine has mamül ve mahsülleri bulunmaktaydı ve bunların ihtiyaç fazlası diğer bölgelere götürülmek suretiyle memleket içinde kesif bir ticârî faaliyet meydana geliyordu. Ancak bütün ürünler aynı akıcılığa sahip değildi. Halkın temel gıda kaynağı olan buğday başta olmak üzere bazı ürünlerin ihtiyaç fazlası olmadıkça kaza dışına çıkarılması yasaktı. Yani bir bakıma kazanın kapalılığı hâkimdi. Bunun sebeplerine gelince; bölgede sunî bir kıtlık oluşturmak, kaza içindeki pazarlarda hububattan alınan vergi gelirlerinin düşmesini önlemek, sık sık sefere çıkan ordunun ihtiyacı olan zahireyi rahatça temin etmek, kendi kendine yetmeyen büyük şehirlerin iâşesini sağlamaktı. Ancak bu şehirlere hububat sevki izin alınmadan gerçekleştirilemezdi. İklim şartları, tabîî afetler gibi sebeplerle bir kazada kıtlık olması hâlinde, Dîvânın kararıyla ürünün bol olduğu yakın kazalardan transfer yapılabilirdi. Nakil izni alınmadan hububatın, belirtilen yere ulaşması ve râyiç fiyatla satılması, yani kaçakçılık ve karaborsacılığa

meydan verilmemesi için devlet bazı tedbirler almıştı. Öncelikle hububat satın alınacak yerin kadısına izin verildiğine dair hüküm yazılırdı. dığı gibi tüccar, kefile bağlanıp, eline, alımı yapan kadı tarafından, nakliyatı yapıldığı geminin adı, reisi, hareket tarihi, hububatın cins ve miktarı ile fiyatını belirten bir senet verilir; alım ve satım yerlerindeki fiyatlar kontrol altında bulundurulurdu (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 571).

19. yüzyılın ilk yarısında, bir taraftan halkın spekülasyonlar tarafından aldatılmasını önlemek, diğer taraftan yeni kurulan “Asâkiri Mansûre-i Muhammediyye” teşkilâtının masraflarını karşılamaya medar olmak üzere 1243/1828’den itibaren, başta afyon olmak üzere, palamut, ipek, zeytinyağı, pamuk, tiftik, yapağı ve zahire alım-satımlarına devlet tekeli kondu. Diğer mahsullerin “yed-vâhid”le idaresi pek kârlı olmadığından kısa zamanda tatbikatından vazgeçildiyse de afyonunki on yıl sürdü (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 573).

Osmanlı’da ticaretin gelişmesinde devletin ticarî zihniyeti de önem taşımaktadır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında (1299/1882) Osmanlı toplum yapısı incelendiğinde, bunlar dinî ve siyasî memuriyetlerle hayatını kolayca kazanarak “*hirfet*” denilen sanatla ticareti zahmetli ve hakir görmüş ve bunları islâm olmayanlara bırakmıştır. Bunlar başlangıçta ganimet mallarıyla geçimlerini sürdürmüşler, daha sonra, sanat ve ticareti genellikle gayri-müslimlere terketmişlerdir (Türkdoğan, Sanayi Sosolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi, 1981, s. 270).

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın ilk yirmi yılı Osmanlı İmparatorluğu’nun, Avrupa ekonomilerine gittikçe daha yoğun bir biçimde açıldığı yıllardır. Kuşkusuz bu oluşumda, Osmanlı Devleti’nin, Avrupa devletleriyle yaptığı ticaret sözleşmeleri, Avrupa piyasasında almış olduğu borçlar ve Avrupa sermayelerine tanıdığı yatırım ayrıcalıkları büyük rol oynamıştır (Türkdoğan, Sanayi Sosolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi, 1981, s. 120).

Hısnı-Mansur ve yöresinde 19. Yüzyılda tarımsal faaliyet ön plânda ve kapalı alanda yapıldığı için bu dönemde ideal manada bir ticaretten söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, genel uğraşı alanının geleneksel tarım sistemi olmasıdır.

Kendi kendine yeter derecede yapılmaktadır⁶⁰. Tarımsal üretimin yanı sıra sıvı ürünlerin üretimi de yapılmaktaydı. 1292/1875 tarihinde yine sancak itibarıyla üretimi yapılan sıvı ürünler, peynir, sadeyağ, tereyağı, bal, bekmez, ham yağ, iç yağı, dut pekmezi'dir.

Tablo 27
Malatya Sancağında Üretilen Sıvı Ürünler (1292/1875)

1	2		3	4		5		6
	Harcama			Fiyat (Kuruş)		Kıymeti		
Mahsulât Türü	Dâhili (a)	Harici (b)	Mahsulât Toplamı 3=a+b	Dâhili (c)	Harici (d)	Dâhili (e) e=axc	Harici (f) f=bx d	Kıymet Toplamı 6= e+f
Peynir	100.000	-	100.000	1	-	100.000	-	100.000
Sadeyağ	80.000	-	80.000	7	-	560.000	-	560.000
Tere yağı	10.000	-	10.000	8	-	80.000	-	80.000
Asel	10.000	20.000	30.000	5	6	50.000	120.000	170.000
Bekmez	50.000	-	50.000	3	-	150.000	-	150.000
Ruhan neft	2.000	3.000	5.000	10	15	20.000	45.000	65.000
İç yağı	20.000	-	20.000	5	-	100.000	-	100.000
Dut pekmezi	10.000	-	10.000	2	-	20.000	-	20.000
Toplamlar	282.000	23.000	305.000			1.080.000	165.000	1.245.000

Kaynak: BOA, Diyarbekir salnamesi, tarih 1292/1875, s.191.

Bu ürünlerden bal ve işlenmemiş ham yağ hariç diğerlerinin tümü sadece iç pazarda tüketilmiştir. Bal ve ham yağ ise hem iç hem de dış pazarda ticarî işlem görmüştür.

Tablo'da, Peynir, en fazla tüketilen ürün olarak görülmektedir. Peynirin iç pazardaki toplam ürün değeri 100.000 kuruştur. Aynı zamanda bir kuruş gibi çok düşük bir fiyattan piyasada işlem görmüştür. Peynir üretiminin fazla olması

⁶⁰ Adıyaman'da, günümüzde, ticaretin yeterince geliştiğini söylemek mümkün değildir. Ancak, mevcut tarım ağırlıklı potansiyeli ve son yıllarda sanayisinde gösterdiği performans ile tarımsal ürün çeşit ve verimliliğinde beklenen artışların gelecekte ticari hayatı olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin diğer illeri gibi Adıyaman'da da iç ticaret ağırlıklı olarak tarıma dayanmaktadır. Mevcut sanayi yapısı da tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olarak gelişme göstermiştir. El sanatlarına yönelik olarak kilim, sava ve el dokuma halıları üretilmekte, iç ve dış pazarlarda satılmaktadır. Bunların dışında tarım ürünleri yanında tekstil sektöründe üretimi gerçekleştirilen iplik ve hazır giyim ya ihracatçı firmalara satılmaktadır Ticaret sektörünün GSYİH 'daki payı % 10,1 olup, GSYİH' ya katkısı 12.802.331 Milyon TL dir. Doğrudan iç ve dış piyasada satışa arz edilmektedir. Ticaret sektörü, gerek sanayileşme ve kentleşme olgularıyla iki yönlü bağlantısı, gerek yarattığı gelir ve istihdam bakımından il ekonomisinin önemli sektörlerinden biri olmaya adaydır. Tarım ürünleri içerisinde buğday, arpa, nohut, mercimek, pamuk, tütün, fıstık ve üzüm gibi ürünler komşu illere gönderilmektedir. (Adıyaman Valiliği Web Sitesi)

insanların genellikle hayvancılıkla uğraştığını ve hayvancılığın aynı zamanda köylü için önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir. Peynir üretimi fazla olduğu için peynirin piyasa fiyatı da çok düşük tutulmuştur (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.191).

Peynirden sonra tüketimi en fazla olan ürünün sadeyağ olduğu görülmektedir. Sadeyağın iç pazardaki tüketimi 80.000 kıyyedir. Fiyatı, peynire göre oldukça yüksek olan sadeyağın iç pazar toplam ürün değeri ise 560.000 kuruştur. Sıvı ürünlerin içinde çok özel yeri olan tereyağı daha az üretilmiş ancak fiyatı çok yüksek olduğu için ürünün piyasa değeri daha yüksek çıkmıştır. İç pazar üretim miktarı 10.000 kıyye olan tereyağın piyasa değeri 80.000 kuruştur. Dolayısıyla insanlar fiyatı daha düşük olan ürünü tercih ettiklerinden peynirin tüketimi daha fazla (100.000 kıyye), tereyağının fiyatı çok yüksek olduğu için de daha az tüketildiğinden tereyağının üretimi 10.000 kıyye olmuştur. Tereyağına göre sadeyağının tüketimi daha fazladır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.191).

Bal, hem iç hem de dış piyasada tüketilmiştir. Toplam ürün miktarı 30.000 kıyye olan balın pazarlardaki toplam değeri 170.000 kuruştur. Bunun 50.000 kuruşu iç pazara, 120.000 kuruşu ise dış pazara aittir. Balın dış pazardaki tüketim miktarı iç pazarın iki katı olarak gerçekleşmiştir. Bu da, bal üretiminin, temel gıda maddesi olarak değil de ticari amaçla yapıldığını göstermektedir.

Sıvı üretimde öne çıkan bir diğer ürün ise pekmezdır. Pekmezin; sadeyağ, tereyağı ve bala göre fiyatı daha düşük olduğu için en çok tercih edilen ürün olmuştur. Dolayısıyla sadece öz tüketime yönelik üretimi gerçekleştirilen pekmezin pazardaki üretim miktarı 50.000 kıyye, toplam pazar değeri ise 150.000 kuruştur. Sadeyağın pekmezden daha pahalı olduğu halde daha fazla tüketilmesi, söz konusu ürünü tüketen insanların belki de parasal yönden normal bir yaşama sahip olduklarını söyleyebiliriz.

İşlenmemiş ham yağın fiyatı çok yüksek (10 kuruş) olduğu için pazardaki tüketim miktarı da oldukça düşüktür. Bu ürünün pazardaki toplam değeri 65.000 kuruştur. Bunun 20.000 kuruşu iç pazar, 45.000 kuruşu ise dış pazara aittir. Dış pazar fiyatı iç pazara göre daha yüksek olduğu halde, dış pazardaki tüketim miktarı daha fazladır. Yine iç yağın fiyatından daha düşük ve tereyağından daha fazla

tüketilmiştir. Piyasada 100.000 kuruş değerinde üretimi yapılan iç yağın üretim miktarı 20.000 kıyye, fiyatı ise 5 kuruştur.

Dut pekmezi, üzüm pekmezinden daha ucuz olduğu halde üzüm pekmezinden daha az tüketilmiştir. Üzüm pekmezinin daha bol olması, bu yörede üzüm bağlarının oldukça fazla olduğunu ve bunun sonucu olarak bağcılık faaliyetlerinin de geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla üzüm pekmezinden 50.000 kıyye tüketilirken, dut pekmezinden 10.000 kıyye tüketilmiştir.

Özetle; 1292/1875 tarihi itibarıyla Hısnımansûr ve yöresinde sıvı üretim olarak toplam 1.245.000 kuruş değerinde bir tüketim olmuştur. Bunun 1.080.000 kuruş değerindeki tüketim iç pazarda, 165.000 kuruş değerindeki tüketim ise dış pazarda ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, toplam tüketimin % 86.75'ü iç pazarda, %13.25'i ise dış pazarda gerçekleşmiştir. Hemen fark edileceği gibi tarım ürünlerinde olduğu gibi sıvı ürünlerin üretiminde de öz tüketime yönelik bir tüketim söz konusudur. Nitekim iç pazardaki tüketim dış pazardaki tüketimin altı buçuk katından daha fazladır.

Kısaca; Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının da içinde bulunduğu Malatya sancağı genelinde, tarım ve sıvı ürünlerinin üretiminde toplam 24.792.800 kuruş değerinde bir tüketim gerçekleşmiştir. Bunun 20.963.300 kuruşu (% 84.55) iç pazarda, 3.829.500 kuruşu (% 15.45) da dış pazarda ortaya çıkmıştır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.192).

5.2.5.1. Esnaf Grupları

İktisadî ve sosyal açıdan önem arzeden konuların başında esnaf hayatı ve ticari hayat gelmektedir. Osmanlı tarihinde yöneticilerin oluşturduğu askerî kesime karşılık halkı meydana getiren unsurların başında da esnaf gelmektedir (Özcan, 2003, s. xv). Bu bakımdan insanlar toplum içinde yaşadıkları müddetçe kendine has bir meslek edinmiş ve iş dünyasına katılmışlardır. Dolayısıyla geçmişte var olan ancak günümüzde olmayan ya da yok olmaya yüz tutan meslekler, geçmişi geleceğe bağlama noktasında büyük önem taşımaktadır. Geçmiş dönemlerde olan bu mesleklerin araştırılması ve gün yüzüne çıkartılması, bu meslekleri icra eden insanların sahip oldukları sosyal ve ekonomik hayatları hakkında da bilgi sahibi

olmamızı sağlayacaktır. Hısnımansûr, Behisni ve Kâhta kazalarında inceleme döneminde tespit edilen meslekler ortaya konulup bunlar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Öncelikle tespit edilen meslekler aşağıda verilmiştir:

<u>Meslek Adı</u>	<u>Adet</u>	<u>Meslek Adı</u>	<u>Adet</u>
Boyacı	14	Balcı	1
Keçeci	6	Neccar ⁶¹	8
Kuyumcu	14	Çulhacı/Kumaşçı ⁶²	45
Tüfengçi	3	Ekmekçi ⁶³	2
Tarakçı	1	Hammal	2
Tüccar ⁶⁴	1	Hancı	1
Kefişger	14	Rençber ⁶⁵	6
Nalbant	16	Değirmenci	6
Kömürcü	1	Bıçakçı	3
Hallac	10	Çilingir	6
Bezzaz	3	Tütüncü	1
Köşker ⁶⁶	28	Berber	1
Demirci	24	Eskici	7
Çilingir	6	Tayarcı	2
Palancı	6	Abacı ⁶⁷	1
Kalaycı	12	Kazancı	8
Kılınçcı	2	Çerçi	2
Ahenger ⁶⁸	1	Çulcu	3
Terzi	2	Çuvalcı	1
Nalçacı	3	Etmekçi	1
Külecı	1	Körükçü	1
Hekim	1	Lülecı	1
Kahvecı ⁶⁹	2	Sarraı ⁷⁰	1
Basmacı	9	Çıgıncı	1

⁶¹ Marangoz (AŞS, numara 238, s.118).

⁶²Yün, pamuk vb. malzemelerden kumaş dokuyan kimse (AŞS, numara 238, s.38).

⁶³Ekmekçi, Osmanlı Devleti'nde sarayınmüteferriif hizmetlilri sınıfında yer alıyordu (AŞS, numara 238, s.38; (Akgündüz A. , Osmanlı'da Harem, 1995, s. 208).

⁶⁴ (AŞS, numara 238, s.118).

⁶⁵ (AŞS, numara 238, s.93, s.93).

⁶⁶ (AŞS, numara 238, s.96).

⁶⁷ (AŞS, numara 238, s.102)

⁶⁸Âhenger: Demirci (Develioğlu, 2005, s. 15)

⁶⁹(AŞS, numara 238, s.93).

⁷⁰(AŞS, numara 238, s.187).

1262–1263/1845–1846 tarihinde Behisni bir sancaktı. Bu sancakta insanların iktisadî hayatını devam ettirirken birtakım mesleklerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Hemen hatırlatalım ki tespit edilen bu mesleklerin tamamı cizye vergisine tabi olan mesleklerdir. Burada belirtilen mesleklerin dışında, cizye alınmayan, gelir getirisi olmayan meslekler de olabilir. Aksi halde; ”var olan bütün meslekler bunlardır” demek pek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla Behisni sancağında 1262/1845 tarihinde tespit edilen mesleklerin sayısı 59’dur. (BOA, ML. VRD. CMH, 637 nolu defter, ss. 5–7, 1262/1845).

Burada belirtilen mesleklerin yanında sayıları belirlenemeyen mesleklerle rastlamak da mümkündür. Esnaf (AŞS, numara 238, s.93), bekçi (AŞS, numara 238, s.116), bostancılık (AŞS, numara 238, s.117), kebabçı (AŞS, numara 238, s.109), çiftçi (AŞS, numara 238, s.186) bu mesleklerden birkaçıdır. Ayrıca; sigara ağızlıkçısı (AŞS, numara 238, s.158), saraç (AŞS, numara 238, s.117), kürekçi (AŞS, numara 238, s.45), çobanlık (AŞS, numara 238, s.106), faras, orakçı (AŞS, numara 238, s.74) gibi meslekler de bulunmaktadır. Bu mesleklerin tümü hakkında ayrıntılı bilgi verilmeden bazı meslekleri daha yakından tanımak amacıyla sadece bunlar hakkında kısa bilgi verilecektir. Bu mesleklerden biri kumaşçılık mesleğidir. Kumaşçılık mesleğini yapan insanların sayısı diğerlerine oranla daha fazladır. Bu sayının fazlalığı, bu meslekle ilgilenen insanların iktisadî hayatının diğer gruplara göre daha iyi olduğunun bir göstergesi olabilir.

Demir, sanayi ürünleri arasında daima önemli yerini koruduğu gibi demircilik mesleği de bu yörede ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Yine boyacılık, kuyumculuk, kefişger, nalbantlık, hallac ve kalaycılık yapmak suretiyle geçimini temin etmeye çalışan insanların sayısı, 10’dan fazladır. Hemen belirtelim ki zamanında çok revaçta olan bu mesleklerin çoğu günümüzde kaybolma noktasına gelmiştir.

Bezzâz/bezci: Bez ve kumaş türü şeyler satan kişidir (Özkan, 2007, s. 121). Bu mesleğin günümüzdeki karşılığı manifaturacıdır. Eskiden bu şekilde bez ve kumaş satan esnafa “bezzaz”, çarşılarına da “Bezzazistan” denirdi. Halk ağzında zamanla “bedestan” veya “bedesten”e dönüşmüştür. Kıymetli kumaş satanlar ise, “üstüfecî”, “dibacı”, “kadifecî”, “atlasçı” gibi isimlerle anılırdı.

Keçeci: Keçe imal eden veya satan kişilere verilen isimdi. Bu işi yapan kimselere keçeci, keçeyi imal etme veya satma işine ise keçecilik denirdi (Develioğlu, 2005, s. 98). Tüfekçilik işleriyle uğraşan kişilere tüfengçi denirdi (Develioğlu, 2005, s. 1114)

Tarakçılık, camus ve koçboynuzlarından tarak yapma işlemidir. Günümüzde plastiğin öne çıkması dolayısıyla bu meslek, önemini giderek kaybetmiştir (Denizli Valiliği Web Sitesi).

“*Kefişger*”, ayakkabıcı, eskici, köçker olarak bilinmektedir (Develioğlu, 2005, s. 503). Günümüzde bu meslekle uğraşan kişiler için halk arasında köşker tabiri kullanılmaktadır. Nalbantçılık, kendi döneminde çok gözde bir meslek olmasına rağmen, teknolojik gelişmeler sonucu bu önemini kaybetmiştir. Günümüzde nalbantlık sanatı da neredeyse yok olmuştur (AŞS, numara 238, s.115). Hallâc: Pamuk, yatak, yorgan atan kimseye verilen isimdir (Develioğlu, 2005, s. 319). Kalaycılık mesleğiyle uğraşan kişiler, bakır kapların temizlenmesi, zararlı maddelerden arındırılması işlemini yapardı.

Eskiden kalaycıların bulundukları dükkânların önünden geçerken çekiç, körük, kap kacak sesleri o muhitin bir neşe kaynağı ve usta ellerin bir marifeti olarak sokaklara yansırı. Kalaycılık mesleğinin zaman içinde yok olması mutfak ve diğer araçların yaygınlaşması plastik, melamin, cam, porselen, çelik tencerelerin ortaya çıkması neticesinde iyice yok olmuştur (Gümüşhacıköylü Web Sayfası, 2008).

Basmacılık, daha çok Süryanilerin gelenek ve sanat uygulamaları arasında yer almıştır. Süryaniler, eskiden süsleme amacı ile elbiselerin yapımında, masa ve yatak kılıflarında, duvarların ve evlerin iç süslemelerinde bu gelenek ve sanatı oldukça yaygın bir şekilde kullanırlardı. Günümüzde basmacılık ile yatak, nevresim ve oda takımı, vitrin, yakalar, yazmalar, perde, bohça ve tablo gibi ürünlere şekil verilmektedir. Süryanice “hetmo” adı verilen basmacılık bir kalıp sanatıdır. Basmacılık, daha önceden hazırlanmış kalıbın yüzünün boyaya batırılarak, kumaş veya şekil verilecek malzeme üzerine bastırılması ile birbirinden güzel simetrik ve tekrarlanan şekillerin elde edilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu uygulama günümüzün plastik kalıplarına benzer bir yöntemdir. Genellikle boya olarak kökboyası (anilin) kullanılır. Bu boyanın özelliği üstüne sürüldüğü malzemeden hiç çıkmamasıdır. Basmacılık, Akad ve Asurlular tarafından icat edilmiş oldukça eski bir sanattır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında bu sanat dalıyla uğraşan kişiler basmacı olarak bilinirlerdi (Süryaniler.com).

“Çerçi”, eskiden ufak tefek eşya satan gezginci tüccara verilen isimdi. Bu meslekle uğraşan insanlar, genellikle köy köy dolaşır, değişim suretiyle alışveriş yaparlardı (Özcan, 2003, s. 221).

Berberlik mesleği ise, günümüzde olduğundan daha farklı bir durum sergilemekteydi. Osmanlı toplumunda berberler, traş etmenin yanında farklı işler de yapmaktaydı. Bu işler arasında kan alma, diş çekme, sünnet etme gibi günümüzde farklı uzmanlık alanları olan tedavi faaliyetleri de yer almaktaydı (Özcan, 2003, s. 185).

5.2.6. KAZALARIN GELİR VE GİDER KAYNAKLARI

Bilindiği gibi Osmanlı maliye teşkilâtının başında sadrazama karşı sorumlu durumda bulunan defterdar vardı. Defterdarlar, kendi bölgeleri içindeki malî işlerin âmiri olmakla birlikte, Rumeli defterdarı adıyla da anılan başdefterdar, malî işlerin birinci derecede sorumlusu idi. Daha önceki devirlerde maliyeden yazılan ferman ve berat gibi belgelerin arkasına her üç defterdar tarafından kuyruklu imza konulurken, 13. Yüzyılda bu hak sadece başdefterdara tanınmıştır. Yıllık bütçenin yapılması, bunun ve ulûfe telhislerinin padişaha sunulması başdefterdarın görevlerindendi.

Defterdarın, devletin bütün malî işlerinden sorumlu olması, kendinde önemli bazı özelliklerin bulunmasını gerektiriyordu. Örneğin; ağır başlı, haysiyet ve vakar sahibi, rüşvetten uzak duran, tedbirli bir insan olması, kalem işlerinden anlaması, hazinenin gelirini artırmaya çalışması ve maaşları zamanında ödeyebilmesi lazımdı. Bu müessese, 1256/1840 tarihinde maliye nazırlığına çevrilmiştir (İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, 1999, s. 514-515).

Osmanlı maliyesi gelirlerin toplandığı ve masrafların yapıldığı çeşitli kalemlerden meydana gelmişti. 6. yüzyılda bunlardan bir kısmı hazineye, diğerleri de defterdara bağlıydı. Hazine kalemlerinden ruznamçe-i evvel kalemi, gelir ve masrafların günlük olarak kayıtlarının tutulduğu kalem idi. Hazineye bağlı kalemlerin ikincisi olan muhasebe kalemi başlangıçta Rumeli ve Anadolu muhasebesi olmak üzere ikiye ayrılmakta ve kendi bölgelerindeki padişah ve vezir

vakıfları ile cizye defterlerinin incelenmesi bu kalemlerde yapılmaktaydı. Defterdarlığa bağlı kalemler ise Mukataa, Mevkufat, Vâridat, Kıla tezkireciliği ve Tezkire-i ahkâm'dır (İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, 1999, s. 518).

Diğer taraftan defterdarların her yıl bir bütçe hazırlayıp padişaha sundukları bilinmekte ise de bütçelerden günümüze ulaşanların sayısı oldukça azdır. Bunun için Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyıla kadar hakiki manada bir bütçenin olmadığı söylenebilir. Osmanlı klâsik devri bütçeleri, yıl sonunda, bir önceki yılın gelir ve giderlerini göstermek üzere yapılan birer muhâsebe bilânçosu mâhiyetindedir. Başka bir ifade ile Osmanlılar, harcamalarını, önceden tayin edilmiş bir çerçeve içinde gerçekleştirmemişlerdir. Bir önceki yılın bütçesi, daima bir rehber vazifeini görmüştür. Osmanlı bütçelerinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

1- 16. yüzyılda, bütçelerin başlangıç tarihleri, nevruz olmak üzere bir güneş yıllık devreyi içine olacak şekilde yapılmıştır. 17. Yüzyılda hicri yıl esasına çevrilmiş ise de 18. Yüzyılda yine başlangıcı mart olan malî yıla göre düzenlenmeye başlanmışlar ve sonuna kadar böyle devam etmiştir.

2- Osmanlı bütçeleri, bütün gelir kalemlerini ihtiva etmemekte, yalnız padişah hasalarında elde edilen gelirlere yer vermektedir. Bunun tek istisnası 933/1527 yılı bütçesidir. Tımarlar gibi büyük vakıf köyler de devletin hiçbir şekilde müdahalesine imkân olmayan topraklardır. Dolayısıyla, bunlara ait gelirler bütçelere aksetmezler.

Gelirlerin, sadece mali masrafların arta kalan kısımlarının merkeze gönderilmesi keyfiyeti, 17.yüzyıldan itibaren bütçelerde görülen rakamların azalmasına sebep olmuştur.

3- Masraf olarak sadece merkezde yapılan harcamalar söz konusudur. Padişaha teslim edilen meblağlar, saray masrafları, kapıkulunun mevâcipleri, tersane masrafları, askerî masraflar, in'am ve ihsanlar, yabancı devlet elçiliğine yapılan masraflar başlıca kalemleri teşkil eder.

Bütçelerin tertip tarzı ise şöyle idi: Başta, "İcmal-i muhasebe" veya Muhasebe-i vâridât ve masarîf-i amire" şeklinde başlayan ve bütçenin niteliği hakkında bilgi veren bir başlık bulunurdu. Burada bütçenin hicri sene itibariyle başlangıç ve bitiş tarihleri ile her üç defterdarın isimleri yer alırdı. Sonra "asl-ı mal" başlığı altın o yılki toplam gelir, "tefâvüt-i hasene"adı ile de altının alım ve satım

fiyatla arasındaki fark dolayısıyla hazinenin kârı belirtilirdi. Bunların toplamı yapıldıktan sonra bir önceki yılın geliriyle karşılaştırılıp aradaki fark “e-ziyâde” (+) veya “el-kesir” (-) şeklinde kaydedilir, gelir ve giderler ayrı fasıllar halinde yazılırdı.

17. yüzyıldan itibaren bütçelerin düzenlenme tarzlarında değişiklik yapılarak mâliye kalemlerine göre bir sıralamaya gidilmiştir. Masraflar ve mahiyetlerine göre bölümlere ayrılmıştır. Birinci sırada “el-mevâcibat” başlığı altında kapıkulu ve saray halkının meâcipleri yer almıştır. Onu, et- teslimat” adı altında önce padişaha ödenen meblâğla, sonra Matbah-ı Âmire, Has Ahir, elçiler için yapılan masraflar, vs. masraflar takip etmektedir. 17. Yüzyıl bütçelerinde 3. fasıl “el-ihracat başlığını taşımaktadır. Sonda ise bakiye verilmektedir.

18. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların biri devlet gelirlerinin toplandığı ve masrafların yapıldığı Hazine- Âmire (Maliye Hazinesi) adıyla bilinen esas hazine; diğeri Enderun hazinesi veya iç hazine veya Hazine-i Hassa adlarıyla anılan yedek hazine olmak üzere iki hazinesi bulunmaktaydı.

1244/1829 tarihinde gelirlerin idaresi Mukataat Nezâreti’ne bırakıldı, harcamalar için ise Masarif Nezâreti kuruldu. 1249/1834’de Mukataat Hazinesi’nin ismi Mansure Hazinesi olarak değiştirildi. Yine aynı tarihte bu hazine yedeği olarak Redif Hazinesi kuruldu ve giderlerini karşılamak üzere iâne-i cihâdiye adıyla bir vergi konuldu. 1253/1838’de Maliye Nezâreti’nin kurulmasıyla birlikte gelir gider hesapları muhasebesi ayrı ayrı tutulmaya devam edildi.

Tanzimatın malî bakımdan getirdiği yeniliklerle iki ayrı statü ortaya çıktı. Eski sistemle idare olunan yerler Hazâin-i Âmire’ce, yeni sisteme tabi olanlar ise Maliye Nâzırına bağlı Maliye Hazinesi tarafından idare edilmeye başlandı. Yeni kurulan muhassıllıklar gelirleri, İstanbul emtia ve duğan gümrüğü ile kereste gümrüğü, ihtisâb, zecriye resimleri, maden, karantina, tahmishane hasılatı, vs. Maliye Hazinesi gelirleri arasındaydı. Bu yeni düzenleme ile padişah özel gelirlerinin giderlerini karşılayamaması üzerine birkaç istisna ile padişah ve âilesinin emlakleri gelirlerinin de Maliye Hazinesi’nden idaresi ve buna karşılık muharrem 1256/1840’dan itibaren bunlara maaş ödenmesine karar verildi. 1256/1840 Mayıs ayında ise diğer bütün hazinelerin Maliye Hazinesine katılması, tek bir hazine ve tek bir bütçe prensibi benimsendi (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 520-530).

Osmanlı Devleti'nde memleketin en ücra köşelerine varıncaya kadar toplanan gelirlerin önce merkez hazinesinde toplanması buradan yine masrafların yayılması için dağıtılması, devrin şartları gereği, son derece güç, hatta imkânsızdı. Onun içindir ki, bazı gelirler maaş karşılığı bırakılırken, diğer bazıları da ihale edilirdi (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 543).

Osmanlı Devleti'nde gelir kaynaklarıyla ilgili üç önemli sistem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tımar sistemidir. Tımar sisteminin esası, devlete ettiği hizmetlerden dolayı mükâfatlandırılmak istenen askerî sınıf mensuplarına maaş tahsisi ve yine bazı vergi gelirlerinin kendi nam ve hesaplarına toplama hakkının bırakılmasıdır. Sipahi tarafından toplanan resimler, çift resmi, öşür, duhan, tapu, cürm-ü cinayet ve bâd-i hevâ gibi resimleridir. Bu gelirin, tımar defterindeki kaydı ile yıllık 20.000 akçeye kadar olanlar tımar, 20. (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453- 1559), 1999) 000–100.000 akça olanlar zeâmet ve 100.000 akçenin üstündekiler has olarak adlandırılırdı (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453- 1559), 1999, s. 81).

İkincisi mukataa sistemidir. Osmanlı malî terimi olarak yıllık nakdî belirli gelir getiren müesseselerdir (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 543). Mukataaları, günümüz yaklaşımıyla genellikle özel teşebbüs tarafından işletilen kamu iktisadî teşebbüsleri olarak görmek mümkündür (Tabakoğlu, 2003, s. 185). Bunlar, maden ocağı, gümrük, tuzla, dalyan, darphane gibi genel kaynaklarıdır. Mukataalar değişik şekillerde idare edilmişlerdir. Bunlardan birisi mukataanın, devlet tarafından tayin edilmiş olan ve devletten maaş alan memurlar tarafından idare edilmesidir ki, bu memura “emin”, idare şekline ise “emanetle idare” adı verilir. İltizamı alacak çıkmaması halinde veya iltizama verilmeden önce mukataanın gelirinin tespiti için bu yola başvurulurdu. Emanetle idarede, mukataanın geliri, memur, hademe maaşları, kira, yakıt, tamir, vs. masraflar çıktıktan sonra kalan kısımdır. Bu hasılât ya merkeze gönderilir veya merkez tarafından emir edilen yere transfer edilerek mahsûbu yapılırdı.

İltizamla idarede ise mukataanın işletme hakkı, çoğunlukla üç yıllık süreler için açık artırma ile verilirdi. Ancak bu üç yıllık süre dolmadan, mukataa gelirinde olağanüstü bir artış olması, bir rant oluşması durumunda mukataa, öncelik hakkı ilk sahibinin olmak üzere daha yüksek bir bedel teklif eden bir başkasına verilebilirdi

(Tabakoğlu, 2003, s. 185). İltizamı alan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak öder, kalan kısmı için ise kefil gösterirdi. Mukataadan elde edeceği gelirin iltizam bedeli üzerindeki kısmı mültezimin kârı idi. İltizam bedelini ödeyemeyenlerin mallarına el konur, mallarının borcunun karşılayamaması hâlinde hapsedilirdi.

Emanetle idare edilen mukataaların, emin tarafından iltizama alınması halinde mültezim, vaktiyle o mukataanın emini olduğu için bu sıfatını sürdürür ve aldığı ücreti de iltizam bedeline mahsûb ederdi. Bu tür idareye “emânet ber vech-i iltizam” adı verilirdi. Bu sistemde eminler, mültezim de olduklarından diğer mültezimlerin sorumluluklarını taşırlardı.

Üçüncüsü mâlikâne sistemidir. 17. Yüzyılda uzun süren harplerin bir kısmının başarısızlıkla sonuçlanması dolayısıyla masraf kalemlerinde giderek bir artış olmuştur. Mevcut vergilerin artırılması veya yeni vergilerin konulmasıyla orta çıkan açık kapatılamayınca iltizamların kayd-ı hayat şartıyla satılması yoluna gidildi. Mâlikâne adı verilen sistem, 17. Yüzyıl başlarında Doğu ve Gneydoğu Anadolu ile Suriye’de denenmiş bulunuyordu. Ancak malî bir politka olarak kabul edilip yaygın hâle getirilmesi 1695 yılında oldu. Mukataalar en yüksek fiyatı verene satılmakta, başlama fiyatı olarak ise mültezime getireceği kârın 2-10 katı arasında bir rakam alınmaktaydı. Tanzimat’a kadar devam eden bu sistemden devletin, düşündüğü oranda kâr elde etmesi mümkün olamamıştır. Mâlikâne sistemi, 18. yüzyılda âyânların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 543-545).

Osmanlı merkez maliyesini, gelir ve giderleri merkezî bütçeye yansıyan ve Bâb-ı defter-î denen maliye teşkilatı oluşturmaktadır. Bu kesimin en üst makamı Başdefterdarlık’tır. Başdefterdar bugünkü yaklaşımla Maliye ve Gümrük Bakanı’na benzer (Uzunçarşılı İ. , Büyük Osmanlı Tarihi, s. 331). Tımar sistemi için ise defterdar ayrıdır. Defterdarın zaman içinde değişen sayıda yardımcıları vardı. Başdefterdar olan Rumeli birinci defterdarı sadrazama karşı sorumluydu. Başdefterdar, malî yargının ve hazine işlemlerinin en üst makamıydı. Yönetiminde hazinenin çeşitli gelir ve gider hesaplarının tutulduğu ve koordinasyonun sağlandığı bürolar vardı. Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin dışında kalan diğer eyaletlerde Başdefterdara bağlı taşra defterdarlıkları kurulmuştu (Tabakoğlu, 2003, s. 172).

Osmanlı merkez maliyesi eyaletlerdeki gelir kaynakları ve gider alanları ile de ilgilidir. Sadece bazı eyaletler malî ve idarî özelliklere sahiptiler. Merkez maliyesinin payı 16. Yüzılda % 51 civarındaydı. Merkezdeki maliye daireleri eyaletlerde oluşan gelirleri, giderleri veya her ikisini yönetmekte, bir kısmı da koordinasyon işlevi görmekteydi. Gelir ve gider kalemleri mukataa deneni kamu işletmelerinin özel sektör tarafından işletilmesi işlemleriyle ve cizye ve avâriz vergilerinin tahsili, ödemelerin yapılması gibi işlerle uğraşırlardı. Maliye bürolarında çalışan memurların hazineden maaş almadıkları, geçimlerini kayıtlar ve tesciller dolayısıyla elde ettikleri resim ve harçlarla sağladıkları bilinmektedir (Tabakoğlu, 2003, s. 173).

Tanzimat Fermanı ilân edildiğinde, aslında ülkede bir Maliye Nezareti yoktu. Maliye nazırı ünvanını taşıyan, halen klasik dönemin başdefterdarıydı: Sadece merkezî hükümete aktarılan gelirleri ve yapılan masrafları bilen, fakat imparatorluğun dört bir tarafında toplanan vergileri, alınan resimleri ve yapılan masrafları denetlemesi ve bilmesi âdet olmayan bir ofisin başı. Ülke çapında bütün giderleri denetleyen bir kurum, Divan-ı Muhasebat, ancak 1296/1879'da kurulabilmişti. 1279/1863'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda düzgün ve sistemli bir bütçe yoktu (Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, 2006, s. 130-131).

Avrupa devletlerinde 19. hatta 18. Yüzyılın gerisinde kalan, modern mâliyeye bir geçiş dönemi sayılan iltizam sistemi, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelir ve gider düzenlemesini sağlayabilecek en uygun malî sistem olarak kaldı. 19. Yüzyıl Osmanlı maliyesinin bu alanda yaptığı tek olumlu değişiklik, iltizam yoluyla zenginleşip taşrada devlet otoritesine baş kaldıracak güçlü yöneticilerin varlığına son vermesidir. Tanzimat'tan evvel sancak paşaları veya güçlü âyanlar, mütesellimler vergi gelirlerinin ihalesi demek olan iltizamı ellerine geçirmişti. Artırmalar İstanbul'da defterdarın önünde yapılırdı.

Tanzimat yönetimi, iltizam işlerini valilere ve diğer yöneticilere yasakladı, ayrıca iltizama konu olan kalem ve miktarları sınırlayarak mültezim zümresinin gücünü azalttı. Bunun sonucu olarak aşâr mültezimi deneni küçük oburlar toplumsal hayata girdi. Devletin karşısında güçlenen ve siyasî erki elde eden paşalar ve âyanlar zümresi ortadan kalkmıştı; ama aracılık yapan ve köylüyü ezen bir zümre türedi. Bunun kültürel hayatta da olumsuz etkileri oldu. Kısacası Tanzimat'tan sonra iltizam

sisteminin düzenlenmesi köylülerin hayatında bir değişiklik yapmamış; ancak malî merkeziyetçiliğe doğru bir adım atılmıştır (Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, 2006, s. 131).

Osmanlı merkez mâliyesinin gelir ve gider kalemleri şüphesiz her eyalette aynı olmamıştır. Bununla birlikte bütçelerde yer alan gelir kaynakları çoğunlukla mukataa, cizye ve avârız gelirleridir (Tabakoğlu, 2003, s. 185).

5.2.6.1. Kazaların Gelir Kaynakları

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetleri timar, vakıf ve merkezî bütçe yöntemleriyle yürütülmüştür. Taşra yönetimini timar adı altında özerk ve mahallî bir sisteme tabi tutan Osmanlı Devleti, yürüttükleri askerî ve idarî görevler karşılığında timar sahiplerine harac gelirlerini ve merkezce tayin edilen örfî vergileri tahsis etmiştir. Eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerini de vakıf sistemi ile yürüten devlet, mirî araziden tahsil edilen şer'i ve örfî vergilerin bazen her ikisini bazen yalnız birini vakıflara tahsis etmiştir. Bundan dolayı merkezî bütçe, devletin büyüklüğü yanında oldukça küçük kalmıştır. Merkezî bütçenin sorumluluk alanında ordunun maaşları (mevacib veya ulûfeler) ile saray ve ordunun levâzım giderlerini (teslîmât), bazı devlet adamlarına, haslarına karşılık yapılan tahsisatı (hâs ve salyane) ve diğer küçük câri harcamaları (ihrâcât) karşılamak kalıyordu (İsmail Özsoy, Süleyman Sûdî'nin Osmanlı Mâliyesi ve Vergi Sistemi İle İlgili Görüşleri).

Kazaların gelir kaynakları, Eyalet itibariyle ele alındığından, biz de burada söz konusu kazaların gelir kaynaklarını, kazaların bağlı oldukları eyalet gelirleri içinde vermeye çalışacağız. 1258/1842 tarihinde Gerger kazasına verilen vergi bedeli 80.149 kuruş, Hısnımansûr kazasına verilen vergi bedeli ise 287.159 kuruştur. Bu miktarın üzerine gümrük, ihtisap, aded-i ağnam ve kapıcıbaşı vergilerine toplam 35.000 kuruş zam yapılarak Hısnımansûr kazasının vergi bedeli 313.159 kuruşa yükselmiştir. Aynı tariht Behisni'nin vergi bedeli ise 432.636'dır. Gümrük, ihtisap, aded-i ağnam ve kapıcıbaşı vergisi olarak 55.000 kuruş zam yapılmış, vergi bedeli 487.636 kuruşa çıkmıştır. Bu oluşan verginin, yerinde ve toptan tahsili için Behisni Mutasarrıfı Rüşvânzâde Seyyid Abdurrahman Paşaya hitâben bir kıt'a emr-i âli, ayrıca mutasarrıf'ın mahiyetinde Siverek Voyvodası ve Gerger Mütessellimi

Fettâhzâde Ahmed Ağaya hitâben bir kıt'a emr-i âli gönderilmiştir. Aynı şekilde verilen emrin derhal yerine getirilebilmesi için Gerger naibi ve mütesellimi ve ahalileri, Şiro mütesellimi ve ahalileri, Kâhta, Taşıl, İzolli Boybeğileri ve ahalileri ve Kömürkavisi Boybeğisi Safoğlu Mehmed ve İmranlı İhtiyarı Durmuş Oğlu vs.'ye hitaben emr-i âli bildirilmiştir (BOA, ML. VRD, nr. 825, 1258, s. 2).

1259/1843 tarihinde Hısnımansûr Nahiyesinde⁷¹ 10.500 kuruş cizye hâsılatı elde edilmiştir. Harput eyaletinde oluşan gelirler aşağıdaki biçimdedir (BOA, ML. VRD. nr.3475, 1281/1864, s.26):

Tablo 28
Harput Eyâleti Gelirleri (1281/1864)

Kısım	Vergi Adı	1279 (Kuruş)	1278 (Kuruş)	Fazla (Kuruş)	Noksan (Kuruş)
1	Doğrudan alınan vergi	6.895.014	7.156.449	-	261.435
2	Aşar	10.609.662	11.678.836	-	558.174
	Ağnam	1.359.410	1.311.283	48.032	-
	Tütün vergisi	194.749	300.188	10.439	-
	Konturato	4.932	12.248	-	7.316
	Varaka-i sahiha	75.167	113.372	-	38.205
	Rusum-u müskirat	29.233	34.803	-	5.570
	Tapu	511.738	863.120	-	351.383
	Rusum-u muteferrika	2.060.536	2.244.062	-	183.526
3	Postahane	29.998	27.026	2972	-
	Çeşitli miri evrak	1080	1967	-	887
4	Tuzlar	550.942	657.194	-	106.252
	Madenler	5.656.101	7.203.042	-	1.546.941
	Toplam	29.164.468	32.274.837	54.759	3.165.128

Kaynak: BOA, ML. VRD. nr.3475, 1281/1864, s.26):

Tablo'da, en çok gelir aşar vergisinden 1278 senesinde elde edilmiştir. Gelir fazlası 261.435 kuruştur. Doğrudan alına vergiler ikinci ve madenlerden elde edilen gelirler üçüncü sırada gelmektedir.

⁷¹ 1259 tarihinde Hısnımansûr, Behisni kazasına bağlı bir nahiye idi.

1268- 1269 tarihinde Harput eyaleti, Maadin-i Hümayûn, Behisni Sancağı ve Dersim Sancağı'nda toplam 39.460 kuruş vergi elde edilmiştir. (BOA, ML. VRD. CMH, s. 26, 1270): Bunun 1.350 kuruşu âlâ, 32.320 kuruşu edna ve 7.963 kuruşu da evsat kısmından alınan vergidir.

<u>Gelirin Kaynağı</u>	<u>Âlâ</u>	<u>Edna</u>	<u>Evsat</u>	<u>Toplam</u>
Harput eyaleti	906	17.398	2.484	20.788
Maadin-i Hümayûn	361	11.687	1.380	13.428
Behisni Sancağı	9	1.334	3.830	5.173
Dersim Sancağı	74	1.901	269	2.244
Toplam	1.350	32.320	7.963	39.460

Hemen fark edileceği gibi verginin en çok alındığı bölüm edna kısmıdır. Bu da o dönemde vergi mükelleflerinin düşük bir gelir seviyesinde olduklarını göstermektedir. Vergi en çok Harput ve Maadin-i Hümayûn'da toplamıştır

1268–1270 tarihlerinde Harput Sancağı'na bağlı Arapkir, Eğin, Malatya, İzoli, Balban, Şiro ve Akçadağ kazalarından toplam 835.914 kuruş vergi sağlanmıştır. (BOA, ML. VRD. Nr. 2335, 1269, s. 2) Şöyle ki:

<u>Harput Sancağı:</u>	<u>Kuruş</u>
Arapkir kazası	328.500
Eğin kazası	72.700
Malatya kazası	263.100
İzoli kazası	26.580
Balban kazası	15.034
Şiro Kazası	85.000
Akçadağ kazası	45.000
Toplam	835.914

En çok vergi Arapkir kazasında elde edilmiştir. Bu kazayı 263.100 kuruş ile Malatya ve 85.000 kuruş ile Şiro kazası izlemiştir. Siverek Kaymakamlığı'na bağlı Siverek, Behisni, Samsad, Hısnımansur ve Gerger kazalarında ise toplam 1.247.036 kuruş vergi tahsilâtı yapılmıştır. Hısnımansûr kazası 424.375 kuruş vergi ile birinci

sırada yer alırken, Behisni 378.000 kuruş ile ikinci, Siverek kazası 332.500 kuruş vergi ile üçüncü sırada gelmektedir.

<u>Siverek Kaymakamlığı</u>	<u>Kuruş</u>
Siverek Kazası	332.500
Behisni kazası	378.000
Samsad kazası	62.300
Hısnımansûr kazası	424.375
Gerger kazası	49.861
Toplam	1.247.036

1281/1864 tarihinde Harput sancağından sağlanan toplam gelir 716.656 kuruş 13 paradır. Bunun 550.411 kuruşu mukataa vergisi, 20.952 kuruşu tezakir-i mühür, 13.976 kuruş 20 para Beytülmal, 1300 kuruşu tezakir-i ağnamdır. Ayrıca, 1372 kuruş 10 para nakdi ceza, 20.701 kuruş 13 para damga-i na'l, 40 kuruşu harcı tatbik, 99.379 kuruşu telgraf ve 7.522 kuruşu ise rişt-i penbedir. Aynı taihte Hısnımasnûr'da elde edilen gelir 302.850 kuruş 15 paradır. Bunun 285.100 kuruşu Rusumat-ı maktua, 14.965 kuruşu Mürur tezakiri, 2.411 kuruş 15 para mühür harcı ve 50 kuruş nakdî cedana ibarettir (BOA, ML. VRD, nr. 3591, s. 26, 1281).

5.2.6.1.1. Sınaî Faaliyetlerden Elde Edilen Gelirler

Osmanlı sınaî üretimini piyasaya dönük olan ve olmayan olarak ikiye ayırmak mümkündür. Klâsik dönemde kırsal alanda yaşayan nüfus, giyim eşyaları, tarım aletleri gibi ihtiyaçlarını büyük ölçüde kendi üretimleriyle karşılamaktaydı. Özellikle yün ve pamuk, köylü kadınlar tarafından önce iplik ve daha sonra hemen her köy evinde bulunan el tezgâhlarında kumaş hâline getiriliyordu. 19. Yüzyıl boyunca ülke nüfusunun % 80'inin kırsal alanlarda yaşadığı kabul edilirse, Örneğin; dokuma üretiminin çok büyük bir bölümünün kırsal alanlarda gerçekleştirildiği, buna karşılık şehirlerde esnaf tarafından yapılan üretimin çok düşük hacimli olduğu ortaya çıkmaktadır (Tabakoğlu, 2003, s. 222).

19. Yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, mamül mallarda, ülke kendi tüketimini kendi üretimiyle karşılıyordu. 1820'lerden Birinci Dünya Savaşına kadar Batı Avrupa'dan ithal edilen mamül malların rekabeti yerli sanayileri şiddetle etkilemiştir. Ulaşım imkânları nedeniyle İstanbul ile Anadolu'nun kıyı bölgeleri, daha sonraları da demiryollarının ulaşabildiği iç bölgeler, rekabetten etkilendi. Ancak pek az dalda yerli snâî üreticiler yeni şartlara uyum sağlayarak direnebilmişlerdir. İthal malı iplik kullanarak, düşük ücret ve kârla çalışarak, yoğun emek harcayarak üretimi sürdürmeye ve pazarı korumaya çalışmışlardır (Tabakoğlu, 2003, s. 223).

19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sanayiinde küçük üretim hâkimiyeti devam etmişti. Yüzyılın ortalarında Bursa, Halep ve Trablusgarp gibi büyük şehirlerde bazı sermayedarların manifaktür merkezler ve fabrikalar kurdukları görülmektedir. Bunlar daha çok Avrupa sanayinin ihtiyacına yönelik, yarı mamul üreten tesislerdi. 19. Yüzyılın şartları içinde ağır sanayi denilebilecek dökümhaneler ve cam, porselen gibi tüketim malları üreten fabrikaları kuran sermayedarlar devlet tarafından teşvik edilmiştir. Yerli sanayi ve ticareti olumsuz etkileyen faktörlerden biri de iç gümrüklerdi. Yabancı tüccarın ürünü için söz konusu olmayan iç gümrükler, yerli ürünlerin fiyatlarını %12- 50 arasında artırıyordu. İç gümrükler devletin gelir kalemleri arasında önemli yer tutuyordu (Tabakoğlu, 2003, s. 223-224). Klâsik dönemde deri sanayiinin Selçuklulardan beri gelişmiş olduğu bilinmektedir. Debbağların yani derici esnafın yeri ve önemi devam etmekteydi. İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Konya gibi şehirler bu konuda önceliğe sahiptiler. Ham dericiler kendilerine tahsis edilen derileri sahtiyan ve köseleye çevirmekte, bunları renklendirdikten sonra diğer derici esnafına satmaktaydılar. Dokuma sanayii üç kısımdan oluşuyordu: 1- Keten, kenevir, pamuk gibi lif bitkilerini hammadde olarak kullananlar, 2- Yünlü kumaş üretenler, 3- İpekli dokumacılar. Birinci tür üretim Anadolu'nun her tarafında yaygındır. Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun ve Suriye'nin pamuklu dokumaları oldukça tanınmıştır (Tabakoğlu, 2003, s. 225).

Dericilik ve dokuma sanayiindeki gelişme boyacılığın da gelişmesini sağlamıştı. Öyle ki; Avrupa'nın lüks kumaşlarının bile, örneğin, Bursa boyahanelerinde boyanması söz konusuydu. Yine II. Mehmed (574–1595) zamanında İngiltere'ye dokuma ve boyama teknolojisi ihraç edildiği bilinmektedir (Tabakoğlu, 2003, s. 228).

Yenileşme döneminde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet, büyük sınaî kuruluşlar oluşturdu. Bunun en önemli amacı; özellikle askeri ihtiyaçların yurt içi üretimle karşılanması yoluyla hem askerî giderlerden tasarruf sağlanması hem de paranın yurt dışına kaçmasının önlenmesi idi. Bu amaçla sınaî eğitime büyük önem verilmiştir.

Avrupa'dan getirilen ustalarla, modern teknolojinin yerli usta ve işçilere öğretilmesine çalışılmış, yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Açılan yeni fabrikalar kârlı birer kuruluş olarak devlete büyük gelir sağlıyordu. Devlet bu fabrikaları, ürünlerini satın alarak; yurt dışından ithal edecekleri veya yurt içinden satın alacakları makine, araç ve hammaddelerin bütün gümrük ve vergilerinden muaf tutarak; satışlarından hiçbir vergi almayarak ve nihayet fabrika için gerekli olan işgücünü askerlikten muaf tutarak ve onları ödüllendirerek teşvik etmiştir. Bu yeni fabrikaların başında Beykoz Kâğıt ve Çuha Fabrikası (1805) gelir. Yine, sivil memurlar ve halk için fes üreten Feshane (1832), yünlü dokuma fabrikası olarak İzmit Çuka fabrikası (1844), pamuklu dokuma alanında Veliefendi Basma Fabrikası (1848), Bursa İpek Fabrikası (1852), İzmit Kâğıt, Beykoz Techizat-ı Âskeriye (812), Tophâne ve Beykoz- İncirköy Porselen Fabrikaları zikredilebilir (Tabakoğlu, 2003, s. 230).

19. yüzyılda dış dünya ile iktisadî ilişkiler yoğunlaştıkça kırsal kesimdeki geçimlik sınaî faaliyetler, yerini pazara yönelik büyük ziraî faaliyetlere bıraktı. Giyim ve benzeri temel ihtiyaçlar pazarlardan giderilmeye başlandı. Örneğin; 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İngiliz sanayii tarafından üretilen ucuz ve sağlam pamuk ipliği yerel pazarlara girmeye başlayınca, kırsal nüfus, ipliğini pazardan satın almaya başladı. Böylece yüzyılın son çeyreğine girilirken kırsal kesimdeki pamuk iplikçiliği ortadan kalmaya başladı. Ancak dokuma üretimi, büyük ölçüde bu ipliklerle, varlığını ve önemini sürdürmüştür. İthal kumaş tüketimi sınırlı kalmıştır (Tabakoğlu, 2003, s. 230). Bu çerçevede bakıldığında Behisni'de dericilik ve buna bağlı işletmelerde pamuklu dokumacılığın geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sedir ağacı önemli bir zenginlik kaynağıydı. Sedir ağacından ahşap üretimi yapılmakta, meyvelerinden yağ elde edilmekteydi.

Diğer taraftan, Behisni kazasının sakinlerinin bir kısmı yerli, diğer bir kısmı ise seyyar aşiretlerden oluşuyordu. Bunların önderliğinde kazada halı ve kilim

dokumacılığı yapıldı (Ma'muretül-aziz Salnamesi, tarih 1310/1892, s.81). Ayrıca ayakkabı imalatı yapıldığı da bilinmektedir. İhale olunan ayakkabı şayet imal edildiği kazada sarfolunup gümrüğü olmayan bir kazaya gitmiyor ise bu ayakkabılardan gümrük vergisi alınmıyordu. Sadece damga vergisi alınırdı. Bunun miktarı ise ta'rifesinde belirtildiği şekliyle kuruşta bir para idi (BOA, ML. MKT.178 nolu defter, s.2). Samsad'da gemi inşaatı dahi yapıldığı görülmektedir (BOA, ML. MSF.17817,s. 2, 1281/1864).

Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının bağlı bulunduğu Malatya Sancağı'nda 1292/1875 tarihinde sınaî faaliyetlerden elde edilen gelirler toplamı 2.573.000 kuruştur. Bu gelirin elde edildiği kalemler (kuruş olarak) ise şu şekildedir: Kumaş bezden 60.000, beyaz bezden 390.000, halı ve kilimden 405.000, ayakkabı imalatından 500.000, deri imalatından 140.000, çoraptan 78.000, kırmızı bezden 775.000 ve sahtiyan ürününün faaliyetinden ise 225.00 kuruştur (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, ss.189–190).

Besni'de aşağı ve yukarı pazar olmak üzere iki önemli ticaret pazarı bulunmaktaydı. Bu iki pazar yerinde toplam 65 dükkân vardı.

5.2.6.1.2. Tarımsal Üründen Elde Edilen Gelirler

Tarımsal ürünlerinden alınan bir diğer vergi “duhan resmi” adı altında tütünden alınan vergidir. Tütün, Orta Doğuda 17. Yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır (Issawi, 1980, s. 249). Osmanlı Devleti'ne 1601 tarihinde yabancı tüccarlar aracılığıyla getirildiği bilinmektedir. Osmanlı Devletine girmesiyle öncelikle ilmiye sınıfının tepkisine neden olan tütün, ilk defa IV. Murat döneminde (1623–1670) çeşitli sebeplerle yasaklandı (Keskinkılıç, 1999, s. 1).

Daha sonraları bu yasaklar kalkmış, II. Süleyman(1687–1691) döneminde tütün çiftlikleri kurulmuştur. 18. Yüzyılda Selanik, Trabzon limanları tütün ihraç eden önemli limanlar olmuştur.

Türk tütünü dünyanın ilgisini ancak 1268/1852'de çekebilmiştir. Bu dönemde Samsun ve Sinop limanlarından 3.200 ton tütün Amerika'ya ihraç edilmiştir. Tütün üretimi hızla artan Osmanlı Devleti'nde tütün ihracatından önemli döviz girdisi elde edilmiştir. Üretilen tütünün bir kısmı da iç piyasada tüketiliyor, bu tüketimden de

“*Duhan Rûsumu*” adı altında % 10 öşür vergisi alınıyordu. Osmanlı Devleti, 1098/1687 tarihinde tütünün her okkası için 8–10 pul (3 pul= 1 para) vergi almıştır. Tütün ekim sahalarının zamanla genişlemesiyle birlikte hem üretim hem de vergi girdisi artmıştır. Bu oran 1286/1870 tarihinde 20 kuruşa kadar yükselmişti.

19. yüzyıl hazine gelirlerin artırmak amacıyla maliye tarafından birtakım tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerden biri de tütün gelirlerinin tekelleştirilmesidir. Böylece tütün geliri ilk defa 18 Temmuz 1278/1862 yılında devlet tekeli hâline getirildi (Keskinkılıç, 1999, s. 2).

Behisni, Hısnımansur, Gerger ve Kâhta kazalarında tarımsal ürünlerden alınan vergilerin başında duhan (tütün) vergisi gelmektedir. Harput eyalatine bağlı kazaların 1268/1874 yılı haziran ayından 1269/1875 yılı mayıs ayına kadar on iki aylık dönemde tarifesi gereği tahakkuk eden duhan gümrüğü aşağıda (Tablo 29) görülmektedir.

Tablo 29

**Harput'a Bağlı Kazaların
Haziran 1268/1851-Mayıs 1269/1852 Duhan Gümrüğü Gelirleri**

Aylar	Hısnımansûr Kazası		Behisni Kazası		Gerger Kazası	
	Gelir	Gider	Gelir	Gider	Gelir	Gider
Haziran	1.350	450	110	50	131	100
Temmuz	491	450	210	50	231	100
Ağustos	510	450	191	50	193	100
Eylül	721	450	70	50	171	100
Teşrinievvel	597	450	291	50	350	100
Teşrinisani	373	450	117	50	171	100
Kanunievvel	820	450	110	50	171	100
Kanunisani	211	450	170	50	293	100
Şubat	400	450	93	50	225	100
Mart	1.305	450	82	50	150	100
Nisan	300	450	112	50	250	100
Mayıs	1.377	450	100	50	155	100
Toplamlar	8.455	5.400	1.656	600	2.491	1.200

Kaynak: BOA, Maliye Defteri no:645, 1268–1269/1851–1852, s.4.

On iki ay zarfında tahakkuk eden gümrük vergisi toplamı 12.602 kuruştur. Bunun 8.455 kuruşu Hısnımansûr kazasından, 1.656 kuruşu Behisni kazasından ve 2.491 kuruşu ise Gerger kazasından tahakkuk etmiştir. Buna karşılık aynı tarihte yapılan masraflar ise Hısnımansûr kazasında 5400 kuruş, Behisni kazasında 600

kuruş ve Gerger kazasında ise 1200 kuruştur. Aylık gider miktarı sabit olup on iki ay boyunca değişmemiştir. Gelirdeki artış ve azalışlar, her üç kazada aynı aya göre farklılık göstermiştir. Hısnımansûr kazasında Temmuz, Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunisani ve Nisan aylarında gelir seviyesinde bir önceki aya göre azalma görülürken, Behisni kazasında aynı aylara göre artış kaydedilmiştir. Yine Ağustos, Eylül, Şubat, mart aylarında Hısnımansûr kazasında elde edilen gelir miktarında bir artış olurken aynı aylarda Behisni ve Gerger kazalarının her ikisinde de gelir miktarında tersi istikametinde bir azalma görülmektedir.

Harput eyaletine bağlı Hısnımansûr, Behisni ve Gerger kazalarının 1268/1851 Haziranından 1269/1852 Mayıs ayına kadar on iki ay zarfında yapılan masraflar memur maaşı, kâtip maaşı, kolcu maaşı, sair masraflar, dükkân kirası ve kaza kayık memuru maaşı olmak üzere altı kalemden oluşmuştur. Bu gider kalemlerin her kazaya göre aylık miktarı ise Hısnımansûr kazasında 450, Behisni kazasında 50 ve Gerger kazasında ise 1200 kuruştur. (BOA, Maliye Defteri no:645, 1268–1269/1851–1852, s. 4) Behisni ve Gerger kazalarında ise sadece kâtip maaşı ödemesi yapılmıştır.

Tablo 30

Hısnımansûr, Behisni ve Gerger Kazalarının Masrafları (1269/1852)

Masraflar	Hısnımansûr (Kuruş)	Behisni (Kuruş)	Gerger (Kuruş)
Kâtip maaşı	150	50	100
Kolcu maaşı	50	-	-
Sair masraflar	80	-	-
Dükkân kirası	70	-	-
Kaza kayık me'murun maaşı	50	-	-
Toplam	450	50	100

Kaynak: (BOA, Maliye Defteri no:645, 1268–1269/1851–1852, s. 4)

Kâtip maaşının, Hısnımansûr kazasında 150, Behisni kazasında 50 ve Gerger kazasında ise 100 kuruş olmak üzere her kazada farklı olduğu görülmektedir.

Özetle; Hısnımansûr, Behisni ve Gerger kazalarının 1268/1851 Haziranından 1269/1852 Mayıs ayına kadar on iki ay zarfında elde edilen toplam gelirler 12.602, toplam giderler 7.200 ve kalan 5.402 kuruştur. Buna göre on yıl içerisinde elde edilen gelirler giderlerden fazla çıkmıştır. Dolayısıyla kasa bakiyesi fazla vermiştir.

Burada ilginç bir olay yaşanmıştır. O da şudur; 1268/1851 Haziranından itibaren duhan satılmak üzere tüccarlara verilmiştir. Tüccarlar bu duhanı Ruha kazası tarafına götürdüklerinde Ruha kazası gümrük memuru, “Harput eyaletinde duhan gümrüğü lağvedilmiştir” diyerek gümrük almamış dolayısıyla tüccarlardan bir akçe bile gümrük alınmadan duhanın tümü tüccarların zimmetinde kalmıştır (BOA, ML. VRD 690/4, 1267/1850, s. 4). Diğer taraftan Hısnımansûr kazasında 1264/1847-1269/1852 tarihleri arasında elde edilen hâsılat 320.000 kuruş idi (BOA, ML. VRD 1810, 1269/1852, s. 2). Buradan anlaşılıyor ki; tütün yetiştiriciliği üzerinde çok siyâsî oyunlar oynanmıştır. Zaman içerisinde tütün; Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarını sarmış durumdadır. Kazaya bağlı köylerde çoğunlukla tütün yetiştirildiği görülmektedir. Böyle olunca tütünden alınan vergi de elbetteki önem arzedecektir. O günün şartarında tütün ve öşrü mültezimlere ihale olunur. Mültezimler ise yanlarında bir tütün experi olduğu halde bütün köyleri tek tek dolaşır, tahakkuk edecek vergiyi tespit ederdi. Tespit edilen duhan öşrünün onda biri peşin alınır, geriye kalanı taksitler halinde tahsil edilirdi.

1268/1851 senesine mahsuben meydana gelen duhan öşrü bu şekilde tespit edilmiş ve 12.580 batman duhan öşrü ortaya çıkmıştır. 1268/1851 tarihinde duhandan alınan öşür oranı % 5’tir. Adı geçen duhan öşrü birbirinden farklı olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. En iyisi (a’lâsı) iki kuruş, Orta halli (evsâtı) altmış kuruş ve en düşük (ednâsı) elli para olmak üzere rayiç bedeli tespit edilmiştir.

<u>Hısnımansûr Kazasına Bağlı Nahiyeler</u>	Vergisi(Batman)
Kasaba merkezi ve merkeze bağlı mezraalar	1624
Yerli dire, Sorlu, Huzek ve Mesirgân	1918
Merdis Köyleri	206
Kâlûzi köyleri	1117
Türkoğlu köyleri	266
Truş Hacı köyleri	311
Bergin oğlu köyleri	3255
Paşa Kâvisi köyleri	1961
Kemden kâvisi köyleri	787
Cihanbeg Nahiyesi tahmini duhan vergisi	1200
Toplam	12645

Tütün öşrü, mültezime toptan ihale ediliyordu. Mültezim ise yanına bir tütün experi –uzman- alarak köy köy dolaşıp tütün vergisini belirliyordu. Tespit edilen vergi bir deftere açıkça yazılıp daha sonra defterde belirtildiği şekliyle tahsil ediliyordu.

Hısnımansûr kazasının 1268/1851 senesine mahsuben tahakkuk eden duhan vergisi 12.645 batman'dır. Bu miktar, Hısnımansûr kazasına bağlı 9 nahiye ve bu nahiyelere bağlı 125 köyün duhan vergisini oluşturmaktadır. Bunun 1624 batmanı kasaba merkezi ile merkeze bağlı mezralarına aittir. Yine, Hısnımansûr'a bağlı Yerli dire, Sorlu, Huzek ve Mesurgân nahiyelerinin tesbit edilen duhan öşrü 1918 batmandır. Aynı şekilde Hısnımansûr'a bağlı Merdis köylerinin 206 batman, Kavzî köylerinin 1117 batman, Türkoğlu Nahiyesine bağlı köylerin vergisi 266 batmandır. Diğer taraftan Hısnımansûr'a bağlı Truş Hacı köylerinin tahakkuk eden duhan vergisi 311 batman, Berkinoğlu köylerinin 3255 batman, Kemdenkâvisi köylerinin 787 batman ve Paşa Kâvisi nahiyesine bağlı köylerin duhan vergisi 1961 batmandır. Cihanbeyli Nahiyesinin tahmin edilen duhan vergisi ise 1200 batmandır (BOA, ML. VRD. 2304 nolu defter, 1268/1851, ss. 2–16).

Duhan vergisinin en fazla tahsil edildiği yer, Berginoğlu köyleridir. Bu köylerde tahakkuk eden vergi miktarı 3255 batmandır. Bu verginin Hısnımansûr kazasında tahakkuk eden toplam vergiler içindeki oranı %25,7'tür. En az verginin Merdis köylerinde ortaya çıktığı görülmektedir (BOA, ML. VRD. 2304 nolu defter, 1268/1851, s. 16).

1267/1850 senesinde Gerger kazasının vergisi 25.000 kuruş idi. Aynı yıl bu verginin üzerine 55.000 kuruş zam ilâve edilerek vergi miktarı 80.000 kuruşa çıkarılmıştır. Bu vergi, kazaya bağlı kasaba ve köy halkının hal ve tahammüllerine göre “mahallinde, komşu ve karındaşça tevzi ve taksim” olunmuştur (BOA, ML. VRD 2260, 1268/1851, s. 10). Söz konusu verginin kasaba ve köylere göre dağılımı şu şekildedir: Gerger kaza merkezinde 27 kişiye taksim edilen vergi miktarı 3194 kuruştur. Bu vergi miktarı 27 kişiye eşit şekilde dağıtılmamıştır. Şöyle ki; 8 kişiye 158 kuruş, bir kişiye 88 kuruş, 12 kişiye 108 kuruş ve 6 kişiye de 91 kuruş vergi tahsis edilmiştir.

<u>Kasaba/Nahiye</u>	<u>Köy</u>	<u>Kişi Sayısı</u>	<u>Vergisi(Kuruş)</u>
Gerger Kasabası	-	27	3194
“	Hasan Hamdan	12	1456
“	Erba’ün	8	1208
“	Boroso	12	2005
“	Danirir Onik	4	696
“	Şengel	4	572
“	Çuhrik	3	474
Bûdî Nahiyesi	-	21	2238
“	Nakışlı	15	1920
“	Nasuran	13	1534
“	Niran	12	1596
“	Mezra	7	756
“	Belbek	6	1548
“	Maşrak	10	1580
“	Karadut	12	296
“	Haror	18	2484
“	Pütürge	20	2160
Dereili Nahiyesi	Midye	8	2016
“	Yamaç	10	2480
“	Varhibo	3	632
“	Zaro	4	922
“	Tiluşağı	8	1754
“	Başvan	13	1404
“	Kürt	5	790
“	Ahırsan	5	540
“	Çiftsan	13	1404
“	Kızıluşağı	4	732
Şamuşağı Nahiyesi	Havsi	4	824
“	Bekiro	2	508
“	Çohruk	2	308

	“	Kuranda	5	270
	“	Seyran	2	408
	“	Sengir	5	422
	“	Kömgek	2	204
Belibog Nahiyesi		Belibog	13	1308
	“	Şiho	3	464
	“	Közpınar	1	160
	“	Maslar	3	462
	“	Siverek	4	566
	“	Serman	3	495
	“	Beybostam	8	1304
	“	Vankök	20	3250
	“	Niran	11	1815
	“	Aldos	4	660
	“	Çûngûş	6	990
	“	Venk	7	1115
	“	Timas	5	825
	“	Belegîn	4	664
	“	Komâng	9	1489
	“	Drasu	13	2158
	“	Kûrân	4	664
	“	Halim	7	1162
	“	Kağun	4	576
	“	Niyan	5	720
	“	Obuk	17	2448
	“	Hevenk	3	498
	“	Baküz	5	830
	“	Salun	8	1328
	“	Pirmene	5	830
	“	Diğer	106	11884
		Toplam	577	80000

Gerger kazasına bağılı Hasan Hamdan köyünden 12 kişiye 1456 kuruş vergi tahsis edilmiştir. Adı geçen köyden 10 kişiden her birisine 122 kuruş ve 2 kişiye de 118 kuruş vergi tahsis edilmiştir. şu halde kasaba ve köylere taksim edilen verginin mahallinde ve karındaşça tahsis edilmesinden verginin eşit şekilde değıl de halkın hâl ve durumuna göre tahsis edildiğini anlamaktayız. Nitekim Gerger kazasına bağılı kasaba ve köylere taksim edilen verginin dağılımında bunu görmek mümkündür.

Gerger kaza merkezi ve köy bazında bakıldığında vergi dağılımı şu şekilde idi: Gerger kaza merkezinde 27 kişiye 3194 kuruş, kazaya bağılı 6 köyden 43 kişiye 6411 kuruş, Bûdî Nahiyesinden 21 kişiye 2238 kuruş, bu nahiyeye bağılı 9 köyden 75 kişiye 15.784 kuruş, Dere ili nahiyesine bağılı 9 köyden 73 kişiye 12042 kuruş, Belibog Nahiyesine bağılı 26 köyden 174 kişiye 27249 kuruş vergi tahsis edilmiştir. Tahsis edilen verginin en düşük miktarı 38 kuruş, en yüksek miktarı ise 330 kuruştur. Verginin tahsis edildiğı kişi sayısı 475 olduğına göre vergi ortalaması 193,7 kuruştur. Bu ortalamanın altında vergi ödeyen 415 kişi (% 87.36) bulunmaktadır. Ortalamanın üzerinde vergi ödeyen kişi sayısı ise 60 (% 12.63)'tır. Yani Gerger kazasındaki vergi mükelleflerinin sadece % 12'sinin durumu iyi, diğeri % 87'sinin durumu ise ortalamanın altında bulunmaktadır.

Diğeri taraftan Gerger kazasına bağılı kasaba ve köylere taksim edilen vergilerin tahsili için 45 nefer görevlendirilmiş ve bunların her birisine 50'şer kuruş maaş ve 3'er dirhem "nan- ı aziz" adı altında tayinat verilmiştir. Ayrıca Gerger kazasına aylık 1000 kuruş maaş ile bir müdür ve yine aylık 250 kuruş ile bir na'ib tayin edilmiştir, bu müdür ve naibin maaşı yukarıda belirtilen vergiden karşılanmıştır (BOA, A. MKT. UM 39/1, 1267/1850).

5.2.6.1.3. Vergi Gelirleri

Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli rol oynayan vergilerin Hısnımansûr ve diğeri kazalardan da alındığını görüyoruz. Hısnımansûr ve çevresinde halkın geçim kaynakları arasında daha çok tütün yetiştiriciliğı ön plâna çıkmıştır. Bu nedenle Hısnımansûr kazasında alınan vergilerin başında tütünden alınan vergi gelmektedir. 1268/1851 tarihinden 1274/1857 tarihine kadar Hısnımansûr kazasından

2.133.335 kuruş (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, 1274/1857, s. 2), Behisni kazasından 2.464.363 kuruş (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, 1274/1857, s. 2) ve Gerger kazasından ise 171.579 kuruş (BOA, ML. VRD. 3057 nolu defter, 1274/1857, s. 2) olmak üzere toplam 4.769.277 kuruş tütün öşrü elde edilmiştir.

5.2.6.1.4. Cizye Gelirleri

Osmanlı vergi hukukunun “Tekâlif-i Şer’iyye” cinsinden olan cizye, bu devletin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Cizye veren zimmet ehlinin bütün haklarının devlet tarafından korunduğu görülmektedir. Savaşlar sonucunda ele geçirilip fethedilen topraklar, bir Osmanlı eyaleti haline getiriliyordu. Bu topraklarda oturan ve Müslüman olmak istemeyen zimmîler, cizye vermekle yükümlü kılınıyordu. Bu durumda olanların tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılırdı. Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir genel bir teftiş yapılırdı. Bu teftişte ölümler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple deftere işlenmeyenler ile cizye mükellefi durumuna gelenler kaydedilirdi.

Osmanlı terminolojisinde cizye mükellefi “a’lâ”, “evsât” ve “ednâ” olmak üzere üç gruba ayrılıyordu. Cizye vermekle yükümlü olanlar sadece ergenlik çağına gelmiş, akıl ve vücutça sağlam bulunan erkeklerdi. Bu bakımdan sadaka ile geçinen rahipler, çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler, 14 yaşından küçük ve 75 yaşından büyük olanlar ile kadınlar, cizyeden muâf idiler (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 137). Başlangıçta, devletin her bölgesinde aynı miktarda cizye alınmıyordu. Cizye vergisinin oranları, halkın iktisadî, ictimâî ve şahsî durumlarına göre sürekli değişiklik göstermiştir. Bunun içindir ki cizyenin miktarı, verilen fetvalara ve bölgelere göre azalıp çoğalabiliyordu. Şunu da belirtelim ki büyük ölçüde gerek toplumun sosyo-ekonomik durumu gerekse devletin müsamahasının bir sonucu olarak cizye mükellefinin tâbî bulunduğu sınıflamada en az cizye verenler daha çoğunlukta olmuştur (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 139).

Cizyenin farklı şekil ve oranlarda toplanma işi, Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa’nın (1689–1691) sadareti zamanına kadar devam etti. Bu dönemde cizye yeniden düzenlendi. Bu dönemde cizye nizamının daha sağlam temellere bağlanması

ve artık her yerde aynı şekil ve oranlarda alınması için çalışmalara başlandı. Buna göre, cizye verenler, fıkıh kitaplarında bildirildiği gibi, ednâ, evsât ve al'â kısımlarına ayrılıyordu. Bunun sonucu olarak, ednâdan 12, evsâtтан 24 ve a'lâdan da 48 dirhem gümüş olmak üzere cizye alınmaya başlandı (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 142). Bu dönemde “şerifi” denilen altın, 12 dirhem gümüşe eşitti. Buna göre hesaplandığı zaman ednâdan 1, evsâtтан 2, a'lâdan da 4 şerifi altın alınmasına karar verildi.

Sultan II. Mahmud (1808–1839) döneminde para durumunda yapılan bir değişiklikle cizye verenlere bir kolaylık daha sağlandı. Bu dönemde “sim-i hâlis” yani saf gümüşün bir dirhemi bir kuruş olarak kabul edildi. Böylece cizye veren fakirler 12, orta halliler 24, zenginler de 48 kuruş cizye vermeye başladılar. Bir dirhem saf gümüşün bir kuruş karşılığı olarak muamele görmesi, 1249/1834 senesine kadar sürdü. Belirtilen tarihte para değerinde yapılan yeni bir ayarlamaya göre fakirin 18, orta hallinin 36, zenginin de 72 kuruş cizye vermesi gerekirken Sultan II. Mahmud 1249/1834 tarihinde çıkardığı bir fermanla bu miktarı 15, 30 ve 60 olarak tayin etti. Bu uygulama, 1272/1855 senesinde cizyenin “bedel-i askeriye” ye değişmesi zamanına kadar devam etti (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 143).

Her sene muharrem ayında değişik müesseseler tarafından toplanan cizye, birlik esasını ortadan kaldırdığı için devlet hazinesini de zor durumda bırakıyordu. Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, bu durumu düzeltmek için 1101/1689 tarihinde, cizyenin toplanmasını belli bir sisteme bağlayarak cizye gelirinin tek elde toplanmasını sağladı. Bundan sonra, her üç sınıf için ayrı birer mühür kazdırıldı. Bu mühürlere “a'lâ”, “evsât”, ve “ednâ fakir” gibi kayıtlar koydurttu. Bu mühürlerin tarihleri her sene için değişiyordu. Cizye mükelleflerinin açık bir şekilde birbirinden ayrılabilmesi için bu mühürlerin gerek şekillerine, gerekse yazı ve karakterlerinde farklı uygulamalara gidildi. Bu uygulamanın uzun süre devam ettiğini gösteren mühürler 1269/1852 senesine aittir (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 144).

Bu uygulamanın iyi sonuçlar vermesiyle birlikte birtakım kolaylıklar daha yapılmıştır. Bunlardan birisi birçok sancağın birleştirilmesidir. Birleştirilen bu sancakların cizye toplama işi bir tek adama ihale edildi. Zamanla bir tek adamın bu işin üstesinden gelemeyeceği anlaşıncı, bu kişinin sorumluluğundaki yerlerin, daha

küçük memurlara iltizama verilmesine izin verildi. Böylece bir baş mültezime verilen cizye tahsil işi, onun vâsıtasıyla daha küçük görevlilere intikal etmiş oldu.

Cizye muhasebe kalemi, her sene on beş milyon cizye kâğıdı çıkararak bunları 180 paket halinde mükelleflere ulaştırılmak üzere tahsildarlara verirdi. Ancak 1250/1835 yılında bir irâde-i seniyye ile hem bu uygulamaya, hem de bu işte çalışanların işine son verildi. Bundan böyle her kazada, başında kadı bulunan birer meclis, cizye yönetimini üstlenmiş oldu. Bu uygulamaya göre cizye kâğıtları o yerin kadısına gönderiliyor, bunun aracılığıyla da diğer köy ve nahiyelere sevk ediliyordu. Kadı, meclisin tasdikiyle vergi kâğıtlarının dağıtımı için, Müslüman mahallelerin birinde bir yer tespit ederdi. Kadı, mütesellim ve voyvoda'dan meydana gelen bu mahallî komisyon Müslümanlardan orada oturan ve itimada layık kimselerden tahsildarlar seçerdi. Hristiyan tarafından da bir komisyon seçilirdi. Mahallenin din adamı bu komisyonun reisidir. Halktan bazı ihtiyar da üye olarak bu komisyonda görev alırlardı. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, cizye tarihinde ilk defa verginin toplanmasında Hristiyan temsilcilerin de yer almasıdır (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 145).

Kaza, köy ve mahallelerde oturan insanların vergi durumu, her birimde oluşturulan mahallî mecliste görüşülürdü (BOA, ML. MKT.208,19 N. 1269/1852, s. 23), Buna göre kaza, köy ve şahıslardan ne miktar vergi alınacağı, önceden tutanak ile tespit edilir, bu tespite göre bir defter tanzim edilirdi. Meclis huzurunda tanzim edilen bu defter “irade-i seniyye” gereği “Hazine-i Celile-i Maliye”ye gönderilir ve takdim edilirdi (BOA, ML. VRD.2324 nolu defter, 1268/1851, s. 43). Vergiler, bu defterde belirtilen hususlara göre toplanırdı. Belirli dönemin sonuna kadar (varsa) masraflar düşülür, kalan miktar mâliye hazinesine gönderilird (BOA, ML. MKT.208,6 Şevval 1269/1852, s. 13).

Cizye, 1856 “İslâhat Fermanı” ile kaldırıldı. Bu ferman, Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik prensibini getiriyordu. Buna göre gayr-i müslimler de askerlik görevini yerine getireceklerdi. Cizye ise askerlik görevi yerine alındığına göre artık böyle bir verginin alınmaması gerekiyordu. Bunun üzerine, bunlardan “bedel-i

askerî⁷²” adı altında bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muâfiyetleri kararlaştırıldı. Böylece kaldırılan cizye vergisi, “bedel-i askerî” adı altında mahiyet değiştirerek 1907 tarihine kadar sürmüştür (Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, 2005, s. 146).

Eyaletle bağlı kazalardan alınacak şer’i cizye’nin toplanmasında kolcular istihdam edilmiş, bu kolculara 750’şer kuruş verilmiştir (BOA, ML. MKT Defter no:143, 1263/1846, s. 98). Kazalarda cizye alınacak kişiler önceden tesbit edilerek müfredat defterine yazılırdı. A’lâ, ednâ ve evsât olmak üzere tanzim edilen bu müfredat defteri, Kazanın kaymakamı başkanlığında oluşturulan heyet huzurunda mühürlenirdi.

1262/1846 tarihinde Behisni Sancağı Kaymakamlığı dâhilinde olan Hısnımansur (BOA, ML. VRD. CMH 637, 1262/1845, ss. 2-5), Behisni (BOA, ML. VRD. CMH Defter No:637, 1262/1845, ss. 6-8), Siverek, Samsad kazalarından icab eden cizye-i şer’iye listesi, bu şekilde tanzim edilerek müfredat defterine işlenmiştir. Bu liste, aşağıda belirtilen bir başkan ve 10 üyeden oluşan bir komisyon tarafından kabul edilerek, komisyon üyeleri tarafından “ben de, ben de. eddâ’i” şeklinde tasdik edilmek suretiyle imza altına alınmıştır.

<u>Adı</u> :	<u>Ünvanı</u> :	<u>Milleti</u> :
Abdullah Rüşdü:	Behisni kaymakamı	Müslüman
Kirkor	Sancak emini	Ermeni
Hacı Osman	Azâ	Müslüman
Hacı Muharrem	Azâ	“
Hacı Mustafa Berkzade	Azâ	“
Hasan	Sancak başkâtibi	“
Yusuf Bereetzade	Azâ	“
Esseyyid Mehmed	Kaza müdürü	“
Esseyyid Elhac İbrahim	Kaza müftüsü	“
Esseyyid Mehmed Arif	Kaza sakinlerinden	“

⁷² Baş vergisi olarak ta bilinen bu vergi, genellikle onbeş ile altmış yaş arasındaki gayimüslimlere askerlikten muafiyet karşılığında konmuştu. Sonradan askerlik hizmeti yerine “bağış” ya da “bedel” anlamına gelen iane-i askeriye ya da bedelat-ı askeriye olarak adlandırıldı (Karpas, 2003, s. 58).

Komisyon bir başkan ve 10 üyeden meydana gelmiştir. Komisyon başkanı Behisni Kaymakamı Abdullah Rüştü Efendi'dir. Komisyonun diğer üyeleri sancak emini, kaza müdürü, kaza müftüsü, başkâtip, sandık emini, dört aza ve bir kaza sakininden oluşmaktadır. Behisni sancağı sancak emini, Ermeni milletinden olan Kırkor Efendi'dir. Tanzimat'la birlikte yapılan yeni düzenlemelerde gayr-i müslimlerin de komisyonlarda bulunması gerektiğine dair Adıyaman ve diğer kazalarda örnek uygulamalar görülmüştür.

1262/1845 tarihinde Behisni sancağına bağlı Siverek, Samsad, Hısnımansûr ve Behisni kazasının toplam cizyesi 54.915 kuruş idi. Bunun 19.890 kuruşu Siverek, 2.640 kuruşu Samsad, 6.510 kuruş Hısnımansûr ve 15.870 kuruşu ise Behisni kazasına aittir.

<u>Kazalar</u>	<u>Cizye-i Şer'iyye</u>	<u>Ednâ</u>	<u>Evsât</u>	<u>Âlâ</u>
Siverek	19.890	120	585	9
Samsad	2.640	16	80	-
Hısnımansur	16.515	73	514	-
Behisni	15.870	78	470	10
Toplam	54.915	287	1649	19

Behisni Kaymakamlığı dâhilinde bulunan kazalarda yerleşik ve bülûğ çağına ermiş vatandaşın müfredat defterine kaydolunduğu şekliyle 19 kişi âlâ, 1649 kişi evsât ve 287 kişi ednâ ortaya çıkmıştır. Üçlü sınıfa göre ödenmesi gereken cizye miktarı ie 54.915 kuruştur (BOA, ML. VRD. CMH 637.1262.1845, s. 8). Hısnımansûr kazasına en yüksek cizye mükellefi olmaz iken Behisni'de 10 kişi bulunmaktadır. Demek ki Behisni'de cizye veren vatandaşların maddî durumları Hısnımansûr'a göre daha iyi idi. Genel olarak Behisni ve Hısnımansûr kazalarında daha çok evsât yani; normal cizye vergisi mükellefi bulunmaktadır. Nitekim evsat cizye mükellefi sayısı Hısnımansûr'da 514 kişi iken Behisni'de 470 kişidir. Başka bir ifadeyle Behisni ve Hısnımansûr kazalarında 984 kişi evsat düzeyde, 151 kişi ednâ seviyesinde cizye mükellefi olarak görülmektedir. Yani; ednâ seviyesinden cizye veren mükellefin sayısı evsât seviyesinde cizye ödeyen mükellefin 6,5 katıdır. Bu durum, Behisni ve Hısnımansûr kazalarında yaşayan ve cizye mükellefi olan

vatandaşların normal bir cizye mükellefi oldukları, aynı zamanda normal bir iktisadî hayata sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Hısnımansûr ve Behisni kazalarında üçlü sınıfa göre ortaya çıkan cizye, belli başlı meslek gruplarından alınmıştır.

Tablo 31

**Behisni Sancağında Bulunan Meslek Gruplarının
Tabi Oldukları Cizye Miktarı (1262/1845)**

Sıra No:	Meslekler	Âlâ (Kuruş)	Evsât (Kuruş)	Ednâ (Kuruş)
1	Boyacı	30	1	-
2	Keçeci	30	1	-
3	Kuyumcu	30	1	-
4	Tüfenkçi	30	1	-
5	Tarakçı	30	1	-
6	Tüccar	30	1	-
7	Kefişger	30	1	-
8	Nalbant	30	1	-
9	Kömürcü	30	1	-
10	Hallac	30	1	-
11	Bezzaz	30	1	-
12	Köşker	30	1	-
13	Demirci	30	1	-
14	Çilingir	30	1	-
15	Palancı	30	1	-
16	Kalaycı	30	1	-
17	Kılınçcı	30	1	-
18	Ahenger	30	1	-
19	Terzi	30	1	-
20	Nalçacı	30	1	-
21	Külecî	30	1	-
22	Hekim	30	1	-
23	Kahveci	30	1	-
24	Basmacı	30	1	-
25	Neccar	30	1	-
26	Kumaşçı	30	1	-
27	Ekmekçi	30	1	-
28	Hamal	30	1	-
29	Hancı	30	1	-
30	Rençber	30	1	-
31	Değirmenci	30	1	-
32	Bıçakçı	30	1	-
33	Çilingir	30	1	-
34	Tütüncü	30	1	-
35	Berber	30	1	-
36	Eskici	30	1	-
37	Tayarcı	30	1	-
38	Abacı	30	1	-
39	Kazancı	30	1	-

Kaynak: BOA, ML. VRD. CMH, 637 nolu defter, ss. 5-7.

Bütün meslek gruplarından üçlü sınıfın a'lâ kısmından cizye vergisi alınmıştır. 1262/1845 senesinde tahakkuk eden a'lâ vergi miktarı ise 30 kuruştur. Evsât vergi dilimi ise 1 kuruş olup oldukça düşük görülmektedir. Ednâ diliminde vergi ödemesi görülmemektedir. Bu durum bize, Behisni ve Hısnımansûr kazalarında icra edilen meslek gruplarından vergi ödeyen vatandaşların durumunun oldukça iyi olması gerektiğini göstermektedir (BOA, ML. VRD. CMH, 637 nolu defter, ss. 5–7).

Diğer taraftan 1269/1868 senesine mahsuben Behisni kazasında ortaya çıkan cizye miktarı 46.305 kuruştur (BOA, ML. VRD. CMH. 1329 nolu defter, 1269/1868, s. 4). 1258/1842 tarihinde Hısnımansûr'da 10.500 kuruş, Harput kazasında ise 330.000 kuruş cizye hasılâtı elde edilmiştir (BOA, ML. VRD 825, 1258/1842, s. 3). 1257/1841 tarihinde Gerger kazasından elde edilen cizye miktarı ise 51.500 kuruştur. Bunun 29.800 kuruşu tahsil edilmiş geriye 21.700 kuruşu bekaya kalmıştır (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 21). Daha önce vergi konusunda haksız kazançlar sağlayan mültezimlerin, cizye vergisi toplama konusunda da aynı şekilde davrandıkları görülmektedir. Nitekim Harput Meclisi tarafından hazırlanan 28.Z.1262/1846 tarihli bir mazbataya göre, mültezimler tarafından “nan-ı aziz” adı altında halktan haksız yere 841 kuruş toplanmıştır (BOA, A. MKT, Dosya No: 165, Vesika No: 7, Belge no:1, 1265/1848). Yine aynı şekilde, Harput kaza merkezine bağlı köylerde tüccar olan Ermeni halkından mükerrer cizye toplandığı patrikhane tarafından yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Bu şikâyetler üzerine nizama aykırı hareket edilmemesi konusunda emir verilmiştir (BOA, ML. EVM 512- 16, 1257/1841, s. 42).

Mültezimlerin yolsuzluklarıyla ilgili iddialar büyük bir dikkatle inceleniyordu. Yolsuzluklara konu olan olaylar için verilen kararlarda esas alınan temel kaide, zarar görenlerin mağduriyetlerinin giderilmesi ve suçluların cezalandırılmasıydı. Bu durumda tahsil işleminde yer alanların tamamı değil, bizzat yolsuzluğa sebep olanlar cezalandırılıyordu (Uzun, s. 212).

Harput eyâletine bağlı kazaların 1261- 1264/1845–1848 senesi sonuna kadar ortaya çıkan gelir kaynakları, kazaların vergisi, cizyesi, gümrük vergileri, emaneten idare olunan vergiler ve aşâr'dan oluşmaktaydı. (Tablo 32).

Tablo 32
Harput ve Behisni Kazalarının 1261/1845 Senesi Geliri

Açıklama	Harput Kazası		Behisni Kazası	
Gelirler	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Cizye gelirleri	994.368			
Vergi gelirleri	2.423.355	7	1.938.964	13
Toptan ihale olunan vergiler	365.175		207.850	
Emaneten idare olunan vergiler	135.968		41.843	10
A'sâr gelirleri	1.010.956	9	341.497	
Deftere geçirilmeyerek şahıs elinde kalan gelirler	253.522		108.400	
Ashâb-ı mâlikâne hâsılâtı	-	-	293.111	
Toplam	5.183.344	16	2.931.667	23

Kaynak: BOA, ML. VRD 1223, 1261–1264/184–1847, s.2.

Tablo'da görüldüğü gibi, Cizye gelirleri Harput kazasında olmasına rağmen Behisni kazasında bulunmamaktadır. Buna karşılık Behisni kazasında mâlikâne hâsılâtına karşılık Harput kazasında bu hâsılata rastlanılmamaktadır.

Gelir kalemleri içinde her iki kazada da vergi gelirleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Harput kazasının 1261/1845 senesi toplam gelirleri 5.183.344 kuruş, 16 para'dır. Buna karşılık Behisni kazasının aynı tarihteki gelirleri toplamı ise 2.931.667 kuruş 23 paradır.

Harput eyaleti ve bağlı kazalarının 1262/1846 senesine ait gelir kaynakları ise Tablo'33'te görülmektedir. Tablo'da, Harput ve Harput'a bağlı kazaların toplam geliri 4.489.669 kuruştur. Buna karşılık Behisni kazasının toplam vergisi 2.629.942 kuruş 15 paradır. Kazalara taksim edilen vergilerin toplam gelirler içindeki payı Harput ve bağlı kazalarında %41.34, Behisni kazasında ise %35.63'tür. Cizye gelirlerinin oranı Harput ve bağlı kazaların %10.91, Behisni kazasında %2.09'dur. Toptan ihale yoluyla satışa çıkarılan öşür ve vergilerin oranı Behisni kazasında %35.63, Harput ve bağlı kazalarında ise %27.65'tir. Şu halde kazalara taksim edilen vergilerin dışında gelir kaynaklarının büyük bir kısmı ihale yoluyla elde edilmiştir.

Tablo 33
Harput Eyaleti ve Bağlı Kazaların 1262/1846 Senelerine Ait Gelirleri

Gelirler	Harput ve Bağlı Kazalar		Behisni Kazası	
	(Kuruş)	Para	(Kuruş)	Para
Gelirler	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Cizye gelirleri	489.751		54.915	
Vergi gelirleri	1.856.000		1.484.500	
Toptan ihale olunan vergiler/Öşür	1.241.660		937.085	
Emaneten idare olunan vergiler	152.627		48.158	8
Aynen ihale olunup, daha sonra satışı yapılacak zehayir değeri	749.631		105.284	7
Toplam	4.489.669		2.629.942	15

Kaynak: BOA, ML. VRD 1223, 1262–1264/1846, s. 2.

Diğer taraftan, kazalarda tahsil edilmesi gereken miktarın tamamının toplanamadığı görülmektedir. Nitekim 1262/1846 senesinde kalan miktar 437.768 kuruştur. Kendi döneminde bu miktarın 875 kise (kese) olduğu belirtilmektedir. O dönemde bir kesenin 500 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 133.215 kuruşu Harput ve Harput’a bağlı kazalardan, 99.481 kuruşu Behisni Kaymakamlığı’ndan ve 205.071 kuruşu ise Ma’den-i Hümayûn Kaymakamlığı’ndan kalmıştır.

Bununla birlikte 1262/1846 senesinde elde kalan zehayir miktarı Harput kilesi ile 9.133 kiledir. Bunun 8.553 kilesi buğday ve 850 kilesi ise arpa’dır (BOA, ML. VRD 1223, 1261/1846, s. 3). Harput eyaletinin 1263/1847 senesi gelirleri toplamı 11.729.023 kuruştur. Bunun 5.545.573 kuruşu kazaların vergisi, 785.884 kuruşu cizye gelirleri, 3.701.495 kuruşu ihale olunan öşür ve vergi gelirleri, 1.273.277 kuruşu aynen tahsil olunmak üzere ihale olunan gelir hâsılatından satışı yapılan zehayir değeri, 422.794 kuruş ise emanet gelirleri tahsilâtıdır. Tahsil edilen gelirlerin yanında tahsil edilemeyen gelirler de bulunmaktadır. 1263/1847 senesinde kalan küsur 145 kuruştur. Ayrıca aynı tarihte satışı yapılan zehayir miktarı 23.458 kiledir. 1263/1847 senesinin zehayir fazlası 103 kiledir. Dolayısıyla ambar mevcudu 23.561 kile olduğu görülmektedir (BOA, ML. VRD 1223, 1261/1846, s. 3).

Öte yandan 1263/1847 yılında 11.729.023 kuruş 17 para gelir elde edilmiştir. Bu gelirden 10.136.394 kuruşu askerî ve mahallî hizmetlerin masrafları karşılığı

ödenmiş geriye 1.592.629 kuruş gelir fazlası kalmıştır (BOA, ML. VRD 1223, 1261/1846, s. 3). Aynı tarihte mevcut zahire miktarı 3.185 kiledir. 103 kile zahire fazlasıyla birlikte zahire toplamı 3.288 kile olmuştur. 1263/1847 tarihi itibarıyla tahsil edilmesi gereken miktarlar ise 1.281.231 kuruş, 231 küsur, 2.562 kiledir. Bâc-ı ağnam vergisinin kalanı ise aşağıdaki gibidir:

<u>Vergiler</u>	<u>Kuruş</u>
Resmi damgalı kıymetli kâğıt bedeli	300.736
Bâc vergisi	+62.284
	363.020

Buradaki küsur 20, kile 726'dır.

1261/1845–1263/1847 senelerinin geliri, küsur ve kile cinsinden aşağıdaki gibidir:

<u>Gelirler</u>	<u>Küsur</u>	<u>Kile</u>
1261/1845	94	30.707
1262/1846	75	21.496
1263/1847	+145	23.561
	315	75.764
<u>Fazlalıklar</u>	+ 120	1.011
	435	76.775

1262/1846–1263/1847 senelerinde ambarda bulunan zahire mevcudu:

<u>Sene</u>	<u>Çek</u>	<u>Buğday (kile)</u>	<u>Çek</u>	<u>Mısır (kile)</u>
1262/1846	13	8524	10	1536
1263/1847	-	8553,5	-	580
Toplam	13	14.377,5	10	2116

1261/1845 senesinden 1263/1847 senesine kadar gelir bütçesi hep fazla vermiştir. Bu fazlalık sadece vergi gelirlerinde değil, aynı zamanda ambarda bulunan zehayir miktarında açık bir şekilde görülmektedir. Yine, vakti gelince kullanılmak

için ambarda buğday, arpa ve mısır gibi daha çok tahıl ürünlerinin saklandığı görülmektedir.

1262/1846–1263/1947 senelerinde ambarda zahire olarak bulunan buğday ve mısır toplamı 23 çek, 16.854 kiledir. Kendi döneminde bir Harput kilesi, üç İstanbul kilesi⁷³ olarak kabul edilmiştir. Buna göre 16.854 Harput kilesi yaklaşık olarak 50.562 İstanbul kilesi etmekteydi. Her İstanbul kilesi için 10 kuruş rayiç fiyat tespit edilmiştir. Sonuç itibarıyla 50.562 kile zahirenin parasal olarak değeri 505.620 kuruştur (BOA, ML. VRD 1223, 1261/1846, s. 3).

5.2.6.1.5.İltizam Bedelleri

Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında elde edilen gelirlerden bir diğeri de iltizam bedelleridir. Hatırlanacağı gibi, kazalarda elde edilen hâsılâtın değerlendirilmesi işlemi şu şekilde idi. Bu hâsılât, kaza müdürü, kaza kadısı ve meclis azalarının huzurunda tutanakla imza altına alınırdı. Bu tutanak, padişah berâtı ile mutasarrıf hakkına sahip olan kişiye verilirdi. Bu kişi de söz konusu meblağı mültezimden tahsil ederdi. Mültezim ise bu meblağı ödemek durumundaydı. Şayet ödememezlik yapsa mutasarrıf olan kişi, bağlı bulunduğu eyalet valisinden yardım isterdi. Bu konuda yaşanmış bir olay örnek olarak verilebilir: Behisni’de Tatar köyünün 1261/1845 senesi hâsılâtı olan 1.672,5 kuruş, mültezim Kör Halil Ağa’ya verilmiştir. Daha sonra bu miktardan malikâne yoluyla 547 kuruş tahsil edilmiş gerisi tahsil edilememiştir. Geriye kalan 1125 kuruşun tahsili için Harput Valisinden yardım istenmiştir (BOA, A. MKT, Dosya No: 187, Vesika No: 92, Belge no:1, 1265/1848).

Diğer taraftan, Hısnımansûr, Behisni ve Gerger kazalarının 1267/1850 senesine ait yedi aylık geliri 38.761 kuruştur. Bunun 33.401 kuruşu Hısnımansûr kazasından, 3.110 kuruşu Behisni kazasından ve 2.250 kuruşu ise Gerger kazasından elde edilmiştir. Söz konusu kazalarda yedi aylık dönemde kasada 29.311 kuruş fazlalık oluşmuştur.

⁷³ Osmanlılar döneminde resmi olarak İstanbul’da 1 kile buğday= 20 okka= 25.656 kg.kabul edilmekteydi (Çınar, 2000, s. 121).

Buna karşılık, yine 7 aylık dönemde 9.450 kuruş masraf ortaya çıktığı görülmektedir. Bu masrafın 5.600 kuruşu Hısn-ı Mansûr kazasına, 2.100 kuruşu Behisni kazasına ve 1.750 kuruşu ise Gerger kazasına aittir.

Tablo 34

Harput'a Bağlı Kazaların 1267/1850 Senesi Gelir- Gider Durumu

Kazalar	Hısnımansûr Kazası		Behisni Kazası		Gerger Kazası	
Aylar	Gelir	Gider	Gelir	Gider	Gelir	Gider
Teşrinisani	4001	800	310	300	300	250
Kanunievvel	5320	800	232	300	550	250
Kanunisani	6418	800	510	300	290	250
Şubat	3048	800	6271	300	400	250
Mart	4805	800	331	300	320	250
Nisan	4174	800	601	300	260	250
Mayıs	5635	800	499	300	130	250
Toplamlar	33.401	5600	3110	2100	2250	1750

Kaynak: BOA, Maliye Defteri no:690, 1267/1851, s.4

Öte yandan 7 aylık zaman zarfında masraf kalemleri, memur ve katip maaşı, devr-i nefer kolcu maaşı, bir nefer süvari kolcu maaşı, dükkân kirası ve sair masraflar olmak üzere; Hısnımansûrda, 800, Behisni'de 300 ve Gerger kazasında 250 kuruş olmak üzere toplam 1.350 kuruştur. Hısn-ı Mansûr'un masrafları yukarıda sayılan masraf kalemlerinin tümünü kapsarken, Behisni kazasındaki masraflar memur ve kâtip maaşı, devr-i nefer kolcu maaşı ve sair masraf kalemlerinden oluşmaktadır. Gerger kazasının masraf kalemleri ise, memur ve kâtip maaşı ile devr-i nefer kolcu maaşından ibarettir (BOA, ML. VRD 690/2, 1267/1850, s. 2).

5.2.6.1.6. Zimmetlerde Kalan ve Tahsil Edilemeyen Gelirler

Bu gelir kalemi, belirli bir tarihte ödenmesi gerektiği hâlde, herhagi bir sebepten dolayı ödenmeyen veya tahsil edilemeyen gelirleri oluşturmaktadır. 1211/1796 senesinden 1215/1800 senesine kadar Ma'adin-i Hümâyûn'a ait zimmetlerde kalan toplam tutar 93.407,5 kuruştur. Şiro halkı zimmetlerinde 15.420,5 kuruş, Kâhta halkı zimmetlerinde 5.550 kuruş, Gerger halkı zimmetlerinde 51.090 kuruş kalmıştır. Ayrıca, Gerger Mütesellimi Ahmed Efendi zimmetinde 8.073 kuruş,

Taşeli Boybeyisi Cemal Efendi zimmetinde 8.774 kuruş, Kömür kâvi Boybeyisi Sâdık Oğlu Mehmed zimmetinde 1.500 kuruş ve İravelli Yusuf Bey zimmetinde 300 kuruştur kalmıştır. Bu meblağın yerli yerinde ve eksiksiz olarak tahsil edilmesi için Behisni Kaymakamı Rüştanzâde Seyyid Abdurrahman Efendi'ye hüküm gönderilmiştir. Gereğininin yapılması için gerekirse Gerger Mütesellimi ve Siverek ve Hısnımansur voyvodalarından da yardım alınması, buna rağmen vermemekte direnen olur ise bu meblağın zorla tahsil edilmesi yoluna gidilmesi istenmiştir (BOA, Mühime defteri, No: 215, s. 13, yazı no: 10, 1216/1801).

Diğer taraftan Harput eyaletine bağlı Hısnımansûr ve Behisni kazalarının mal bedelinden 1259/1843 senesine mahsuben zimmetlerde kalan miktar 66.864 kuruştur. Bunun 18.864 kuruşu Hısnımansûr kazası mal bedeli olup Çaparzade Mahmud Bey'in zimmetinde kalmıştır. Geriye kalan 48.000 kuruş ise Behisni mal bedelinden Arapkirli Tahir Efendi'nin zimmetinde Sarraf Beylikçi Oğlu Tavit Beyin kefâletiyle kalan miktardır. Söz konusu miktarın zamanında yatırılması için adı geçen kişilerden senet alınmış ise de buna rağmen tahsili mümkün olamamıştır. Belirtilen miktarın ilgili kişilerden tahsili için bu kişilerin bağlı bulundukları Harput valiliğine bir yazı gönderilerek, zimmetlerdeki meblağın tahsili, eğer bu kişiler vefat etmiş iseler bunların varislerinden tahsili yoluna gidilmesi istenmiştir (BOA, A. MKT. UM 243/91-1, 1291/1874).

5.2.6.1.7. Vergi Bakiyeleri

Bu başlık altında, daha önceki senelere mahsuben tahsil edilen vergiler yer almaktadır. 1262/1845 senesine mahsuben Hısnımansûr, Behisni ve Eğin kazalarından toplam 56.103 kuruş vergi tahsil edilmiştir. Şöyleki; Behisni Kaymakamlığı dâhilinde bulunan Hısnımansûr kazasından 47.641 kuruş, Behisni kazasından 90.710 kuruş; Ma'âdin-i Hümayûn kaymakamlığı dâhilinde bulunan Eğin kazasından ise 8.462 kuruş tahsil edilmiştir.

Özetle, Harput eyaletinde bulunan bütün kazalarda yapılan tahsilât 303.992 kuruştur. Bu tarihte Hısnımansûr kazası Behisni kaymakamlığı, Eğin kazası ise Ma'âdin-i Hümayûn Kaymakamlığı dâhilinde bulunuyordu. Behisni ve Ma'âdin-i

Hümâyûn kaymakamlıkları ise Harput eyaletine bağlı idi (BOA, ML. VRD.1659 nolu defter, 1263/1846, s. 2).

5.2.6.1.8. *Mahlûl Timar Gelirleri*

Osmanlı malî sisteminde devletin tarımdan elde edeceği gelirin büyük bir kısmının timar kesimi içerisinde belli gider alanlarına tahsis edildiği, devletin, ziraatten alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden, doğrudan doğruya büyük bir kısmını asker olan timar sahiplerine bıraktığı (Tabakoğlu, 2003, s. 197) daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Ancak zamanla bazı timarların sahipsiz kaldığı, başkası tarafından işletilmediği de oluyordu. Bu durumda timar, doğrudan doğruya kamu malı niteliği kazanıyordu. Mahlûl timar gelirleri başlığı altında Harput, Hısnımansûr ve Behisni kazalarında bu durumdaki timarlardan elde edilen gelirler irdelenecektir.

5.2.6.1.8.1. Harput Vilâyeti Mahlûl Timarın Gelirleri

1257/1841 tarihli cetvelde yer alan Harput Vilâyetindeki mahlûl timar hâsılatı buğday, arpa, mercimek, küşne, darı, küncü ve bakla ürünlerinden oluşmaktaydı. Bu ürünlerden elde edilen gelir: Buğday 1301 batman, arpa 671 batman, mercimek 46 batman, küşne 58 batman, darı 76 batman, küncü 122 batman ve bakla 37 batman olmak üzere toplam 2.311 batman idi (BOA, ML. VRD. 520 nolu defter, 1257/1841, s. 5).

Pelteköyünde mâlikâne hissesi, beş paradır. Gezin Köyünde 1257/1841 tarihinde mahlûl kaydı yapılmıştır. Memi'i Köyünün vakıf olmadığı görülmüştür (BOA, ML. VRD. 520 nolu defter, 1257/1841, s. 5).

Ma'den-i Hümâyûn kazalarının 1257/1841 senesine mahsuben “emvâl-i mukatta'ât bedelinden tahsil edilen ve edilemeyen miktarlar ile emaneten idare edilen kazaların tutarı defterine göre mütesellim aylıklarının toplam bedeli 660.878 kuruştur. Bu miktardan 440.139 kuruş tahsil edilmiş, geriye 220.739 kuruş kalmıştır. Ayrıca Behisni ve Hısnımansûr'un dönüm başına duhan bedeli 62.739 kuruştur (BOA, ML. VRD. 520 nolu defter, 1257/1841, s. 5). Zimmetlerde olup 1257/1841 tarihi itibarıyla tahsil edilemeyen miktarları aşağıdaki biçimde gösterebiliriz (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 12):

<u>Zimmetlerde Kalan Yerler</u>	<u>Miktar (Kuruş)</u>
Müfti efendi zimmeti mahlulat bedelinden kalan	1.832
Şiro Kazasında dönüm duhan bedelinden kalan	780
Gerger’de dönüm duhan bedelinden kalan	3.000
Samsad’da dönüm duhan bedelinden kalan	770
Malikâne mirîlerinden	1.535
Sülûkzade Mehmed Ağa zahire değeri	14.227
Asef Oğlu Hüseyin Ağa zimmeti	4.025
Müftü biraderi zimmeti	1.150
Harircizade Mehmed Ağa zimmeti	870
Toplam	28.189

Ma’den-i Hümâyûn kazalarının 1257/1841 senesine mahsuben emvâl-i mukatta’ât bedelâtından zimmetlerde kalan miktar 28.189 kuruştur (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 5).

Gerger kazasının “emaneten” Ömer Bey’in marifetiyle idare edildiği anlaşılmaktadır⁷⁴. Has ve mahlulat bedeli ise aşağıdaki gibidir (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 15):

<u>Açıklama</u>	<u>Kuruş</u>	<u>Bedeli</u>	<u>Kise</u>	<u>Tutar</u>
Buğday değeri	4.240	5	5	64
Arpa	2.510	6	26	40
Kızıl darı	1.800	-	90	20
Mercimek	47	4	-	10
Nohut	20	2	-	10
Haşık darı	702		46	15
Duhan bahası-batman-	4.996		249	20
Haşre bahası-ağat akçesi	1.644			
Değirmen ağizi	150			
Dereili, Merdisi ve Mirtanlı nahiyeleri bedeli	8.400			
Toplam	29.335			

⁷⁴ Mukataanın, devlet tarafından maaşla tayin edilmiş memurlar tarafından idare edilmesidir ki, bu memura “emin”, idare şekline ise “emanetle idare” denilmektedir.

Ayrıca “mâl-i mürettebat” için 19.756 kuruş, “iâne-i cihadiyye” için 15.000 kuruş, “aded-i ağnâm” 10.000, Vangök Ömeruddin mukataası hâsılâtının 1.871 kuruş, İbrih hâsılâtının 200 kuruş, ihtisap tutarının 829 kuruş ve boyahane iltizam bedelinin 500 kuruş olduğu görülmektedir.

Gerger kazasının malî mürettebat ve saireden halkın zimmetinde bulunan miktar 42.959 kuruş, Dereil, Merdisi ve Mintarlı nahiyeleri bedeli 8.400 olmak üzere has ve mahlulat geliri toplam 51.356 kuruştur.

5.2.6.1.8.2. Hısnımansûr Kazası Hâsılatı

Hısnımansûr kazasının gelirleri, 1257/1841 senesinde Sülûkzade Mehmed Ağa tarafından emanetle idare edilmekteydi. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nde emanetle idare, gelir kaynaklarıyla ilgili üç önemli sistemden birisiydi. Bu sistemler, timar, mukataa ve mâlikâne sistemleridir. Mukataalar değişik şekillerde idare edilmişlerdir. Bunlardan birisi, mukataanın devlet tarafından tayin edilmiş olan ve devletten maaş alan memurlar tarafından idare edilmesidir ki, bu memura “emin”, idare şekline ise “emanetle idare” denilmekteydi. Emanetle idare edilen mukataaların, emin tarafından iltizama alınması hâlinde mültezim, vaktiyle o mukataanın emini olduğu için bu sıfatını sürdürür ve aldığı ücreti de iltizam bedeline mahsûb ederdi. Bu tür idareye “emânet ber vech-i iltizam” adı verilmiştir (İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, 1999, s. 543).

1257/1841 tarihinde Hısnımansûr kazasında “Mal-i mürettebat 45.923 kuruştur, “İ’ane-i cihadiye”47.000 kuruş, a’dâd-ı ağnâm 20.000, “kirahane bedeli 5000 kuruştur. Dönüm duhan tutarı 1.795 kuruş, kuru kahve tutarı 2.185 kuruş, boyahane iltizamı 2.500 kuruştur. Karakayık Gemisi’nin iltizamı 5.000 kuruş, Boybey Nahiyesinden düzenli olarak alınan vergi 41.780 kuruştur. İbsih hâsılatı 670 kuruş ve hava parası olarak bilinen gelir 30.147 kuruş idi (BOA, ML. VRD 520, s. 15, 1257/1841). Hısnımansûr kazasının gümrük, ihtisap ve diğer gelirlerin aylara göre dökümü Tablo 35’de görülmektedir.

Mart, Nisan ve Mayıs aylarında toplam 5.790 kuruş ihtisâp hâsılatı, 1.697 kuruş dükkânların yevmiyesinden, 300 kuruş da üzüm bağlarından elde edilmiştir ki

toplam 7.706 kuruştur. Cemâziyelâhir, Recep, Şaban, Ramazan ve Şevval aylarında 7.719 kuruş gümrük, 3.449 kuruş ihtisâp ve 1.369 kuruş arsa geliri elde edilmiştir.

Tablo 35

Hısn-ı Mansûr Kazası Gümrük, İhtisâb ve Arsa Bedeli (1257/1841)

Açıklama	Gümrük	İhtisâb	Arsa
Mart ayı içinde tahsil edilen	-	1299	-
Nisan ayı içinde tahsil edilen	-	2197	-
Mayısayı içinde tahsil edilen	-	2213	-
Mart, Nisan ve Mayıs dükkânların yevmiyesi	-	1697	-
Üzüm bağlarından elde edilen	-	300	-
Cemâziyelâhir ayında tahsil edilen	239	992	471
Recep ayında tahsil edilen	1076	654	167
Şaban ayında tahsil edilen	1638	510	326
Ramazan ayında tahsil edilen	3181	715	281
Şevval ayında tahsil edilen	1585	578	124
Rebiül evvel ayından Şaban ayının sonuna kadar dükkânların yevmiyesi	-	5250	-
Zilka'de ayında tahsil edilen	1800	640	200
Zilhicce ayında tahsil edilen	2000	975	85
Muharrem ayında tahsil edilen	2130	514	110
Dükkânların yevmiyesi	-	2127	-
Nâhiyelerde toplanan ihtisap bedeli	-	22000	-
Topamlar	13.649	42.661	1764

Kaynak: BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19.

Beş aylık dönemde elde edilen vergi geliri toplamı, 12.537 kuruştur. Rebiülevvel ayından Şaban ayının sonuna kadar dükkânların yevmiyesinden 5.250 kuruş hâsılat elde edilmiştir. Aynı şekilde Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarında 5.930 kuruş gümrük, 2.129 kuruş ihtisâp ve 1.369 kuruş arsa gelir vergisi sağlanmıştır ki toplamı 8.454 kuruştur. Üç ayda dükkânların yevmiyesinden elde edilen ihtisap vergisi 2.127 kuruş, nahiyelerin ihtisap bedeli 22.000 kuruş idi. Ayrıca gümrük vergileri 13.649 kuruş, ihtisâp vergileri 42.661 kuruş ve arsa vergileri 1.764 kuruştur. Toplam vergiler 58.074 kuruştur (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19).

1257/1841 tarihinde Hısnımansûr kazasında elde edilen bu gelirlerden 47.447 kuruş masraf yapılmıştır. Bunun 25.000 kuruşu Sülûkzade Mehmet Ağa'nın maaşı, 11.947 kuruşu Behisnili Ömer Bey'in maaşı, 7.000 kuruşu Said Ağa'nın maaşı ve 3.500 kuruşu ise Ali Bey'in maaşıdır. Hısnımansûr Kazasının has ve mahlulâtı yine

emanet yöntemiyle idare olunmakta olup aşağıdaki biçimdedir Hısnımansûr kazasında 1257/1841 senesinde has, mahlulat toplamı 73.025 kuruştur. Bu miktardan 72.559 kuruş tahsil edilmiş, geriye 466 kuruş buğday ve mısır darısı bahası kalmıştır. Hemen fark edilebileceği gibi toplam miktarın % 99'u tahsil edilmiştir. Yine has ve mahlulat olarak en yüksek rakamların buğday, arpa, pamuk ve tütün mahsullerinden elde edilmesi bize, bu yöredeki iktisadî faaliyetler konusunda önemli ipuçları vermektedir (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19).

<u>Ürünler</u>	<u>Kuruş</u>	<u>Kile</u>	<u>Tutarı (Kuruş/Kile)</u>
Buğday	42.330	705	60
Arpa	19.320	552	35
Mercimek	440	11	40
Culbend	140	4	35
Darı	1.245	83	15
Mısır darısı	105	3	30
Beyaz darı	30	1	-
Külül	60	4	-
Pamuk ve tütün	8.775		
Tapu akçesi	850		
Toplam	73.295	1363	215

Harput Eyâletinde 1261/1845 ve 1262/1846 senelerinin bekayasından on üç yük yirmi bin kırkbir kuruş on beş para (1.320.041 kuruş 15 para) tahsil edilmiştir. Bu tutar, Anadolu Ordu-yi Hûmâyûn'unda görev yapan askerlerin tayinat, bahâ ve çeşitli masraflarına ayrılmıştır (BOA, ML. VRD.1659 nolu defter, 1264/1847, s. 2).

5.2.6.1.8.3. Behisni Kazası Hâsılatı

Behisni kazasının gelirinin, emaneten Hacı Abdizâde Osman Ağa tarafından idare edildiği görülmüştür. 1257/1841'deki gelir toplamı 171.602 kuruştur. Bu gelir mal-i mürettebat, iane-i cihadiye, a'dad-ı ağnam, iade-i kirahane, Çakallı ve Hüveydi'nin mirî malından, tütün dönüm bedelinden, boyahane bedelinden, Ömer Bey'in eliyle gelen gelirden, arsada subaşılı geliri, malikâne mirîsi ve has dâhilinde bulunan çiftlik akçesinden meydana gelmiştir. En fazla gelir, 81.313 kuruş ile mal-i

mürettebat gelirinden edilmiştir. En az gelir ise 107 kuruş ile malikâne mirîsi gelirinden sağlanmıştır (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 20).

<u>Gelirler</u>	<u>Kuruş</u>
Mal-i mürettebat	81.313
İ'ane-i cihadiye	34.500
A'dâd-ı ağnâm	14.000
İ'ane-i kirâhâne	6.000
Çakallı ve Hüveydi'nin miri malından	5.400
Tütün dönüm belinden	2.050
Boyahane bedeli	1.900
Ömer Bey eliyle hevâyî gelir	10.550
?ibsirc geliri	470
Arsada subaşıklık geliri	5.400
Mâlikâne mirisi	107
Has dâhilinde olan çift akçesi	9.912
Toplam	171.602

Behisni kazasında 1257/1841 senesinde 100.830 kuruş gelir elde edilmiştir. Bunun 36.746 kuruşu gümrük vergisi ve 64.084 kuruşu ise ihtisap vergisidir. Ayrıca pamuk değeri 30.412 kuruş olup bu meblağın tamamı tahsil edilmiştir (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 20).

<u>Açıklama</u>	<u>Gümrük</u>	<u>İhtisâb</u>
Mart ayından Cemaziyelahirin on beşine kadar	-	23.507
Cemaziyelahir ayının on beşinden sonuna kadar	1.202	3.767
Recep ayı içinde toplanan	6.992	6.484
Şaban ayı içinde toplanan	7.647	4.119
Ramazan ayı içinde toplanan	4.203	5.119
Şevval ayının yirmi ikisine kadar toplanan	1.372	3.017
Şevval ayının yirmi ikisinden ayın sonuna kadar toplanan	194	2.524
Zilka'de ayında toplanan	4.633	3.725
Hicce ayında toplanan	4.097	4.228
Muharrem ayında toplanan	6.406	4.794
Erkenek ve Pervari köylerinden	-	850
Şambayadi'den	-	1.950
Toplam	36.746	64.084

Behisni kazasında gümrük ve ihtisâp vergisinden elde edilen gelirleri şu şekilde gösterebiliriz: Behisni kazasında 1257/1842 senesinde elde edilen gelirin toplamı gümrük ve ihtisâp gelirleriyle birlikte 272.432 kuruştur. Bu miktardan 25.000 kuruş Osman Ağa'nın maaşı, 7000 kuruş Emin Ağa'nın maaşı ve 10.555 kuruş ise Ömer Bey'in maaşı çıktıktan sonra 229.877 kuruş kalmıştır. Kalan miktardan 206.542 kuruş tahsil edilmiş, geriye 23.335 kuruş kalmıştır. Kalan miktardan 14.665 kuruşu mâl-i mürettebatdan, 1.500 kuruşu Çakallı zimmetinden, 2.299 kuruşu Ramazan ve Şevval aylarına mahsuben dükkânların yevmiyesinden ve 4.476 kuruşu ise Hacı Abdî oğlu zimmetinde kalmıştır (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19).

Behisni kazasının 1257/1841 senesinde hâs ve mahlûlatının buğday, arpa, küşne, nohut, mercimek, çeltik, mısır darısı, beyaz darı, ufak darı, külkül, tütün ve soğan gibi tarım ürünlerinden meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu tarım ürünlerinin içinden en fazla 230 kile ile soğan üretimi görülmektedir. Has ve mahlûlat olarak soğan ürününden sonra arpa, buğday ve tütün ürünleri gelmektedir (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 25).

<u>Ürün Adı</u>	<u>Kile</u>
Buğday	144
Arpa	841,5
Küşne	72,5
Nohut	69
Mercimek	28,5
Çeltik	30
Mısır darısı	89
Beyaz darı	35
Ufak darı	84,5
Külkül	144, 5
Tütün	475
Soğan	230

5.2.6.1.8. Çeşitli Vergi Tahsilâtları

1290/1873 senesinde Diyarbekir, Ma'muretülaziz ve kazalarında ağnam vergisi, canavar vergisi, emlak vergisi, orman vergisi olmak üzere dört farklı vergi tahsili yapılmıştır.

Bunun yanında tapu geliri⁷⁵ elde edilmiş, “varaka-i sahiha” ve “tezakir” adı altında birtakım tahsilâtların yapıldığı görülmüştür. Ayrıca kontoratodan sağlanan gelir ile “harc-ı vesaik” ve resmi tahsilâtlar yanında askerlik bedeli, muhtelif hâsılatlar ve a'sâr geliri elde edilmiştir. Söz konusu vergilere ait veriler aşağıda Tablo 36'de verilmiştir.

1290/1873 senesi vergi tahsilâtı 43 para 71.014.665 kuruş, bir önceki sene ise 35 para 73.285.605 kuruştur. Bu durumda 1290/1873 senesinde vergi tahsilâtında bir önceki seneye göre 2.270.940 kuruş eksik toplanabilmektedir. Diğer taraftan, Diyarbekir Vilâyeti genelinde 1290/1873 senesinde bir önceki seneye göre vergi gelirlerinde bir azalma görülürken, Ma'mûretülazîz Vilâyetinde kazalar dâhil aynı sene içinde bir artış gözlenmektedir.

Diyabekir Vilâyetinde bir önceki yıla göre 3.814.289 kuruş vergi azalışı olmuştur. Buna karşılık, Ma'muretülaziz Vilâyetinde ise 1.914.613 kuruş vergi artışı söz konusudur (BOA, ML. VRD.3740, 1290/1873, s. 4.). Ayrıca 1292/1875 yılına mahsuben ağnam vergisi 99.733 kuruş, bir önceki seneye mahsuben gerçekleşen miktar ise 108 kuruştur. Bu durumda 1292/1875 yılında bir önceki yıla göre çok yüksek bir artış olduğu görülmektedir (BOA, ML. MKT.3854, 1292/1875, s. 4).

1290/1873 tarihinde 21.855 kuruş canavar vergisi, 7.014.609 kuruş ağnam vergisi, 57.002 kuruş emlak vergisi, 425.929 kuruş orman vergisi toplanmıştır. En fazla vergi, ağnam vergisi olarak alınmıştır. Ağnam vergisi tahsil miktarının yüksek olması, bu yörede hayvancılık yapıldığını göstermektedir. Osmanlı mâliye sisteminde özellikle ağnam (koyun-keçi) vergisi söz konusu olduğu zaman “vergi” anlamında kullanılmaktaydı (Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, 2005, s. 60-62).

⁷⁵ Köylü, erkek evlat bırakmadan vefat etmiş ise, elindeki tarlaların tasarrufu sona ererdi. Bu tarlalar, müzayede yoluyla yeniden bir başkasına icar ve tasarrufuna veriliyordu ki, mukabilinde alınan paraya “Tapu Resmi” denmekteydi (Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1243-1453), 1999, s. 408).

1290/1873 tarihindeki ağnam vergisi bize ağnam vergisinin önemli bir vergi kalemi olduğunu göstermektedir.

Tablo 36
Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Kazaları Vergi Tahsilâtı (1290/1873)

Yıllar	1290/1873		1289/1872		Fazla		Noksan	
Vergi Türü	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
Diyarbakır	4	7.762.588	15	11.576.877	-	-	11	3.814.289
Ma'muretülaziz	-	2.534.642	-	620.029 ⁷⁶	-	1.914.13	-	-
(kazalar dâhil)								
Diyarbakır ve kazaları	14	18.180.049	-	18.677.144 ⁷⁷	-	-		497.095
Ağnam vergisi ⁷⁸	20	7.014.609	-	6.522.011	20	492.598	-	-
Canavar vergisi ⁷⁹	-	21.855	-	20.855	-	1.000	-	-
Tapu geliri ⁸⁰	5	1.955.651	20	2.132.942	-	-	15	177.291
Varaka-i sahiha ve Tezâkir ⁸¹	-	219.100	-	225.815	-	-	-	6.715
Konturato ⁸²	-	5.810	-	4.453	-	1.357	-	-
Harc-ı vesaik ve resm-i tahsiliye ⁸³	-	754.509	-	756.513	-	-	-	2.004
Emlak ⁸⁴	38	57.002	-	10.000	38	47.002	-	-
Orman ⁸⁵	-	425.929	-	425.925	-	-	-	4
Çeşitli tahsiller ⁸⁶	-	81.809	-	85.663	-	-	-	3854
Askerlik bedeli ⁸⁷	-	2.097.405	-	2.060.578	-	36.827	-	-
Vergi	-	10.969.149	-	10.733.143	-	236.006	-	-
A'sâr	-	18.180.049	-	18.677.144	-	-	-	497.095
Çeşitli vergiler	-	754.509	-	756.513	-	-	-	2.004
Toplamlar	43	71.014.665	35	73.285.605				2.205.697

Kaynak: BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 12.

Diyarbakır Vilâyetinde 1290/1873, 1291/1874 ve 1292/1875 yıllarında tahsil edilen vergi gelirleri içinde canavar vergisinin payı oldukça önemli görülmektedir. (Tablo 37).

⁷⁷ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 2

⁷⁸ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 5

⁷⁹ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 6

⁸⁰ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, 7

⁸¹ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 8

⁸² BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, 9

⁸³ BOA ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 10

⁸⁴ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, 12

⁸⁵ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, 13

⁸⁶ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, 14

⁸⁷ BOA, ML. VRD.3712, 1289/1872, s. 3

Tablo 37**Diyarbakir Vilâyeti Canavar Vergisi Tahsilâtı (1290/1873–1292/1875)**

Yıllar	Mevcut Yıl		Bir Önceki Yıl		Toplam	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
1290/1873	-	297	-	549	-	846
1291/1874	-	245	-	90	-	335
1292/1875	-	341	-	-	-	341
Toplam	-	883	-	639	-	1522

Kaynak: BOA, ML. MKT.3858 sayılı 6 nolu defter, 1293/1876, ss. 2–4.

1290/1873 yılında tahsil edilen vergi miktarı bir önceki seneye göre daha az miktardadır. 1291/1874 yılında ise toplanan vergi bir önceki seneye göre artış göstermiştir. 1292/1875 yılında ise adı geçen vergi türüne ait hiçbir vergi görülmemektedir. Üç seneye ait toplanan canavar vergisi miktarı 1.522'dir (BOA, ML. MKT.3858 sayılı 6 nolu defter, s. 2- 4). 1290/1873 senesine mahsuben tahsil edilen aşar vergisi 10.143.220 kuruş, bir önceki yıl tahsil edilen aşar vergisi ise 7.297.604 kuruştur. Bir önceki yıla göre tahsil 1290 yılında tahsil edilen verginin artış oranı % 1.39'dur. 1291'de yine bir önceki yıla göre vergi gelirlerinde bir artış söz konusudur. Bu artış oranı da % 1.72'dir (BOA, ML. VRD 4741, 1290/1873, s. 2).

Tablo 38**Diyarbakir ve Kazaları A'şâr Tahsilâtı (1290/1873)**

Yıllar	1291		1290		Toplam	
	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
Diyarbakir ve kazaları						
1290	16	10.143.220	38	7.297.604	54	17.440.824 ⁸⁸
1291	-	11.236.567	-	6.514.947	-	17.751.514 ⁸⁹
Toplam	16	21.379.787	38	13.812.551	54	35.192.338
Mamuretülaziz ve kazaları						
1292	-	2.323.205	-	987.653	-	3.310.858
Toplam	-	2.323.205	-	987.653	-	3.310.858

Kaynak: BOA, ML. VRD.4741, ss.2- 3, 1290/1873, ss. 2–3.

⁸⁸ BOA, ML. VRD 4741, 1290/1873, s. 2.⁸⁹ BOA, ML. VRD.4741, 1290/1873, s. 3.

Ma'muretülaziz ve bağı kazalarında 1292/1875 yılına mahsuben gerçekleşen vergi miktarı 2.323.205 kuruştur. 1291/1874 yılında gerçekleşen vergi miktarı ise 987.653 kuruştur. Şu hâlde Ma'muretülaziz Vilâyeti ve buna bağı kazalarında %2.35'lik bir artış söz konusudur (BOA, ML. MKT.3854, 4, 1292/1875, s. 4). Malatya sancağının bir senelik mâli gelir tablosuna göre tahsil edilen vergiler dört kısımdan oluşmaktadır.

Tablo 39

Malatya Sancağı Mali Gelir Tablosu (1292/1875)

Açıklama	Kuruş
Birinci Kısım	
Vergisi	2.036.150
Askerlik bedelleri	153.779
Birinci kısım toplamı	2.189.929
İkinci Kısım	
Hububat öşrü	2.789.942
Tütün öşrü	24.066
Afyon öşrü	192.800
İpek öşrü	52.100
Mazu ve sair teferruat öşrü	17.000
Farklı vergiler	185.450
İkinci kısım toplamı	3.261.358
Üçüncü kısım:	
Ağnam vergisi	990.129
Tütün öşrü	9.750
Tutanak harcı	7.200
Vesikalar harcı	39.750
Resmî tahsiller	4.250
Resm-i tapu[1] ve yoklama hâsılâtı	363.000
Üçüncü kısım toplamı	1.414.079
Dördüncü kısım:	
Geri alınan maaşlar	1.185
Nakdî cezalar	500
Tatbik mührü harcı	40
Dördüncü kısım toplamı	1.725

Birinci kısımda Malatya sancağının normal vergisi, askerlik bedelleri yer almaktadır. İkinci kısımda hububattan alınan dörtte bir öşür miktarı, tütün öşrü, afyon öşrü, ipek öşrü, mazu ve sair teferruat öşrü ile çeşitli vergiler yer almaktadır (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.193). Üçüncü bölümde ağnam vergisi, harçlar ve diğer vergiler bulunmaktadır.

Mâlî gelir tablosunun birinci kısmında toplam 2.189.923 kuruş, ikinci kısımda 3.261.358 kuruş, üçüncü kısmında 1.409.819 kuruş, dördüncü ve son bölümde 1.725 kuruş gelir yer almaktadır. En fazla gelir, mâlî tablonun ikinci kısmında sağlanmıştır. İkinci kısımda en fazla gelir ise hububattan elde edilmiştir. En fazla gelirin hububat vergisinden olması bize, 19. Yüzyılda Osmanlı tarımsal üretimini hatırlatmaktadır. Hatırlanacağı gibi bu dönemde genellikle hububat üretiminin ön plânda olduğu görülür. Malatya sancağında Osmanlı tarım üretimine paralel bir yapı olduğu göze çarpmaktadır.

1292/1875 tarihli Diyarbakir Salnamesine göre Diyarbakir Vilâyetine bağlı beş sancak bulunmaktadır. Beş sancaktan meydana gelen Diyarbakir Vilâyetinin toplam geliri 40.832.264 kuruş idi. Bu geliri aşağıdaki biçimde gösterebiliriz:

<u>Sancak Adı</u>	<u>Gelir (Kuruş)</u>
Diyarbakir Sancağı	11.019.732
Ma'muretülaziz Sancağı	11.107.299
Malatya Sancağı	7.862.831
Siirt Sancağı	5.120.341
Mardin Sancağı	5.722.437
Toplam	40.832.

Gelirin büyük bir kısmının (% 27.20) Ma'muretülaziz sancağından elde edildiği görülmektedir. . Toplam gelirin % 26.99'u Diyarbakir sancağından, % 19.26'sı Malatya sancağından, % 26.55'i ise Siirt ve Mardin sancaklarından elde edilmiştir (Diyarbakir Salnamesi, tarih 1292/1875, s.196).

Ma'muretülaziz ve Malatya sancaklarının 1315 senesi Kanuni evvel başlangıcından 1315 senesinin şubat sonuna kadar üç ay zarfında meydana gelen tahsilât miktarı 38.451 kuruş 17 para (BOA, EV. 29368, 1317, s. 3); 1317 senesi

haziran başlangıcından 1317 Ağustos sonuna kadar üç ay zarfında vukû bulan tahsilât miktarı 24.499 kuruş 36 paradır (BOA, EV. 29536, 1318, ss. 2–3).

Ma'muretülaziz Vilâyetinde mâliyece yapılan tahsilâtların fazla ve noksanları aşağıda Tablo 40'da olduğu gibidir. (BO, ML. VRD. 4177, s. 2, 9, 29, 30, 32, 41) Diyarbekir Vilâyetinde uygulanan para tahsil yollarından biri de tezkire sistemiydi. Tezkire, tezkere anlamında olup, hükümetten alınan bir nevi izin belgesiydi (Develioğlu, 2005, s. 15). Kaza içinde bir köyden diğer bir köye gidenler hariç olmak üzere başka bir kaza veya sancağa ya da yabancı bir memlekete gidenlere tezkire veriliyordu.

Tablo 40
Ma'muretülaziz Vilâyetinde Yapılan Tahsilâtların
Fazla ve Noksanları (1319/1901)

AÇIKLAMA		Sene-i hâliye ile 1318 senesi mâliye Tahsilâtının asliyâtına göre yüzdesi				1318 senesi tahsilâtına nazaran 1319 senesi tahsilât nisbetinin fazla ve noksanı			
		1319/1901 senesi Nisbeti		1318/1900 senesi Nisbeti		Fazlası		Noksanı	
		Santim	Kuruş	Santim	Kuruş	Santim	Kuruş	Santim	Kuruş
Ma'muretülaziz Vilâyeti		5	76	81	79	34	6	-	-
MALATYA SANCAĞI	Malaty Kazası	95	70	46	61	49	9		
	Kâhta Kazası	13	45	68	30	45	14		
	Behisni Kazası	53	54	14	61	61	6		

Kaynak: BOA, ML. VRD. 4177, 1319/1901, s. 2, 9, 29, 30, 32, 41.

Ülke içinde harcanacak tezkireden altmış para, ülke dışına gideceklerle verilecek tezkireden de kırk kuruş alınıyordu. Söz konusu tezkirelerden alınan paralardan beşer kuruş, maaşı olmaksızın taşrada istihdam olunan memurlara tahsis edilir, kalan kısım ise hazineye gönderilirdi (BOA, A. MKT, Dosya No: 16, Vesika No: 14, Belge no:1, 1260/1844).

5.2.6.2. Kazaların Gider Kaynakları

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetleri timar, vakıf ve merkezî bütçe yöntemleriyle yürütülmüştür. Taşra yönetimini timar adı altında özerk ve mahallî bir sisteme tabî tutan Osmanlı Devleti, yürüttükleri askerî ve idarî görevler karşılığında timar sahiplerine harac gelirlerini ve merkezce tayin edilen örfî vergileri tahsis etmiştir. Eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerini de vakıf sistemi ile yürüten devlet, mirî araziden tahsil edilen şer'î ve örfî vergilerin bazen her ikisini bazen yalnız birini vakıflara tahsis etmiştir. Merkezî bütçe, devletin büyüklüğü yanında oldukça küçük kalmıştır. Merkezî bütçenin sorumluluğunda merkezi ordunun maaşları (mevacib veya ulûfeler) ile saray ve ordunun levâzım giderlerini (teslîmât), bazı devlet adamlarına, haslarına karşılık yapılan tahsisâtı (hâs ve salyane) ve diğer küçük câri harcamaları (ihrâcât) karşılamak kalıyordu (İsmail Özsoy, Süleyman Sûdî'nin Osmanlı Mâliyesi ve Vergi Sistemi İle İlgili Görüşleri). Tanzimat'la birlikte gelir merkezde toplanarak kamu harcamaları merkezden yapılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2001, s. 334).

Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarında oluşan giderler aşağıdaki kalemlerden meydana gelmektedir:

- Personel maaşları
- Sancak emini maaşları
- Kâtip maaşları
- Mal ve tahrirat kâtiplerinin maaşları
- Mal refikleri maaşları
- Nizamiye askerlerinden emekli olanların maaşları
- Timarlara ödenen maaşlar
- Kırtasiye masrafları
- İmarat ve tamirat giderleri
- İhtiyaç sahipleri ve emeklilere ödenen maaşlar

5.2.6.2.1. Personel Maaşları

Personel maaşları, aylık olarak ödeniyordu. Kaymakam ve kaza müdürleri olmak üzere, ödenen personel maaşları aşağıdaki biçimde gösterilmiştir: Personel

maaşları; kaymakam, Behisni Müdürü, Samsad Müdürü ve Gerger Müdürü olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır. Kaymakam 3.627 kuruş, Behisni Müdürü 2.500 kuruş, Samsad Müdürü 75 kuruş ve Gerger Müdürü ise 1.500 kuruş maaş almaktadır. Aylık olarak personel maaşları toplamı 8.377 kuruştur. Yıllık toplam 100.524 kuruş personel maaşı ödemesi yapılmaktadır.

Personel maaşları içinde en yüksek rakam kaymakam maaşı olarak görülmektedir. Bunun toplam personel maaşları içindeki oranı % 43'tür. Behisni Müdürü maaşı % 30, Samsad Müdürü maaşı % 9 ve Gerger Müdürü maaşı % 18'tir. Kaza müdürlerinin maaşları arasında önemli bir farklılık görüldüğü açıktır. Bir kaymakamın maaşı, iki kaza müdürünün maaşından daha fazladır (BOA, ML. MSF.17817.1281.1864, s. 2).

<u>Personel Ünvanı</u>	<u>Aylık</u>	<u>Yıllık</u>
Kaymakam	3627	43524
Behisni Müdürü	2500	30.000
Samsad Müdürü	750	9.000
Gerger Müdürü	1500	18.000
Toplam	8377	100.524

Hısnımansûr kazasında görev yapan, aşağıda isimleri yazılı kişilere 1257/1841 tarihinde aylık ücretleri karşılığında ödemeler yapılmıştır:

<u>Aylık ödemenin yapıldığı kişi</u>	<u>Aylık Ücreti (Kuruş)</u>
Sülukoğlu Mehmed Ağa	25.000
Behisni'li Ömer Bey	11.947
Said Ağa	7.000
Ali Bey	3.500
Toplam	47.447

Olmak üzere toplam 47.447 kuruş aylık ödeme yapılmıştır (BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19).

Behisni kazasında görev yapan, aşağıda isimleri yazılı kişilere 1257/1841 tarihinde aylık ücretleri karşılığında ödemeler yapılmıştır BOA, ML. VRD 520, 1257/1841, s. 19).

<u>Aylık ödemenin yapıldığı kişi</u>	<u>Aylık Ücreti (Kuruş):</u>
Osman Ağa	25.000
Emin Ağa	7.000
Ömer Ağa	10.555
Toplam	42.555

1259/1843 tarihinde Diyarbekir Eyaletinde görev yapan askerlere maaş ve tayinat karşılığı olmak üzere Diyarbekir “umur-i maliye” memuru Sabık Faik Efendi marifetiyle verilen miktar, altı yük yirmi sekizbin sekiz yüz kuruştur. Aynı şekilde Diyarbekir’de olan piyade, suvari, başıbozuk ve Arnavut askerine ita kılınan tayinat, baha ve sair masraflar toplamı üç yük doksan dört bin sekiz yüz yetmiş dokuz kuruş on üç paradır (BOA, ML. MKT 91, 27.Ra.1259/1843, ss. 154–155).

Taşrada görev yapıp da vefat edenlerin vârisi bulununcaya kadar hisseleri mahallinde usulüne uygun şekilde her ay düzenli olarak mal sancağına teslim edilirdi. Vârisinin sonradan ortaya çıkması hâlinde, vilâyet meclisinden iyice araştırıldıktan sonra, şer’an vârisi sabit olduğunda teslim edilmek üzere hazinede muhafaza edilen hissesi, senet karşılığında mahallî emvalinden ödenirdi (BOA, A. MKT, Dosya No: 198, Vesika No: 95, Belge no:1, 1265/1848).

5.2.6.2.2. Sancak Emmini Maaşları

Bu maaşlar Hısn-ı Mansûr ve Behisni sancak emmini olmak üzere iki kalemden meydana gelmektedir. Hısnımansûr kazası sandık eminine aylık 350, Behisni kazası sandık eminine ise aylık 200 kuruş ödeme yapılmıştır.

Sandık eminlerinin aldığı maaşlar toplamı aylık 550 kuruş, yıllık 6.600 kuruştur. Hısnımansûr Sandık Emmini’nin aldığı maaş, Behisni Sandık Emmini’nin aldığı maaşın iki katına yakındır. Yine Hısnımansûr Sandık Emmini’nin maaşının toplam maaşlar içerisindeki oranı %64 iken Behisni Sandık Emmini’nin aldığı maaşın toplam maaşlar içerisindeki oranı ise %36’dır (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

5.2.6.2.3. *Kâtip Maaşları*

Bu maaşlar 1281/1864 tarihine ait olup Behisni, Samsad ve Gerger kâtip maaşlarından meydana gelmektedir: Kâtip maaşlarının toplamı aylık olarak 500 kuruştur. Bir yıl içerisinde bu üç kâtime toplam 600 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Behisni ve Gerger kâtipleri 200'er kuruş, Samsad kâtibi ise kendi döneminde 100 kuruş maaş almaktadır. Behisni ve Gerger kâtiplerinin aldıkları maaşların toplam maaşlar içerisindeki oranı %40, Samsad kâtibini aldığı maaşın, toplam maaş içindeki oranı ise %20'dir (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

Behisni kazasında mukayyidlik (kayıt memuru) göreviyle birlikte gelir ve gider işlerini de yürütmek üzere görevlendirilen Şeyh Mehmed Efendi'ye bu hizmetine karşılık aylık 250 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA, A. MKT.184 nolu defter, 1267/1850, s. 81).

5.2.6.2.4. *Mal ve Tahrirat Kâtiplerinin Maaşları*

Mal ve tahrirat kâtiplerinin maaşları üç başlık altında oluşmaktadır. Bunlar mal başkâtibi, tahrirat kâtibi ve arazi kâtibi maaşları şeklinde sıralanabilir.

<u>Ödeme Yeri</u>	<u>Aylık</u>	<u>Yıllık</u>	<u>Ödeme Tarihi</u>
Mal Baş Kâtibi	2.177	26.124	27.May.79
Tahrirat Kâtibi	576	691	15 Teşri-isani 79
Arazi Kâtibi	350	4.200	01.Eyl.80
Toplam	3.103	3.7236	

Mal ve tahrirat kâtiplerinin aldıkları aylık maaşlar, bu maaşların toplam maaşlar içerisindeki oranları ve maaşların yapıldığı ödeme tarihleri görülmektedir. Buna göre aylık olarak toplam 3.103 kuruş maaş ödemesi yapılmaktadır. Görüldüğü gibi en fazla maaşı, mal başkâtibi almaktadır. Mal başkâtibinin aldığı maaş, diğer tahrirat ve arazi kâtiplerinin aldıkları maaşın toplamının iki katından fazladır. Mal başkâtibinin aldığı maaşın toplam maaşlar içerisindeki oranı %70 iken, bu oran

tahrirat kâtibinde %19 ve arazi kâtibinde ise %11'dir (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2.).

5.2.6.2.5. Mal Refikleri Maaşları

Mal refikleri maaşları, refik-i evvel ve refik-i sani olmak üzere arazi kâtibi refikleri ve tahrirat refikleri olmak üzere iki ana kalem altında oluşmaktadır.

<u>Ödeme Yeri</u>	<u>Aylık</u>	<u>Yıllık</u>	<u>Ödeme Tarihi</u>
Arazi kâtibi refiki	150	1.800	1 Eylül 80
Refik-i evvel	500	6.000	K.Evvel 79
Refik-i sani	303	3.636	15 T.Sani 79
Tahrirat refiki	303	3.636	K.Evvel 79
Toplam	1.256	15.072	

Tablo'da, mal refiklerinin aylık maaşları, bu maaşların toplam maaşlar içerisindeki oranları ve maaşların yapıldığı ödeme tarihleri görülmektedir. Buna göre mal refiklerine aylık olarak toplam 1.256 kuruş maaş ödemesi yapılmaktadır. En yüksek maaşı, refik-i evvel almaktadır. Refik-i sani ve tahrirat refiki aynı maaşı almaktadır. Refiklere dağıtılan maaşların toplam maaşlar içerisindeki yüzdelik oranlarına gelince; arazi kâtibi refiki %12, Refik-i evvel %40, refik-i sani ve tahrirat refiki %24'tür (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2.).

Arazi kâtibi refikleri yanında ayrıca muhasebe kâtibi refikleri de bulunuyordu. 11.R.1267 tarihli bir belgede Behisni kazasında iki muhasebe kâtibi refiki bulunuyordu. Bu refiklerin maaşı 600 kuruş idi (BOA, ML. MKT.184, 1267/1850, s. 79).

5.2.6.2.6. Nizamiye Askerlerinden Emekli Olanların Maaşları

Bu kalem altında verilen maaşlar, nizamiye askerlerinden olup emekli olanlar içindir. Toplam 8 kalemden meydana gelmektedir. 1284 tarihi itibarıyla nizamiye'den emekliye ayrılanların maaşları aşağıda Tablo 41'de görülmektedir.

Tablo 41
Nizamiye'den Emekli Asker Maaşları (1281/1864)

Açıklama	Rütbesi	Maaş	%
1. Redif Alayı	Yüzbaşı	435	46
Dersaadet alayı	Onbaşı	70	7
Anadolu Ordusu Piyade Alayı	Mülazım-ı evvel	210	22
Anadolu Ordusu Suvari Alayı	Onbaşı	60	7
Anadolu Ordusu Piyade Redif Alayı	Onbaşı	35	4
Piyade İkinci Alay	Onbaşı	30	3
Dördüncü Suvari Alayı	Onbaşı	75	8
Tophane-i Âmire Hümâyûnu 1.Piyade Alayı	Bölük Emni	30	3
Aylık toplam		945	100
Yıllık toplam (945 x 12 ay)		11.340	

Kaynak: BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2

Tablo'da Nizamiye askerlerinden olup emekliye ayrılanların daha önce hizmet ettikleri ordu, alayları ile rütbe ve maaşları görülmektedir. Aylık olarak bu emekli askerlere toplam 945 kuruş ödeme yapılmıştır. En fazla ödeme yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrılan Birinci Redif Alayı yüzbaşısına yapılmıştır. Birinci Redif Alayı yüzbaşısının aldığı maaşın toplam maaş giderleri içerisinde % 46'lık bir yer kaplamaktadır. En yüksek maaşı ikinci sırada % 22 ile mülazım-ı evvel almaktadır. Onbaşı rütbesine sahip olanların aldıkları maaşların da birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Şöyle ki; Piyade İkinci Alay onbaşı ile Tophane-i Âmire Hümâyûnu 1.Piyade Alayı onbaşı aynı oranda maaş almakta iken diğer tüm onbaşılardan almış oldukları maaş farklıdır. Onbaşı rütbesine sahip emekli askerlerin içerisinde en fazla maaşı Dördüncü Suvari Alayı'ndan emekliye ayrılan onbaşı almaktadır (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

Ayrıca Diyarbekir ve havalisinde olan ordu askerinin 1254/1838 yılına ait maaşlarıyla 56 cemaziyelahir senesine mahsuben tayinat miktarları 1.393.215 kuruş olduğu görülmektedir (BOA, ML. EVM. 512/16, 1256/1840, s. 36).

5.2.6.2.7. Tımarlara Ödenen Maaşlar

Bu kalem altında, Hısnımansûr, Maraş Sancağı, Malatya Sancağı ve bu sancakların dâhilindeki nahiyelerde bulunan timarlara aşağıdaki biçimde ödemeler yapılmıştır:

Tablo 42
Tımarlara Ödenene Maaşlar (1281/1864)

Açıklamalar	Yıllık ödemeler Kuruş)
Haydere Nahiyesinde, Kozganlı Timarı'na	1.919
Maraş Sancağı'nda Hısnımansûr ve diğer kazalarda Yassıvıran Timarı'na	5.167
Malatya Sancağı'nda Zindhor Timarı'na	1.165
Maraş Sancağı'nda Hısnımansûr Nahiyesinde Eskivıran Timarı'na	1.071
Malatya Sancağı'nda Geysun Nahiyesinde Bademli Timarı'na	661
Hısnımansûr Sancağı'nda Kendirli Timarı'na	662
Gerşure ile diğer nahiyelerde Haydarlı Timarı'na	3.964
Hısnımansûr kazasında Cekcek Timarı'na	2.110
Malatya Sancağı'nda Geysun ve diğer nahiyelerde Beğ Timarı'na	945
Malatya Sancağı'nda Taşıl ve diğer nahiyelerde sulu denilen Hutı namkarye Timarı'na	450
Hısnımansûr kazası'nda Gerger ve diğer Timar'a	401
Malatya Sancağı'nda Kâhta Nahiyesinde Mezra-i Osmanalı Timarı'na	346
Malatya Sancağı'nda Taşıl nahiyesinde Barbanos Timarı'na	484
Hısnımansûr ve diğer kazalarda Kızılıpınar Timar'a	3.856
Toplam	23.200

Kaynak: ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 4

Farklı sancak, kaza, nahiye ve köylerde bulunan timarlara ödenen yıllık maaş ödemeleri görülmektedir. Söz konusu yerlerdeki timarlara bir yıl içerisinde toplam 23.200 kuruş ödeme yapılmıştır. Söz konusu maaş giderleri içerisinde en yüksek rakamı, Maraş sancağı'nda Hısnımansûr ve diğer kazalarda Yassıvıran Timarı'na ödenen maaş giderleri oluşturmaktadır. Bunu, 3.964 kuruş ile Gerşure ile diğer nahiyelerde Haydarlı Timarı ve 3.856 kuruş ile Hısn-ı Mansûr ve diğer kazalarda Kızılıpınar Timarı takip etmektedir. En düşük maaş ödemeleri ise 346 kuruş ile Malatya sancağı'nda Kâhta nahiyesinde Mezra-i Osmanalı Timarına yapılmıştır. Bunu 401 kuruş ile Hısn-ı Mansûr kazasında Gerger'de bulunan Timar'lar ve 450

kuruş ile Malatya sancağında Taşıl ve diğer nahiyelede Sulu denilen Huti nam karye timarı gelmektedir (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 4).

Dikkat edileceği gibi, tımar maaşları aylık değil yıllık olarak ödenmiştir. Diğer tüm maaşlar ise aylık olarak ödenmiştir. Diğer bir durum ise her timarın bulunduğu yerdeki aldığı yıllık bedelinin farklı olduğudur. Dolayısıyla timara ödenen bedel, timarın bağlı bulunduğu sancak, kaza, nahiye ve köye göre değişmektedir.

21 Recep 1268/1851 tarihli bir belgeye göre, timarlar emekliye ayrıldığında senelik hissenin yarısı maaş olarak bağlanırdı (BOA, ML. MKT.149, 1268/1851, s. 34). 18.C.1267/1850 tarihli bir belgede, Malatya sancağında görev yapan bir timarın hisse hâsılâtının yarısı 881 kuruş idi (BOA, ML. MKT.149, 1268/1851, s. 35). Kesilen paranın tamamı ödenirdi. Ödenen paralar “mahallî emval sandığı”ndan karşılanırdı (BOA, ML. MKT.149, 1268/1851, s. 34).

5.2.6.2.8. Kırtasiye Masrafları

Bu başlık altında sıralanan masraflar, Hısnımansûr, Behisni, Samsad ve Gerger kazalarının tümü için söz konusu olan masraflardır.

<u>Kaza adı</u>	<u>Aylık</u>	<u>Yıllık</u>	<u>%</u>
Hısnımansûr	250	3000	81
Behisni	20	240	6
Samsad	20	240	6
Gerger	20	240	6
Toplam	310	3720	100

Dört kazanın toplam kırtasiye masrafları 310 kuruştur. Sadece Hısnımansûr kazasının kırtasiye masrafları 250 kuruş olup %81’lik bir masraf dilimini meydana getirmektedir. Diğer üç kazanın toplam masraflar içindeki yüzdelik oranı % 19’a yakın olup her üç kaza için eşit ve 240 kuruştur (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 4).

5.2.6.2.9. İmarat ve Tamirat Giderleri

Bu giderler, Hısnımansûr kazasında bulunan sahabe kabirleri, cami, imâmet, müezzin, vakıf, tevliyet ve mezarlıkların bakım ve onarımları için yıllık olarak ayrılan giderlerdir.

<u>Yıllık Yapılacak Masraf Yerleri</u>	<u>Yıllık Ödeme</u> <u>(Kuruş)</u>	<u>%</u>
Sahabe kabirlerinin masraflarına ayrılan (toplam kabir ve türbeler için)	22.842	7
Hısnımansûr'da yatan şeyh kabirleri masraflarına ayrılan yıllık bedel	76.076	24
Cami, imamet, müezzin, faraş, zaviye, medrese tedrisi, vakıf, tevliyet, mezarlıklar ve diğer masraflar	224.408	69
Toplam	323.326	100

Yukarıda belirtilen masraflar için yıllık toplam 323.326 kuruş ayrılmıştır. En fazla karşılık ise; cami, imamet, müezzin, faraş, zaviye, medrese tedrisi, vakıf, tevliyet, mezarlıklar ve diğer masraflar için ayrılmıştır. Bu rakamın toplam giderler içerisindeki oranı %69'dur. Bu masraf kalemini %24 ile, Hısnmansûr'da yatan şeyh kabirleri masraflarına ayrılan yıllık bedel izlemektedir. Sahabe kabirlerinin masraflarına ayrılan (toplam kabir ve türbeler için) masrafların toplam masraflar içindeki yüzdelik oranı ise %7'dir (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

5.2.6.2.10 İhtiyaç Sahipleri ve Emekli Maaşlar

Bu gider başlığı altında, muvazzaf askeriyeden emeklilerin maaşı bulunmaktadır. Bu durumda olan sadece bir kişi tespit edilmiştir. Bu kişinin aylık maaşı 130 kuruştur (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

Fakir ve kimsesizlerin techiz ve kefenleme masrafları için umumî masraf muvazene cetvelinde hususî bir masraf kalemi ayrılmıştır. 1281/1864 tarihinde

ayrılan bu rakam senelik olmak üzere 945 kuruş idi (BOA, A. ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

Fevkalade hâller için mecliste görevlendirilecek memurların harcırahları bile düşünülmüş, 1281/1864 tarihi itibarıyla muvazene cetvelinde bu rakam 4.197 kuruştur (BOA, A. ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 2).

Yukarıdan buraya kadar sıraladığımız gider kalemlerini tek tablo halinde aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

Tablo 43
Giderlerin Toplu Görünüşü (1281/1864).

GİDERLER	Yıllık (Kuruş)	%
Müdür maaşları	100.524	15.5
Mal ve tahrirat kâtiplerinin maaşları	37.236	5.7
Mal refiklerinin maaşları	15.072	2.3
Kâtip maaşları	6.000	0.09
Sancak emini maaşları	6.600	1.0
Odacı maaşları	960	0.15
İhtiyaç sahibi ve emeklilerin maaşları	520	0.08
Nizamiye askerlerinden emekli olanların maaşı	11.340	1.7
Timarlara ödenen	23.200	3.5
Mutasarrıflara ödenen	53.761	8.3
Kırtasiye masrafları	3.720	0.6
İmarat ve tamirat masrafları	323.326	49.7
Diğer	67.602	10.4
Toplam	649.861	100

Kaynak: BOA ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 4

Yukarıda bütün gider kalemleri tek bir tablo hâlinde görülmektedir. Buna göre, bir yıllık giderlerin toplamı 649.861 kuruştur. Gider kalemlerinin içerisinde en yüksek üç kalem sırasıyla %49,7 ile imarat ve tamirat masrafları, %15 ile müdür maaşları ve %10,4 ile diğer giderler gelmektedir. İhtiyaç sahibi ve emeklilerin maaşları 0.08 ile en düşük sırada yer alırken, bu kalemi 0.15 ile odacı maaşları ve 0,6 ile kırtasiye masrafları izlemektedir (BOA, ML. MSF.17817, 1281/1864, s. 4).

SONUÇ

19. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın sosyal ve iktisadî durumu hakkında yapılan bu çalışma, söz konusu dönemde bu kazaların daha çok tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu kazalarda ekonomik faaliyet olarak buğday, arpa, pamuk, pirinç, mercimek, nohut, bakla, küşne, darı soğan, sarımsak, fasulye, patates gibi tarım ürünlerinin yanında kavun, karpuz, kayısı, dut, elma, armut ve bol miktarda nar yetiştigi görülmüştür.

Bölgenin coğrafi iklimi ve bitki örtüsüne uygun olarak küçükbaş hayvancılığının daha yaygın olduğu belirlenmiştir. Adı geçen kazaların önemli gelir kaynaklarını, kazalara doğrudan tahsis edilen vergiler, ağnam vergisi, aşar vergisi, mukataa vergisi, tütün vergisi, gümrük vergisi, canavar vergisi, orman vergisi gibi müslümanlardan alınan vergiler ile gayrimüslimlerden alınan cizye gelirleri oluşturmuştur. Buna karşılık ilgili dönemde kazaların gider kalemleri ise personel maaşları, kırtasiye masrafları ve tamirat giderlerinden teşekkül etmiştir.

Bu çalışmada, 19. Yüzyılda Adıyaman ve çevresinde, Müslüman nüfusun yanı sıra Ermeniler, Ermeni Katoliği, Süryaniler, Süryani Katoliği, Keldaniler, Rumlar, Rum Katoliği, Protestanlar, Yahudiler gibi gayri müslim nüfusun da yaşadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde, 19. Yüzyılda yapılan nüfus sayımı sonuçlarından hareketle, Adıyaman, Besni, Gerger ve Kâhta kazalarında Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan fazla olduğu saptanmıştır.

Son olarak denilebilir ki; bu çalışma, Adıyaman ve çevresinin 19. Yüzyıla ait sosyo- ekonomik yapısını ortaya koymada önemli bir boşluğu doldurduğunu anlatmakla birlikte, bölgede bu tür çalışmaların özellikle doktora düzeyinde çok yetersiz olduğuna işaret ederek, arşiv kaynaklarına bağlı yapılacak çalışmaların önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV VESİKALARI

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. Defter Tasnifleri

1. Yıldız Tasnifi Mütenevvî Maruzat Evrak (Y.MTV.):
Dosya No:51, Gömlek No:79, Belge No: 1, Tarih:24.Za.1308
Dosya No:51, Gömlek No:99, Belge No:2, Tarih:30.Za.1308
Dosya No:57, Gömlek No:13, Belge No: 1, Tarih:7.Ca.1309
2. Yıldız Sadaret Hususî Evrakı (Y.A.HUS)
Dosya No:278, Gömlek No:115, Belge No:1-2,
Tarih:20.M.1311
3. Âmedî Kalemî Defterleri (BEO): VGG.d. defter no:118 .
4. Mektubî Kalemî Defterleri (ML.MKT.): 91; 111; 126; 128;
138; 143; 178;149;184;170; 287;208;3849; 3854; 3858.
5. Evâmîr-i Mâliye Kalemî Defterleri (ML.EVM.):
Dosya No:512, Gömlek No:16
6. Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.): 17817
7. Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML.VRD):
690/2;690/4;1064;1233;2304;4177;825;520;165;1659;2260;23
24;2335;3057;3712;3740;4741; 1810; 1223
8. Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH): 930;1436;1432;1329;.637
9. Mühimme Defterleri: 249; 244; 212; 215; 230; 213; 246; 248;
264; 12; 233
10. Sadaret Defterleri:314, 624,
11. Evkâf Defterleri (EV):

Gömlek No:22310;29536; 29368

B. Belge Tasnifleri:

1. Şifre Kalemî Belgeleri (DH.ŞFR.):
Dosya No:57 , Gömlek No:90, Belge No:1
2. Dahiliye Nezareti Mütenevvi Kısım Belgeleri (DH. MKT.)
Dosya No:1346 , Gömlek No:101, Belge No:1-2
3. Sadaret Mektubî Kalemî Deavî Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.DV.):
Dosya No:76, Gömlek No:1
4. Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.MVL.):
Dosya No:83, Gömlek No:1
5. Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM.):
Dosya No:362, Gömlek No:71,
Dosya No:39, Gömlek No:1
Dosya No:45, Gömlek No:67,
Dosya No:12, Gömlek No:1
Dosya No:597, Gömlek No:92 ,
Dosya No: 258, Gömlek No:5
Dosya No:243 , Gömlek No:91
Dosya No:68 , Gömlek No:64
Dosya No:316 , Gömlek No:15
Dosya No:333 , Gömlek No:70
Dosya No:573, Gömlek No:76
Dosya No:129, Gömlek No:78
Dosya No:340, Gömlek No:93
6. Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT.):
Dosya No:184, Gömlek No:1, Belge No:1
Dosya No:161 , Gömlek No:55, Belge No:1
Dosya No:162 , Gömlek No:8, Belge No:1
Dosya No:162 , Gömlek No:8, Belge No:2

Dosya No: 16, Gömlek No:14, Belge No:1

Dosya No:211 , Gömlek No:95, Belge No:1

Dosya No:115 , Gömlek No:10, Belge No:1

Dosya No:119 , Gömlek No:86, Belge No:1

Dosya No:165 , Gömlek No:7, Belge No:1

Dosya No:187 , Gömlek No:92, Belge No:1

Dosya No:198 , Gömlek No:95:, Belge No:1

Dosya No:198 , Gömlek No:95, Belge No:2

Dosya No:212 , Gömlek No:67, Belge No:1

Dosya No:161 , Gömlek No:55, Belge No:1

Dosya No:140, Gömlek No: 8, Belge No:1

7. Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri
(A.MKT.MHM):

Dosya No:475 , Gömlek No:58, Belge No:1

Dosya No:420 , Gömlek No:96, Belge No:1

Dosya No:659, Gömlek No:41, Belge No:1-2

8. Sadaret Divân-ı Himayûn Mühimme Kalemî Belgeleri (A.DVN.MHM.):

Dosya No:260, Gömlek No:107, Belge No:1

Dosya No:223 , Gömlek No:220, Belge No:1

Dosya No:235 , Gömlek No:258, Belge No:1

Dosya No:475, Gömlek No:58, Belge No:1

Dosya No:420, Gömlek No:96, Belge No:1

9. Divân (Beylikçi) Kalemî Belgeleri (A.DVN.):

Dosya No:30 , Gömlek No:1, Belge No:8

Dosya No:57 , Gömlek No:1, Belge No:1

Dosya No:63 , Gömlek No:21, Belge No:1

10. Dahiliye Arz Tezkeresi (İ.DH):

Dosya No:175, Gömlek No:9444, Belge No:1

Dosya No:1125, Gömlek No:87958, Belge No:2

Dosya No:975, Gömlek No:77068, Belge No:2

11. Hatt-ı Humâyûn (HAT):

Dosya No:293, Gömlek No:17452

Dosya No: 446, Gömlek No:22282, Belge No:1

12. İradeder: Meclisi Vâlâ (İMV):
Vesika No:9128, Vesika No: 2
13. İlâm.İS, nr.158.73a/3, 9 Muharrem 1213
14. Telgrafname, No: 130, 3.01.1336/1917
15. Umum Vilâyetler Tahriratı (Y.PRK. UM)

C. Salnameler:

Diyarbakir Salnâmesi, tarih 1289/1872; 1286; 1287; 1288; 1292;
Ma'muretül-Aziz Salnamesi, tarih 1301; 1302; 1310; 1312

2) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Âraştırmaları Merkezi (İsam):

a)- Adıyaman Şer'iyye Sicilleri

Nr. 238, 260, 262

b)- Besni Şer'iyye Sicilleri

Nr. 190, 200

II. KİTAPLAR

Adıyaman İl Yıllığı. (1967), Adana: Kemal Matbaası.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1243-1453)* (Cilt II). Ankara.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi (1453- 1559)* (Cilt II). Ankara: Barış Kitabevi.

Akgündüz, A. (1995). *Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı .

Akgündüz, A. (1994). *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*. İstanbul:: OSAV Vakfı Yayınlar.

Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (2 b.). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri* (Cilt I). İstanbul.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kânunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* (Cilt III). İstanbul.

- Akgündüz, A. v. (2008). *Sorularla Ermeni Meselesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Battuta, İ. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (Cilt I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayraktar, M. (1989). *İslâm Eğitiminde Öğretmen – Öğrenci Münâsebetleri* (3 b.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Berki, Ş. (1990). *Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler*. Ankara: Bayrak Yayınları.
- Caroline Finkel. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300–1923, 2. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, s. 446 . İstanbul: Timaş Yayınları.*
- Çelebi, E. (1976). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt III-IV). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Çelebi, E. (1935). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682* (Cilt IX). Ankara: Maarif Vekâleti.
- Çınar, H. (2000). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).*
- Çoban, M. (t.y.). *Nemrud*. y.k.y.
- Danişmend, İ. H. (1925). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cilt I). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dinler, Z. (1993). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Efendi, A. E. (2008). *Osmanlı Doğu Vilayetleri*. İstanbul: Bab-ı âli Kültür Yayıncılığı.
- Emecen, F. M. (2003). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ertuğrul, H. (t.y.). *Bütün Yönleriyle Besni*. İstanbul: Türdav A.Ş.
- Genç, Y. İ. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Gökmen, O. (1977). *Türkiye Seyahatnaesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara.

- Güran, T. (1991). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Acar Matbaacılık Yayıncılık Hizmetler.
- Halaçoğlu, Y. (2007). *Ermeni Tehciri* (12 b.). İstanbul: Bab-ı âli Kültür Yayıncılığı .
- Halaçoğlu, Y. (1988). *İslâm Ansiklpedisi* (Cilt I). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halil Cin, A. A. (1990). *Türk-İslâm Hukuk Tarihi* (Cilt I). İstanbul.
- Hourani, A. (1990). *Conclusion: Tribes and States in Islamic History.* " In *Tribes and State Formation in the Middle East*, ed.ited by Philip S. Khoury and Joseph Kostiner. California: California: University of California Press.
- İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı Devleti Tarihi* (Cilt II). İstanbul: Feza Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı Devleti Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Feza Yayıncılık.
- İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi* (5 b.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3487.
- İnalcık, H. (1990). Köy, Köylü ve İmparatorluk. *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, (s. 805). Ankara.
- İslâm Ansiklopedisi*, "Kâhta" (Cilt VI). (1955). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Issawi, C. (1980). *Economic History of the Turkey 1800- 1914*. London.
- Işık, A. (1998). *Malatya, Adıyaman(Hısnımansûr), Akçadağ, Arapkir, Besni, Darende, Eski Malatya (Battalgazi), Hekimhan, Kâhta, Pötürge, Yeşilyurt(1830-1919)*. İstanbul: yy.
- Kanadıkırık, İ. (2005)260 Numaralı Hısnımansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-22. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karal, E. Z. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Kardavî, Y. e. (1965). *Fıkhu 'z- Zekât* (Cilt I). Beyrut.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları,.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2007). *Uçbeyliği'nden Devlet-i Âliyye'ye Osmanlı*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

- Kepenek, Y. (1987). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Teori Yayınları.
- Keskin, T. U. (2007). *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: Karma Kitaplar Yayınlar.
- Keskioğlu, O. (1987). *Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kırmızı, A. (2007). *Abdulhamid'in Valileri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Korkmaz, E. (1982). *Vergi Yapısı ve Gelişimi*. İstanbul: Gür-Ay Matbaası.
- Lindner, P. (1983). *Normads and Ottomans in Meedieval Anatolia, Bloomington*. Bloomington.
- M.Çay, A. (1991). Şark Meselesi. *VI.Osmanlı Sempozyumu Söğüt* (s. 118). Söğüt: Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Yayın No.6.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* (16 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öke, M. K. (1995). *Musul- Kürdistan Sorunu 191-1926*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özbek, T. (ty). *Kommagene Krallığı ve Nemrut Dağı*. Rekmay Ltd. Şti.
- Özcan, T. (2003). *Fetvalar Işında Osmanlı Esnafı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*. İstanbul: Okumuş Yayınları.
- Özgül, M. (2001). *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler*. Yeni Türkiye, Sayı No.37.
- Özkan, Ö. (2007). *Divan Şiiri Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınlar.
- Özmen, Ü. (1969). *Kent Kent Türkiye*. Ankara: Öz Yayınevi.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. (N. Ö.-A. Gündoğan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarih*. (L. A.-Ö. Aykut Kazancıgil, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Serin, M. (1988, Nisan 20-21). Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri. *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, 717.
- Sevinç, N. (2005). *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul: Birharf Yayınları.
- Sucu, M. (1985). *Mustafa Sucu, Adıyaman İli ve İlçeleri*. Adana.
- Şahin, H. (2002). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

- Şahin, T. E. (1991). Osmanlı 'Kayı' Aşiretlerinde; Göçebelikten Yerleşikliğe Geçiş Süreci İçerisinde Meydana Gelen Bazı Temel Değişimler. *VI.Osmanlı Sempozyumu Söğüt* (s. 14). Söğüt: Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Yayın No.6.
- Şener, A. (1992). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşdemir, M. (1988). "*Besni*", *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt I). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşdemir, M. (1994). *Behisni, Hısn-ı Mansûr, Gerger ve Kâhta Kazalarının Sosyal ve İktisadî Durumu (1519–1563) (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Taşdemir, M. (1999). *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısnımansûr, Gerger ve Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekerek, F. 260 Numaralı Hısnımansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 123.-204. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi* (Cilt I). (1992). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Tezel, Y. S. (1986). *Cumhuriyet Döeminin İktisadî Tarihi (1923–150)*. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul.
- Turan, Ş. (1961). *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*. Erzurum.
- Turanlı, R. (1988). *İktisadî Düşünce Tarihi-Koronolojik Evrimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (1981). *Sanayi Sosolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi*. Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Türkdoğan, O. (2008). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt II). Ankara.

Türkler (Cilt X). Yeni Türkiye Yayınları.

Uzun, A. *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)" (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).*

Uzunçarşılı, İ. *Büyük Osmanlı Tarihi* (6.b. b., Cilt IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. (ty). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teskilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Tarihi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)* . Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yılmazçelik, İ. (1995). *19. Yüzyılın Yarisında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yinanç, M. H. *İslâm Ansiklopedisi, "Behisni"* (Cilt II).

Yurt Ansiklopedisi (Cilt I). (1981). İstanbul.

Zuhaylî, V. (1994). *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi* (Cilt III). İstanbul: Feza Yayıncılık.

III. PERİYODİK VE DERGİ MAKALELERİ

Berki, A. H. (1962). Hukukî ve İçtimâî Bakımdan Vakıf. *Vakıflar Dergisi*, No.5 , 9.

Berki, Ş. (2006). Vakfın Mahiyeti. *Vakıflar Dergisi*, No.8 , 1-3.

Berkol, F. (2006). Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları. *Vakıflar Dergisi*, No.10 , 345.

Çağatay, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğunda Riba- Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık. *Vakıflar Dergisi*, No.9 , 46.

Karaman, H. (1992). İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı. *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* , II, 385-390.

Keskinkılıç, E. (1999). Reji İdaresi ve Kuruluşu. *Akademik Araştırmalar Dergisi* (4), 1

Köprülü, F. (2006). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, No.1 , 1.

Kunter, H. B. (2006). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi, No. 1* , 103-104.

Mert, Ö. (2003, Şubat). Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, No.3* , 145.

IV- ELEKTRONİK YAYINLAR/İNTERNET

Öztürk, S. (2002, Ekim 07). *Türkiye'de Temettuat Çalışmaları*. Kasım 18, 2007 tarihinde Osmanlı Araştırmaları Vakfı Web Sitesi: www.osmanli.org.tr adresinden alındı

Süryaniler.com. (tarih yok). Mart 15, 2008 tarihinde <http://www.suryaniler.com> adresinden alındı

(tarih yok). Ekim 10, 2008 tarihinde Adıyaman Valiliği Web Sitesi: www.adiyaman.gov.tr adresinden alındı

(tarih yok). Ekim 10, 2008 tarihinde Gerger Kaymakamlığı Web Sitesi: www.gerger.gov.tr adresinden alındı

(tarih yok). Ekim 10, 2008 tarihinde Kâhta Kaymakamlığı Web Sitesi: www.kâhta.gov.tr adresinden alındı

(tarih yok). Mart 01, 2008 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi: www.tuik.gov.tr adresinden alındı

(tarih yok). Ekim 09, 2008 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Web Sitesi: <http://www.dpt.gov.tr> adresinden alındı

(tarih yok). Mart 15, 2008 tarihinde Denizli Valiliği Web Sitesi: <http://www.denizli.gov.tr> adresinden alındı

(tarih yok). Temmuz 11, 2008 tarihinde Can Aktan Web Sitesi: ”, <http://www.canaktan.org> adresinden alındı

(2008, Ekim 15). Aralık 23, 2008 tarihinde Adıyaman Valiliği Web Sitesi: www.adiyaman.gov.tr adresinden alındı

(2008, Mart 15). Gümüşhacıköylü Web Sayfası: <http://www.gumushacikoylu.net> adresinden alınmıştır.

EKLER

Ek-1: Ma'muretülaziz Vilâyetinde Bulunan Sancak, Kaza, Nahiye, Köy ve Mahalle Nüfusları İle Hane sayısı (1312/1894)

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Behisni Kasabası	2943	1479	1464	1479	1464							599
Vüsta Mahallesi	515	251	264	251	264							116
Hamra Mah.	1353	669	684	669	684							292
Kâhta Mah.	707	360	347	360	347							156
Ali Paşa Mah.	509	253	258	251	258							131
Yeni Mah.	198	103	95	103	95							54
Çırçır Mah.	169	85	84	85	84							36
Hacı Kasım Mah.	300	149	151	149	151							68
Bozmekân Mah.	710	365	348	365	348							166
Ermeni Mah.	1059	536	523	536	523	536	523					244
Katolik Mah.	206	99	107					99	107			51
Protestan Mah.	48	26	22					26	22			10
Hafraz Köyü	771	410	261	89	250	12	11					181
Bostancık "	27	11	16	11	16							9
Karahalil "	54	24	30	24	30							12
Yaşlı "	43	22	21	22	21							11
Kızılca Mustafa "	50	24	26	24	26							17
Yazı ılan "	67	33	34	33	34							19
Kantara "	44	22	22	22	22							16
Senmesil "	71	37	34	37	34							31
Hünernigân "	25	15	10	15	10							11
Çanakçı "	44	19	25	19	25							19
Bisiri "	29	16	13	16	13							9
Küçükşamuşağı "	30	18	12	18	12							8

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Büyükşamuşağı "	50	27	23	27	23							10
Şamlı me'a Kal'acık "	41	19	22	19	22							9
Alışar "	111	51	60	51	60							25
Göze "	52	21	31	21	31							17
Turnacı "	20	12	8	12	8							8
Cengehor "	25	13	12	13	12							7
Beşir "	28	13	15	13	15							8
Margoze "	70	37	33	37	33							22
Balka "	125	66	59	66	59							25
Şambşay "	948	551	437	456	412	52	55	3				216
Şenkçi "	381	175	206	175	206							86
Ağkabak "	141	71	70	71	70							30
Aş. Abdallar "	72	43	29	43	29							17
Çakalli "	191	96	95	96	95							31
Fal "	256	148	108	148	108							68
Yazıkarakapı "	82	37	45	37	45							14
Kokan "	50	29	21	29	21							15
Çorman "	11	5	6	5	6							4
Karakeçi "	31	15	16	15	16							8
Ahorı "	32	13	19	13	19							9
Salıvrın "	206	113	93	113	93							41
Bahri "	40	18	22	18	22							10
Küçük Honkeşi "	23	14	9	19	9							6
Kızılkaya "	28	16	12	16	12							9
Hacıhalil "	55	28	27	28	27							11
Karmacık "	89	39	50	39	50							19
Develi	27	12	15	12	15							8
Kızılayın	560	299	261	299	261							21
Hızenk	49	20	29	20	29							15
Nurkaya	40	21	19	21	19							10
Marktel	47	25	22	25	22							13

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Çamuşci	180	102	78	102	78							44
Geysun	219	107	112	102	107	5		5				66
Araplar köyü	66	31	35	41	35							14
Aşağı Süveydi	134	60	74	60	74							39
Bubina Pınarı	5	3	2	3	2							1
Yukarı Söğütlü	122	66	56	66	56							32
Üryan Bademce	108	53	55	53	55							13
Üryan Yiğitli	209	108	101	108	86	7		5				8
Bilaçık	299	161	138	161	138							62
Çeder	205	106	99	106	99							39
Sarıkaya	122	65	57	65	57							20
Hentmil	82	49	33	49	33							23
Köseceli	331	181	150	181	150							61
Teneli	100	55	45	55	45							17
Ürekli	169	86	83	86	83							33
Gönüderme	46	24	22	24	22							11
Kargalı	38	19	19	19	19							13
Yazıkdili	106	47	59	47	59							29
Tilek	301	154	147	154	147							65
Terbezik	274	147	127	147	127							57
Adilkalil	65	40	25	40	25							15
Atmalı	329	163	166	163	166							65
Kızılhisar	183	80	103	80	103							39
Aşağı Çeviri	100	49	51	49	51							23
Gülyesin	173	86	87	86	87							39
Çılboğan	297	157	140	157	140							65
Penbeli	456	241	215	241	215							84
Ağıl Civarında İzolli	24	14	10	14	10							5
Küristan	127	72	55	72	55							24
Köçekperveri	250	127	123	127	123							42
Uzan	187	92	95	92	95							100

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Büyükperveri	1061	587	474	587	474							42
Siske Abdallı	66	36	30	36	30							15
Meydan köyü	258	158	100	158	100							54
Hamzalar	65	33	32	33	32							14
Pehenk	250	138	112	138	112							82
Kizli	435	241	194	241	194							81
Kulaksız Çivili	144	92	52	92	52							31
Çilek	374	212	162	212	162							83
Yukarı Mısırlı	225	121	104	121	104							41
Bilviran	848	482	448	482	448	38	40					190
Köseklı	76	42	34	42	34	1	4					20
Küçükvizan	68	40	28	40	28							22
Çatalağaç	126	75	51	75	51							45
Kenalinaz	27	16	11	16	11							8
Çorak	183	113	76	113	76							34
Haydarlı	190	117	73	117	73							54
Çargan	16	8	8	8	8							3
Perduncan	907	492	415	492	415							173
Hanıkırı	250	142	108	142	108							63
Karagöndere	45	22	23	22	23							8
Erkenek	1472	895	577	895	577							277
Sürgü	646	333	313	333	313							41
Elmalı	342	177	155	177	155							53
Söğüt	351	173	178	173	178							61
Fındık	264	144	120	144	120							45
Topraktepe	173	73	100	73	100							32
Çağlalı	108	57	51	57	51							23
Kalaycık	36	15	21	15	21							6
Küçük Abda Hanab	35	16	19	16	19							5
Viranşehir	481	259	222	259	222							110
Fazlı	130	75	55	75	55							24

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Harapşehri	266	135	131	135	131							27
Karabahserli	114	61	53	61	53							29
Milletderesi	42	20	22	20	22							13
Kaliyli Köyü	128	60	68	60	68							29
Eskiköy	244	119	123	119	123							40
Zircebe	135	73	61	73	61							25
Bereketli	126	69	57	69	57							24
Berşembe	128	64	64	64	64							35
Uzunkapu	229	128	101	128	101							48
Gedikli	80	39	41	39	41							18
Keşiş	210	115	95	115	95							43
Kocayerli	108	66	42	66	42							25
Sivarli	841	45	391	45	391							169
Sarıbayrak	314	173	141	173	141							60
Hanço	223	119	94	119	94							45
Sugözi	13	7	6	7	6							3
Boncuk	53	30	23	30	23							11
Mamakgülin	191	102	89	102	89							45
Kilisecik	37	20	17	20	17							9
Göçebeli	262	141	121	141	121							43
Aşağı Nasırlı	554	296	258	296	258							99
Berkerat	139	69	70	69	70							28
Kürdanlı	63	33	30	33	30							12
Hoydikarakuyu	203	108	95	108	95							41
Çakallı Yusuf Oymağı	220	107	113	107	113							47
Çakallı Kör Osmanlı	162	87	86	87	86							34
Çakallı Kömürcü	121	55	66	55	66							37
Çakallı Turutlu	345	195	154	195	154							84
Çakallı Abdallar	111	61	50	61	50							23
Köşekanlı Aşireti	327	178	149	178	149							88
Bereteli	157	91	66	91	66							41

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Çakallı Şemsi Uşağı	395	215	180	215	180							99
Mihmanlı Aşireti	112	65	47	65	47							92
Hüsamlı Karyesi (s.80)	47	28	19	28	19							19
Büküklü	160	80	80	80	80							37
Büküklüden Mütfeerriz Kadı	88	45	43	45	43							21
Silteler Oymağı	29	9	20	9	20							5
Bohudanlı Abdalları	80	49	31	49	31							17
Bohudanlı Mesti Aşireti	114	51	63	51	63							31
Bohudanlı İbrahim Ağa	156	82	74	82	74							39
Dalyanlı Turunlar	100	50	50	50	50							28
İzoli Oymağı	107	58	49	58	49							30
Dalyanlı Puşkanlı	329	190	139	190	139							66
Efrazil	18	9	9	9	9							3
Atmalı Kayalar	354	187	158	187	158							82
Atmalı Kuralar	279	177	102	177	102							76
Atmalı Horatlı	230	63	163	63	163							82
Atmalı Memekanlı	377	213	164	213	164							83
Hısnımansur Kasabası												
Kab Cami Mah.	176	1485	857	228	857							361
Saratut Mah.	177	438	204	438	204							120
Musalla Mah.	178	1291	660	631	660							363
Eskisaray Mah.	175	2718	1370	411	387							
Hoca Ömer Mah.	180	1534	804	730								336
Yenipınar Mah.	181	865	445	420		625	584	200	240	134	134	669
Vartana Köyü	112	60	52	33	28			27	24			26
Hayserge "	37	20	17	20	17							16
Tahir "	12	7	5	7	5							2

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Çimçek "	18	9	9	9	9							8
Kazlıhan "	58	24	34	24	34							21
Kerdiz "	100	51	49	51	49							23
Kışla "	37	19	18	19	18							8
Marınara "	56	30	26	30	26							15
Kamaşlı "	29	15	14	15	14							8
Bardakçı "	16	7	9	7	9							6
Çalgan "	239	130	109	130	109							58
İzdek "	47	25	22	25	22							14
Can "	49	24	25	24	25							15
Bereketli "	59	32	27	32	27							17
Şiraz "	65	31	34	31	34							19
Çekçek "	216	113	103	113	103							56
Bozhübük "	222	111	111	111	111							49
Arslanoğlu "	81	47	34	47	34							23
Hacıhalil "	174	87	87	87	87							25
Kuyucuk "	76	42	34	42	34							23
Küçükkavaklı "	6	4	2	4	2							2
Kerki "	70	39	31	39	31							18
Temrume "	74	36	38	36	38							14
Mezketli "	68	27	41	27	41							17
Çokpamaz "	10	6	4	6	4							4
Kölek "	8	4	4	4	4							2
Payamlı "	6	2	4	2	4							2
Kızılcahevek "	33	19	14	19	14							10
Doyvan "	178	100	78	100	78							45
Haraf "	159	84	75	82	82							54
Kapalı "	30	9	21	9	21							11
Dazbelek "	19	8	11	8	11							3
Balaban "	58	28	30	28	30							14
Batalhöyük "	62	29	33	29	33							14

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Paşa mezraası "	18	11	7	11	7							10
Karaburç "	20	11	9	11	9							7
Karakoç "	25	10	15	10	15							11
Ürgüç "	33	18	15	18	15							12
Kıvırcık "	15	9	6	9	6	4	2					3
Saçlıhöyük "	27	12	15	12	15							9
Karahöyük "	42	21	21	21	21							18
Hasankendi "	11	8	3	8	3							3
Devdiri "	23	11	12	11	12							9
Büyükkonaklı "	22	12	10	12	10							7
Kesrik "	18	6	12	6	12							6
Sayasi "	34	18	16	18	16							8
Kelisik "	19	12	7	12	7							4
Zek "	365	196	173	196	173							101
Kebeli "	86	40	46	40	46							23
Musirgan "	133	56	77	56	77							25
Payamca "	12	6	6	6	6							3
Kasalkevîr "	13	5	8	5	8							4
Araplar "	46	22	24	22	24							11
Mazilik "	23	13	10	13	10							7
Külahhöyük "	191	79	112	79	112							52
Kırlaz "	140	70	70	70	70							37
Ğıyab "	58	27	31	27	31							17
Kôristan "	35	20	15	20	15							10
Keyğan "	27	8	19	8	19							9
Gümrük "	58	27	31	27	31							10
Malpınar "	6	3	3	3	3							2
Burç "	56	26	30	26	30							13
Ağcasa "	10	7	3	7	3							4
Palas "	139	71	65	71	65							28
Akdere "	109	50	59	50	59							28

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Damlıca "	32	16	16	16	16							12
Kamerüddin "	9	6	3	6	3							2
Pelikan "	75	39	36	39	36							18
Troş "	296	154	142	154	142							59
Bebek "	149	88	61	88	61							38
Maloğlu "	33	18	15	18	15							12
Akpınar "	251	135	116	135	116							64
Küçükboyalı "	74	40	34	40	34							20
Büyükboyalı "	83	37	46	37	46							26
Çınar "	84	49	35	49	35							25
Kırıçık "	204	111	93	111	93							48
Şabak "	100	51	49	51	49	7	3					23
Ziyaret "	30	16	14	16	14							6
Elifmen "	73	33	40	33	40							19
Nerman "	223	109	114	109	114							44
Kelli "	36	14	22	14	22							7
Karahöyük "	118	56	62	56	62							24
Hozirin "	167	81	86	81	86							35
Külahhöyük "	119	56	63	56	63							38
Dağzak "	30	13	17	13	17							8
Hozgirit "	91	43	48	43	48							28
Selamut "	240	118	122	118	122							64
Hamal "	36	19	17	19	17							7
Çavuş "	173	92	81	92	81							44
Merazi "	47	19	28	19	28							11
Çelik "	28	14	14	14	14							11
Benadi "	21	10	11	10	11							6
Kakoretli "	124	55	69	55	69							40
Beşini "	97	49	48	49	48							34
Dutluca "	11	6	5	6	5							4
Eskiviran "	16	6	10	6	10							5

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Dişbudak "	137	74	63	74	63							48
Eski Hısnımansur"	47	27	20	27	20							15
Gülikar "	57	30	27	30	27							17
Kızılcapınarı "	282	140	142	140	142							77
Lokman "	44	21	23	21	23							14
Akçiki "	19	9	10	9	10							7
Kocaali "	297	142	155	142	155							84
Pirun "	13	7	6	7	6							2
Nahiye-i Samsad "	307	163	144	163	144							83
Sarb "	18	10	8	10	8							2
Kilisan "	84	43	41	43	41							14
Holyan "	84	43	41	43	41							16
Dervişan "	58	34	24	34	24							11
Halılan "	33	17	16	17	16							8
Beriman "	192	94	98	94	98							29
Küreke "	329	182	147	121	105			61	42			77
Bilviran "	222	113	119	113	119							48
Alaköprü "	89	48	41	48	41							19
Kosan "	30	14	16	14	16							5
Kûçan "	68	31	37	31	37							18
Dardıfyan "	41	21	20	21	20							10
Körni "	18	10	8	10	8							5
Sofyan "	8	5	3	5	3							2
Caphin "	179	95	84	95	84							31
Çanuli "	47	25	22	25	22							11
Köseler "	48	26	22	26	22							19
Tarköne "	26	11	15	11	15							9
Kızır "	13	6	7	6	7							8
Dragir "	8	3	5	3	5							3
Beldiyan "	148	75	73	75	73							28
Malik "	11	5	6	5	6							2

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Sultanmağara "	64	36	28	36	28							11
Kûşin "	46	24	22	24	22							12
Konkıt "	54	31	23	31	23							10
Burmuş "	85	43	42	43	42							25
Dehlesor "	12	8	4	8	4							2
Çiçek "	47	24	23	24	23							10
Bekircik "	19	9	10	9	10							5
Kamışlı "	26	11	15	11	15							5
Dûdin "	13	12	11	12	11							7
Beryek "	106	55	51	55	51							27
Marmara "	26	13	13	13	13							5
Ağaköyü "	19	9	10	9	10							6
Siyâk "	129	57	72	57	72							29
Kûrsîn "	158	81	77	81	77							35
Hornuf "	116	61	55	61	55							24
İnce ali "	41	16	25	16	25							9
Torîk "	17	11	6	11	6							6
Hayik "	44	16	18	16	18							11
Kantara "	231	131	98	131	98							52
Sincik "	41	21	20	21	20							8
Berfîrat"	120	56	64	56	64							33
Beziryan "	43	23	20	23	20							7
Bircik "	126	70	56	70	56							29
Küfetler "	18	9	9	9	9							5
Zurna "	46	26	20	26	20							9
Babelke "	108	50	58	50	58							22
Bereketler "	42	20	22	20	22							9
Zirnib "	15	9	6	9	6							4
Ano "	35	17	18	17	18							6
Kelsik "	12	6	6	6	6							4
Halburcu "	126	61	65	61	65							28

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Kirik "	124	67	57	67	57							32
Kılaz "	76	33	43	33	43							14
Tut "	89	49	40	49	40							19
Beşalık "	24	12	12	12	12							7
Gölikar "	60	32	28	28	23			4	5			15
Çarkezi "	16	9	7	9	7							6
Hallân "	44	22	22	22	22							15
Ümran "	91	44	17	44	17							20
Kerrik "	31	16	15	16	15							9
Tetgân "	28	8	20	8	20							5
Kömür "	300	155	145	155	145							71
Hasnikân "	121	53	68	53	68							30
Malberdiye "	33	19	14	19	14							7
Vargizan "	36	21	15	21	15							9
Artan "	288	157	131	157	131							82
Sırmekân "	51	28	23	28	23							11
Kankürk "	78	40	38	40	38							15
Pûrîkân "	82	47	35	47	35							16
Kozan "	52	27	25	27	25							13
Hoşgân "	96	44	51	44	51							19
Şeyhemir "	97	51	47	51	47							26
Horek "	72	36	36	36	36							10
Dûl "	87	43	44	43	44							16
Kurîk "	55	30	25	30	25							12
Kûrideri "	65	38	27	38	27							16
Kûri Milli "	178	105	73	105	73							38
Yukarı sakallı "	78	37	41	37	41							18
Aşağı Sakallı "	26	13	13	13	13							7
Yanikâzi "	66	30	36	30	36							10
Şeyhur "	82	39	43	39	43							22
Şahyegân "	98	49	49	49	49							19

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Kırkkan "	159	79	80	79	80							42
Bobtan "	72	44	28	44	28							21
Alîr "	45	24	21	24	21							6
Rumbanlı "	65	28	37	28	37							11
Heşterân "	403	204	199	204	199							83
İkindi "	8	6	2	6	2							2
Semili "	169	94	75	94	75							40
Ağköprü "	86	42	44	42	44							21
Terentil "	25	10	15	10	15							5
Kartani "	15	7	8	7	8							3
Konki Kınkikebir "	11	5	6	5	6							3
Harun "	144	65	79	65	79							3
Haydaran "	145	79	66	79	66							38
Algan "	42	20	22	20	22							29
Kurî "	141	71	70	71	70							8
Zırîb "	245	101	144	101	144							37
Şimikân "	63	26	37	26	37							54
Tâibîn "	49	19	30	19	30							16
Ağikân "	80	40	40	40	40							10
Kapuçuk "	181	92	89	92	89							22
Şeyhan "	86	47	39	47	39							48
Ahmedhoca "	64	36	28	36	28							16
Hacıvîr "	22	14	8	14	8							13
Çarkezi "	10	5	5	5	5							28
Berhikân "	128	69	59	69	59							17
Kenzi "	80	49	31	49	31							24
Büyükfıfılık "	112	59	59	59	59							28
Aşağışeyhler "	120	54	66	54	66							30
Yukarışeyhler "	135	61	74	61	74							13
Karaağaç "	47	24	23	24	23							14
Küçük kıtlık "	58	35	23	35	23							49

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Ezigân "	154	83	71	83	71							21
Delkiyan "	78	44	34	44	34							21
Kömükan "	79	35	44	35	44							16
Kantur "	55	21	34	21	34							17
Mülûkânlı Aşireti "												
Cerliyan "	75	38	37	38	37							33
Holhulûk "	112	58	54	58	54							17
Hamamderesi "	54	26	28	26	28							39
Sabu aşiretibeşik "	192	92	100	92	100							22
Lif "	86	44	42	44	42							32
Hüseyin Oymağı "	136	62	74	62	74							12
Mısırlı "	64	26	38	26	38							13
Ram Babram "	71	41	30	41	30							35
Blikân "	148	74	74	74	74							48
Brikân "	191	94	97	94	97							57
Uslen "	249	107	142	107	142							15
Çalikân "	74	37	37	37	37							55
Kürişan "	248	140	108	140	108							59
Bulam "	287	157	130	157	130							169
Kurucaova "	719	346	393	346	393							62
Abdulharab "	308	154	154	154	154							412
Tut "	1861	971	890	971	890							45
Haratlı "	198	98	100	98	100							42
Çiflik "	178	101	77	101	77							?
Meryemuşağı "	142	77	65	77	65							30
Salâh "	195	103	92	103	92							43
Kazigân "	377	214	163	214	163							77
Köseli "	226	117	109	117	109							48
Babil "	179	109	70	109	70							38
Teztıl "	74	40	34	40	34							13
Şerefli "	193	105	88	105	88							44

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Ağvıran "	65	35	30	35	30							11
Küllüm "	75	38	37	38	37							16
Büklüm "	65	35	30	35	30							12
Davudhan "	69	40	29	40	29							14
Kuyucuk "	56	28	28									
Burkenek "	58	36	22									
Mezraa muş "	109	65	44									
Yeniköy "	39	18	21									
Damdermaz "	269	139	124									
Balyan "	637	348	289									
Yılankoz "	158	87	71									
Salak "	257	128	129									
Havi "	344	195	139									
Kâhta Kazası												
Kâhta Kazası	369	311	182	311	182	19	20					
Kavli Köyü	36	21	15	21	15							93
Hakıl "	30	17	13	17	13							14
Mazıl "	180	100	80	100	80							48
Hamşek "	262	196	66	196	66							53
Buyu "	101	64	37	64	37							25
Salâh "	157	94	63	94	63							37
Bezi "	63	36	27	36	27							15
Yamudik "	29	17	12	17	12							7
Karacavıran "	99	58	41	58	41			7	11			24
Mamacan "	84	49	35	49	35							16
Yegük "	28	18	10	18	10							7
Nefsi Felyon "	88	47	41	47	41							19
Prût "	85	40	45	40	45							27
Nehek "	34	16	18	16	18							10
Kefergruş "	22	10	12	10	12							7

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Behek "	22	9	13	9	13			7	11			
Kudelge "	55	30	25	30	25							13
Gancoz "	61	29	32	29	32							20
Kıratlı "	121	64	57	64	57							32
Kûmyanlı "	127	63	64	63	64							38
Câru "	71	31	40	31	40							19
Şahkuli "	137	64	73	64	73							38
Yusufanlı "	298	152	146	152	146							81
Kâkşer "	216	71	45	71	45							30
Toğankâr "	246	143	103	143	103							60
Merdis Nahiyesi												
Büyükbağ Köyü	274	139	135	116	119	19	14	3	2			71
Sahneken " "	56	38	21	38	21							14
Hasandekin "	50	25	25	25	25							15
Ağınk "	62	26	36	26	36							18
Göçeri "	27	17	10	17	10							7
Kal'a "	13	4	9	4	9							2
Mezîl "	125	71	54	71	54							27
İlyeki "	43	21	22	21	22							10
Hevâyik "	22	10	12	10	12							7
Berban "	84	39	45	39	45							25
Horis "	111	52	59	48	54							34
Hasan Getabi Horis "	8	3	5	3	5	4	6					3
Kelîlân "	24	13	11	13	11							8
Tokaris "	170	77	93	77	93							50
Sevîk "	72	29	43	29	43							19
Besile "	30	13	17	13	17							8
Bakacak "	28	13	15	13	15							8
Melkôs "	34	15	19	15	19							10
Helîn "	154	81	73	63	61	18	12					26
Kârmerek "	36	21	15	21	15							9

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Merdî "	61	33	28	33	28							19
Selamkôn "	12	6	6	6	6							4
Karateble "	113	60	53	45	46	15	7					37
Aşurğ " "	32	14	18	14	18							9
Kefli "	31	17	14	17	14							11
Tamanı Sağır "	42	23	19	23	19	4	3					16
Tek "	45	20	25	22	16							15
Melye "	38	17	21	17	21							12
Nerîmân "	58	30	28	30	28							17
Kârsilâh "	28	12	16	12	16							9
Acoğlu "	39	21	18	21	18							9
Mustafa Cair "	21	8	13	8	13							6
Kâğnâak "	9	4	5	4	5							3
Ağcaviran "	44	23	21	23	21							16
Tamak "	95	47	48	47	48							28
Sıratut "	50	24	26	19	24	5	2					19
Narınca "	176	89	87	89	87							55
Haştör "	181	91	90	91	90							49
Belleş "	215	114	101	114	101							60
Berciyan "	97	49	48	49	48							29
Birtus "	68	33	35	33	35							20
Sıraca "	41	19	22	19	22							14
Kârkâh "	45	23	22	23	22							12
Kerkûdân "	109	58	51	58	51							19
Tazeluz "	54	30	24	22	28	2	2					15
Dertadi "	17	11	6	11	6							5
Keddek "	36	19	17	19	17							10
Korsekil "	47	26	21	26	21							15
Ar'a "	39	22	17	22	17							12
Prâk "	61	34	27	29	22							20
Berbun "	26	12	14	12	14	5	5					10

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Ucbek "	30	11	19	11	19							8
Terziyan "	11	5	6	5	6							3
Aliam "	123	62	61	62	61							41
Hûnî "	158	89	69	89	69							47
Kab "	8	5	3	5	3							3
Beşûme "	73	42	31	42	31							21
Kân "	54	28	26	28	26							16
Külpuş "	17	8	9	8	9							5
Olbuş "	153	72	81	39	42	33	39					41
Keferdis "	67	40	27	34	23	6	4					13
Nerinan veya Zînân "	9	3	6	3	6							3
Ketşe "	17	6	11	6	11							5
Beyânkü "	5	2	3	2	3							2
Hota "	39	21	18	19	14	2	4					13
Barzo "	19	14	5	13	4	1	1					7
Kefergeh "	24	13	11	13	11							10
Telâk "	11	7	4	7	4							5
Senkûs "	31	21	10	21	10							13
Büyükçemek "	15	9	6	9	6							5
Küçükçemek "	25	15	10	15	10							5
Kürtiya "	53	29	24	27	22	2	2					7
Çimik "	8	3	5	3	5							2
Aşağı Gökyuş "	11	5	6	5	6							3
Kâhta Kazası Tiravgân Nahiyesi												
Askerân köyü	44	25	19	25	19							62
Büstîn "	7	4	3	4	3							2
Büyükkelsik "	59	39	20	39	20							12
Yersomek "	27	18	9	18	9							16
Hedik "	65	38	27	38	27							7
Yerodil "	134	77	57	67	50	10	7					19

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Yerimân "	36	21	15	21	15							9
Keygân-ı Ulyâ "	24	13	11	10	10	11	11					6
Şeyhbaba "	67	35	32	35	32							21
Eroket "	36	21	15	21	15							9
Gülek "	151	74	77	74	77							39
Hûrek "	61	36	25	36	25							22
Kırış "	34	17	17	17	17							13
Kefertro "	25	13	12	13	12							6
Aluta "	17	6	11	6	11							6
Zeytun "	41	25	16	25	16							13
Çıralık "	58	34	24	34	24							19
Trebil "	15	9	6	9	6							5
Bircik "	40	20	20	20	20							12
Sosyân "	34	54	40	54	40							25
Bizirûn "	66	37	29	37	29							18
Göklân "	82	52	30	52	30							25
Can "	53	32	21	32	21							20
Göçer Taşkanlı "	246	131	115	131	115							62
Polikîn "	109	66	43	66	43							22
Kalık "	100	61	39	61	39							26
Arnot "	188	100	88	100	88							52
Çevğan "	74	51	23	51	23							52
Karaçor "	51	26	25	24	23	2	2					51
Keygân-i Süflâ "	50	29	21	29	21							17
Çerciyan "	23	11	12	11	12							18
Komik "	62	31	31	31	31							8
Hasansabur "	68	36	32	36	32							17
Kenar "	32	17	15	17	15							14
Keygân "	94	45	49	45	49							8
Narun "	34	20	14	20	14							27
Recep "	105	58	47	58	47							29

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Mele "	21	13	8	13	8							8
Serdehan "	92	54	38	54	38							8
Hacek "	60	32	28	32	28							28
Köşeuşağı "	93	52	41	52	41							16
Lâkîn "	59	31	28	31	28							19
Şahverdi "	24	13	11	13	11							9
Şefrûn "	121	69	52	69	52							30
Bamli "	24	13	11	13	11							9
Rotgân "	72	35	37	35	37							19
Brimeşe "	75	47	28	47	28							20
Karaköse "	39	22	17	22	17							4
Fahrigân "	43	16	27	16	27							12
Şahinbegân "	31	15	16	15	16							8
Cuburhüseyin "	99	56	43	56	43							30
Sincik "	186	114	72	114	72							25
Gerger nahiyesine bağlı köyler												
Bakûr Köyü	57	33	24	33	24							14
Hilâl "	52	22	29	22	29							9
Dustek "	32	26	6	26	6							4
Hevânk "	36	21	15	7	5			14	10			12
Vânk "	15	9	6	9	6							2
Civângü "	7	5	2	5	2							3
Aldos "	8	5	3	5	3							5
Acma "	52	27	25	27	25							13
Zerdeki "	15	8	7	8	7							2
Husayik "	9	5	4	5	4							15
Dağdeviren "	58	27	31	27	31							55
Vangök	196	115	81	115	81							39
Belile "	164	94	70	83	58	11	12					30
Mışrak "	122	64	58	60	51	4	7					23

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Karadut "	105	54	51	48	45	6	6					19
Siyor "	90	62	28	62	28							10
Çavgir "	37	22	15	22	15							8
Budîn "	26	13	13	9	8	4	5					23
Kûdiş "	99	49	50	47	46	2	4					34
Preso "	136	77	59	62	47	15	15					21
Seyyid Mahmud "	64	104	60	89	49	12	8	3	3			58
Nefsi Gerger "	234	145	89	145	89							25
Bayki "	23	16	7	14	6			3	1			5
Beybostan "	116	72	44	72	44							33
Tirân "	77	37	40	37	40							17
Gömek "	80	42	38	35	31	7	7					32
Taraksu "	69	35	34	35	34							9
Lâkin "	28	15	13	15	13							5
Kârûm "	33	16	9	9	7	5	2					7
Gûnân "	31	18	13	18	13							7
Kâğındak "	20	9	11	9	10			1				6
Bozma "	20	7	13	7	13							6
Harzemo "	12	5	7	5	7							3
Korsik "	13	6	7	6	7							3
Ûzik "	71	37	34	37	34							18
Kân "	17	10	7	10	7							4
Aldos "	16	10	6	10	6							4
Biyol "	226	107	119	107	119							51
Bahriğö "	66	36	30	34	28			2	2			15
Deyro "	129	68	61	68	61							36
Çorman "	342	176	166	176	166							63
Sengto "	165	100	65	100	65							26
Virancık "	33	24	9	24	9							10
Morgal "	20	15	5	15	5							6
Zerato "	29	17	12	17	12							10

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Beygo "	79	39	40	39	40							16
Tellu "	383	216	167	214	165	2	2					93
Çeluşağı "	22	14	8	14	8							7
Teluşağı "	39	20	19	20	19							10
Sako "	26	14	12	14	12							8
Senger "	26	15	11	15	11							4
Hırso	53	32	21	32	21							18
Günaypınarı "	18	12	6	12	6							5
Melho "	22	12	10	12	10							8
Kırangöl "	17	11	6	11	6							5
Hergô "	20	14	6	14	6							10
Midye "	81	47	34	47	34							24
Brakdîn "	85	56	29	51	26	5	3					30
Mezraa "	25	15	10	12	7			3	3			11
Pütürge "	83	44	39	36	30			8	9			28
Mısrone "	51	27	24	25	21			2	3			16
Şevkatli "	27	13	14	13	14							7
Kızıluşağı "	23	13	10	13	10							8
Yamac "	68	35	33	35	33							20
Terin "	64	31	33	31	33							13
Nakışlı "	44	26	18	26	18							21
Çiftçihisar "	42	22	20	22	20							18
Haşur "	29	20	9	20	9							5
Erbo'ûn-i Süflâ "	57	31	26	31	26							14
Zeted Örnek "	53	26	27	26	27							10
Şengel "	17	12	5	12	5							13
Çukurik "	31	17	14	17	14							6
Erbe'ûn-i ulya "	54	27	27	27	27							10
Helim "	23	15	8	15	8							12
Teyan "	14	9	5	9	5							4
Sorek "	26	17	9	17	9							4

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Müslüman	Müslüman	Ermeni	Ermeni	Katolik	Katolik	Protestan	Protestan	Sayısı
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Bekr-i Ulya "	15	10	5	10	5							10
Bekr-i Süfla "	20	13	7	13	7							9
Körtek "	18	12	6	12	6							3
Kâmkine "	21	14	7	14	7							6
Savîn "	20	15	5	15	5							5
Çuhur "	33	20	13	20	13							5
Havi "	35	19	16	19	16							6
Temsiyaş"	20	10	10	9	8	1	2					7
Dağ kaza merkezi "	742	350	352	350	352							128
Karaterzi "	183	93	90	93	90							33
Derekangi "	159	78	72	78	72							22

Kaynak: Ma'muretülaziz Salnamesi, tarih 1312/1894, ss.76-93

Ek-2: Harput Sancağında Hristiyan Milletin Ruhani Reisleri (1287/1870).

Ermeni	Diyarbakir	Episkopos Agop Efendi
	Mamuretülaziz	Rahip Bedros Ef.
	Eğin	Rahip Ağop Ef.
	Çemişgezek	Rahip Kiğork Ef.
	Siird	Rahip Ohannes Ef.
	Çüngüş	Rahip Sinas Ef.
	Arapkir	Rahip Dimityos Ef.
	Palu	Rahip Zakarya Ef.
	Behisni	Episkopos Serabyun Efendi
Ermeni Katoliği	Diyarbakir	Bahtiyar Ef.
	Mardin	Piskopos Melkon Ef.
	Mamuretülaziz	Sitipyan İsrailiyan Ef.
Süryani	Diyarbakir	Patrik Yakub Ef.
	Mardin	Süryani katoliği patriği Filbos Ef.
	Cizre	Serpiskopos Metah Ef.
Keldânî	Diyarbakir	Serpiskopos Bedros Ef.
	Siird	Serpiskopos Patris Ef.
	Cizre	Serpiskopos Pavlos Ef.
Rum Katoliği	Diyarbakir	Papas Ef.

Kaynak: Diyarbakir Salnamesi, tarih 1287/1870, s.120.

Ek- 3: Adıyaman İlinin Nüfusu (2007)

İl		İlçe			Şehir			Köy		
Adıyaman	İlçeler	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	Merkez	254.50	126.310	128.195	191.627	95.075	96.552	62.878	31.235	31.643
	Besni	80.468	39.758	40.710	24.996	12.321	12.675	55.472	27.437	28.035
	Çelikhan	15.547	7.817	7.730	68.205	4.180	4.025	7.342	3.637	3.705
	Gerger	25.811	12.397	13.414	4.059	1.979	2.080	21.752	10.418	11.334
	Gölbaşı	47.284	23.476	23.808	26.993	13.388	13.605	20.291	10.088	10.203
	Kâhta	115.658	57.444	58.214	59.570	29.520	30.050	56.088	27.924	28.164
	Samsat	10.356	5.033	5.323	4.654	2.261	2.393	5.702	2.772	2.930
	Sincik	21.335	10.388	10.947	4.587	2.319	2.268	16.748	8.069	8.679
	Tut	11.798	5.992	5.806	4.369	2.213	2.156	7.429	3.779	3.650
	Toplam	582.762	288.615	294.147	329.060	163.256	165.804	253.702	125.359	128.343

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, [Http://Report.Tuik.Gov.Tr/Reports](http://Report.Tuik.Gov.Tr/Reports), (10 Mart 2008).

Ek- 4: Hısnımansûr Sancağı Umumi Masraflar Muvazene Cetveli (1281/1864).

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	43523	3627	1		Fi 14Şubat 80suret	Umur-i Dâhiliyye muvazenesine dahil olan Kaymakam
						izzetlu Süleyman Bey maaşı
			2			Kaza müdürleri maaşları
	3000	2500		1		Behisni Müdürü Sa'deddin Efendi
	9000	750		2	Kanun-ievvel 80	Samsad Müdür Vekili Bedir Ağa
	18000	1500		3	Fi 19Ağustos,sene 79	Gerger Müdürü Osman Lütfi Bey
					suret fi 12 R.Evvel 8	
	73523	8377				Not:8377, ikinci faslın yekûnudur.
			3			Zabıta memurları maaş ve mâhiyeleri
	172920	14410				Süvari ve piyade zaptiye maaşları
	1800	150	4			Kaymakamlık ikâmesine mahsus konak carı
10	1188		5			Mücellâ ve mal ve tahrirat adaları mefruşat masarifatı
30	3942		6			Dâire-i mezkure masârif-i müteferrikası
	9946		7			Mücrimin-in nân-ı aziz ve ruğan-ı zeyt ve hasır ve sare masârifâtı
	945		8			Fukara ve bîkesânın techiz ve tekfin mesârifî
	4197		9			Mülkiye tâlimatı mucibince bazı fevkalâde husûsâtın tesviyesi için meclisçe
						ta'vin olunacak memurların harcırahları bârgir ücreti.
20	295463	22937				Dâhiliye mesârifinin mecmû-i yekûnu
			1			Umur-î mâliye muvazenesine dâhil olan mal ve tahrirat kâtipleriyle rufekaları maaşlarıKaymakam İzzetlu Süleyman Bey maaşı
	26124	2177		1	Fi 27 mayıs 79;	Mal Başkâtibi Tevfik Efendi
					20 Zilhicce 81	
	6804	576		2	Fi 15 Teşrinisani 79	Tahrirat Kâtibi Ahmed Fevzi Efendi

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	4200	350		3	Fi 1 Eylül 80;12 Nisan 81	Arazi Kâtibi Mustafa Sami Efendi
	1800	150		4	Fi 1 Eylül 80;12 Nisan 82	Refiki Mehmed Rahmi Efendi Mal Refikleri maaşları
	6000	500		5	İbtidây-ı K.Evvel 79;	Refik-i evvel Hacı Rüşdi Efendi
	3636	303		6	Fi 15 Teşrinisani 79	Refik-i sani Mehmed Sadık Efendi
					29 Zilhicce 80	
	3636	303		7	İbtidây-ı K.Evvel 80;	Tahrirat Refiki Osman Nuri Efendi
					20 Zilhicce 81	
	2400	200		8	İbtidây-ı Mart 80	Behisni Kâtibi Şeyh Mehmed Efendi
					;10 Nisan sene 81	
	1200	100		9	İbtidây-ı Mart 78	Samsad Kâtibi Hafız Mehmed Efendi
					;10 Nisan sene 81	
	2400	200		10	İbtidây-ı Mart 78	Gerger Kâtibi maaşı
	58200	4850	Birinci faslın toplamı			
			2			
	4200	350		1	İbtidây-ı K.sani 79;	Hısnımansur Sandık Emni Hoca Ağop
					23 Safer 80	
	2400	200		2	İbtidây-ı Haziran 81;	Behisni Sandık Emni Hoca Hacador
					26 Ramazan 82	
	960	80		3	İbtidây-ı Teşrisani 79	Odacı Mehmed Ata
						(Tahrirat Nez. 19 Rec.82)
	5760	630	İkincifaslın toplamı			

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
			3			
	520	130		1		Muhtâcîn ve Mütেকâ'idin maaşları
						Asâkir-i muvazzafadan muhrec tekâüd Hacı molazan Veled-i Mehmed Cemal
						(Haziran nihâyetinde vefat etmiş olduğu)
						Asâkir-i nizamiye-i şâhâne mütেকâ'idin maaşları
	5220	435		2	İbtidây-ı Temmuz 80	1.Redif Alayı'nın 3.taburunun ikinci bölüğü yüzbaşısı Mustafa Ağa Veled-i Hamza.
				3	İbtidây-ı Cemz. Ahir 71;	Dersaadet Beşinci Alayının Birinci Taburun Sekizinci Bölüğün Sekizinci
					24 Cemaziyesani 71	Onbaşısının İkinci Neferi Mehmed Veled-i Hüseyin
	840	70		4	2 Rebiulâhir 73,	Anadolu Ordusu Piyade Birinci Alayının Birinci Taburunun Üçüncü Bölüğün
					9Rebiulâhir 73	Mülazım-ı Evvel-i Mehmed Ağa Veled-i Hüseyin
	2520	210		5	5 Safer 73,	Orduyu Mezkûr Suvari Birinci Alayının İkinci Bölüğün
	720	60			15 Safer 73	Dördüncü Onbaşısının Dördüncü Neferi Mehmed Veled-i Hüseyin
	420	35		6	7 Recep 71,	Orduyu Mezkûr Piyade Redif İkinci Alayının Dördüncü Taburun Beşinci
					21 Şaban 71	Şişhane Bölüğünün Sekizinci Onbaşısı Mustafa Veled-i Bero
	360	30		7	İbtidây-ı Şubat 79;	Orduyu Mezkûr Piyade İkinci Alayının Birinci Taburun Sekizinci Bölüğünün
					14 Şaban 71	Altıncı Onbaşısının Birinci Nferi Mehmed Veled-i Mehmed.
	900	75		8,9	9 Muharrem 70,	Ordu-yi Mez.4.Süvari Alayının 3.Onbaşısı Mehmed.

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
						Arabistan Ordu-yi Hümayûnu Suvari Dördüncü Alayının Üçüncü Bölüğün
						İkinci Onbaşısının Dokuzuncu Neferi Vakkas Veled-i Mehmed.
					19 Muharrem 74	(Merkum Mehmed Adana'da bulunduğundan, beratına müracaat olunamadığı).
	360	30		10	19 Cemâziyelevvel 76,	Tophane-i âmire Hümayunu Birinci Piyade Alayının Birinci Taburun
					26 Rebiülevvel 76	Yedinci Bölüğün Bölük Emni. Mehmed Veled-i Mehmed.
	12940	1165	üçüncü faslın yekûnu			
			4			Mütevelli ve zâviyedarları uhdelelerinde bulunan evkaf-ı kurâ ve
						mezâri' Timarat ve Mukata'ât bedelâtı.
	17878			1		Hısnımansûrda defin-i hâk-i 'ıtır -nâk olan Sahâbe-i güzînden Ebuzer-ı Ğıfârî
						Radiyallâhü 'alahü'l-Bârî Hazretleri'nin imariyyet ve
						îfâ-yı hizmetlerine meşruta bulunan kurâ bedelâtı
	2232			2		Kazâ-i mezbûrede defin-i hâk-i 'ıtırnâk olan Sahâbe-i Kiâmdan Mahmud Ensârî
						Radiyallâhü 'alahü'l-Bârî Hazretleri'nin imarına meşruta kurâ bedelâtı
	2732			3		Müşârün-ileyh Hazretleri'nin Türbe-i Şerif abkeşlik
						cihetine meşruta kurâ bedelâtı.
	76076			4-5		Kazâ-i Mezbûrda medfûn Şeyh Abdurrahman Erzincânî
						Hazretleri'nin evlâdına meşruta olup Hısnımansur ve
						Behisni kazalarında olan kurâ ve mezâri' bedelâtı.

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	2805			6		Kazâ-i Mezbûrda vaki Câmî-i Kebir imâmet ve müezzin ve ferasına meşruta karye bedeli.
	1596					Kazâ-i Mezbûr'da vaki evlâdına meşruta İsmailî Vakfî'nin karye bedeli.
	14398			7		Kazâ-i Mezbûr'da Teroşdede ve Muhyiddin Zaviyesine meşruta kura bedelâtı.
	322			8		Kazâ-i Mezbûrda mezradârlığa meşruta Bulduk Mezra'ası bedeli.
18	3049			9		Kazâ-i Mezbûrda Eslemey Bey Medresesinin tedrisi ve zâviyedarlık cihetlerine meşruta kura bedelâtı.
	3967			10		Kazâ-i mezbûrda Zeynelabidin vakfının kurâ bedelâtı.
	1645			11		Kazâ-i mezbûrda Tevliyet ve mezra'darlık cihetlerine meşruta Kaçankan Vakfının kurâ bedelâtı.
20	969			12		Kazâ-i Mezbûrda Melik Halid ve Dede Musa Vakfı kurâ bedelâtı.
16	1112			13		Kazâ-i Mezbûrda Hoca Ali Câmî-i Şerîfî Vakfı kurâ bedelâtı.
8	5079			14		Kazâ-i Mezbûrda Çanakçı Dede Zaviyesi kurâ bedelâtı.
	961			15		Kazâ-i Mezbûrda Şemşeddin Dede Vakfı'nın kurâ bedelâtı.
	3630			16		Kazâ-i Mezbûrda Nureddin Dede Vakfı'nın kurâ bedelâtı.
24	144			17		Kazâ-i Mezbûrda Muhyiddin-i Arabî Kuddise Sırruhû Câmî Vakfı kurâ bedelâtı.
24	273			18		Kazâ-i Mezbûrda Hacı Musa Vakfı kurâ bedelâtı.
20	2902			19		Kazâ-i Mezbûrda Davud Han Vakfı kurâları bedelâtı.
	774			20		Kazâ-i Mezbûra tabi Kâhta'da vaki Türkî Gevher Vakfı bedeli.
35	967			21		Kazâ-i Mezbûrda Fazıl Vakfı kurâları bedelâtı.

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	4051			22		Behisni kazasında vaki Câmî-i Kebîr Vakfî kurâları bedelâtı.
	6752			23		Kaza-i Mezburda Celmelek Vakfî kurâları bedelâtı.
25	862			24		Kaza-i Mezburda Evliya Mescidi Vakfî kurâ bedeli.
	1507			25		Kaza-i Mezburda Ebubekir Medresesi Vakfî'nın kurâ bedeli.
20	8660			26		Kaza-i Mezbur'un imarına meşruta kurâ bedeli.
	5475			27		Kaza-i Mezbur'a tâbi Sofraz karyesinde
						Mustafa Paşa Camii Vakfî'nın kurâ bedeli.
	16802			28		Kaza-i Mezburda Hacı Hümâmuddin Vakfî kurâ bedeli.
8	9317			29		Kaza-i Mezburda Kızılca Mahallesi'nde Hasan Bey Câmîi Vakfî kurâ bedeli.
4	2633			30		Kaza-i Mezburda İlyas Vakfî'nın karye bedeli.
	2700			31		Kaza-i Mezburda Babil Câmîi Vakfî'nın kurâ bedeli.
	862			32		Kaza-i Mezburda Zeyrek Câmîi Vakfî'nın kurâ bedeli.
20	1975			33		Kaza-i Mezburda Musluk Vakfî'nın kurâ bedeli.
20	837			34		Kaza-i Mezburda Camıscı Karyesi Vakfî'nın kurâ bedeli.
	4648			35		Kaza-i Mezburda Sofraz Karyesinde Hacı Hasan Câmîi Vakfî kurâ bedeli.
	14179			36		Kaza-i Mezburda Mısrîzade Vakfî'nın kurâ bedeli.
	1651			37		Kaza-i Mezburda Hacı Ali Zaviyesi Vakfî'nın kurâ bedeli.
30	686			38		Kaza-i Mezburda Dersi'amlık Vakfî kurâ bedeli.
	1651			39		Kaza-i Mezburda Hacı Arslan Vakfî kurâ bedeli.
28	944			40		Kaza-i Mezburda Şeyh Ansol Zaviyesi Vakfî kurâ bedeli.
20	4455			41		Kaza-i Mezburda Meydan Mahallesi Taş Câmîi Vakfî kurâ bedeli.

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	50992			42		Kaza-i Mezburda Sankor Şemseddin bin Abdullah Nuri Vakfı kurâ bedeli.
	1687			43		Kaza-i Mezburda Hali Câmii Vakfı kurâ bedeli.
	3916			44		Kaza-i Mezburda Derbend Ayn-i Reşid Vakfı kurâ bedeli.
27	1350			45		Kaza-i Mezburda Babil Câmii Vakfı Nezaret ciheti hissesi bedeli
	8102			46		Kaza-i Mezburda Davudhan Vakfı kura bedeli
15	1080			47		Kaza-i Mezburda Aşkari Karyesinde Musluk Vakfı kura bedeli
	20366			48		Gerger Kazasında Pehlül Mirzâ Mehmed Beğ'in Vakfı
						Hısnımansur ve Gerger kazalarında vakıf kura bedeli
	1675			49		Kaza-i Mezburda Ala'eddin Camii Vakfı'nın kura bedeli.
						Timarat ve mukatta'ât bedelâtı.
	1919			50		Haydare Nâhiyesinde Kozganlı Tımarına
						Mutasarrıf Yusuf Veled-i Abdurrahman
				51		Maraş Sancağında Hısnımansur ve Ğayri Kazalarda Yassıviran Tımarı'na
30	5167					Mutasarrıf Ebuzer, Veled-i Ali
29	1165			52		Malatya sancağında Zindehor Tımarı'na Mutasarrıf Hasan Veled-i Hüseyin
	1071			53		Maraş Sancağında Hısnımansur Nâhiyesinde
						Eskiviran Tımarına Mutasarrıf Yusuf, Veled-i Ali.
26	661			54		Malatya Sancağında Geysun Nâhiyesinde
						Bademli Tımarına mutasarrıf Ali, Veled-i Hüseyin
	662			55		Hısnımansur Sancağında Kendirli Tımarına Mutasarrıf Ahmed Veled-i Halil
	3964			56		Gerşure ile Gayri nahiyelerde Haydarlı Tımarı'na

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
						Mutasarrıf tekaüd Mustafa Veled-i Mehmed
38	2110			57		Hısnımansur kazasında Cekcek Timarına Mutasarrıf Mustafa Veled-i Ahmed
	945			58		Malatya Sancağında Geysun ve Ğayri Nâhiyelerde Beğ
						Timarına Mutasarrıf Hubbî Mehmed Veled-i Mustafa
	450			59		Malatya Sancağında Taşıl ve Ğayri Nâhiyelerde Sulu denilen Huti nam karye
						Timarına mutasarrıf erbabdan Abdulkadir Veled-i Ali
10	401			60		Hısnımansur kazasında Gerger ve Ğayri Timara Mutasarrıf
						Hacı Yusuf Veled-i Osman
	346			61		Malatya Sancağında Kâhta Nâhiyesinde Meza'a-i Osmanlı
						Timarına Mutasarrıf Ali Veled-i Ahmed
8	484			62		Malatya Sancağında Taşıl Nâhiyesinde Barbanos Timarına
						Mutasarrıf İbrahim Veled-i Ali
20	3856			63		Hısnımansur ve Ğayri Kazalarda Kızılcapınar Timara
						Mutasarrıf Hubbî Talip Veled-i Ali
20	62			64		Malatya Voyvodalığı aklâmından özi ve Tevâbi'i mukata'ata
						Mutasarrıf Hasan Veled-i Ahmed
				65		Maraş Sancağında Hısnımansur kazasına tabi Kuyucak ve
						Ğayri mukata'ata Mutasarrıf olan İbrahim ve Mehmed Veledân-i Mustafa
				66		Malatya Voyvodalığı aklâmından Suludere Nahiyesine tabi Viranşehir ve
						Tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf Ali Veled-i Hasan

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
5	1299			67		Mukata'i Mezbura Mutasarrıf Mustafa Veled-i İbrahim
5	1299			68		Mukata'i Mezbura Mutasarrıf diğer hissedarı Hasan Veled-i Hasan
5	1299			69		Mukata'i Mezbura Mutasarrıf diğer hissedarı Mustafa Veled-i Yusuf
12	389			70		Mukata'i Mezbura mutasarrıf diğer hissedarı Ali Çavuş Veled-i Haydar
12	389			71		Mukata'i Mezbura Mutasarrıf diğer hissedarı İbrahim Veled-i Haydar
				72		Malatya Voyvodalığı aklâmından Ergenek nahiyesine tâbi Poluda Taşlık ve
						Tevâbi'i Mukata'ata Mutasarrıf Mehmed Veled-i Seyyid Ahmed
20	2166			73		Malatya Voyvodalığı aklâmından Bağner Nahiyesine tâbi Abdul- Harâb
						mukata'ata Mutasarrıf Ebubekir Veled-i Süleyman
5	178			74		Malatya Voyvodalığı aklâmından Paluda Taşlık ve Tilviran ve Mello dere ve
						Hisâr Gölbaşı ve tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf Mehmed Seydi Veled-i Ali
20	3200			75		Voyvodalığ-ı mezbur aklâmından Arğa ve Kuyucak ve Pelude Taşlık ve
						saire mukata'ata mutasarrıf Mustafa Veled-i ZübeyrAli
22	2053			76		Malatya Voyvodalığı aklâmından Viranşehir ve tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf Yusuf Veled-i Hüseyin
28	366			77		Malatya Voyvodalığı aklâmından Kesri ve tevâbi'i mukata'ata mutasarrıf Mustafa
12	2791			78		Malatya VoyvTilviran ve tevâbi'i mukata'ata mutasarrıf Süleyman ve Ali ve Bekir Evlâd-ı Süleyman

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	250			79		Malatya Voyvodalığı aklâmından Sobadere nahiyesine tabi Viranşehir
						ve tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf Hasan ve Süleyman Veledân-ı Hüseyin
	526			80		Mukata'i Mezbura hissedarı Ali veled-i Ali
	877			81		Mukata'i Mezbura mutasarrıf diğer hissedarı Hasan Veled-i Ali
	351			82		Mukata'i Mezbura mutasarrıf diğer hissedarı Halil Veled-i Ali
	877			83		Mukata'i Mezbura mutasarrıf diğer hissedarı Hüseyin Veled-i Ali
	351			84		Mukata'i Mezbura mutasarrıf diğer hissedarı Ali'nin biraderi Hasan
				85		Siverek Sancağında Arşun Nahiyesinde mezra'a-i Şihablu
						ve tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf İsa Veledân-i Ömer
20	1046			86		Malatya Voyvodalığı aklâmından Telviran ve tevâbi'i mukata'atasına Mutasarrıf Ömer Bey
6	18192			87		İfrâzât-i Zül'l-kadriyye on toruklu ve tevâbi'i mukata'atasına
						Mutasarrıf Mehmed Reşîd Veled-i Halil
27	10965			88		Malatya Voyvodalığı aklâmından Telviran ve Pelude Taşlık
						ve tevâbi'i mukata'ata Mutasarrıf Halid vledân-ı Bektaş Tıroklı ve saire mukata'atasına Mutasarrıf
34	4835			89		Hasan ve Ahmed ve Bekir Beylerin
7	410772		4.fasıl Toplamı			
			5			Masârıf-i Kırtasiye Maktu'u

Para	Maaş toplamı ve yıllık masraf (Kuruş)	Aylık	Fasıl	Madde	Tahsis tarihi, berat, suret ve tahrirat	Masraf Türü ve Açıklama
	3000	250		1		Hısnımansur Kazası
	240	20		2		Behisni Kazası
	240	20		3		Samsad Kazası
	240	20		4		Gerger Kazası
	3720	310	5.Toplam			
			6			Kazalardan Livaya ve Livadan Hazine-i Celile'ye nakden irsal kılınan
	2850					mebalığın ücret-i nakliye ve masârif-i bendiyyesine verilen ebniye tamiri masarifatı
20	13000					Samsad ve Kücan sefinelerin masarifi inşaiyyesi
20	3341					Kışlâ-yi Hümayun ile mahkeme tamiri ve masarifatı
20	16341		5.fasıl toplamı			
10	39550		8			Hısnımansur sancağına gönderilen muhâcirîn ta'yinatlarına verilen
	280		9			Ashâb-ı Timârât ve Mukata'ât'dan vefat edenlerin ihbariyesine verilen
37	552214	Toplam.				
			1			Şer'iyye muhasarâtına dâhil olan
	3000	250				Gerger kazası naibi maaşı. Masarifi mukarrerreden hariç bazı masarifata verilen
20	5581					Kur'a-i Şer'iyye memurlariyle neferatının maaş ve harcırah yevmiyelerine verilen
37	856258	3142	Cem'an yekûn.			Bâ-Tahrirat Nezâret-i Celile-i Mâliyye'ye havale olunan
	2000000					Dördüncü Ordu-yi Hümâyûni havlesi
37	2856258		Genel Toplam			1 Şevval 1283

Kaynak: BOA, ML. MSF, Defter No: 17817, 1282/1864, ss. 2-3.

Ek- 5: BELGELER

Belge 1

Behisni Kaymakamı Esseyid Abdurrahmân dâme ikbâlühû'ya hüküm ki:

Ma'âdin-i Hûmâyûnum'â Merbut olan Malatya Sancağında vâki' Gerger ve Taşil ve Samsâd ve Kâhta kazâlarından tahsîli emvâl-i mîriyye'nin vakt-û zamânîyle tamâmen tahsil ve ma'âdin-i Hûmâyûnum'un hazinesine irsâl ve tesbilve ol havâlîde sâkin fukarâ-yi re'îyyete bilâ- mûcip kimesne tarafından dahl- û ta'arruz etdilmemesine ve yaramaz eşkıya vukû'unda voyvoda ve zâbitan ile muhâbere iderek men'û def ve tedîb ve tenkillerine dikkat ve nezaret eylemek üzere erbâb-ı sadâkat ve istikametden kârdâne birinin nâzır ta'yini lâzimedden olduğu bedihî ve hüveydâ ve sen ki mirîmîran-ı mûmâ-i ileyhsin, senin evsaf-ı mezbûre ile ittisâfin zahir ve rûnümâ olmağla, husûsât-i mezkûre'ye nezâret eylemek husûsuna irâde-i şâhânem ta'alluk etmeğın, me'mûriyetini şâmil iş bu emr-i şerîfim ısdâr ve tisyâr olunmuşdur. İmdi sâlifü'l beyân kazâlardan tahsili lâzım gelen emvâl-i mîriyye'mın vakt-û zamânîyle yerli yerinden tamâmen ve kâmilten tahsil ve Ma'âdin-i Hûmâyûnum'un hazinesine irsâl ve teslim olunmasına ve havâlî-i mezkûrede sâkin fukarâ-yi re'îyyete hilâf-ı şerî'at-ı mutahhara bilâ- mûcip kimesne tarafından ta'arruz ve ta'addî vukû'â gelmemesine ve herhâlde istihsâl-i esbâb-ı âsâyış veistirâhatlarına ve yaramaz eşkıya zuhûrunda bura zâbitleriyle bil- mûhâbere te'dip ve tenkilleri husûslarına kemâl-i i'tinâ ve nezâret ve mezîd-i ihtimâm ve dikkat eylemek, matlûb-i kat'î-i hüsrevânem idüğü ve bu kazâlara nezâretim var deyu nezd-i âharîden bir akçe mutalebe ve ahz olunmasına rızây-ı şerîfim olmadığı ma'lûmun oldukda, ber- vech-i meşrûh amel ve harekete ve senden me'mûl olan ğayret ve sadâkat ve hamiyet ve istikâmet muktezâsını icrâ ve sa'y-û ihtimam ve kusûr ve rehâvetden ve hilâf-ı fermana münâfî-i me'mûl seri mû menfî hareket vuku'unu tecvîzden hazer ve mûmânaat eylemen bâbında. 10. Şevval. 217

Kaynak: BOA, Mühime Defteri, nr. 212, s.55, Yazı No:82, 10.Şevval 1217/1802

Belge 2

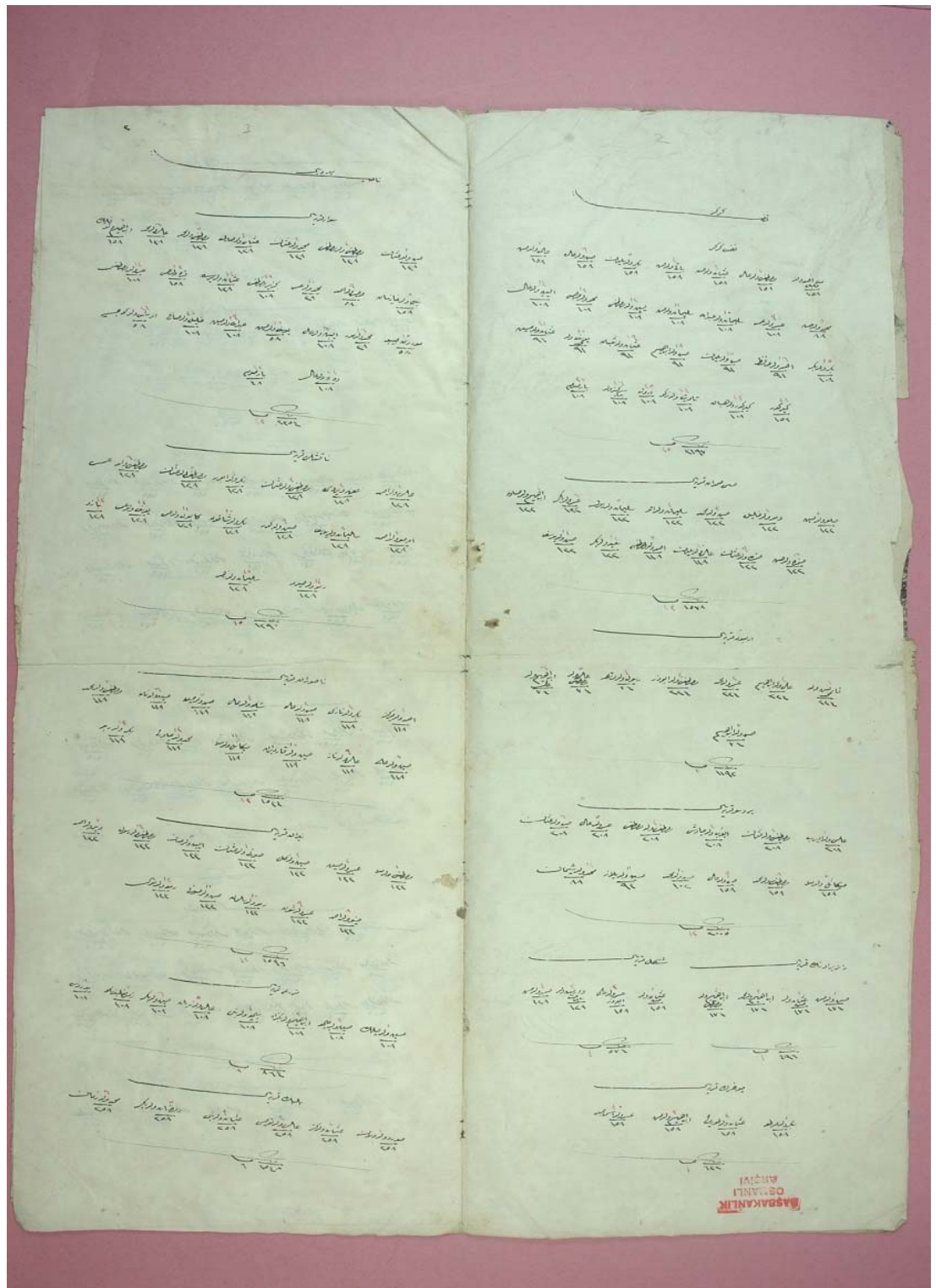
“Ayıntap ve Behisni ve Birecik ve Rumkal’a kazâları nâiplerine ve Ayıntap mütesellimi ve Rumkal’a voyvodası zîde mecdühûmâ’ya ve vücûh-i memleket ve bilcümle iş erleri zîde kadrühüm’e hüküm ki:

Birkaç seneden berû Rumkal’ada voyvoda Bekir Bey-zâde Mehmed Bey, kal’a-i mezkûr ahâlisinde ve gerek civârında bulunan fukarâ re’iyyet ve a’ceze-i vilâyete emr-i nârîye ve rızâ-yı ma’delet irtizâmyi mülûkâneme muğâyir envâ’-i cevri ve ezâyâ tesaddi etmekde olduklarından ğayri, rüşvân göçebesi eşkiyâsına dahi mu’in ve zahîr olarak bayağı isyân ve tuğyân ve ezâsına sülûk etmiş idüğüne binâ’en, hâlâ Raka vâlisi ve Halep Kaymakamı düstûr-i vezîrim Mehmed Paşa iclâlühû tarafından üzerlerine asker sevkiyle ahz-û girift olunmak iken, merkûm hâlâ Şam-ı Şerîf valisi ve Mir-i hâcî Sadrı esbak düstûr-i vezîrim Mehmed Selim paşa iclâlühû tarafına dehâlet etmiş olduğundan, te’dîb ve terbiyesinden sarf-ı nazar bulunarak kal’a-i mezkûrdan çıkarılıp, Şam Vâlisi müşârûn ileyh cânibine götürüldüğünden bahisle, merkûm’un bundan böyle Rumkal’a ve civârında bulunan Ayıntap ve Behisni ve Birecik kazâları tarafına uğradılmaması hususu, ahâlîleri tarafından niyâz ve istirhâm olunduğu ve Kaymakam-ı müşârûn ileyh tarafından bu def’a bâ tahrirât Dersa’â’adetime inhâ ve iş’âr olunmuş olup, vâkı’a merkûm’un derkâr olan mezâlîm ve ta’addüsi cihetiyle, ba’de ez-în ol taraflarda olunması, fukarânın işrâb-ı arayışlarını mûcip olacağı zâhir ve zamân-ı ma’delet-iktirân-ı pâdişâhânâmde, her tarafın emn-û âsâyışıyle zât-ı hilâfet-simâ-yı mülûkâneme vâkı’a-i Cenâb-i Rabb-i izzet olan fukarâ ve zu’afâ ve aceze ve re’âyânın refah ve râhatları matlûp ve mültezem iduğû bedîhî ve bâhir olmakdan nâşî, inhâ ve istid’â olunduğu üzere fîmâ – ba’d merkûm zikrolunan kazalara ayak ayak basdırımaması husûsuna mâde-i kat’-i mülûkânem ta’allukiyle, ol bâbdan, Hatt-ı Hümayûn-i şevket-makrûn-i şehriyârânem sahife-i berâ-yı suûr olmağın, mantûk-i mûnifi üzere i’lân ve tenbihâtı mahsûsan, iş bu emr-i celîlû’l- kadrîm ısdâr ve tisyâr olunmuştur. İmdi siz ki nâ’ibler ve mütesellim ve voyvoda ve sâ’ir mûmâ- ileyhimsiz, keyfiyet ma’lûmunuz oldukda, ba’de’l- yevm merkûm’un Rumkal’a ve Ayıntap ve Behisni ve Birecik taraflarına uğradılmamasını ve gelûr ise dahâl tard ve def’ olunması esbâbını istihsâle bi’l- ittîfak mezîd-i ihtimâm ve dikkat ve hilâfını tecvîzden ittîka ve muba’edet eylemeniz bâbında.”

20.R.Evvel.1243/1827”

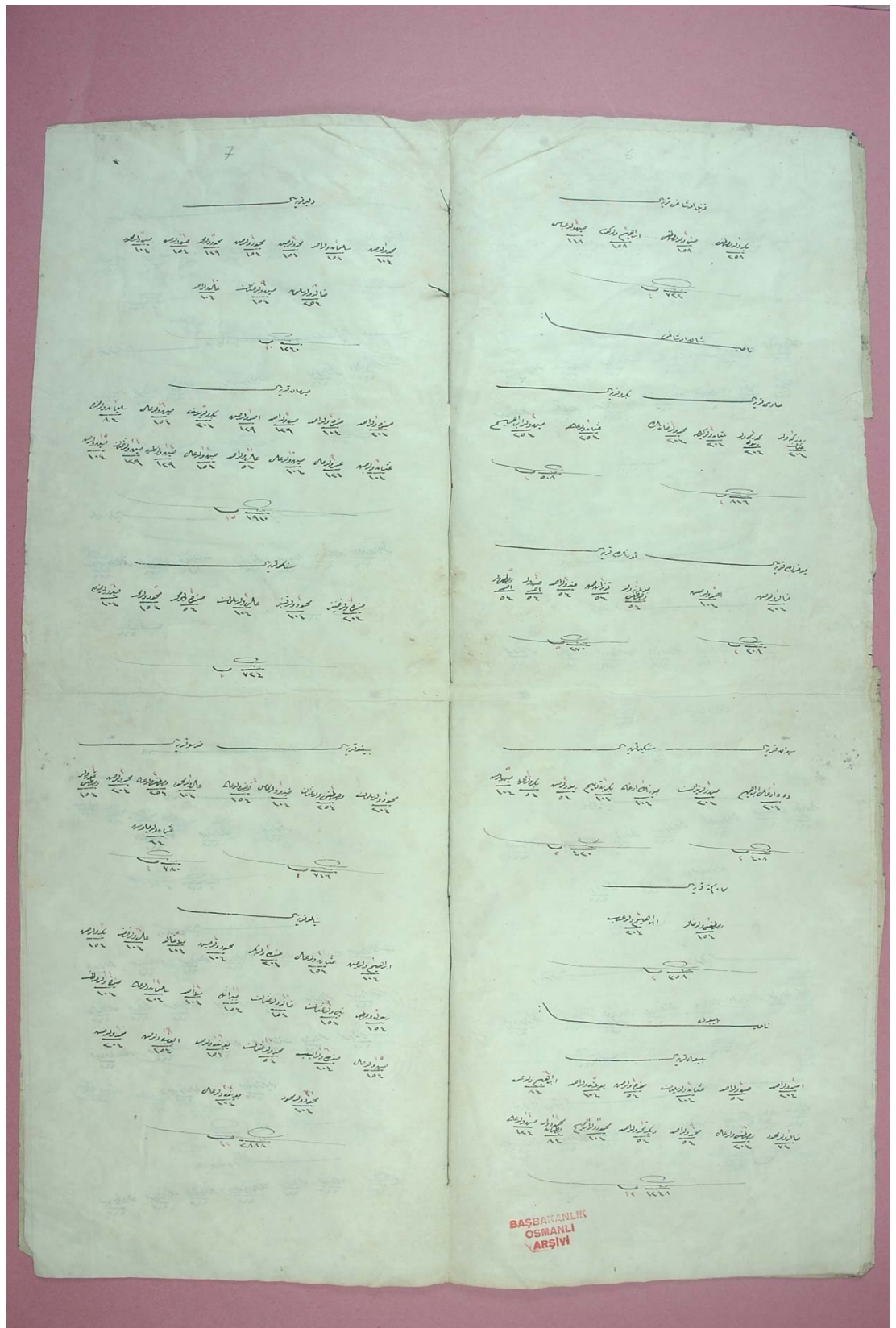
Kaynak: BOA, Mühime Defteri, nr. 248, 58/427, 20.R.Evvel.1243/1827

Belge 3

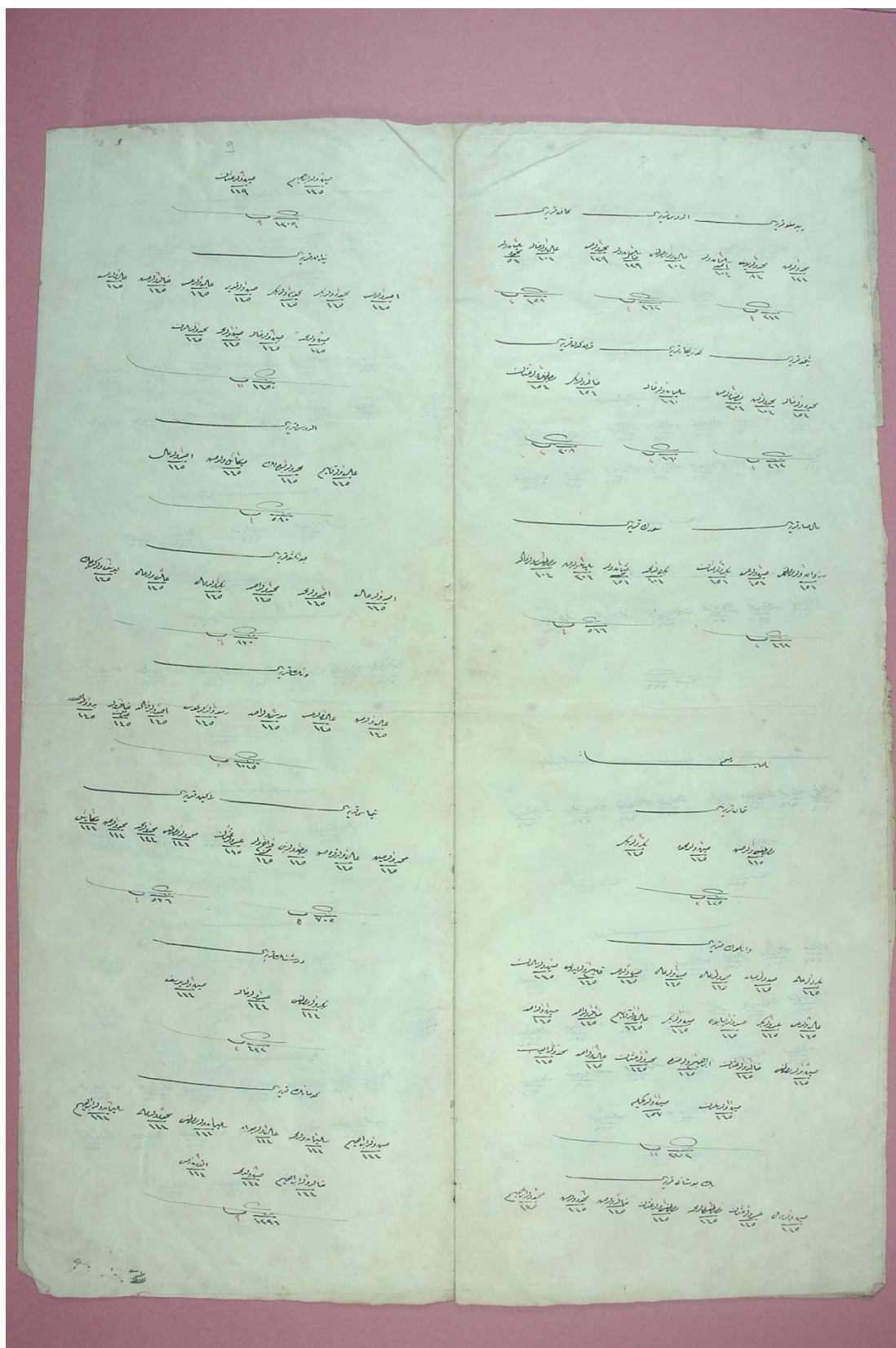

Belge-4

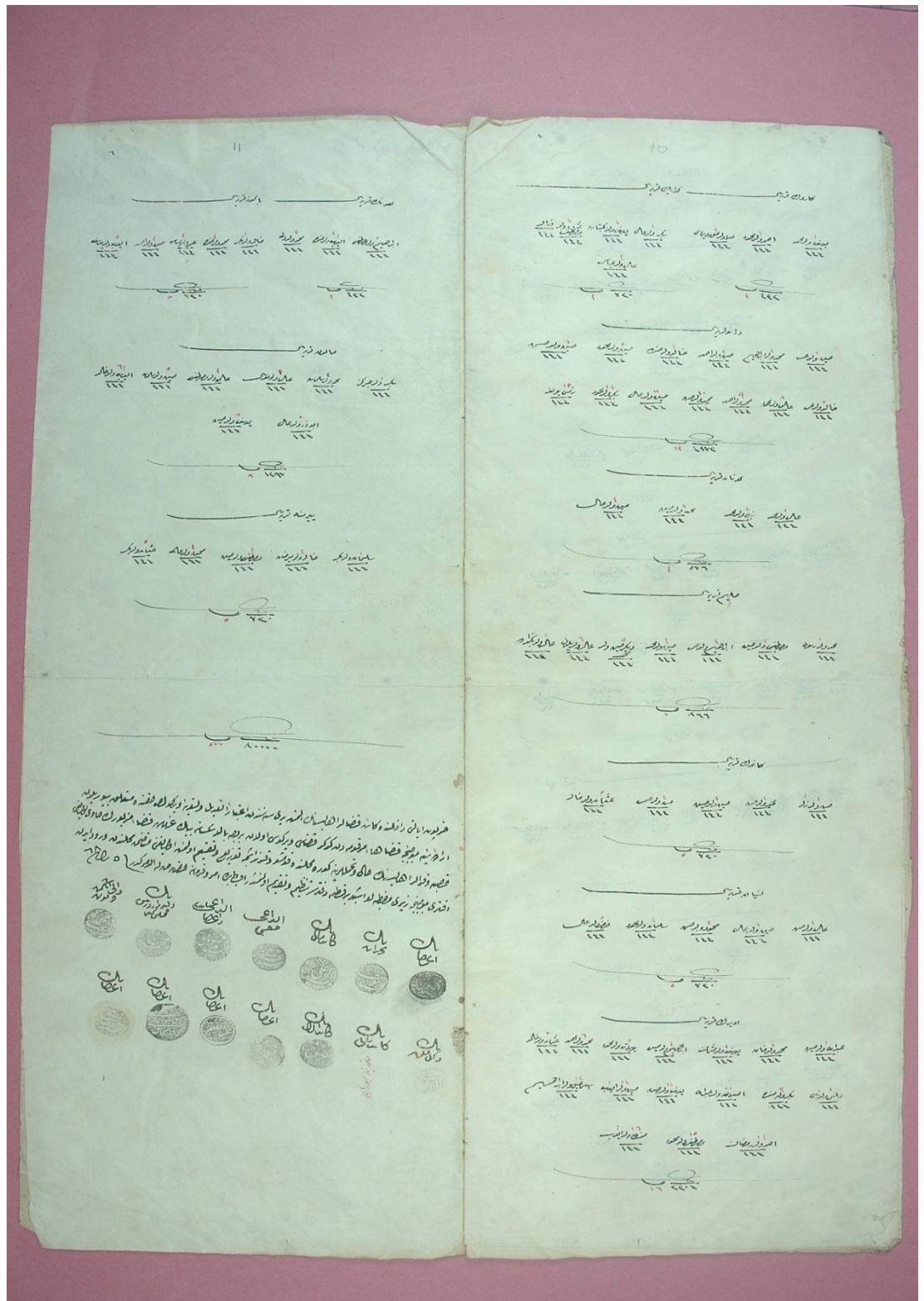
Belge- 5

Belge- 6

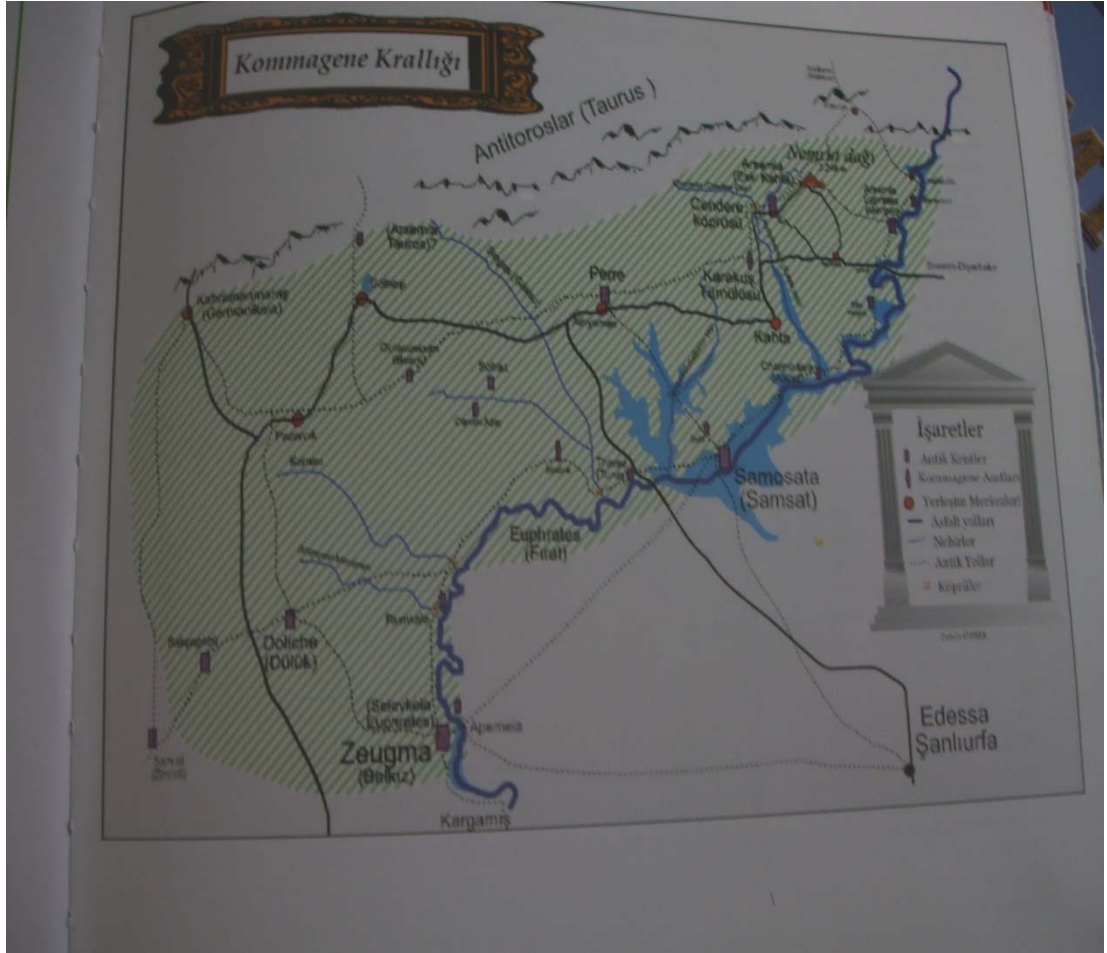
Belge-7

Kayanak: BOA, Maliye Nezareti Varidat, ML. VRD, Defter No: 2260, 1268/1851, ss. 2-11

Ek- 6: Haritalar

Harita- 1: Kommagene Krallığı ve Nemrut Dağı

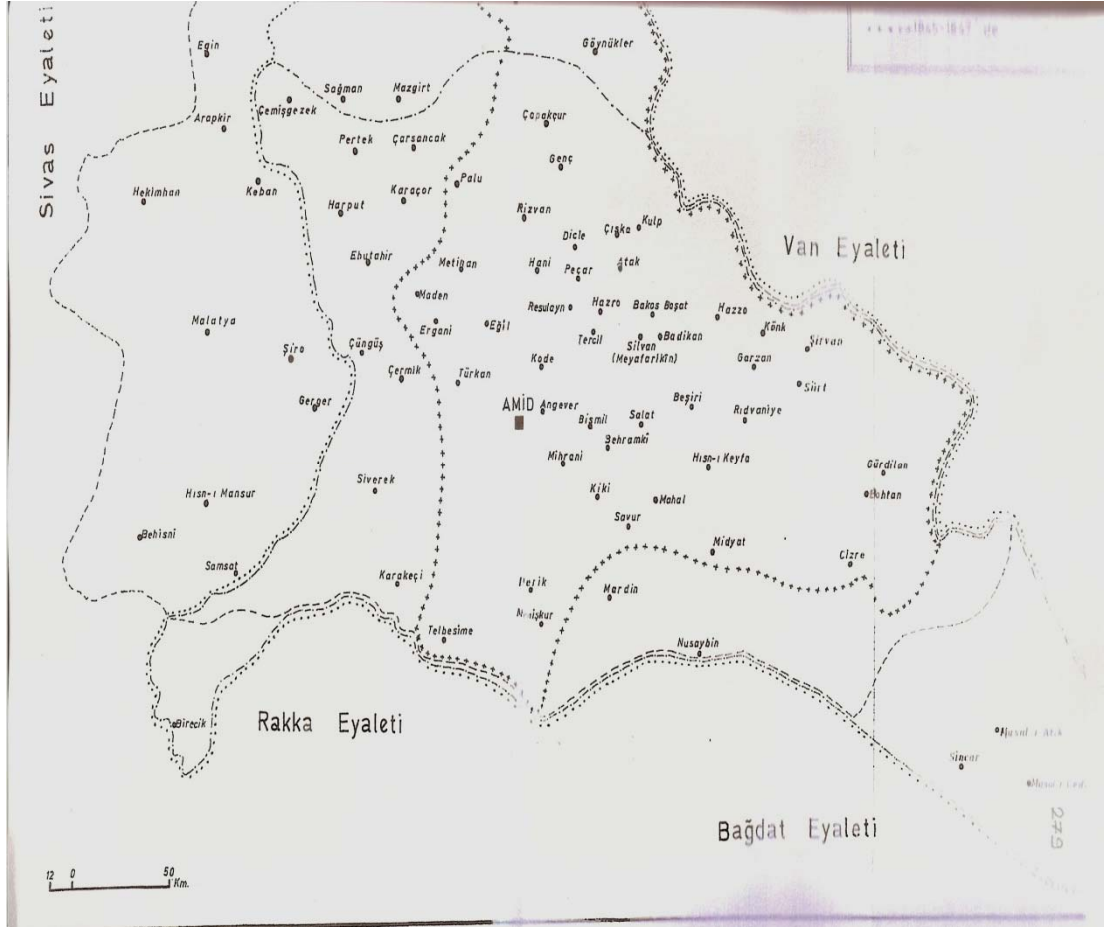
Kaynak: Tahsin Özbek, *Kommagene Krallığı ve Nemrut Dağı*, Rekmay Ltd. Şti, [t.y], s. 15

Harita- 2: Eski Kâhta ve Nemrut Dağı Yol Haritası

Kaynak: Tahsin Özbek, *Kommagene Krallığı ve Nemrut Dağı*, Rekmay Ltd. Şti, [t.y], s. 17

Harita-3: XIII ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaleti Haritası

Kaynak: (Yılmazçelik, 2005:Ek-II)

Ek- 7: Resimler**Resim-1: Adıyaman Kalesi**

Kaynak: <http://www.kenthaber.com>, (15 Aralık 2008).

Resim- 2: Besni Kalesi

Kaynak: <http://www.besni.bel.tr>, (15 Aralık 2008).

Resim-3: Kâhta Kalesi

Kaynak: <http://www.kenthaber.com>, (15 Aralık 2008).

Ressim- 4: Gerger Kalesi

Kaynak: <http://www.kenthaber.com>, (15 Aralık 2008).